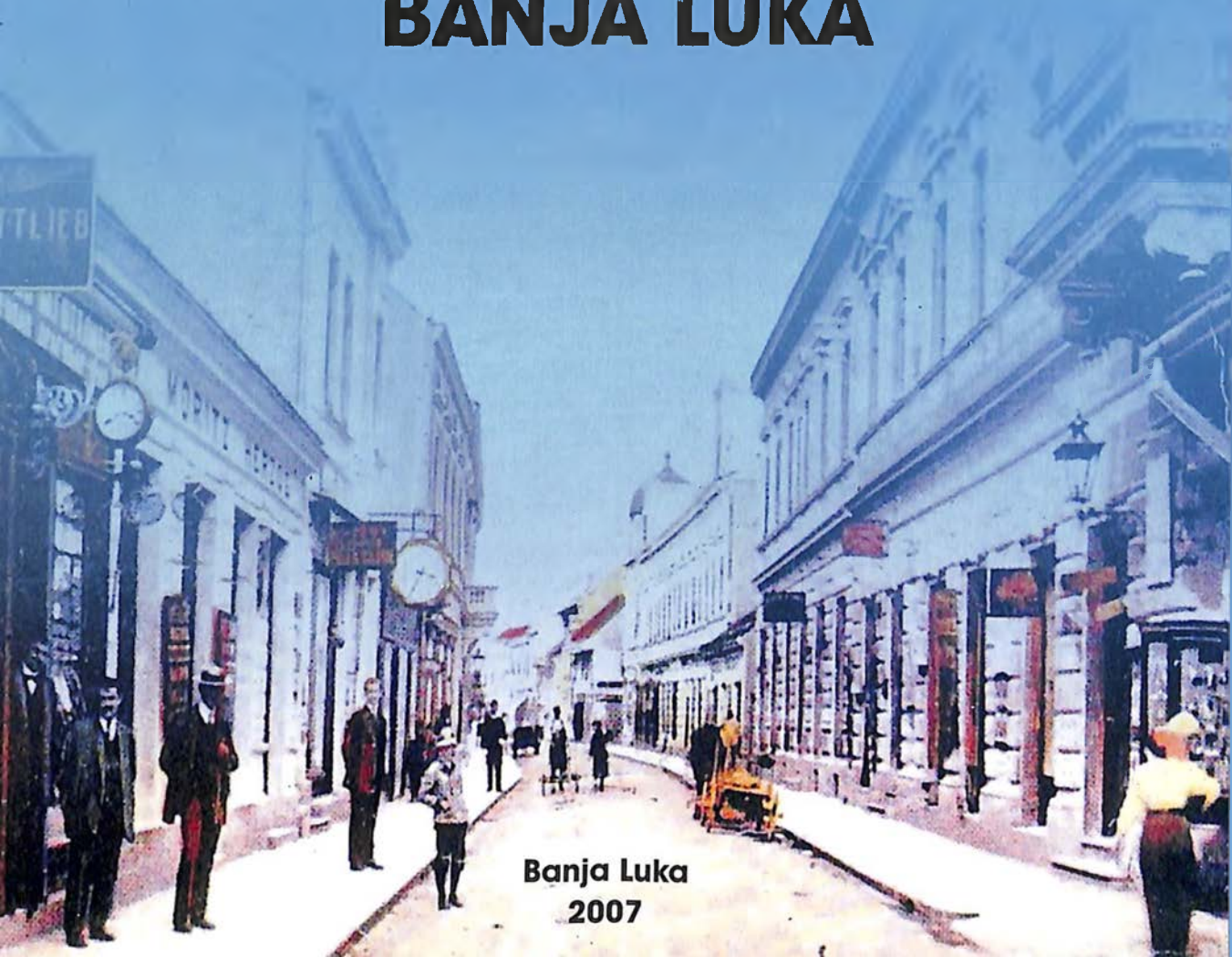

Dr. Jakov Danon
Verica M. Stošić

HRONIKA JEVREJSKE OPŠTINE BANJA LUKA

Banja Luka
2007

Dr. Jakov Danon
Verica M. Stošić

HRONIKA
JEVREJSKE OPŠTINE
BANJA LUKA

Banja Luka
2007

**JEVREJSKA OPŠTINA BANJA LUKA
HRONIKA JEVREJSKE OPŠTINE BANJA LUKA**

**Glavni i odgovorni urednik:
Dr. Jakov Danon**

Recezent: Jakob Finci

Lektor: Žarko Mačkić

Štampa : "Zavod distrofičara" Banja Luka

tiraž-750 primjeraka

SADRŽAJ:

Predgovor _____	6
I DIO _____	9
I Kratak pregled istorije hebreja _____	9
I/1. Biblijsko Jevrejstvo _____	10
I/2. Rabinsko Jevrejstvo _____	18
I/3. Zlatno doba Jevrejstva u arapskoj Španiji _____	25
I/4. Razvoj Balkanskog Jevrejstva _____	35
II/1. Jevreji u Otomanskoj imperiji _____	37
II/2. Jevreji pred Austro-Ugarsku okupaciju _____	46
III. Jevreji u Banjoj Luci _____	56
III/1. Život Jevreja od doseljavanja do I svjetskog rata _____	56
III/2 Dolazak Jevreja u Banja Luku _____	59
III/3. Jevreji Banja Luke u doba Austro-Ugarske aneksije _____	72
III/4. Jevreji Banja Luke u Kraljevini SHS u periodu između dva rata _____	87
III/5. Stradanje banjalučkih Jevreja za vrijeme II svjetskog rata _____	107
III/6. Jevrejska opština Banja Luka u doba socijalizma od 1945 do 1990 _____	122

III/7. Poratne migracije banjalučkih Jevreja _____	125
III/8. Sudbina banjalučkih sinagoga i groblja i stanje nakon zemljotresa u B. Luci _____	128
III/9. Etnička mimikrija ,rasprodaja i sjećanja na Jevrejsku opštinu Banja Luka _____	137
III/10. Jevrejska zajednica Banja Luke uz ratne i poratne migracije od 1992 i dalje _____	142
II DIO BANJALUČKE JEVREJSKE PORODICE _____	151

U očekivanju da će procesi daljnje demokratizacije društva objektivno omogućiti povratak prava svojine, a time i značaj istorijskim činjenicama kao dokazima istine o postojanju vjere, kulture i običaja jevrejskog naroda na prostorima Bosanske Krajine, nećemo odustati od nastojanja da ostvarimo svoja prava i težnje na vjeru i opstanak.

Autor

PREDGOVOR

Ova zvanična publikacija, koja na popularan način govori o banjolučkim Jevrejima, uz prikaz svih faza njihovog života i rada kroz više istorijskih perioda i sa kratkim osvrtom na višemilenijumsku istoriju starih Hebreja, na njihovu kulturu, vjeru i običaje, pisana je na osnovu dostupne arhivske građe iz više izvora, uz pomoć velikog broja stručnih saradnika i, naravno, uz dobru volju ljudi, bez obzira na boju, vjeru i naciju, koji u svom srcu i duši imaju i njeguju osjećanja prema jevrejskom narodu.

U toku tri godine marljivog rada nastojali smo sakupiti i sistematizovati sve relevantne podatke o razvoju dviju jevrejskih opština u Banjoj Luci - sefardske i aškenaske - od samog njihovog osnivanja i izgradnje hramova (sinagoga) do tragičnog kraja. Na prostoru Bosne i Hercegovine jedino su u Banjoj Luci i Sarajevu postojale dvije jevrejske opštine, koje su imale izgrađene hramove i u punoj mjeri funkcionisale samostalno od osnivanja do početka Drugog svjetskog rata. U periodu holokausta, zbog stravičnog pogroma Jevreja od strane fašističkog režima i rušenja hramova, one su prekinule svoj rad i od tog vremena, na našu žalost, u Banjoj Luci se više ne spominju bogomolje i ne čita Tora.

Dvije jevrejske opštine, melder, dvije sinagoge, dva rabina, a jedno zajedničko groblje, široko otvorena vrata siromašnima i veliki upliv i doprinos ekonomskom i kulturnom prosperitetu Banje Luke - osnovne su karakteristike jevrejske zajednice u ovom gradu, koja je po svim kriterijumima bila na razini jevrejskih opština u Evropi, ako ne i ispred njih.

Ovo su samo neki od relevantnih podataka iz građe koja se odnosi na banjolučku jevrejsku opštinu do 1945. godine, iz kojih se sasvim jasno može sagledati njena uzlazna putanja razvoja i njen značajan uticaj na sve sfere ekonomskog i kuturnog života grada Banje Luke. Period holokausta i tragične sudbine Jevreja u Banjoj Luci počinje u oktobru 1940. trostrukim ubistvom porodice Salomona Haima Poljokana, potom slijedi legalna pljačka imovine istih, a sve po nepisanom pravilu završava na tri načina - progonom i masovnim ubijanjima na različite načine u logorima smrti Nezavisne Države Hrvatske, odlaskom u Titove partizane ili spasonosnim promjenama imena i prezimena (hebr. šinuj ašem) u cilju očuvanja golog života, kako svoga tako i svojih najmilijih, što je, prema talmudskim pravilima, zajedno sa milosrđem, molitvama i promjenom djelovanja, dozvoljeno i usvojeno radi izbjegavanja kobne sudbine.

Početakom 1941. godine zajednica Jevreja u Banjoj Luci, prema dostupnim podacima Saveza jevrejskih opština bivše Jugoslavije, broji 450 članova, da bi iz rata 1945. godine izašlo živih svega 70 članova, ili negdje oko 15% od ukupnog broja članstva prije Drugog svjetskog rata. U Banju Luku se 1946.

godine vratilo 46 članova, izuzimajući od tog broja nekolicinu uslovno rečeno «pokrštenih», koji zbog straha nisu htjeli više da se deklarišu kao Jevreji zbog sjećanja na muke, patnje i kobna stradanja. Donošenjem Zakona o nacionalizaciji 1946 godine i objavom proglasa kojim se Jevrejskoj opštini i njenim članovima oduzima navodni višak imovine, zadat je udarac od kog se jevrejska zajednica u Banjoj Luci nije oporavila ni do naših dana. Ta drakonska mjera je bila pravi signal za daljnje migracije i iseljavanja banjolučkih Jevreja u Izrael i Ameriku i druge zemlje, i to u vrijeme kad se za dobijanje vize morala ostavljati cjelokupna imovina. Za taj nesretni period holokausta banjolučkih Jevreja postoje brojni arhivski podaci koji dokumentovano govore o njihovom stradanju, ali u ovoj knjizi nisu detaljno obrađeni zbog kratkoće vremena, sa jedne, i obimnosti materijala, sa druge strane. Smatramo da ovo poglavlje zbog važnosti treba posebno izdvojiti i prezentovati u bliskom vremenu kao zasebnu publikaciju.

U periodu 1945-90. godine broj članova Jevrejske opštine se kreće u rasponu od 40-25 članova i iz godine u godinu se smanjuje. Sva aktivnost se isključivo zasnivala na humanitarnoj pomoći od strane Saveza jevrejskih opština, koji u veoma kratkom roku, sredinom XX vijeka, zbog malobrojnosti banjolučkih Jevreja, vrši parcijalnu rasprodaju opštinske imovine. Objektivnu teškoću u pretrazi arhivske građe, pored oskudne istorijske dokumentacije iz turskog perioda, sve vrijeme je predstavljao i nedostatak pinekasa, hramskih protokola o članstvu i važnijim događajima vezanim za Opštinu, koji su nestali i odneseni od strane ustaškog režima da bi se prikrili zločini izvršeni nad Jevrejima Banje Luke.

U posljednjoj deceniji nakon građanskog rata u bivšoj Jugoslaviji, a i u periodu samoga rata od 1992. do 1995. godine, dolazi do naglog buđenja svijesti o nacionalnoj pripadnosti kod većine članova Jevrejske opštine Banja Luka i do želje za potvrdom vlastitog identiteta, koja je podstaknuta velikom brigom i humanitarnom pomoći od strane Svjetske jevrejske zajednice, čijom čedakom je bio omogućen opstanak i ostanak Jevrejske opštine Banja Luka, koja sada, početkom 2007. godine, broji 80 članova, sa tendencijom stalnog rasta.

«U želji da ne ponovim ono što je već napisano i rečeno o banjalučkim Jevrejima, odlučila sam da na sasvim drugačiji način otrgnem od zaborava ljude koji su svojim radom, umijećem, znanjem i duhom ostavili neizbrisiv trag u životu našeg grada. Ova mala zajednica dala nam je brojne ugledne trgovce, zanatlije i ugostitelje, ljekare i apotekare, inženjere, bankare, geometre, sudije i advokate, profesore i učitelje, književnike i pjesnike, muzičare i plesače... Poseban ugled u našoj sredini uživale su Jevrejke kao prve žene ljekari, modistice, trgovkinje i poslastičarke. Svi oni, kao po pravilu, obogaćivali su

svoje profesije novim znanjima i pogledima i tako značajno uticali i na opšti razvoj sredine u kojoj su djelovali.

Prikupljanje podataka bilo je dugotrajno, otežano nizom činjenica, ali dobar broj kockica u ovom mozaiku je sklopljen i krunisan nastankom osnovne baze podataka o 114 jevrejskih porodica i oko 850 njihovih članova. Naravno, ne smatram da je to sve što treba ili što može da se napiše o njima, ali ako naredne stranice u nekom budućem, dubljem i sveobuhvatnijem ispisivanju stranica istorije banjalučke jevrejske zajednice budu polazna stanica, smatraću to najvećim priznanjem i nagradom za moj trud.» (Verica Stošić)

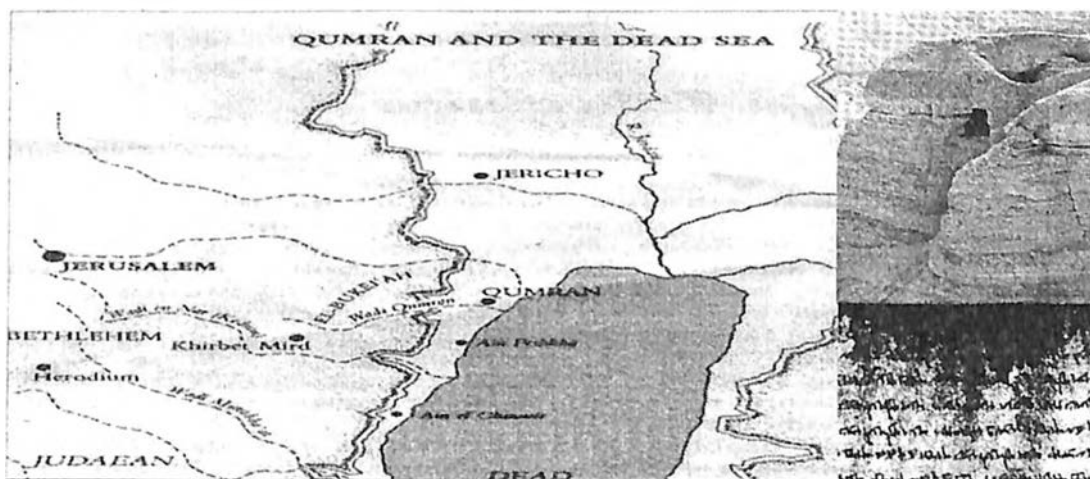
Ovom prilikom se neizmjereno zahvaljujemo na stručnoj pomoći i kompletnom angažovanju da ova knjiga ugleda svjetlo dana gđi Verici Stošić iz Arhiva Republike Srpske, g. Draganu Popoviću, inicijatoru, koji je svojim diplomskim radom dopunio projekat, Jevrejskoj zajednici BiH, te Muzeju Republike Srpske Posebno razumijevanje i finansijsku pomoć pružili su nam Evropska jevrejska organizacija, Sekretarijat za vjere pri Vladi Republike Srpske i Grad Banja Luka.

Autor

I KRATAK PREGLED ISTORIJE HEBREJA

Pronalazak drevnih svitaka sa Mrtvoga mora u pećinama blizu Kumrana 1947. godine predstavljao je najveće arheološko otkriće XX v. Pronađeni drevni jevrejski manuskripti su stari preko 2000 godina i potiču iz vremena nastanka Makabejske države, od II vijeka p.n.e. do početka II vijeka n.e., tačnije do ustanka u Judeji, koji je između 132. i 135 n.e. predvodio Simeon Bar Kohba.

Pisani su na starohebrejskom, aramejskom, mali broj na grčkom jeziku, od strane jevrejskih prepisivača, a mnogi svici su sakupljeni i doneseni iz raznih mjesta Judeje od strane vjernika, te u ćupovima skriveni u pećine prije rušenja II hrama u Jerusalimu 70. godine n.e. Ovaj pronalazak je doveo u naučnim krugovima do mnogih kontroverzi sa političkom motivacijom jer je bacio novo svjetlo na ranu historiju hrišćanstva i doktrinarni razvoj judaizma. No, bilo kako bilo, konačno se došlo do nepobitnih činjenica da je prepisivanje svitaka od strane jevrejskih prepisivača kroz hiljadu godina, pošto su hebrejski spisi bili završeni više od hiljadu godina ranije, bilo toliko temeljno da se na manuskripte biblijskog teksta može apsolutno osloniti, sa punim povjerenjem i pouzdanjem, kao na krajnje vjerne i istinite prenosnike Božije riječi i djela.

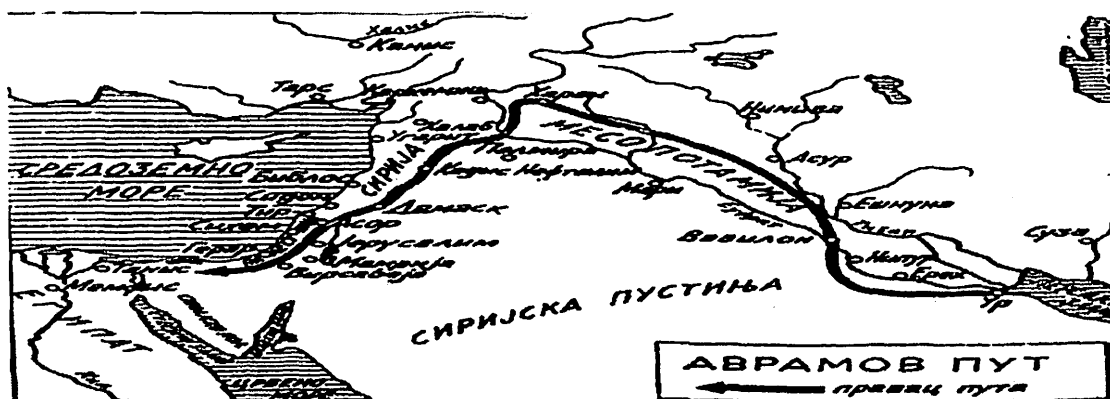
Pećine u dolini Kumrana gdje su pronadjeni svici sa Mrtvoga mora

Zato, kada se govori o historijskom razvojnem putu jevrejskog naroda, čiji civilizacijski korijeni sežu 4000 godina unazad, apsolutno možemo da se oslonimo na kontinuitet biblijskih legendi, dokumenata, hronika i izvještaja iz carskog arhiva mesopotamijske države Mari, pisanih sumerskim klinastim pismom na glinenim tablicama, aramejske pisane papiruse iz Egipta, kao i veliki broj pronadenih spomenika kulturne baštine velike grupe semitskih naroda. Iz pomenutih izvora se mogu saznati pravci i putevi dolaska u Kanaan, legendarnu postojbinu jevrejskog naroda, kao i sve etape razvoja judaizma, koji nije samo zbir monoteističkih religijskih ideja, obreda, moralnih i pravnih načela, nego i višemilenijumski historijski put Hebreja.

I/1 Biblijsko jevrejstvo

Semitske narode, koji potiču od Sema, sina Noinog (Postanje 10:21), sačinjavaju Asirci, Amorejci, Elamci, Midani i Jevreji. Veliki val semitskih naroda prije četiri milenijuma je preplavio područja Mesopotamije, Sirije i Vavilona, gdje dolaze u dodir sa prastanovnicima Sumeranima i njihovim državama, koje su već tada imale svoje klinasto pismo i kulturnu tradiciju, razaraju njihove države, primaju sumersko klinasto pismo i nameću im semitski jezik, koji se kasnije, prema svom razvojnog putu, dijeli na akadski, zapadnosemitski, aramejski i kanaanejski (hebrejski), feničkopunski, moabski i južnosemitski (arapski i etiopski).

Hebrejski jezik se polako razvijao. Jevreji su za vrijeme svog boravka u Mesopotamiji bili nomadi organizovani u plemena koja su se bavila nomadskim stočarstvom, u stalnom pokretu i bez vlastite teritorije. U periodu kanaanske epopeje 2000-1700. godine p.n.e., sa nezadrživim talasom seoba naroda Amorejaca, Akadijaca, Luvijaca i Hetita, počnje i mitski put praoca Avraama Hebrejca, njegovog sina Isaka i Isakovih sinova Jakova i Esava (desetog koljena od Noa, koji je sklopio **prvi savez sa Bogom**), personifikaciji jevrejskog plemena, kojem se, prema predanju, javio Jehova i kojom prilikom je sklopljen **drugi savez sa Bogom** (kada je Avram obavio stari obred i rasjekao napola žrtve koje je prinio, u transu ugleda Jehovu, kao "peć što dimljaše i plamen ognjeni"; **Berešit heb u početku 15:17**) i koji ga povede rukom svojom u obećanu zemlju. Taj put ide od Ura u Haldeji na sjeverozapad do Harana, a potom jugozapadnim pravcem do Kanaana ili, prema sadašnjim kartama, put započinje iznad Perzijskog zaljeva do same Mesopotamije, da bi išao potom sve više preko novih teritorija Iraka, Turske, Sirije, Libana i Izraela i završava se na samom sjevernom dijelu Egipta u oblasti Gošen.

U Knjizi postanja se spominje i rana seoba Amorejaca, koji su bili u krvnom srodstvu sa jevrejskim plemenima, koja je predvodio Jakov, sin Isakov. Ova plemena dolaze u Hanaan, gdje su već ranije živjeli i ostali semitski narodi, orijentisani ka poljoprivedi i drugim običajnim obredima kojima su se morali postepeno prilagođavati. Hebrejski jezik se postepeno uobličuje na osnovi

starojevrejskih plemenskih narječja. Mijenja se klinasto pismo prema sistemu koji će brže i lakše bilježiti slogove i pojmove sukladno prirodi semitskih jezika, čiji se korijeni sastoje iz malih grupa suglasnika, koji se uz promjenu dodatih samoglasnika mijenjaju po rodu, broju i padežu: alef(vo), bet (kuća), gimel (kamila), dalet (vrata). Alef-bet il i starohebrejsko pismo sa 22 suglasnika se na orijentu razvija u aramejsko (hebrejsko kvadratno pismo), a na zapadu, promjenama suglasnika i dodavanjem znakova za samoglasnike, u grčko, od koga su kasnije Rimljani stvorili latinicu a Sloveni ćirilicu.

Jakov, sin Isakov, ubrzo lukavstvom dobija blagoslov od oca, ali strahujući od osvete bježi u Aram, gdje se ženi kćerima ujaka Levana, koje mu rađaju dvanaest sinova koji su simboli jevrejskih plemena. Najdražeg sina Josefa braća iz ljubomore prodaju trgovcima robljem u Egipat, gdje igrom svevišnje sudbine postaje prvim čovjekom poslije faraona. Dolaskom Hiksa na vlast u Egiptu 1700. p.n.e., u potrazi za boljim uslovima života dolaze i ostala jevrejska plemena. Tu im se položaj postepeno pogošavao, pa od ratara i zanatlija, dolaskom na vlast dinastije faraona, dobijaju status robova. Time bivaju prisiljeni da rade najteže poslove od jutra do sutra. Potlačeni i ugnjetavani, dizali su poglede prema nebu u očekivanju da se pojavi mesija iz sazvježđa Ribe. Pojava Mojsija, Božijeg miropomazanika i najvećeg proroka, koji sklapa **treći savez sa Bogom** patrijarha Jehovom, koji daje Mojsiju anđela da čuva izabrani narod i time za sva vremena pokreće njegovu sudbinu vežući je za sebe i Toru kao centar opstanka i formiranja Izraela u jedan narod. (hebr. šemot - imena; lat. exodus - izlazak).

Oko 1250. godine p.n.e., nakon deset pomora koji su zahvatili Egipat, Mojsije je uspio izvesti Hebreje iz Egipta. Prešao je Crveno more, vođen Božijom snagom u obliku stuba od dima i vatre, sa kojom je stao ispred gonilaca. Nakon pedeset dana lutanja pustinjom, na Sinajskoj gori, u kultnom vjerskom mitu o bogojavljenu, pored gorućeg grma, uz vatru i munju, "nedodirljiva svjetlost Jehovina" će objaviti svoj zakon Toru i preko proroka Mojsija, Božijeg Mesije, sklopiti savez sa narodom Izraela, dajući mu svoj zakon Toru, nauk iskazan u obliku Deset Božijih zapovijesti (hebr. Aseret adiberot), urezan u kamene ploče i krvlju žrtve zapečaćene u zavjetni kovčeg, položene i smještene u šator zavjetni a potom u Svetinju nad Svetinjama - Hram.

Pored pisane Tore (hebr. Tora šebihtav), koja se sastoji od 613 zapovijedi (hebr. Micvot) kao izraza Božije volje, 248 pozitivnih naloga i 365 zabrana, Mojsije prima i objašnjenja tih propisa (hebr. Tora šebeal pe) koji su usmenim putem vijekovima prenošeni i konačno pretvoreni u zbirku zakona i propisa usmenog predanja Mišnu, koja se kasnije, od strane hahamim (učenjaka) predvodnika Sanhedrina (velike skupštine), koji je imao Božiji blagoslov u doba Drugog Hrama, diže na nivo zakona, te uz njen detaljni komentar Gemaru, svrstava u osnov knjige Talmuda, enciklopedije etičkih zakona i propisa običajnog prava (hebr. Minagim) i njihovih tumačenja u svim naučnim disciplinama.

Dodavanjem jevrejske književnosti on dobija specijalni izraz u Hagadi (hebr. priča), pričama o biblijskim ličnostima i događajima, mudrim izrekama otaca (hebr. Pirke avot) i propovijedima u kojima su progonjeni Jevreji tražili utjehu i spasenje. Nakon ispunjavanja uslova Saveza, obrezivanja (hebr. berit mila) svih muškaraca, obrednog kupanja i prinošenja žrtve, novom vjerom narod Izraela se zavjetovao na vjernost jednom Bogu i izvršenju zapovijesti Tore (micvot de orajta) za sva vremena.

Tora kaže: "Što nam je objavljeno, ono je naše i sinova naših do vijeka da bismo izvršavali sve riječi ovog zakona" (Ponovljeni zakon 29:28) i "činićemo i slušaćemo" (Izlazak, 24:7). Bog Jehova, kada je predavao Toru, pokazao je Mojsiju prototip menore, sedmokrakog svijećnjaka, koju su Jevreji nosili kroz Sinajsku pustinju i koja predstavlja jedan od četiri elementa koji se nalaze na tkaninama svetog šatora i odeždi sveštenika. Sedam krakova svijećnjaka su sedam planeta, dvanaest komada kruha je dvanaest dragulja na grudnoj pločici velikog sveštenika i, na kraju, dvanaest zodijačkih znakova na Zemlji su dvanaest plemena Izraela.

Izlazak iz egipatskog ropstva imao je najveći značaj za istoriju jevrejskog naroda. Nakon 40 godina lutanja pustinjom rođena je nova generacija, oslobođena ropske naravi, koja je pod vodstvom Jošue ušla u Kanaan. To nije običan put nego put nebeskog duhovnog preobražaja jevrejskog naroda pod okriljem jednoga Gospoda Boga (monoteizam, od grčkog monos - jedan, theos - bog), gdje je moral odlučujući faktor nacionalnog jedinstva i gdje se početkom II milenijuma p.n.e., dolaskom u "obećanu zemlju" Kanaan, razvilo jevrejstvo i kao religija i kao nacija, a kraljevina stvorena od dvanaest plemena se zove Erec Izrael, po imenu koje je Bog dao Jakovu. Od tog vremena nacionalni identitet Izraela i njegova religija judaizam su neraskidivo vezani. U znak sjećanja na te istorijske događaje prije Hrista, narod Izraela, naročito onaj u dijaspori diljem svijeta, obilježava ih trilogijom hodočasnih Jom Tov (hebr. zapovjedni) praznika. Započnje sa Pesahom, praznikom Pashalne žrtve (Mosije II 34:25; hebr. Hag(h)a Pesah) ili praznik beskvasnih hljebova (hebr. Hag(h)a Macot) koji je opšteprihvaćen u narodu kao jedinstveno sjećanje na izlazak hebrejskog naroda iz egipatskog ropstva. U suštini, to je praznik oslobađanja čovjeka od ropstva sa ciljem stvaranja što pravičnijeg društvenog poretka na ovom svijetu. Slijedi Sedmica (hebr. Šavuot), koja pada u dane žetve, kada je 600.000 punoljetnih muškaraca prisustvovalo preuzimanju Božijih zapovijedi i polaganju zakletve na vjernost Bogu. Vrijeme davanja naše Tore (hebr. Zeman matan Toratenu) i, na kraju, praznik koliba (hebr. Sukot) u spomen na višegodišnje lutanje Jevreja pustinjom pred dolazak u obećanu zemlju.

Sam Mojsije nije ušao u Kanaan nego njegov nasljednik Jošua, čime je započelo nestabilno vrijeme previranja, vrijeme sudija i proroka. Izabrane plemenske vođe zvane sudije, od kojih su poznatiji bili Eud, Devora, Barak, Gideon, Jiftah i Samson, ustrojenim su autoritetom bili iznad ostalih glavara u plemenu. Oni nisu bili učeni ljudi nego seljaci koje je narod birao u odsudnim

trenucima da se plemena odbrane od napada starosjedilaca Kanaanaca, Moavljana i Filistejaca. Obnašali su funkcije vojnika, proroka, sveštenika i vladara sve do momenta dok se u višegodišnjim razmiricama i teškim trenucima nije javila potreba za ujedinjenjem plemena i uspostavom centralne vlasti radi osiguranja mira. Doba sudija je trajalo dvjesto godina, od Jošuiine smrti do momenta kada je 1030. godine p.n.e., duvanjem u šofar u mjestu Micipi, prvi put stvorena jedinstvena država Izrael, a Šaul ben Kiš iz plemena Benjamina pomazan od prvosveštenika Šaumel ben Elkana za kralja, čime vrijeme sudija gubi na značaju (knjiga Šofetim - hebr. Sudija). Padom Šaulove dinastije, uz proglašenje mladog Davida iz plemena Jude za kralja, sklopljen je četvrti savez sa **Bogom**. Konačno je uspostavljena jedinstvena vlast na cijeloj teritoriji Izraela. Kralj David širi monarhiju osvajajući Filisteju, Edam, Moab i Kanaan.

Osvojeni grad Jevus, koji su Kanaanci držali četiri vijeka, postao je glavni grad i centar sveštenstva dobivši ime Jerusalem ili Ir David (Davidov grad). Pripadnicima Davidovog roda, a naročito onima koji su imali sklonosti, kao sam kralj, prema pjesmi i muzici, davane su mnoge garancije i povlastice. Uveden je vojni režim, državna kasa se punila na osnovu ubiranja poreza i prinudnog rada, a vjerska pitanja su regulisana uvođenjem teokratije od strane prvosvešteničke loze Levi.

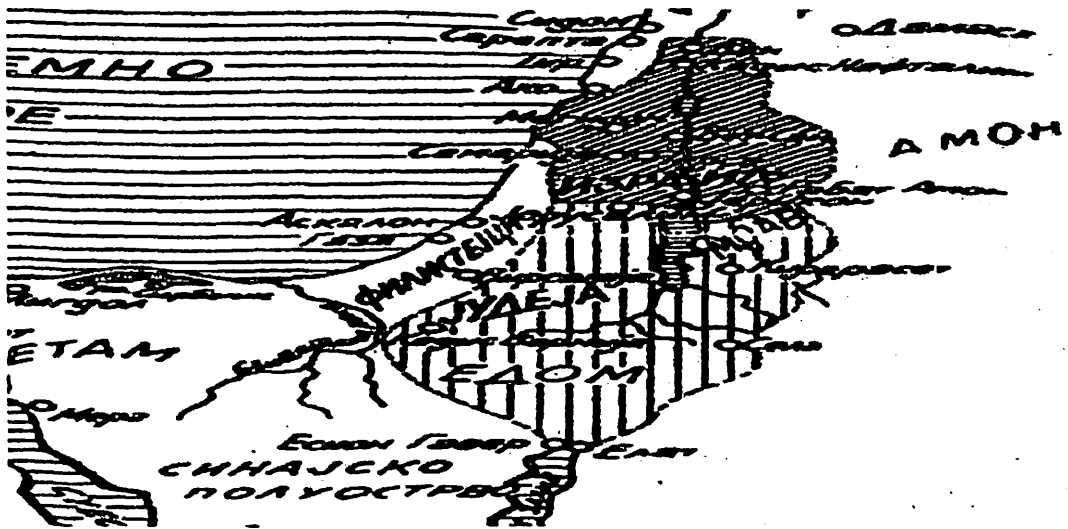
U levitskim zakonima je istaknuta potreba da se obredi prinošenja žrtve i uopšte bogoslužjenja podignu na nivo duhovnosti, sve magije i vraćanja odstrane, a idolopoklonstvo zabrani (hebr. Vajikra - pozva, Levitski zakoni). Sklopljen je savez sa Feničanima i time su počele pripreme za izgradnju Hrama koji će podići budući nasljednik, sin Salamon. Kralj David je jedan od najvećih likova u istoriji Izraela, simbol drevne prošlosti, nošen pojavom mesijanskih ideja o vječnosti i besmrtnosti jevrejstva. Znak magen David (hebr. Davidov štit), Davidova zvijezda ima magičnu moć da štiti od zla. Solomonov pečat trpi promjene kroz istorijski preobražajni put značenja od dekorativnog elementa i ukrasa u doba II Hrama, preko simbola kraljeva Izraela i Judeje, do univerzalnog obilježja za identifikaciju jevrejskog naroda. Zajedno sa menorom, sedmokrakim svijećnjakom, biva osnovni simbol judaizma, kao što je krst za krišćanstvo.

Davida nasljeđuje sin Salamon negdje oko 961. godine p.n.e. Sa dvadeset godina Salamon biva dva puta promovisan za kralja: jednom u Jerusalimu, drugi put u Šehemu, što je još uvijek bio znak nepovjerenja između sjevera i juga. Bog mu se u snu iznenada javi i ispuni njegova iskrena i skromna traženja upućena prema Božijem zakonu poštenja, mira i pravедnosti. Tim snom i pojavom Božijeg lika pravde biva krunisana njegova iskrenost, koja se poput oreola širila po cijelom svijetu, pronoseći glas o njegovoj mudrosti koja ulazi u legendu. Od rane mladosti postaje iskusan diplomata. Stupa u dobre odnose sa egipatskim faraonom iz dinastije Đidi. Oženivši njegovu kći u miraz dobija grad Gezer sa lukom Fenikijom, što indirektno doprinosi jačanju saveza sa Feničanima i kraljem Hiramom i konačno dovodi do uspostave življe trgovine i prometa roba brodovima koji odlaze preko Male Azije i Arabijskog poluostrva do Indije,

Evrope i Mediterana. U biblijskoj Knjizi o kraljevima (hebr. Melahim) Feničani su upravljali brodovima kralja Salamona koji su išli u Taršiš (geografski pojam koji označava Španiju) i obrnuto, što upućuje na to da su sa Feničanima još u X vijeku p.n.e. Jevreji došli na Pirinejsko poluostrvo, prvo kao mornari, trgovci i vojnici, a kasnije, u rimsko doba, raseljavanjem i kao robovi.

Salamon je bio graditelj velikih zdanja, kuća, parkova i palata izuzetne ljepote i vrijednosti. Ispunjenje želje oca Davida je bila izgradnja Hrama, koja je trajala otprilike sedam dugih godina i time je umjesto Hebrona promovisan Jerusalem za sveti grad i simbol vjerskog jedinstva za puna četiri vijeka. Jerusalimski hram (hebr. Bet(h)a Mikdaš) je jedino mjesto na svijetu gdje se može obaviti izvorno bogoslužjenje po Tori, uz prinošenje žrtve, opšte ili pojedinačne. U čast izgradnje Hrama i polaganja kovčega svetinje (hebr. Aron (h)a Kodeš) priređena je velika svečanost. Uz Božiji blagoslov Salomon je završio i započetu reorganizaciju Izraela, Judeje i pridodatog Kanaana, podijelivši ih u dvadeset jedinica sa nadzornim organima, u cilju slabljenja plemenskih podjela. U osnovi, to je bio prelaz iz plemenskog (gentilnog) u klasno društvo sa prvim korijenima privatizacije i težnje ka stvaranju bogate klase i državne aristokratije, sa jedne, i sloja siromašnih, sa druge strane, odnosno proces stvaranja jevrejske države, uz poštivanje vjerskih propisa Mojsijevih zakona kao osnove jedne demokratske teokratije. U Knjizi o kraljevima po legendi se navodi i neposredan kontakt sa kraljicom Sabom od Arabije (današnji Jemen) u VIII vijeku p.n.e. koja je, prihativši ugovor o trgovini i razumijevanju, stupila u romansu sa Salamonom i rodila mu sina koji je, prema kazivanjima starog vijeka, kasnije postao prvi car Etiopije. Kroz viševjekovnu istoriju, koja je obilježena velikim migracijama semitskih naroda Hananita ka prostranstvima južne Arabije i šire, ovaj istorijski momenat prema mjestu dešavanja se može povezati sa prihvatanjem judaizma od strane himjazitskog kralja Dhu Nuvasa i njegovih potomaka u Jemenu u VI vijeku n.e., koji se sporadično zadržao sve do naših dana.

Veliki zamasi u ekonomiji, rudarstvu i trgovini su doveli do bržeg razvoja i jačanja monarhije, što je stvaralo i velike dugove prema Fenikiji sa ulogom od dvadeset galilejskih gradova. No kako su rashodi, jednostavno rečeno prevazilazili primanja zbog velikih ulaganja, a raskol između bogatih i siromašnih postajao nepremostiv, neminovno je jako brzo došlo do ekonomskog kraha kraljevine. Isti je još više podstaknut sve većim razjedinjenjem i klasnim razlikama između bogatijeg i naprednijeg sjevera Izraela i vladajućeg juga Judeje, i to sve zbog različitih nameta, sa jedne, i kritikom od strane prvosveštenstva prema Salamonu zbog učinjenog herema (hebr. prokletstvo) uvođenjem harema, raskalašnog života i idolopoklonstva koje vjera striktno zabranjuje, s druge strane.

IZRAEL I JUDEJA

Smrću Salomona 931. godine p.n.e. kraljevstvo, potresano međusobnim sukobima, 922. godine p.n.e. se dijeli na sjevernu jevrejsku državu Izrael, sa deset plemena: Zebulun, Issachar, Asher, Naphtali, Dan, Menasseh, Ephraim, Reuben i Gad i sa jednim dijelom plemena Levi, i južnu Judeju sa dva plemena: Jude i Benjamin kao i dijelovima plemena Levi. Neizmijerna previranja unutar obe države, ratovi sa okolnim državama Asirijom, Egiptom i Vavilonom, uz neprestane bratoubilačke sukobe, neminovno su dovele do gubitka samostalnosti i uspostavljanja vazalskih odnosa, uz stvaranje teških uslova života potlačenih siromašnih slojeva. U razdoblju od 212 godina Izraelom je vladalo 9 dinastija čiji su kraljevi, istini na volju, vladali kratko i u većini slučajeva bili ubijeni u neprestanim borbama za vlast.

Asirija kao velika sila u regionu preuzima primat i na čelu sa Tiglat Pileser III, zbog odbijanja da plati velike namete, napada Izrael. Nakon deset godina ratovanja Sargon II osvaja Šemron i porobljava sjevernu jevrejsku državu Izrael, čime je nastao **period prvog raseljavanja**. Domaće plemstvo Asirci raseljavaju po drugim provincijama, a Izrael naseljava strano plemstvo, dok cjelokupno stanovništvo biva prognano i time prestaje da postoji kraljevina Izrael. U Judeji je u tom periodu vladala Davidova loza, koja je pristala na plaćanje danka Asiriji, čime se nastojalo održati samostalnost. No kako ubrzo Vavilonci preuzimaju primat pobjedom nad Asirijom 605. godine p.n.e. u savezu sa Egiptom ravno 136 godina poslije propasti Izraela, tačnije 586. godine p.n.e., južnu jevrejsku državu Judeju pokoravaju Vavilonci na čelu sa Nevuhadnecerom. Osvajanje Jerusalema i razaranje prvog Hrama u istoriji Jevreja predstavljaju dane tragedije i žalosti koji se obilježavaju od starog vijeka nizom postova od 17. jula do 9. avgusta (Šiva asar betamuz i Tiša-beav). Time je započeo **period drugog raseljavanja**, u kojem su Jevreji bili prisiljeni da se naseljavaju u okolnim zemljama: Egiptu, Asiriji, Vavilonu i Persiji. Za predvodnika u Judeji biva imenovan Gedalja ben Ahikam, koga u zavjeri na

dvoru, zbog povezanosti sa Vavilonom, ubija Jišmel ben Netanja iz loze kralja Davida. Zbog straha od odmazde ovo dovodi do novog vala raseljavanja u Egipat i konačnog sloma Judeje kao države. Spomen na razaranje Judeje je post Com Gedalja. Jevreji u Vavilonu su živjeli od razaranja prvog Hrama (u zemlji koja je poznata kao Irak), bilo pod Vaviloncima, Perzijancima ili Arapima, koji su vladali tom zemljom kao dijelom velikih imperija kroz hiljadu godina. Imali su punu autonomiju, a od II do XI vijeka imali su svog kralja, vrhovnog sudiju, upravljača koji je birao kompletnu vladu uz organizaciju i kontrolu ubiranja državnog poreza, trgovine, policije i vojske. Sve te funkcije su bile stopljene u liku egzilarha, koga su birali starješine talmudističkih akademija gaonim, a potvrđivao kalifat. Egzilarh je i sam bio zemljoposjednik koji je zastupao interese bogate klase. Talmudističke akademije u Vavilonu su bile Sura i Pumbedita. Gaonim sa naučnim kvalifikacijama su imale veliki moralni uticaj na jevrejski narod koji je to veoma cijenio.

Položaj eksilarha je bio nasljedan iz porodice kralja Davida. Nakon smrti eksilarha Salomon ben Hasdaja 759. godine, na to mjesto je trebalo da stupi njegov nećak Anan ben David, poznat kao dobar poznavalac Talmuda, ali sa asketskim i krutim shvatanjima Knjiga pravila onoga šta je u Tori napisano i bez usmenih objašnjenja. Formira sektu karaiti (hebr. čitati), poznatu po tome što su sva svoja naučna objašnjenja iz Tore tumačili na osnovu čitanja, što je bio kontrastav usmenom zakonu karakterističnom za rabinsko (gaonim) zakonodavstvo, koje će dvjesto godina kasnije predvoditi snažna ličnost, talmudistički filozof, lingvista i gramatičar Saadijah Gaon (892-942). Saadijah dolazi iz Egipta i kao predvodnik Talmudističke akademije u Suri i prevodilac Biblije na arapski ubrzo stupa u oštru borbu sa karaitima, u kojoj nastoji dokazati da oni nisu originalni Jevreji. Termin *karaiti* je kasnije usvojen za sve one koji su otpali od rabinističkog učenja. Taj dualizam i rivalitet je imao pozitivne kulturne pomake u stvaranju i tumačenju biblijskih djela, koji dovode do prevage rabinskog judaizma i liberalizacije krutih tumačenja karaita. U doba gaona bio je običaj slanja pisama sa pitanjima na koja su oni odgovarali navodima iz talmudske građe. Na hebrejskom, zbornici tih pisama su nazvani š'elet utšuvot - pitanja i odgovori, da bi kasnije bili poznati na romanskom kao *responze*. Rabinistički Jevreji su imali Talmud iza sebe i daleko bolje izvorne materijale, za razliku od monotonije i krutosti karaita. Početkom srednjeg vijeka karaiti su se nastanili u Egiptu, Palestini i Evropi (Krim, Galicija).

Na propast Izraela i Judeje neprestano su ukazivali proroci (hebr. Neviim). Proroci su bili predstavnici najnižih klasa naroda koji su, u nekoj vrsti transa, tumačili Božiju volju i koji su, prema veličini mističnih predskazanja sudbine Hebreja, u literaturi dobijali prefikse ranih i značajnih kasnih proroka, od kojih su tri velika: Ješaja, Jeremija i Jezekiel i dvanaest malih: Ošea, Joel, Amos Ovadija, Jona, Miha, Nahum, Havakuk, Cefanja, Hagaj, Zaharija i Malahija. Boreći se za izvornu religiju jednog Boga, a protiv nametanja politeističkih religija, idolopoklonstva i "svete prostitucije", oni su se istovremeno borili i protiv sve opasnijeg i sve više nadirućeg novog klasnog poretka u društvu, a sa

ciljem opstanka i produženja svih tradicionalnih oblika života, vjere i plemenske demokratije. Isticanjem vjerskog morala, čistote i pravde Božijih zakona, oni se izdižu iznad prvosveštenstva, preuzimajući time ulogu Božijih izaslanika kao veze između Boga i naroda, čime započinje druga faza u razvoju judaizma, faza rabinskog jevrejstva.

I/2 Rabinsko jevrejstvo

Pobjedom perzijskog kralja Kira nad Vavilonom 583. godine p.n.e. Judeja postaje jedna od perzijanskih satrapija (provincija). Jevrejima je za vrijeme vladavine kralja Darija, negdje oko 537. godine p.n.e., a pod vodstvom prvosveštenika Jošue i Zarubabela, bio omogućen povratak u Kanaan, gdje, uz datu autonomiju, veoma brzo dolazi do obnove i preporoda kulturnog i društvenog života, a uz obnovu Hrama 515. godine p.n.e. pod vodstvom proroka Hagaija i Zaharija i religijskog života uopšte.

Nakon povratka iz vavilonskog ropstva starohebrejski se upotrebljavao još kao molitveni jezik i jezik za pisanje posvećenih tekstova, dok je znatan dio jevrejskog življa već govorio aramejski. U to vrijeme počinju se ispoljavati sve više mesijanske ideje i proročanstva. Molitve, kao vid duhovnog uspinjanja svijesti čovjeka o tome da ono što Bog traži od njega nije obred nego moral i poštenje, dobijaju sve više na značaju zahvaljujući i djelovanju proroka. Uloga sveštenika se mijenja, prelazeći sve više iz faze vršioca obreda u fazu učitelja (hebr. rav - ribi - rabi) i tumača zakona i propisa Tore i Talmuda (jerusalemski *Talmud jerušalmi* zapisan 400. godine, a vavilonski *Talmud bavli* 500. godine), a Hram, kao mjesto za obavljanje molitava i obreda i prinošenja žrtve, "zamjenjuju" sinagoge, kao drugo molitveno mjesto, čiji broj je u novonastaloj situaciji izuzetno brzo rastao, tako da je sam Jerusalem imao 480 sinagoga. U periodu vavilonskog ropstva, u želji da se očuva nacionalna pripadnost Jevreja, a naročito u periodu nakon ropstva, reformama se već u V vijeku p.n.e., pod vodstvom Ezre i Nehemije, donosi zakon o poštivanju sabata od strane Sanhedrina. Sam Sabat i Berit-mila (hebr. obrezivanje) postaju simboli jevrejske vjere, a zakon (Torat Moše) postaje ustavom jevrejske zajednice. U Tanaha će kao književna vrsta usmenog predanja *midraš* (hebr. tražiti), koja se bavi posebnim tumačenjem i istraživanjem biblijskih tekstova putem kazivanja bajki i pripovijedaka, biti zapisana u posebne zbornike tek u četvrtom vijeku. Prema biblijskoj knjizi o Esteri, koja se dešava u to vrijeme, da bi zaštitila svoj narod, ona uspijeva da spriječi rat i pokolj Jevreja time što, po savjetima strica Mordehaja, pridobija povjerenje perzijskog kralja Ahasvera (485-464. godine p.n.e.) koji je, na nagovor svoga velikog vezira Hamana, trebao da potpiše dekret o uništenju sveg jevrejskog naroda. U znak sjećanja na te dane Jevreji obilježavaju Purim (hebr. ždrijeb) kao uspomenu na izbjavljenje od Perzije. Generacije Jevreja diljem svijeta, koje su osjetile patnje i preživjele sve progone i stradanja, slave Purim kao simbol vječne borbe i opstanka. Ubrzo potom, osvajačkim pohodima Aleksandra Velikog Makedonskog osvojena su područja Male Azije i sjeverne Afrike, a 332. godine p.n.e. i Perzije. Time je i Judeja pala

pod njegovu vlast a Hram oštećen i oskrvnut. Nastaje period dominacije Grka, koji su vladali ovim područjima od 3. do 1. vijeka p.n.e. Aleksandar Veliki je dao velike povlastice Jevrejima osvojenih područja Male Azije i Afrike, a posebno onima u egipatskoj Aleksandriji. Kako se ime Aleksandra Velikog u više navrata glorifikuje u jevrejskoj predaji i spominje u Talmudu, nemoguće je osporiti njegove zasluge za razvoj jevrejstva. Unatoč tome taj period nametanja prisile i gušenja vjerskih sloboda Jevreja, a i asimilacije, u cilju nametanja helenističke kulture i običaja, označen je terminom helenizam. Time je započeo **treći veliki period raseljavanja** Jevreja uz stvaranje jevrejske dijaspore na čitavoj teritoriji tadašnje Grčke a potom i na Balkanskom poluostrvu. Najbrojnije naseobine su bile u Maloj Aziji i oko obalnog područja Sredozemnog mora. U Egiptu u čast Aleksandra Velikog Makedonskog nastaje grad Aleksandrija, centar grčko-istočne trgovine, zanatstva i kulture, u koju ubrzo potom doseljavaju i Jevreji nošeni drevnim vezama, koji će udahnuti novi život gradu. U sjevernim rejonima Palestine dolazi do podizanja niza helenističkih gradova, a Jerusalem su preplavile rijeke grčko-makedonskih vojnika. Broj Jevreja je tada u Aleksandriji bio veći nego u Jerusalemu. U vrijeme prodora helenista čija je ideološka slika bio judaizam, dolazi do prevođenja Tore na grčki jezik u III vijeku p.n.e., što istovremeno dovodi do popularizacije i širenja Mojsijevе vjere u helenističkim zemljama. Nastanak prvih zakonskih odredaba Talmuda pada u to vrijeme, jer je usmene dogmatske zakone i zapovijedi sa ishodištem u Tori bilo potrebno prilagoditi istorijskim uslovima sa ciljem očuvanja osnovnog učenja Starog zavjeta. Predstavnici ovakvog raspoloženja širih narodnih masa postali su u III vijeku p.n.e. književnici hasidejci (bogobojažljivi) koji su se bavili prvom kazuističkom interpretacijom Tore (**Mišna rišona - prvo ponavljanje Tore**), težeći preobražaju judejske religije sa kultom Hrama u jedan religiozno-pravni zakon. Oni su bili protiv partije helenista, koja se sastojala od zemljoposjednika i duhovne aristokratije povezane sa grčkom vlastelom **Seleukidima**. Ipak, helenizam je sa svojim filozofskim školama, gimnazijama, stadionima i teatrima sve više prodirao u zatvoreni svijet drevnih Hebreja, dovodeći vremenom varijantu grčko-hebrejskog u prvi plan. Pod uticajem grčkih filozofa i njihove literature, jevrejski mislioci i pjesnici stvaraju filozofsku knjigu **Eklezijast**, prožetu mnogim idejama helenizma i strasnu ljubavnu poemu **Pjesma nad pjesmama** (Heb-Šir Aširim), koja izvorno datira iz Salamonovog doba, što je u talmudskim krugovima tada pogrešno shvaćeno i proglašeno za jeres. Smatra se i da pojava početnog iluminiranja rukopisa, uz stvaranje biblijskih iluminacija, prema rabinskim izvorima datira upravo iz ovog perioda antike (Pismo Aristeesa iz 176. godine p.n.e. i Vavilonski Talmud). Ime Gospoda se ispisivalo zlatnim slovima, što je u suprotnosti sa zabranom iz druge zapovijesti: Ne pravi sebi lika i obličja bilo čega (Egzodus 20/4) i strogim kodeksom zabrane jevrejskog ikonoklazma. No dinamika pisanog judaizma je bila neminovno podložna istoriji, kroz čiju je višemilenijumsku vremensku distancu u likovnoj umjetnosti ipak došlo do procvata jevrejskog ikonoklazma sa pojavom iluminiranih minijatura Hagada, biblijskih priča o Pesahu (Sarajevska

Hagada nastala u srednjovjekovnoj Španiji) i drugih starozavjetnih fresaka koje su izložene na zidovima sinagoga, čije je i ime grčkog porijekla (Sinagoga Dura - Europosu, Sirija, 3. vijek n.e.), te mozaika na podovima sinagoga (Izrael od 5. do 7. vijeka n.e.), izuzetne umjetničke vrijednosti, koje su držale korak sa helenskim i arapskim iluminacijama tog vremena. No, unatoč tome, sve vrijeme dijaspora je održavala prisne veze sa maticom i izmjenjivala su se pisma na hebrejskom jeziku. Nakon smrti Aleksandra Velikog 323. godine p.n.e. carstvo se dijeli, a sam Izrael u tom procesu, prema istorijskim podacima, pet puta mijenja vladara, prelazeći naizmjenično u ptolomejske ruke (Egipat do 200. godine p.n.e.) a potom njime vlada dinastija Seleukida. Vlast Seleukida, po svjedočanstvima Flavija, bila je obilježena teškim nametima i despotizmom, a njihova prvosveštentička loza pravi uzmak prema liberalizaciji, prihvatajući manje ili više helenističke stavove i način života, što je neminovno dovelo do otpora naroda u formi pokreta koji ima za zadatak revnost Božijem zakonu i da očisti Svetu zemlju od helenista prema zakonima Tore. Punu afirmaciju pokret doživljava 167. godine p.n.e. pod vodstvom lokalnog sveštenika iz Modija Matatije ben Johana Koena i sinova Jude, Simona i Jonatana. Oni su u istoriju ušli pod imenom Makabejci ili Hašmonejci, a bili su podržavani od hasidejaca, boraca koji revnuju za Zakon, i širokih ugnjetenih narodnih masa. Neposredan povod za ustanak je bilo sknavljenje Hrama uz uništenje Jehovinog žrtvenika, umjesto koga je postavljena statua boga Zeusa sa Olimpa. Poslije Matatijine smrti ustankom rukovodi sin Jeuda Makabi (hebr. čekić). Protiv ovakvih rješenja je bila i frakcija prvosveštentičke loze Sadokida, na čelu sa vlastelom koja je bila za kompromisna rješenja sa Helenima, ali bez većih uspjeha. Makabejcima su bili suprostavljeni i fariseji (posebni, izdvojeni), kao predstavnici srednjih slojeva stanovništva, zanatlija, učitelja i sudija i velikih pobornika Tore. Od njih se veoma rano, u II vijeku p.n.e., odvaja posebna grupa tzv. *eseni*, koja se odrekla bilo kakvih političkih aspiracija, uputivši se na daljnji život prema Božijoj volji. Prema svim istorijskim pokazateljima, kod esena ideja o dolasku mesije je u punom procvatu i kroz nju i oko nje se stvara klica budućeg ranog hrišćanstva i Novog zavjeta. Fariseji, zahvaljujući svom zakonodavnom položaju u Sanhedrinu, koji je radio pri Hramu, dopunjuju **Mišnu rišonu** mnoštvom pravila i zakonskih propisa novih ili izvedenih iz Tore, čiji sadržaj je odgovarao istorijskom trenutku. Istu podižu na nivo zakona i ona će kasnije postati osnov Talmuda. No kako je car Antiohus Epifanes IV želio izvršiti daljnju helenizaciju Jevreja, zabranivši čitanje Tore pod prijetnjom smrtne kazne, dolazi do sveopšteg ustanka koji nakon tri godine ratovanja završava 141. godine p.n.e. pobjedom Makabejaca i uspostavom makabejske ili hašmonejske države koju priznaju i Rimljani. Izvršeno je očišćenje Hrama od paganskih idola a potom i osvećenje. No kako je prema legendi za osvećenje Hrama pronađeno ulje za menoru bilo dovoljno za jedan dan, desilo se čudo i ulje u menori je gorjelo osam dana. Zbog toga Jevreji osam dana slave Hanuku, praznik sjećanja na osvećenje jerusalemskog Hrama i praznik svjetlosti (hebr. Hag haurim), kao simbol otpora i oslobođenja od helenističkog ropstva. Kako je paljenje žižaka i

drugih izvora svjetlosti poslije nastanka praznika u II vijeku p.n.e. postala neka vrsta opštenarodnog običaja, isti je ozakonjen i u Talmudu. Treba još napomenuti da su Makabejci preuzeli dvostruku ulogu - kraljeva i sveštenika. Ulogu sveštenika preuzimaju pozivajući se na legendu o Finesovom savezu, koji se javlja u knjizi Brojevi, a koji je isto tako iskazivao revnost zakonima Tore i ksenofobiju prema stranim religijskim elemenatima u Svetoj zemlji. Ulogu kraljeva, koja nije mogla biti porijeklom od Davida, dovode u vezu sa prethodnom revnosti Zakonu kao legitimnom državnom pravu, izgrađenom po starozavjetnom propisu. Istovremeno, 63 g. p.n.e., na inicijativu rabi Jeošua ben Gamla, dolazi prvi put do formiranja i uvođenja osnovnih jevrejskih škola, hedera ili meldara. Ova državna tvorevina je, uprkos svim svojim unutrašnjim konfliktima, postojala do 63 g. p.n.e., kada su u nju poslije tromjesečne opsade Jurusalema umarširale Ptolomejeve rimske legije proglašivši je rimskom provincijom, uz zavodenje nevidenih mjera pritiska i terora. Ista politika se nastavlja dovodenjem na vlast šticevika Rima Iroda 37. g. p.n.e., čiji su podanici, zemljovlasnička vlastela i lažno sveštenstvo, bili samo puko oruđe u rukama Rima. Stvorio se jak front otpora prema irodskom režimu. Partija zelota, vjerskih entuzijasta, na čelu sa Judom od Galileje, koji na samom početku ustanaka gine, a njegovo mjesto, prema predanju, preuzima treći sin ili unuk Menahem. Početkom 66. g. podignut je ustanak protiv Rima jer narod nije mogao trpjeti izrabljivanje i ugnjetavanje. Reagujući na pobunu, rimske legije već 67. g. kreću na Gamalu u Galileji, rodno mjesto Jude i sinova, gdje je u odbrani grada poginulo 4.000 ljudi a 5.000 hiljada izvršilo kolektivno samoubistvo koje je graničilo sa vjerskim fanatizmom. Jevreji su neumorno i danima, prezirući smrt, svim silama branili zid po zid Hrama koji je gorio. Ali nadmoć rimskih legija je bila ogromna, tako da je 70. g. n.e. rimski vojskovođa Titus slomio posljednji otpor ustanika u Jerusalimu i potom razorio Hram. Po pisanju rimskog historičara Josipa Flavijusa, koji je i sam bio Jevrej, iznesenom u njegovim djelima *Jevrejski ratovi* i *Jevrejske starine*, rimske legije su bez milosti ubile na stotine hiljada ljudi, žena i djece, a isto toliko ih je prodato kao roblje. Sudilo se svima, a oni koji su bili prepoznati kao borci na licu mjesta su razapinjani na križeve ili odvođeni na prisilne radove u egipatske kamenolome i rudnike, dok je na hiljade njih u arenama bacano zvijerima ili bilo prisiljeno da se bore kao gladijatori. Otpor u zemlji je trajao sve do 74. godine, kada je palo i posljednje uporište zelota tvrđava Masada. Masada, koju je podigao Irod, bila je udaljena 33 milje od Kumrana, smještena na samom uzvišenju i okrenuta strmim liticama prema Mrtvom moru. Predstavljala je simbol duhovnog otpora zelota koji revnuju Božijim zakonima Tore, a datira od Makabejaca. Oko 960 branilaca Masade, nošeno idejom uskrsnuća, koja potiče od proroka Danila i Jezekiela, pod harizmom posljednjeg komandanta Eleazara, odlučilo se na kolektivno samoubojstvo u ime Boga i pravde, ne želeći da padnu u ruke Rimljana.

Piramidalno brdo u Gamali (Golan)

Zidine Masade

U ratnim uslovima vođa fariseja Johanan ben Zakaj stavlja se na stranu Rima i u Jamniji osniva rabinsku školu farisejstva, čime su stvoreni uslovi za preživljavanje judaizma uopšte. Johana i njegove sljedbenike su zvali *tanama* (vjerskim učiteljima). Oni su nastojali da uz pomoć Božijeg imena privole Jevreje da se pokore Rimu. Ugnjetene i porobljene mase su sve više dizale poglede prema nebu u očekivanju nebeskog spasioca, mesije, čiju pojavu su mnogi prepoznali u liku esena rabina Isusa Hrista. Aktivnost tana vremenom sve više raste, prvo pod vodstvom Hamlila, koji uvodi precizan redosljed obreda pri praznovanju, ne vežući ga više za kult Hrama, koji je bio porušen, nego za sinagogu, gdje umjesto Pashalnog prinošenja žrtve i ritualnog jedenja jaganjaca uvodi večeru seder, dajući joj pritom više vjerski karakter. Pod vodstvom Akibe ben Josifa, u periodu od 50 do 132. g., savremenika Zakaja i Hamlila, dolazi do uvođenja dopunskih metoda Hal-aha i Hagade u cilju klasičnog održanja religije, pri čemu se **Mišne rišone** sistematizuje u jedan zakonski kodeks, **Mišna ahrona**, kao osnovu budućeg Talmuda.

Na planu filozofije i dalje je prisutan uticaj antičkih filozofa. U Aleksandriji, jevrejski filozof I vijeka Filon, pod uticajem Platona, nastoji da izvrši prodor filozofske misli u judaizam sa ciljem da se potkrijepe i ojačaju vjerska učenja i izvrši povezivanje vjere u jedan sistem pomirenih religija, čije ostvarenje vodi preko misli grčkih filozofa Sokrata, Pitagore, Platona i Aristotela. No, u istorijskom slijedu događaja, rimski car Hadrijan (117-138) naredio je obnovu Jerusalema pod imenom Elia Capitolina, a na mjesto Hrama je postavio statu Jupitera Kapitolijskog, koja je uz neprestani robovski režim doprinijela da se šest godina kasnije probudi duh zelota na ustanak 132. godine. Na čelu ustanka je bio Simon Bar Kohba (Sin Zvijezde), čije se ime podudara sa proročanstvom o zvijezdi koja će potući neprijatelje Jevreja. Borbi pod njegovim vodstvom priključuju se siromašne narodne mase iz Sirije i Palestine. Okupljena armija od pola miliona ljudi nakon godinu dana rata je slomila otpor Rima i osvojila zemlju. Rabin ben Akiba je dočekaao Šimona kao mesiju i tražio od njega da se proglasi kraljem. Ubrzo potom car Hadrijan angažuje velike snage na čelu sa Julijem Severom, koji nakon višegodišnjih borbi slama otpor ustanika

136 g., osvajajući i posljednju utvrdu Betar, gdje je skončao i sam Simon Bar Kohba. Ne zna se da li je ubijen ili je, prema legendi, izvršio samoubistvo. Nema više Judeje, zemlja se zove Syria Palestina, a Jerusalem nosi ime Elia Capitolina. Rimljani su spalili mnoga sela i gradove, a ustanike prodali u roblje, dok je samo mali broj srećnih našao spas u bjekstvu u susjedne zemlje.

U takvim teškim uslovima javila se potreba za redakcijom, kodifikacijom i usavršavanjem Mišne u jedan nov univerzalni zakonski propis, koji konačno završava Jehuda Anasi (150-220), prenoseći autoritet Sanhedrina na vrhovnog patrijarha. Veliku ulogu u daljnjem formiranju Talmuda odigrala je dijaspora u palestinskim gradovima Tiberiji i Lidi, gdje su amorejci (tumači) izvršili dopunu Mišne, koja je promovisana pod nazivom **Gemara**, i koja, kao takva, postaje sastavni dio Talmuda.

Time završava **treći period raseljavanja Jevreja**, koji je bio i najveći i koji je doveo do nastanka dijaspore koja se vremenom proširila na gotovo čitav svijet i postala i veća i brojnija nego ona što je ostala u Palestini.

Rimski historičar Josip Flavije, citirajući grčkog geografa Strabona, kaže: "Jevreji se naseljavaju po skoro svim gradovima i na cijelom svijetu nije lako naći mjesta gdje nema predstavnika tog plemena". Tada je jevrejski narod ponovo krenuo svijetom u tri pravca. Jednim svojim dijelom prema istoku, naselivši teritorije bivšeg Vavilona (Mesopotamije) i područje bivše perzijske imperije. Drugim dijelom kreće u pravcu Afrike. Konačno, posljedni i najveći dio završava na tlu Evrope, prvo u sklopu helenskog, a potom i rimskog carstva. Postoji i podjela na istočni i zapadni period, koja ukazuje na vremenski historijski slijed. Istočni period raseljavanja je trajao preko dva milenijuma, kada su Jevreji živjeli na tlu Male Azije, Afrike i na obalama Sredozemnog mora, gdje su i formirali svoju državu. Zapadni period obilježen je iseljavanjem u evropske zemlje i trajao je više od jednog milenijuma. Period krstaških ratova, između X i XIII vijeka, doveo je do protjerivanja skoro svih Jevreja iz Svete zemlje. No, uprkos neprestanim progonima i raseljavanjima, Jevreji su uvijek znali da konsoliduju svoje redove zahvaljujući neraskidivoj povezanosti vjere i svenacionalnog identiteta. Bez svoje zemlje, države pa i Hrama, ključnu ulogu preuzimaju jevrejske opštine (hebr. Kehila), kao tradicionalni oblik samoupravne društveno-vjerske organizacije jevrejskog naroda na širem ili užem prostoru jednoga grada ili pokrajine, u zavisnosti od broja jevrejskih porodica i gustine naseljenosti. Prema historijskim pokazateljima, potreba formiranja jevrejskih opština se javlja nakon razaranja I Hrama i vavilonskog progona od VI vijeka p.n.e. a naročito nakon rušenja II Hrama od strane Rima 70-tih g. n.e. U prostoru opštine se organizuje sav vjerski i društveni život Jevreja, gdje uz heder, tradicionalnu jevrejsku osnovnu školu, centralno mjesto zauzima molitveni prostor, sinagoga, za svakodnevni Kerijat (h)a-Tora (hebr. javno čitanje Tore) uz jutarnje i večernje bogoslužjenje i druge oblike jevrejskih obreda. Nastava u hederu je trajala od jutra do mraka i nakon tri mjeseca bi se naučilo hebrejsko pismo, a već četvrtog mjeseca čitao Humaš (Tora). Nakon završetka hedera ili

meldara (ladino naziv za osnovnu školu), školovanje se nastavilo u ješivi za sticanje osnovnih znanja Mišne i Talmuda. Ješive datiraju još iz doba II Hrama, da bi, preko perioda Vavilona, Perzije, Grčke, Rima, Vizantije, krstaških ratova, arapsko-turske dominacije, I i II svjetskog rata, kad je paralelno sa uništenjem svih ješiva u Evropi rastao njihov broj u Americi i Izraelu, vršile odlučujuću ulogu u duhovnoj i obrazovnoj sferi jevrejskog naroda i iz čijih redova su izlazile klase rabina, tana (učitelja), amoraima (tumača), savoraima (učenjaka), hahamima (mudraca) i hahambaša (hebr. turska kovanica za vrhovnog nadrabina), koji su usmjeravali sav jevrejski narod za vrijeme života u dijaspori. Učenje u ješivi nipošto nije vremenski ograničeno i može trajati i traje čitav život, sve dok čovjek ima interesa da nešto novo nauči.

I/3 ZLATNO DOBA JEVREJSTVA U ARAPSKOJ ŠPANIJI

Istorija španskih Jevreja zadire duboko u stari vijek i puna je previranja izazvanih naletom mnogih osvajača koji su sa sobom nosili pečat raznih kultura toga vremena i čija vjera i religija u svom usponu, manje-više, nije trpjela kompromis sa drugim religijama pa ni samim judaizmom. Rezultat takvih nastojanja su veliki egzodusi Jevreja i stvaranje velike dijaspore. Uz daljnje mjere prisile i porobljavanja stvaran je novi robovlasnički sistem, sistem feuda, koji je u nastojanju da očuva ličnu vlast i vjersku dominaciju činio masovne diskriminacije Jevreja u vreme inkvizicije, te uz njihov pogrom, pokrštavanje i progon doveo do egzodusa Jevreja sa Pirinejskog poluostrva, iz Španije 1492. i iz Portugala 1496. godine. Prema biblijskoj Knjizi o kraljevima i drugim istorijskim pokazateljima, prvi Jevreji su u Taršiš (geografski naziv za Španiju) došli još u X vijeku p.n.e. sa Feničanima koji su plovili na Salamonovim lađama. Potom slijedi niz novih dolazaka koji su izazvani progonima Jevreja iz obećane zemlje uz stvaranje galuta. Prema istorijskom slijedu događaja taj period počinje od Vavilona i vladavine Nevuhadnecera i prvog rušenja Hrama u VI vijeku p.n.e. (Eha, plač Jeremijin), nastavlja se dominacijom Helena i helenizma Aleksandra Velikog u I i II vijeku p.n.e i stvaranjem makabejske države, gdje Jevreji već žive u Španiji kao vojnici, mornari, trgovci, zanatlije, pjesnici i filozofi, a završava dominacijom Rima od 70. g. nakon drugog rušenja Hrama, od kada su Jevreji u najvećem broju robovi. Proglašenje hrišćanstva za zvaničnu religiju Vizantije 395. godine, uz formiranje crkvenih koncila, praktično je bio uvod u crne dane Jevreja širom Evrope, koji su obilježeni, u početku mjerama tihe prisile, zabranom naseljavanja u većem broju u evropskim i vanevropskim zemljama, uskraćivanjem građanskih prava i spaljivanjem svih religioznih knjiga. Kasnije, u Španiji 418. godine dolazi do uvođenja crkvenih kanona o zabrani Jevrejima da vrše javne funkcije, sa ciljem da se jevrejski narod istisne iz društvenog i kuturnog života Španije. Te iste godine dolazi do niza masovnih nasilnih pokrštavanja Jevreja pod vodstvom crkvenih velikodostojnika.

Početak V vijeka, dolaskom Zapadnih Gota na vlast, u Španiji se, na kratko vrijeme, donošenjem novih kanona zvanično smanjio broj nasilno pokrštenih, mada je on i dalje bio visok, a Jevreji primorani da žive u posebnim odvojenim gradskim četvrtima tzv. *juderias*. Prelazak Zapadnih Gota na hrišćanstvo 613. godine, uz stvaranje jedinstvene katoličke Španije, i donošenje Edikta po kojem Jevreji treba da se pokrste ili napuste Španiju, dovelo je do društvenog raslojavanja, progona i pokršćavanja Jevreja i stvaranja armije *kripto* Jevreja tzv. novih hrišćana, na usnama a u duši Jevreja. Crkveni koncili su u periodu 630-690. donijeli oko 20 kanona koji isključivo tretiraju Jevreje i *kripto* Jevreje koji su se vratili jevrejstvu i njihov odnos prema zakonskom braku sa hrišćanima (brane se mješoviti brakovi, a u mješovitim brakovima Jevreji i njihova djeca moraju biti pokršteni). Zabrana proslave jevrejskih praznika, posebno šabata, bila je na snazi, uz daljnju zabranu svakog kontakta između pokrštenih i nepokrštenih, pod stalnom prijetnjom smrtno kazne, spaljivanja na lomači ili kamenovanja.¹ Španija 711. godine, nakon dugog ratovanja i poraza kod Xeresa de la Frontera pada pod jurisdikciju Arapa. Time za Jevreje nastaje jedno novo razdoblje koje će ispisati blistave stranice cjelokupne historije judaizma. Dok je cijela Evropa bila pritisnuta bremenom srednjeg vijeka, a položaj Jevreja u njoj bio više nego težak, Jevreji u arapskoj Španiji doživljavaju svoje pravo zlatno doba ekonomskog i kulturnog procvata i renesanse. Pravni položaj jevrejskih opština u arapskoj Španiji je, po Kuranu, statusom *đimisa* (zaštićen), a arapski jezik Jevreji usvajaju kao svoj govorni jezik, te time i dalje stoje pod uticajem dvojezičnog razvoja. Opredjeljivali su se za ovaj ili onaj jezik zbog ideoloških shvatanja, koja su ograničena i motivisana društveno-političkim i ekonomskim razlozima. Hebrejske tekstove, kao i tekstove na arapskom i špansko-portugalskom govornom jeziku prilagođavaju svom načinu mišljenja i govora i nazivaju ih jevrejskim (*žudeo-espanjol*, *đudezmo jidiš* i dr.).² Pišu i hebrejskim kvadratnim pismom, koje se ne mijenja, sem što neke komentare i risponze štampaju stilizacijom alefbeta tj. raši kurzivom, čiji je tvorac rav Šlomo Jichakija iz Troyesa u 11. vijeku. Jako brzo dolazi i do osnivanja više istaknutih, po svemu poznatih talmudskih škola i ješiva i to najprije u Kordobi. U doba vladavine Abderahmana III (912-961), te al Hakama II (961-976) podižu se najveće akademije znanosti i umjetnosti arapske Španije tog vremena. Osnivaju se visoke naučne škole, ne samo u Kordobi nego i u Sevilji, Malagi i Granadi, gdje na proučavanju oblasti prirodnih i društvenih nauka Jevreji prihvataju neoplatonističko učenje i, zajedno sa Arapima i hrišćanima, unapređuju kulturno nasljeđe antike. Upravo u to vrijeme zlatnog doba jevrejske renesanse, kordobski kalif Abderahman III je 940. godine za svog ministra vanjskih poslova imenovao čovjeka bogatog znanjem, Jevrejina Hazdaj Ibn Šapruta, rođenog 915. u gradu Jaenu u Andaluziji, isključivo zbog njegove široke naobrazbe, znanja stranih

¹ Isak Papo, *Jevrejski almanah*, Beograd 2000.

² Dr Lavoslav Glesinger, *Jevreji i Hrvati u Arapskoj Španiji*, *Jevrejski almanah* 1955-56.

jezika, stručnosti u medicini i diplomatiji, kao i mnogih poslovnih veza širom svijeta. Njegovom zaslugom je prenesen jevrejski kulturni centar iz vavilonskih akademija i Palestine u Kordobu, koja postaje najjači kulturni centar u Evropi srednjega vijeka. Osnivači jevrejske kulture u Španiji bili su Moše ben Hanoh, talmudist, Menahem ben Saruk, gramatičar i Dunaš ibn Labrat, tvorac moderne jevrejske poezije. Njihov rad je bio pod velikim uplivom i patronatom Hazdaja. U literarnom djelu "Kol mebaser" jevrejskog učenjaka iz XIV vijeka Isaka ben Akriša, 1577. godine je objavljeno originalno pismo Hazdaja upućeno starješini hazarskog naroda kaganu Bulanu, iz koga se vidi da su oni prihvatili judaizam van Palestine, što istovremeno, preko inostranih delegacija Vizantije i Gevalim, upućuje na njegovu spoznaju o postojanju jevrejskih zajednica na području oko Volge i na Kavkazu, ali i na Balkanu u X vijeku. Navodi se i njegov doprinos povijesti medicine koji je učinio svojim radovima i prevodima antičke farmakopeje Dioskurida "De materia medica" sa latinskog na arapski jezik. Hebrejski jezik doživljava svoju renesansu jer se, pored biblijske i vjerske orijentisanosti, javljaju i nove teme svjetovnog sadržaja. Uticaj arapske kulture, književnosti i poezije u X i XI vijeku na jevrejsku je jako vidljiv i dovodi do njenog preporoda sa romanskim prizvukom. Pjesnici-filozofi Sadija Gaon Solomon ibn Nagrela, Abraham ibn Ezra, Solomon ibn Gabriol (Avicebron), Abraham ibn Daud i Jehuda ha Levi će u svojim filozofskim pjesmama prožetim emocijama, koje zadiru duboko u dušu, donijeti svu raskoš i ljepotu neprolazne vrijednosti. Najstariji među njima Abraham ibn Daud u svom filozofskom neoplatonskom poniranju u vjeru ističe značaj duševnog života, uz konstataciju da je njegova materijalna prolaznost samo stepenica ka vječnosti. Za razliku od njega, Jehuda ha Levi je protiv principa racionalizacije vjere i pri tom daje prednost tradiciji i naciji, te u svojim pjesmama nastalim u XII vijeku nostalgično kaže: "Libi be mizrah ve anohi be sof ha maarav" ili: "Srce mi na istoku a ja daleko na zapadu".^{3*}

Velike zasluge za zlatnu renesansu jevrejske kulture arapske Španije, uz njeno dostizanje najvišeg civilizacijskog dometa, pripadaju Hazdaj ibn Šaprutu, po mnogima jednom od najvećih sinova u istoriji jevrejskog naroda. Pomjeranje centra špansko-jevrejske književnosti iz Kordobe prema Toledu i Barceloni početkom XIII vijeka, istovremeno je predstavljalo slabljenje uticaja kalifata i početak kraja arapske imperije. Kako je mavarska vlast slabila a hrišćanska jačala, među Jevrejima Španije dolazi do konzervativizma sa širenjem misticizma kabale (hebr. Kabal – dobiti). Kabalisti zasnivaju svoja učenja na spekulativnim osnovama knjiga Sefer jecira (Knjiga stvaranja) i Zohar (Sjaj), koju je u XIII vijeku napisao kabalist rav Moše de Leon. Kabalisti su, pored sistema praktične kabale, tumačili svoja učenja i sistemom zamršenih brojeva, nerazumljivih riječi i kovanica. Veliki uticaj su kabalisti imali na hasidske bajke

³ Jevrejska opština B. Luka Jevreji naši sugrađani kojih više nema, Banja Luka 2000.

i pripovijetke i noviju hebrejsku književnost.⁴Ostvarena premoć hrišćanstva, podstaknuta serijom pljačkaških pohoda tzv. svetih krstaških ratova (1096, 1147. i 1189. godine), koji su, uz razaranje Svete zemlje, pogrome, progone i ubijanja nehrišćana, uz istovremenu fanatizaciju hrišćana pod snažnim okriljem političke moći crkve i inkvizicije, sa daljnjom uspostavom feudalnog društva i novih feudalnih država, glavna obilježja Evrope u periodu između XII i XIV vijeka. Kulminacija građanske diskriminacije, progona i nasilnog pokrštavanja Jevreja u Evropi dostignuta je donošenjem Zakona o jednobraznoj odjeći za Jevreje od strane Lateranskog sinoda. Pojavili su se talasi "novih hrišćana" kod Jevreja Španije **marana**, uprkos stvarnoj činjenici da su oni i tada već bili parcijalno asimilirani u hrišćanskom dijelu Španije. Još je samo malo nestabilnog mira za Jevreje ostalo u Andaluziji i Portugalu. U takvom teškom i nemirnom vremenu Jevreji, potreseni rastućim raskorakom između dobra i zla, očekuju dolazak novog mesije koji će spojiti i ujediniti Istok i Zapad i dovesti do povrata autoriteta jevrejstva, čiji pad je izazvan stradanjima i patnjom galuta. Mnogi u istorijskom duhu vremena novog mesiju prepoznaju u liku Rabi Moše ben Maimonidesa tzv. Rambama.

Maimonides, Venecija 1744.

Roden je u Korđobi 1135. a umro 1204. godine. Čitav svoj život posvetio je duhovnoj privrženosti i jačanju vjere i težnji za što bržim preporodom i vjerskim ujedinjenjem cijele dijaspore. Svoje misli i djela je praktično izrazio u 13 temeljnih pojmova judaizma: postojanje jednog Boga, Božije volje, njegove jedinstvenosti, sveznanja, vječnosti, bestjelesnosti, konstantnosti poštovanja i služenja Božijem zakonu Tori, proroku Mojsiju, postojanju proročanstava, nagradi i kazni ovog ili budućeg svijeta, pojavi mesije i uskrsnuću mrtvih. Po njemu, znanje je cilj vjere i etike, uz isticanje cedake kao osnovnog principa judaizma predvođenog snagom pobožne i jako moralne ljubavi. Sabiranje talmudističke teorije, uz njenu daljnju liberalizaciju i racionalizaciju, prikazanu u djelima "Mišna Tora", "Druga Tora" i "Vodiču smetenih", proizvelo je mnoge

⁴ Jevrejski istorijski muzej u Beogradu: Jezik, pismo i knjiga Jevreja u Jugoslaviji, Beograd 1976.

kontroverze kod štovatelja Talmuda, koji su ga proglasili izopačenim jeretikom. U želji da veliča značaj jednoga Boga stvoritelja kao promotora stvaranja svijeta od nematerijalnog, nesvjesno bježeći od Aristotelove ideje o materiji kao prelaznoj fazi u razvoju duha ka vječnosti, pada u kontroverzu jer u stavkama racionalizacije judaizma daje prednost intelektu ispred demokratskog principa morala koji je dostupan svakom čovjeku. Naglašava da je sticanje materijalnih dobara najniži stepen čovjekove aktivnosti, a blagostanje i moral stečeni znanjem samo prelazni stupanj ka savršenstvu duha. U svom pismu iz toga vremena upućenom Jozefu ibn Akninu kaže: "Znaj sine moj, da u naše teško doba ne smatram ni jednu počast ni javni položaj srećom ili odlikovanjem. Naprotiv, ovo nije samo mala nezgoda koja može da zadesi čovjeka, nego veliki napor i teret koji zadaje mnogo briga i odgovornosti. Ispravan čovjek, koji ozbiljno teži blaženstvu duše, vodi brigu o svom duhovnom uzdizanju i usavršavanju i ispunjavanju svih potreba i moralnih dužnosti.⁵ Drži se vrlo daleko od sitnih i niskih djela ljudske taštine". Rambam je uspio da donekle, po nekom logičnom nizu, sredi kodekse halaličkih propisa, koji su još uvijek bili opterećeni obimnim materijalom.

Sljedeći pokušaj je učinio Jakov ben Ašerov u svom djelu "Arba turim", izbacivši sve halahot koje su se ticale napuštenih obreda, da bi konačno, nakon dvadesetogodišnjeg rada, Jozef Karo (1488-1575) objavio svoj komentar uz "Arba turim" pod naslovom "Bet Josef", štampan prvi put 1551. godine u Veneciji kao "Šulhan aruh" (Postavljeni sto). Ovaj priručnik je pisan razumljivim stilom, sa preglednim sadržajem halaha propisa o vjerskom i obrednom životu, ishrani Jevreja, građanskom, porodičnom i bračnom pravu i sudskim postupcima. Ovaj priručnik je opšteprihvaćen, a kasnije i dopunjen uvođenjem halahot obrednih i običajnih prava aškenaza od strane Moše Iserlesa Ramoa iz Krakova (1520-1572), objavljenim 1578. godine. Svi naponi crkvenih velikodostojnika bivaju ubrzo krunisani novim krstaškim ratom 1391. godine, kada u svim većim gradovima Španije (Barceloni, Toledu i Malagi) biva pogubljeno na hiljade Jevreja. Samo u Sevilji, pod vodstvom fanatičnog sveštenika Martineza, tom prilikom je pogubljeno 4.000 Jevreja.

Dok se sinagoge sve više pretvaraju u crkve, a crkvene knjige masovno spaljuju, putevima mnogih sela i gradova stupaju sve brojnije nove armije prisilno pokrštenih Jevreja marana. Antisemitizam dostiže svoj vrhunac 1481. godine. U toj za Jevreje kobnoj godini dolazi do uspostave jedinstvene katoličke kraljevine, čemu prethodi brak aragonskog monarha Ferdinanda i kastiljske kraljice Izabele, što neposredno potom, pod okriljem katoličke crkve, vodi osnivanju strašnih inkvizicijskih sudova u Španiji, koje predvodi inkvizitor Torkvemada. Strašni inkvizicijski mučilački sudovi su u istoriji svijeta zabilježeni kao najnehumaniji primjer postupka prema ljudima drukčijih shvatanja i vjerovanja. Nastavljaju se sistematski progoni, pogubljenja i spaljivanja na lomači ne samo vjerskih knjiga nego i nehrišćanskog stanovništva,

⁵ Dr Zdenko Levental, Jedan velikan duha: Maimonides, Jevrejski almanah 1955-56

uz veliku opštu pljačku imovine u korist kraljeve blagajne. Padom Granade, posljednjeg islamskog uporišta, progoni se proširuju na čitavo Iberijsko poluostrvo. U cilju postizanja jedinstvene "očišćene" katoličke zemlje, pod uticajem suda inkvizicije vlada kralja Ferdinanda i Izabele donosi "Edikt o progonu Jevreja" po kojem oni moraju napustiti Španiju do kraja 1492. godine. U Portugal se na kratko vrijeme smještaju izbjeglice iz Španije, plativši vladi kralja Juana II dozvolu privremenog boravka u visini od 8 zlatnih skuda, da bi već pod vladom nasljednika, kralja Manuela, 1496. g. bili primorani na iseljenje u roku od tri mjeseca. Pošto je uistinu bilo jako teško donijeti takvu sramnu odluku, u kratkom vremenu masa portugalskih Jevreja, osim što je bila prognana, bila je zatečena i jednim dijelom prodavana kao roblje, a njihova djeca nasilno pokrštavana.

Mučenje zatvorenika pred sudom inkvizicije u Španiji (iz *Le peuple Juif*, Paris 1967)

Poslije 1600 godina bitisanja na Iberijskom poluostrvu, devetog ava, najcrnjeg dana u istoriji jevrejskog naroda, godišnjice razaranja prvog i drugog Jerusalimskog Hrama, stvorena je etnička skupina sefardskih Jevreja koja dobija naziv prema mjestu življenja u Španiji (od toponima S'farad, koji se samo jednom spominje u Bibliji, u proročkoj knjizi Ovadije 20, a u ranom srednjem vijeku se uzima kao hebrejski naziv za Španiju). Potekle su rijeke izbjeglica sefardskih Jevreja, koji su se, po običaju, devetog ava sa suzama u očima oprostili od grobova svojih predaka i zaključavši vrata ponijeli sa sobom i ključeve svojih domova. iz Španije i Portugala O tome u svojoj pjesmi kaže i Flori Jagoda ,rođ. Altarac iz Vlasenice " Onde esta la jave ,ke estava in kašon ,Mis nonus la trušerun kun grande dolor, De la kaza Espanja ,de Espanja –Gdje je ključ, što je bio u sanduku, preci moji ponijeli ga potreseni velikim bolom ,Od kuće u Španiji, u Španiji" Krenuli su u potragu za novom domovinom, putevima punim neizvjesnosti, noseći sa sobom svoju kulturu, vjeru i običaje i svoj jezik đudeo-espanjol (jevrejsko-španski),. On će se vremenom, u dodiru sa drugim jezicima maćehinskih domovina, razviti u jedan konzervirani jezički fenomen na osnovi španskog jezika - **ladino** jezik.

Broj prognanih Jevreja iz Španije i Portugala je, prema raznim historijskim pokazateljima, bio različit i kretao se u rasponu od 250.000-350.000. Početkom XIV vijeka, prema podacima historičara Leoba, iznesenim 1887. g. u članku *Le nombre des Juifs de Castille et d' Espagne au moyen age*, *Revue des etudes juvies*, na Pirinejskom poluotoku je živjelo oko 235.000 Jevreja, od čega je 50.000 prisilno prevedeno na katolicizam (marani), a svega 165.000 je iseljeno. Od toga 90.000 otpada na Balkan i azijsku Tursku, na Englesku, Holandiju i Baltik oko 25.000, na Alžir 10.000, Maroko 20.000, Italiju 9.000, Ameriku 5.000. Međutim, nakon velikog egzodusa Jevreja sa Pirineja, iz jednog dopisnog akta venecijanskog poslanika iz Španije se vidi da jedna trećina preostalih građana trgovaca otpada na marane, dakle Jevreje, što ostavlja mjesta za špekulacije u pogledu tačnog broja marana i Jevreja na Pirinejskom poluostrvu.

Izbjeglice se, nakon progona sa vlastitih ognjišta, kreću manjim dijelom kopnom a većim dijelom prekomorskim putevima, i to u tri razvojna kulturno-historijska pravca, koji će poslije naseljavanja tih područja, u početku privremeno a kasnije i stalno, direktno uplivisati na stepen budućeg kulturnog razvoja jevrejskih opština. Lutajuće izbjeglice sa Pirinejskog poluostrva, koje su krenule u pravcu sjeverne i srednje Evrope (Francuska, Italija, Engleska, Njemačka, Holandija), dolaze u vrijeme kada su progoni Jevreja starosjedilaca, zbog vjerske, ekonomske i svake druge netolerancije, jako izraženi.

Sefardska grupa emigranata na području Francuske i Njemačke dolazi u dodir sa etničkom grupom **aškenaskih** Jevreja, čije se ime tri puta spominje u Tanaha, a uzima se kao hebrejski naziv za Njemačku. Aškenazi kao starosjedioci već uveliko asimilirani, su došli na ova područja mnogo ranije, još u IX vijeku, nakon ranih migracija iz pravca sjeverne Francuske i Italije, krećući se prema sjeveroistoku Evrope. Komuniciraju na **jidišu**, po novom izdvojenoj vrsti slovenskog jezika sa germansko-hebrejskim fondom riječi, te jezičkim primjesama romanskih i slavenskih jezika. Pridošli sefardi tada jako stoje pod izravnim uticajem zapadno evropske kulture, te zahvaljujući tome brzo nastavljaju i dopunjuju kulturno stvaralaštvo, čineći zasebnu **romansku** skupinu sefardske kulturne tradicije sa raznim primjesama španskog i portugalskog jezika. Imali su svoje jako razvijene centre u Londonu (Engleska), Bordou i Marseju (Francuska), Livornu, Ferrari, Anconi i Veneciji (Italija) i Amsterdamu (Holandija). Poznata imena te epochalne kulturne tradicije su filozofi i pjesnici: Baruh de Spinoza, Leon Juda Abravanel, autor "Ljubavnih dijaloga", sin Isaka Abravanela, povjerioca katoličkih kraljeva, koji se, uprkos svom visokom položaju, morao iseliti sa porodicom. Isak Abravanel je nakon Edikta o protjerivanju Jevreja iz Španije odgovorio španskim vladarima na sljedeći način: "Nije velika čast za Jevreja da traži milost za svoj narod, ali je mnogo veća sramota kada kralj i kraljica Kastilje i Aragona moraju da traže svoju slavu u protjerivanju jednog sasvim bezopasnog naroda. Poslušajte, nebesa, dajte uho kralju i kraljici da ne čine zlo mom narodu. U ime mog naroda Izraela, od Boga izabranog, objavljujem nevinost od svih zločina navedenih u ovom odvratnom dekretu, koji je greška, greška i to samo vaša greška, moj kralju i kraljice".

Rabini tog vremena su Saul Levi Morteira iz Amsterdama, David Nieto iz Londona i historičar Abraham Zakuto (1456-1515), koji u svojoj knjizi "Juhasin" (Knjiga genealogije) svjetovne i duhovne vladare karakteriše kao ljude bez savjesti i nepravedne. Od posebnog značaja je zbirka svečanih pjesama "Missinai melodie" (Melodije sa Sinaja), nastala u Njemačkoj, kao predstavnik tradicionalne jevrejske sinagogalne muzike.

Antisemitizam u Evropi, čiji korijeni kreću od Vizantije, neposredno nakon Nikejskog sabora pod carem Konstantinom (325. g.), kad Jevreji zbog neprihvatanja hrišćanstva bivaju odbačeni od hrišćanske crkve i osuđeni na viševjekovne progone, s vremenom je rastao. Život Jevreja postaje nepodnošljivo težak i dovodi do velikih migracija i egzodusa Jevreja iz hrišćanske Evrope, u manjem broju počev od raspada Rimskog carstva, a kasnije, sve do XVIII vijeka, u mnogo većem broju. Tražeći spas bježali su prema krajnjim granicama Evrope i Azije (Poljska, Rusija), a nešto kasnije, sa napredovanjem talasa hrišćanstva, i iz ovih zemalja prema Balkanu, gdje nalaze spas unutar granica Otomanskog carstva, tada najvećeg oponenta katolicizma.

Prema istorijskim dokumentima Evrope srednjeg vijeka, koje su pisali pobjednici, u raznim njenim dijelovima život Jevreja je bio različit i pod jakim uticajem velikih ratnih previranja tog vremena. Četvrti lateranski savjet, pod papom Inoćentijem, 1215. razdvaja Jevreje u gradske četvrti izdvojene od hrišćana, a Vladislav II, kralj Mađarske, uvodi iste mjere: zemlja im je oduzeta i prinuđeni su da žive u izolaciji (Budim, Bratislava, Trnova itd.). U Francuskoj su već 1365. godine uspostavljena ograničenja u kretanju Jevreja, uz obavezu nošenja odgovarajuće odore i čuvene "žute kape". Na zahtjev staleža u XIV vijeku car Maksimilijan je protjerao Jevreje iz Štajerske, Koruške i Kranjske, gdje su već bile organizovane jevrejske opštine (Maribor, Radgona, Freiscah), prema krajnjim granicama monarhije. Iz Njemačke protjerani aškenazi privremeno bježe u Italiju. U Poljskoj u XIV vijeku, po naredbi kralja Jana Luksemburškog, izvršen je na Pesah 1389. godine, u čuvenoj praškoj sinagogi Staronova, stravičan krvavi zločin. U isto vrijeme kad u Španiji i Portugaliji, započeli su progoni Jevreja i u Italiji. Dok su u papskoj Italiji strogo izolovani, u mletačkoj Veneciji, gdje se 1515. godine prvi put spominje izraz Ghetto, imali su mnogo veće slobode privrednog i društvenog kretanja. U mletačkom Splitu takve mjere gotovo da nisu ni postojale, nego su oni zajedno živjeli sa hrišćanima, bez ikakvih znakova ograničenja, da bi tek 1775. godine, nakon donošenja papskog Edikta o Židovima, koji je pogodio svim reakcionarnim strujama u Italiji i Veneciji, tri godine kasnije došlo do podizanja jednog takvog geta i u Splitu.

Ghetta su bili izdvojeni mali dijelovi gradskih ili seoskih četvrti, obično dvije do tri paralelno vezane ulice sa ulazom i izlazom, uz obavezno nošenje propisane odore i žute kape, starog židovskog znaka. Ograničeno kretanje se odnosilo na zabranu noćnog kretanja izvan geta (izuzev babica i ljekara) i na boravak u hrišćanskim kućama. Posjedovanje kuća i prodavnica je Jevrejima bilo zabranjeno u cijeloj Evropi, ali plaćanje poreza nije. Zabrane poštivanja sabata i

proslave tradicionalnih jevrejskih praznika su, manje ili više, u gotovo svim katoličkim zemljama bile na snazi.

Progonjeni, sve su više i dalje bježali na Istok prema Aziji, prema divljim krajevima Rusije, nenadano dospijevajući u oblasti između Kavkaza, rijeka Dona i Volge i Krima, tačnije na teritoriju Hazarske države koja je sa glavnim gradom Itilom (Astrahan), prema istorijskim podacima, već tada postojala oko 200 godina, a od VIII vijeka je prihvatila judaizam kao državnu religiju. Za postojanje Hazarske države se saznalo tek u X vijeku iz čuvenog pisma Hazdaj ibn Šapruta, ministra spoljnih poslova kordovskog kalifata u arapskoj Španiji, koje je on preko delegacije slovenskih naroda uputio tadašnjem kralju Hazara kaganu Josipu i to zahvaljujući dobrim trgovačkim odnosima između Carigrada i Hazarske države. Time je pao mit da su Hazari potomci deset izgubljenih plemena Izraela. Iz povratnog pisma kagana Josipa se saznaje da su oni potomci Jafeta, jednog od tri sina Noa (Jevreji su potomci od Noevog sina Sema - semitski narodi) i da su se oni, uz Božiju pomoć, poslije mnogo ratova i krvavih sukoba sa okolnim narodima, naselili u ova područja, te zahvaljujući tadašnjem kaganu Bulanu definitivno promovisali judaizam kao državnu religiju i ukinuli idolopoklonstvo. Ovaj događaj je neposredno vezan za najveću knjigu u istoriji Jevreja "Sefer Hakuzari" (Knjiga hazara), koju je napisao najveći jevrejski pjesnik i filozof Juda Halevi. Kagana Bulana nasljeđuje njegov unuk Ovadije, koji je podigao sinagoge i mnoge hedere, doveo rabine i tumače Tore i Mišne i u potpunosti implementirao obredne kodekse judaizma.⁶

Hazarski sveštenik

Hazarski sveštenik

Hazarska žena

Hazarska žena

⁶ Kadimah, Časopis jevrejske omladine, br. 30, Beograd 1974.

Jevreji izbjeglice brojčano jačaju Hazarsku državu, koja se, na čelu sa kaganom Josefom, spremala da uzvрати udarac Vizantiji i spriječi daljnji progon Jevreja. Udružene snage ruske vlastele i Vizantije, i nešto kasnije vojske Džingis-kana, poslije smrti kagana Josipa, negdje na prelazu između XIII i XIV vijeka razaraju Hazarsku državu, progoneći Jevreje u okolne zemlje. Drugi, **zapadni pravac** kretanja sefardskih Jevreja je vodio prema sjevernoafričkim područjima u želji da se ostane u što bližem kontaktu sa maticom Španijom. Ubrzo potom oni tu dolaze u sukob sa primitivnim arapskim plemenima i stapaju se s njima, gubeći pri tome svoj jezik, kulturu i nacionalni identitet. Treći i najveći, **istočni pravac** kretanja lutajućih grupa sefardskih Jevreja je bio sudbinski Istok, do kojeg su dospijevali preko tranzitnih luka Italije (Ankone i Venecije), a odatle na obale Sredozemnog mora i Male Azije, unutar granica Otomanskog carstva. Boravak im je bio omogućen fermanom sultana Bajazita II. Posredno, preko teritorija južne Italije, iz koje poslije nekoliko decenija bivaju izgnani, sefardi preko italijanskih luka Venecije, Ferare i Ankone manjim dijelom dospijevaju na područje Balkana preko mletačkih trgovačkih luka Dubrovnika i Splita, a većim dijelom preko evropskog dijela Turske i Egeja. Najstarija i najveća jevrejska opština je bila u Solunu. Ona je ubrzo poslije dolaska španskih emigranata u konstantnom usponu i u narednom periodu postaje najveći privredni i duhovni centar jevrejstva, kako na Balkanu tako i na cijelom području jugoistočne Evrope.

I/4 Razvoj balkanskog jevrejstva

Mnogi historičari navode da dolazak Jevreja na Balkan datira još iz VI vijeka p.n.e., kada su Feničani prodavali Jevreje po jonskim otocima kao roblje, no njihovo prisustvo na Balkanu definitivno se uvećava nakon grčko-rimskih osvajanja Svete zemlje, nakon čega su Jevreji prognani iz svoje domovine. Prvi evropski Jevreji su bili oni koji su se naselili u Grčkoj i Makedoniji, a direktna potvrda tih hipoteza su pronađeni natpisi i ruševine sinagoga u Atini, Patrasu i Delu iz II i I vijeka p.n.e. Postojanje tih sinagoga istovremeno govori o broju Jevreja, čija je vezanost za očuvanje vjere i kulture omogućila kroz dugi niz vijekova prenošenje narodnih običaja uz religijsko praznovanje svih svetkovina. O prisutnosti i rasprostranjenosti Jevreja na tlu južnoslovenskih zemalja u I vijeku nove ere, te periodu kasne antike (II-IV vijek n.e.) svjedoče brojna arheološka nalazišta iz raznih krajeva. Otkriveni su ostaci jevrejskog groblja čak iz I vijeka u Solinu kraj Splita, nadgrobni natpisi iz Senja, Duklje (Podgorice), Mogorjela kod Čapljine, te okoline Sarajeva, koji datiraju iz II vijeka, pisani latinskim pismom. Na ploči iz Sarajeva je uklesano "JEHOVA ADONAI" (hebr. u ime Boga), što ide u prilog tvrdnji da su Jevreji na područja sjevernog i srednjeg Balkana prvo došli sa zapada, prateći rimske legije, a tek potom iz pravca istoka. U Stobima kraj Skoplja, Osijeku i Jedrenu pronađeni su ostaci romanoitskih sinagoga koje datiraju iz perioda III i IV vijeka, što istovremeno potkrepljuje činjenicu da su Jevreji pod rimskom vlašću živjeli i radili kao ravnopravni građani. Postojanje romanoitskih Jevreja na Balkanu u srednjem vijeku je poznato ali ne pretjerano naglašeno, jer objektivno njihov broj je malen, tako da poslije Nikejskog sabora i dizanja hrišćanstva na nivo državne religije u većini hrišćanskih zemalja Vizantijskog carstva nastaju daljnji problemi za narod Mojsijeve vjere. Talas hrišćanstva sa pratećim kaznenim zakonima za Jevreje dolazi na Balkan u trenutku kad su oni u većoj mjeri asimilovani sa drugim narodima, što dovodi do njihovih novih raseljavanja, prvenstveno iz Carigrada i Soluna ka unutrašnjosti, gdje se već u VI vijeku miješaju sa slovenskim narodima koji se nalaze u pokušaju osnivanja samostalnih država. Čuveni edikt "Cunctos populos" Teodosija I o nasilnom pokrštavanju Jevreja donosè u Vizantiji još Iraklije I i to 633. i Lav III 722. godine. Isti dovodi do malih iseljavanja Jevreja prema neprosvjećenj Bugarskoj, koja ne razlikuje elemente jevrejske vjere od hrišćanske. Bugarski kralj Boris, zbog pritiska Vizantije, u IX vijeku prima hišćanstvo, za razliku od srpskih oblasti, koje se u periodu od X do XI vijeka, nakon formiranja nove srpske države pod Stefanom Nemanjom, vremenom oslobađaju od Vizantije i njene dominacije.

Istorijska dešavanja u svijetu su praćena osvajačkim pohodima i teritorijalnim pretenzijama u cilju postizanja vladavine moći koja mahom dovodi do velikih migracija stanovništva i na ekonomskom planu neprestano pobuđuje tendenciju prelaska u viši stepen razvoja klasnog društva. U vrtlogu pomame hrišćanstva, pod uticajem klera i krstaša, u Evropi srednjeg vijeka zbog neprihvatanja hrišćanstva intenzivno raste mržnja prema Jevrejima, koja ubrzo

dovodi do njihove fatalne sudbine, pogroma i daljnjeg progona. Bježeći od naleta vizantijskih hrišćana i okrutnog vizantijskog cara Vasilija Makedonskog, već početkom IX vijeka novom migracijom Jevreji ponovo dospijevaju u geografska područja brdovitog Balkana u nešto većem broju. Naseljavaju se privremeno, sporadično i neznatno duž obalnog područja Dalmacije i njenih lučkih gradova (Dubrovnik, Split) iz pravca Italije. O položaju Jevreja na Balkanu, koji dolaze iz Evrope a potom iz Španije u slovenske države, teško je govoriti jer je njihov broj malen. U dokumentima nemanjićke Srbije nema papira na osnovu kog se može tačno utvrditi vrijeme njihovog dolaska u Beograd. Mnogi istoričari su skloni da Jevrejsku opštinu u Beogradu poistovjećuju sa Jevrejima Srbije, mada se iz čuvenog istorijskog pisma Hazdaj ibn Šapruta, upućenog hazarskom kaganu Josefu, koje datira iz X vijeka, vidi da se nakon posjete kordovskom kalifatu delegacije Slovena, u čijem su sastavu bila i dva Jevrejina, znalo za postojanje romanoitskih Jevreja na Balkanu. Ne može se sa sigurnošću tvrditi da je i tada njihov broj signifikantan. Padom posljednjih vizantijskih careva, u periodu XII -XIVv. i masovnim izgonom Jevreja, prvenstveno iz hrišćanske Evrope, prepune ljubavi za bližnjeg svoga, a potom i iz inkvizicijske Španije i Portugalije, broj doseljenih Jevreja na Balkansko poluostrvo, unutar granica rastuće Otomanske imperije, prema istorijskom kazivanju je bio oko 300.000 duša.

II/1 Razvoj balkanskog jevrejstva u Otomanskoj imperiji

Nakon dizanja hrišćanstva na nivo državne religije, u svim katoličkim evropskim državama, na svim nivoima i pravcima društvenog djelovanja, brojnim zakonima i ediktima pod okriljem crkve, dolazi do nastanka mehanizma hrišćanskog fanatizma, koji uz krstaške ratove i sve mjere zakonskih zabrana građanskih i ljudskih prava, dovodi do krajnje vjerske netrpeljivosti i masovnog iseljavanja Jevreja iz Evrope od XII do početka XVI vijeka prema Balkanu i Otomanskom carstvu. Novi veliki talas izbjeglica se sručio na Bakan nakon otvorenog pisma jevrejskog pisca Isaka Sarfatija i drugova Usqueva, Rosanesa i Galantea, koji pozivaju sve Jevreje zapadne Evrope da dođu u Tursku imperiju, što će kasnije i fermanom biti riješeno.

Već 1360.g. Jevreji bivaju protjerani iz Ugarske od strane Ljudevita Velikog, nalazeći spas unutar Bugarske, gdje u Vidinu, Plevenu, Nikopolju i Drenopolju podižu svoje nove kolonije. Još od X vijeka bilo je u Bugarskoj kolonija grčkih Jevreja koji su sa pridošlim aškenazima i sefardima, neovisno od bugarskih Jevreja, formirali svoje samostalne "Kehilot delos grecos". Uz pomoć bugarske carice Teodore, porijeklom Jevrejke, 1335.g. svi Jevreji ostvaruju značajne povlastice i postižu vrijedan materijalni benefit.

Veliki uticaj na privredni i kulturni razvoj najjužnije teritorije balkanskih Jevreja imala je kolonija u Drenopolju. Dolaskom Turaka, iako podijeljena na četiri u osnovi vezane grupe: romanoite, vizantijce, sefarde i aškenaze, jevrejska zajednica je upravo snagom kvaliteta u Drenopolju podigla Ješivu i Talmudsku akademiju i imala veliki prosvjetni uticaj na rani razvoj cjelokupnog balkanskog jevrejstva.

Dolaskom Turaka pokreću se i razvijaju življe trgovačke veze između Soluna, Carigrada, Sofije i Skoplja. Period razvoja jevrejstva Balkana i evropskog orijenta će, po svim izgledima, zauvijek ostati zaboravljen, nedovoljno istražen i premalo znan.

Kada je car Murat I 1361. g. osvojio Jedrene, zatekao je dvije jevrejske opštine koje su uveliko bile razvijene. Nakon njegove pogibije 1389. g. na Kosovu polju, sin Bajazit nastavlja osvajački put, tako da već 1396. g. osvaja Vidin i Nikopolj i izbija na Dunav, gdje se po prvi put sukobio sa zapadnoevropskim trupama njemačkog cara Sigmunda i odnio pobjedu.

Krajem XV vijeka, tačnije jula 1492, nakon donošenja edikta o protjerivanju Jevreja iz katoličke Španije, sultan Bajazit II donosi ferman kojim iskazuje proračunato gostoprinstvo kako prema prognanima iz Španije i Portugalije tako i onima iz Evrope, sa uvjerenjem da će dominantni Jevreji imati povoljan uticaj na progres i evoluciju turske države, računajući pri tome na njihovo istorijsko iskustvo u trgovini, brojne poslovne veze u svijetu i znanja o produkciji i liferaciji naoružanja i municije, što je uvijek bio jedan od odlučujućih momenata za imperiju koja je težila daljnjim osvajanjima.

Od te 1396. pa sve do 1791. g. trajao je rat između Turske i Zapada, u kojem su Jevreji marani potpomogli razvoj turske artiljerije. No to učešće u ratu je gotovo nemjerljivo prema doprinosu koji su protjerani Jevreji dali za privredni i kulturni razvoj cjelokupnog Balkana. Osvajanjem Soluna 1429. g. pod vodstvom Murata II, najstarija i najveća jevrejska opština na Balkanu za kratko vrijeme doživljava svoju potpunu renesansu. Kada je Mehmed II prenošenjem prestonice u Carigrad i regulisanjem odnosa između Turske i jevrejske crkve želio da Carigrad postane glavni duhovni centar jevrejstva u Turskoj, snažnim otporom nadrabinata taj pokušaj je osujećen i Solun je kroz 300 godina bio i ostao glavni centar balkanskog jevrejstva. Turski geograf Hadži Kalfa kaže da je velika jevrejska škola u Solunu "Hora" početkom XVII vijeka bila jedna od najvećih znamenitosti grada, sa više od 200 nastavnika predavača, što danas na Balkanu gotovo da uopšte ne postoji.

U ruskim krugovima se navodi da početkom XVIII vijeka u Solunu ima 60 škola iz kojih izlaze učenici Jevreji. Za potvrdu ovih navoda postoje mnogi sačuvani dokumenti starije jevrejske literature kao i diplomatska francusko-engleska prepiska. Jedan francuski poslanik u svom referatu iz Haga 1689. godine o uticaju solunskih Jevreja doslovno piše: "Oni su se slagali u svemu (obrtu i trgovini) s onima koje zovu saveznicima, a među njih se ubraja i Venecija (iako manje bogata i manje naseljena), i prva među onima koje nazivaju velikima, jer veže Zapad sa Istokom i Midi sa solunskom zajednicom koja upravlja njihovom nacijom na onim dvjema stranama svijeta i odgovara Veneciji koja sa Amsterdamom upravlja svim sjevernim krajevima (među koje oni ubrajaju snošljivu zajednicu londonsku i tajnu francusku) tako da se, s obzirom na ovo dvoje, na trgovinu i saobraćaj, može reći da su oni prvi i najbolje informirani u svemu."*

U XVI vijeku Holandija je pružila ruku jevrejskim izbjeglicama, a tokom XVII i XVIII vijeka Amsterdam će se zvati Novi Jerusalem, jer će se u njemu izgraditi nove sinagoge i osnovati oko dvadeset jevrejskih štamparija koje su bile aktivne.

Turci potom, daljnjim napredovanjem 1526. godine, pod vodstvom sultana Sulejmana, odnose ključnu pobjedu kod Mohača u kojoj gine i sam mađarski car Vladislav. Osvajanjem Mađarske (Budim) i Bačka dolazi u turske ruke, što pogoduje Jevrejima koji već početkom XVI vijeka, sa napredovanjem turske vojske, naseljavaju njena područja i oblasti, kao i sam grad Petrovaradin kod Novog Sada.

U svim daljnjim istorijskim previranjima u velikoj srpskoj državi careva Uroša, Stefana i Dušana, od polovine XIII vijeka i dalje preko Kosovske bitke 1389. g., ime starih Jevreja romanoita se zvanično rijetko spominje. Tek između XIV i XV vijeka, pojavom izbjegličkog vala sefarda, a potom i aškenaza, Jevreji slijedom trgovačkih puteva dolaze u Srbiju u Beograd, u većem broju. O veličini jevrejske kolonije u Beogradu sudimo na osnovu dokumenata iz 1577. godine. Njih je vodio rabin Josif ben Lav (sin bitoljskog rabina Davida ben Lava). Na

testamentu o nasljedstvu stoje potpisi četiri beogradska rabina: Josifa ben Jizaka, Josifa ben Jakova, Josifa Behora Šelomoa i Josifa Behora Danijela.⁷ Nesumnjivo da ovaj podatak o brojnosti rabina indirektno govori o brojnosti Jevreja, što je, po svemu sudeći, rezutiralo time da beogradska Jevrejska opština u veoma kratkom periodu, pored solunske i carigradske, postane jedan novi ekonomski i duhovni centar balkanskog jevrejstva. Padom Beograda 1521. godine, turska vlast je konstatovala prisustvo dvije jevrejske opštine, sefardske i aškenaske, u punoj funkciji. Dolaskom protjeranih Jevreja u granice Porte, njihov broj na Balkanu drastično raste zahvaljujući slobodi koja im je tada data. Imajući u vidu njihovu naobrazbu, kulturu i trgovačke sposobnosti koje donose iz Španije, brzo se ostvaruju sve predispozicije za privredni i kulturni uspon Balkana. Mase aškenaskih Jevreja iz srednje Evrope su prosto preplavile Balkan, dospjevši i do Soluna i Carigrada. Zbog vremenskog podudaranja oba egzodusa, najprije iz Evrope a potom iz Španije, u jednom momentu na Balkanu se ostvaruje dodir starih romanoitskih zajednica sa novim jidiš zajednicama aškenaskih Jevreja, a potom i dodir sve tri zajednice 1492. godine dolaskom ladino zajednica sefardskih Jevreja, koji ubrzo preuzimaju vodeću ulogu i po brojnosti i po kulturnom napretku, dajući osnovni pečat novom balkanskom jevrejstvu.

Naseljavanje sefardskih Jevreja izbjeglica na Balkan odvija se u početku većim dijelom iz pravca juga, tačnije Turske i Egeja, odakle preko Albanije Makedonije, Bugarske, Rumunije i Srbije dospijevaju u Bosnu. Uprkos široko datoj autonomiji od strane Turske imperije, novoformirane sefardske kolonije su dugo bile izolovane zbog rješavanja egzistencijalnih doseljeničkih problema i nisu se mogle porediti sa već razvijenim romanoitskim jevrejskim zajednicama u Ferari, Solunu i Carigradu. Daljnjim razvojem trgovačkih puteva masa jevrejskih trgovaca, u potrazi za novim, sigurnijim, stabilnijim i unosnijim poslom, sve se više upućuje prema unutrašnjosti, nastanjujući se u većim mjestima, gdje s vremenom, uz ispunjavanje svih ekonomskih uslova, formiraju nove i jače jevrejske zajednice u Izmiru, Jedrenu, Sofiji, Ruščuku, Plovdivu, Odrinu i Valoni (Albanija). U Odrinu je 1550. g. bilo doseljeno gotovo 16.000 Jevreja, što je tada bilo više nego i u samom Carigradu. Jaka jevrejska zajednice postojala je u Novom Brdu, raskrsnici trgovačkih puteva koji su vodili od Istambula preko mletačkih i talijanskih luka do država zapadne i srednje Evrope. Turci su zbog te važnosti osvojili Novo Brdo već 1441. godine, koje tek u narednom periodu, sa doseljavanjem izbjeglica iz Španije, doživljava nagli razvoj do kraja XVI vijeka. Zaposjednute rudnike srebra, olova i drugih metala u Novom Brdu Turci odmah daju pod zakup. Među zakupcima, pored Dubrovčana, bio je i veliki broj Jevreja, koji su se aktivno uključili u eksploataciju ruda. Novo Brdo je tada važilo za najveću i najbogatiju varošicu u unutrašnjosti Balkana, te je od strane dubrovačkih trgovaca i vlasnika rudnika srebra u to vrijeme nazvano Majkom

⁷ Ljubomir st. Kosijer, Jevreji u Jugoslaviji i Bugarskoj, Zagreb - Beograd - Ljubljana 1930.

gradova.⁸ Kasnije, u toku tursko-austrijskog rata 1689. godine, do temelja je razoreno.

S vremenom rastu jevrejske zajednice u Valoni, Bitolju, Skoplju, Pirotu, Novom Pazaru, Beogradu, Sarajevu, Zemunu, Novom Sadu, Zrenjaninu, Subotici i Zagrebu, kao i u drugim mjestima Podunavlja. Valona u Albaniji i Bitola u Makedoniji (7.000 članova) su nove varoši u kojima su sefardske zajednice bile veoma brojne zahvaljujući preseljenju Jevreja iz Soluna i Carigrada. Taj period migracija Jevreja prema unutrašnjosti trajao je gotovo više od tri vijeka. Novi doseljenici nakon perioda prilagodbe počinju da iskazuju svoje sposobnosti u punom obimu, ističući se u svim vidovima aktuelne trgovine, uslužnih djelatnosti i zanatstva, zaposjevši vremenom sve strateške tačke trgovine na raskrsnicama puteva.

U Sarajevo Jevreji dolaze u većem broju tek nakon egzodusa iz Španije i Portugalije, tako da je njihovo prisustvo nešto značajnije od 1551. godine, kad se, po dokumentima trgovačkih sudova, taj broj kreće između 30 i 40, isključivo u domenu trgovaca pojedinaca, koji na šerijatskim sudovima zbog svoje obrazovanosti i poznavanja jezika preuzimaju ulogu agenata i posrednika u zastupanju interesa, u početku turskih trgovaca zbog svoje lojalnosti, a potom i ličnih, bez posrednika. No Jevreji su upravo zbog urođenog poznavanja prirode obrta i zanata s vremenom sve više preuzimali kompletnu trgovinu između Turske i Zapada, koja uopšte nije bila mala. Raznovrsna je bila roba kojom su trgovali Jevreji na slovenskoj zoni Balkana, između Crnog i Jadranskog mora, između Istoka i Zapada. Iz Turske su izvozili gvožđe, kožu, vosak, tkanine, pšenicu, loj, med, krupnu i sitnu stoku i čitav niz drugih proizvoda, a sa Crnog i Jadranskog mora uvozili u unutrašnjost so, ulje, usoljenu ribu, vino, rakiju. U Dalmaciji se jedan dio roba zadržavao za lokalnu upotrebu, a veći dio odlazio je za Veneciju i Levant po srazmjerno uvećanim cijenama. Prema trgovačkim ugovorima koje su sklapali, bosanski Jevreji su robu većinom nabavljali iz Venecije, a zatim je otuda preko Dubrovnika i Splita išla za Sarajevo. Jedan dio Jevreja, koji je živio u gradovima oko bosansko-srpske granice, vršio je trgovinsku razmjenu roba koje su išle preko Beograda. Put je vodio preko Vlasenice i Zvornika, a zatim brodom Drinom i Savom do Beograda, Zemuna i Novog Sada. Iz Venecije, gdje su imali svoje agenture, sarajevski Jevreji su najviše uvozili sukno, platno, svilu, gvožđe, olovo, porcelan, staklo i razne hemikalije i medikamente, a izvozili konje, sirovu kožu i vosak. Na sav promet roba sarajevski Jevreji su preko svojih komisionara-agenata plaćali procentualni porez od 4% Mletačkoj republici.⁹ No Mletačka republika poslije 1773. g. uvodi paušalnu godišnju taksu, koja se plaćala unaprijed u iznosu od 300 venecijanskih lira, što je aktom rabina (na hebrejskom jeziku) iz Sarajeva 1773. g. potvrđeno (akt se čuva u Sarajevu), ali se i obavještava da će za uvezenu robu biti oporezovani konzumenti. Sarajevski Jevreji su organizovali trgovinu na veliko, a

⁸ Pavle Dželetović Ivanov, Jevreji Kosova i Metohije, Beograd 1988.

⁹ Ljubomir st. Kosier, Jevreji u Jugoslaviji i Bugarskoj, Zagreb-Beograd-Ljubljana 1930.

Sarajevo, prolazeći kroz takav tranzicijski period, zajedno sa Beogradom, postaće jedan od najvećih kulturnih i duhovnih centara jevrejstva na Balkanu, čija je moć izgrađena na kapitalu ostvarenom trgovinskim umijećem.

Trgovina u tursko doba je bila prilično opterećena lošim putevima, pa između ostalog i jezičkim barijerama koje su često bile nepremostive, koje su Jevreji, zahvaljujući svojim sposobnostima, uspješno rješavali. Razmjena dobara na Balkanu je u XV vijeku zbog siromaštva lokalnog stanovništva većinom vršena u naturi, u formi torbarenja, a njeni akteri su bili Jevreji. Seljak je živio u zavisnosti od aga i begova, sa minimalnim potrebama ishrane i odijevanja. Hranu je proizvodio isključivo radom na zemlji, a eventualni višak trampio za onu robu (igle, konci, dugmad, marame i sl.) koja mu je bila nužno potrebna. Begovi i imućniji ljudi nisu se po načinu života mnogo razlikovali od seljaka jer se bogatstvo sastojalo u lijepim kućama, punim hambarima, broju krupne i sitne stoke, a posebno u posjedovanju lijepih konja, oružja i zlata.

O prosvjeti, pismenosti i drugim vidovima kulturnih sadržaja u Otomanskoj imperiji na Balkanu je jako teško uopšte i govoriti. Imovinskopравни položaj Jevreja je bio u svim gradovima Otomanske imperije isti. Dozvoljene su jevrejske mjesne nastambe, vršenje vjerskih obreda od strane jevrejskih sveštenika, kao i štovanje tradicionalnih praznika. Sve imovinskopravne, porodične i bračne poslove Jevreji su rješavali pred svojim rabinima, dok su u trgovinskopравnim poslovima odgovarali kadijama. Po pisanju I. Šlanga, trgovina Jevreja onoga doba nije ni izdaleka bila slična trgovini izvoza i uvoza na veliko iz XVI i XVII vijeka, što upućuje na zasluge Jevreja u razvoju trgovine.

Dalmacija, sa mletačim gradovima Splitom, Šibenikom i Zadrom, te Dubrovnikom u okviru Dubrovačke republike, izdvaja se kao jedno osobito tranzitno područje u koje su Jevreji dolazili u manjem broju iz pravca Italije, koja je tada važila za jednu od najliberalnijih zemalja. Razmjena roba između Zapada i Istoka preko dalmatinskih luka bila je u porastu, a time je rastao i značaj pomenutih gradova. Osobito je u tome prednjačila Mletačka republika, u čiji sastav 1420. g. ulazi grad Split, u kome ograničenja za Jevreje gotovo da nisu postojala. Mletačka republika je kolonizovala Jevreje dajući im naselja pod kontrolom. Dubrovnik, kao trgovačka luka sa svojom flotom, i tada je bio veliki centar trgovine i pomorstva zbog svog isturenog položaja na granici Turske i Italije. Držao je primat u svemu i zbog toga je gotovo četiri vijeka igrao veliku ulogu u trgovini između Levanta i Zapada. Imao je zaista velike ovlasti koje su mu omogućile da uz blagonaklonost Porte otvara svoja trgovačka predstavništva, konzulate i osiguravajuće kuće ne samo na području Bosne i cijelog Balkana, nego i na području Egipta (Aleksandrija) i dalje. Gotovo sve finansijske poslove srednjovjekovne srpske države vodili su ljudi iz Primorja, Dubrovnika i Kotora. Dubrovački Jevreji su tada bili više u fazi tranzita pod dvostrukim uticajem, mletačkim i turskim, što je u trgovini imalo mnoge prednosti. Prevoz roba iz Venecije i Italije preko Dubrovnika kretao se u većini slučajeva prema Solunu i

Stambolu i obavljao se karavanima konja na osnovu sklopljenog ugovora sa kiridžijama (prevoznicima). Ugovori su uvijek sklapani preko posrednika (agenata) Dubrovčana kao organizatora karavana, koji su razvili čitavu posredničku mrežu unutar važnijih bosanskih gradova. U cilju ostvarenja daljnjih trgovačkih interesa, dubrovački Jevreji preseljavaju u Sarajevo i Mostar. Uloga Dubrovnika kao trgovačke luke sa vazalskim odnosima prema Porti (1458) bila je protivna interesima Venecije, tako da u toku prvog tursko-mletačkog rata (1499-1503), uporedo sa zahlađenjem odnosa između Porte i Venecije, dolazi i do pada trgovine robama u mletačkim lukama Splitu, Šibeniku i Zadru¹⁰, dok u Dubrovniku raste. Istovremeno, u periodu 1503-1515. godine, bilježi se najveći pad trgovine kod jevrejskih trgovaca zbog naleta vala hrišćanstva i klera iz Evrope. U gradu Dubrovniku dolazi do masovnih napada na Jevreje trgovce, koji su se služili lukom kao trgovačkim trazitom, iz najmanje dva razloga - zbog navodnog neprihvatanja hrišćanstva i radi smanjivanja dijela trgovačke konkurencije. Napadi i progoni od strane dubrovačkih namjesnika su bili jači nego u samoj Veneciji, što izaziva prekoračivanje sultana da budu blaži prema njima i dozvole im nesmetanu trgovinu prema Turskoj. Tako se vremenom broj Jevreja koji prolaze ili ostaju privremeno u Dubrovniku u svojstvu trgovačkih putnika, predstavnika i zastupnika trgovačkih firmi iz Italije, iz dana u dan povećava. Gradski oci, zatečeni novonastalom situacijom, već 1540. godine su prinuđeni da pod pritiskom Porte da donesu zvaničnu odluku o formiranju *čifutane*, kojom se dozvoljava trajni ostanak Jevreja u Dubrovniku.¹¹ Privučeni povoljnim trgovačkim aranžmanima, 1532. godine Jevreji, koji su već od vremena sultana Selima (1515-1520) bili gospodari balkanske trgovine, u većem broju iz pravca juga, tačnije Grčke i Albanije, ponovo dolaze u Dubrovnik i nameću se kao aktivni posrednici u razmjeni raznih roba. Zahvaljujući poznavanju španskog jezika sa hebrejskim kurzivom, te spone između Jevreja Zapada i Istoka, bilo im je omogućeno vođenje poslovnih knjiga (deftera) mnogih predstavništava, osiguravajućih trgovačkih kuća i banaka, sa obje strane, kako iz pravca zapada i isturenih luka Italije (Ancone, Venecije) tako i iz pravca istoka (Soluna, Carigrada, Izmira, Jedrena), te Dubrovnika i mletačkih luka (Splita, Šibenika i Zadra)¹². Jevreji od dubrovačkih trgovačkih agenata polako preuzimaju trgovački primat, koji sve više raste nakon novog mletačko-turskog rata oko kiparskog zemljišnog područja 1570. godine.

Godine 1573. levantski Jevreji, uprkos ratnim sukobima, nastavljaju sa radom preusmjeravajući svoju trgovinu u pravcu Dubrovnika i Ankone, čime prihvata papske države Pia V rastu, iako je Italija bila saveznik Španije i Mletaka u ratu sa Turskom imperijom. Kroz papino uzimanje u zaštitu Jevreja, koji su od tada u nešto manjoj mjeri progonjeni od hrišćanske inkvizicije, od agresivnog nastupanja Mletaka, može se u mnogome steći uvid u obim trgovačke razmjene

¹⁰ Prof. dr Jorjo Tadić, *Jevrejski almanah*, 1959-60, Beograd

¹¹ Prof. dr Jorjo Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*

¹² Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*

roba i kapitala. Trgovački interesi odnose prevagu i dovode do sklapanja mira između Mletaka i Turaka, te se odnosi prema Jevrejima drastično mijenjaju. Jevreji kao ljudi od povjerenja igraju ulogu posrednika između zaraćenih strana. Solomon Aškenazi, lični ljekar sultana, ispred Porte je sklopio 1574. g. u Veneciji mir sa Mlečanima, čime započinje nova era trgovine. Jevreji svojim kapitalom sve više uzimaju učešća u trgovinskoj razmjeni. Prema historijskim navodima o osiguranju brodskih tereta, iz arhiva grada Dubrovnika, iz XVI vijeka, 35% vrijednosti svih roba koje su iz Dubrovnika odlazile put Zapada bile su vlasništvo Jevreja i njihovih dubrovačkih saradnika. Za prvih sto godina turske vladavine spoljna trgovina Bosne se sve više nalazila u rukama Jevreja a sve manje Dubrovčana. Istovremeno sa jačanjem trgovačkih poslova i uspostavljanjem novih trgovačkih puteva i povećanjem broja stanovnika, dolazi do naglog razvoja većeg broja bosanskih varošica prema zapadu. U periodu 1618-1619. godine, zbog špansko-mletačkog rata i velike potrebe za življom trgovinom s obe strane, raste broj levantskih trgovaca i trgovaca u zapadnim bosanskim gradovima u razvoju. Zbog povoljnijeg geografskog položaja i raskrsnica puteva u odnosu na te gradove, te povoljnijih trgovačkih i životnih uslova za Jevreje, dolazi do naglog razvoja prometa roba u luci Split i ona od Dubrovnika preuzima primat. Zasluge za razvoj Splita kao trgovačke luke u periodu XVI i XVII vijeka pripadaju mladom levantskom trgovcu, Jevrejini, Danijelu Rodrigezu, koji je zbog osobitih zasluga (izgradnja pristaništa i lazareta) imenovan za mletačkog konzula u Splitu. Njegovu ulogu kasnije preuzima Jozef Penzo. Zbog sve veće zainteresovanosti Orijenta za trgovinu sa Zapadom, s jedne, i velike sigurnosti prevoza roba brodovima preko luka i lučkih gradova na obali Jadranskog mora, s druge strane, Bosna zbog svog geografsko-strateškog položaja sve više dobija na značaju. Ostvarujući kontakte preko risponzi (pisama) sa sunarodnicima iz mletačke Venecije i Levanta, Soluna i Stambola, Jevreji sve više preuzimaju poslove. No kako je potreba za širom trgovinom i obrtom kapitala bila sve veća, sve se više nametala potreba za stvaranjem novih administrativnih centara duž linije razgraničenja između Bosne i Dalmacije, tako da u periodu od 300 godina dolazi do naglog razvoja velikog broja varošica i porasta broja stanovnika na bazi društveno-ekonomskog prosperiteta izazvanog rastom trgovinskog obrta. Ujedno je stalno prisutna i potreba za iznalaženjem trgovačkih centara moći u kojima će biti moguća organizacija kompletnog posla. Upravo takvu relacijsku ulogu gradova agenata, prema svim trgovačkim pokazateljima tog vremena, a prvenstveno zbog svog geostrateškog položaja, preuzimaju gradovi Sarajevo i Novo Brdo, koji vječno stoje na raskrsnici svih puteva koji vode od Istoka prema Zapadu. Ranije spominjanje imena Jevreja u trgovačkim i sudskim risponzama i dokumentima, prije nego što će oni definitivno naseliti ta mjesta, ide u prilog tvrdnji da oni, poučeni lošim iskustvom iz Španije, prvo dolaze i nastupaju sami a tek poslije, nakon sticanja potrebnih uslova, dolazi i ostali dio porodice. Iz toga je jasno da se jevrejske zajednice sredinom XV vijeka na prostorima srednjeg Balkana nalaze tek u nekoj tranzicijskoj međufazi razvoja, kako u ekonomskom tako i u

kulturnom pogledu, za razliku od Soluna, Jedrena, Ferare i Carigrada, u kojima su već uveliko bile razvijene zahvaljujući prisustvu romanoita. Iako se u periodu od dva vijeka prvo razvijaju jevrejske opštine u makedonskim gradovima Bitolju, Štipu, Skoplju i Ohridu, one su zbog svog izrazitog konzervativizma i vezanosti za subidom jevrejsko-španskog (dudezmo jezik) duže bile komunikacijski izolovane od spoljnog svijeta, za razliku od balkanskih jevrejskih zajednica u Bugarskoj, Rumuniji, Srbiji i Bosni, koje su ipak nešto ranije stupile u vezu sa razvijenim jevrejskim centrima zapadne Evrope. U kulturnom i vjerskom životu sve jevrejske zajednice na Balkanu u početku su bile ishodišno vezane za obrazovni primat Ferare, Soluna i Carigrada. Već 1515. Jehud Gedalja u Solunu osniva prvu štampariju, 1547. u Carigradu je štampana Tora na grčkom, hebrejskom i na ladino jeziku, a 1553. godine Uskea i Pinela u Ferari prevode Bibliju na ladino. Taj prevod predstavlja najblistaviji pisani spomenik sefardske knjige, koji je vijekovima bio jedini element duhovne hrane, element koji je definitivno vezivao i spajao rasute generacije dijaspore za sva vremena.

U Evropi, iako pod teškim bremenom hrišćanstva, nastaju djela hebrejskog minijaturnog slikarstva. Minijature koje su ukrašavale biblije iz Toleda i Burgosa iz XIII v. bile su ornamentalnog karaktera. Najvažnija iluminirana knjiga za vrijeme hrišćanske Španije je *Pesah hagada* (Sarajevska hagada). Najvažnije rukopisne iluminacije aškenaza su se nalazile u mahzorima, knjigama koje su sadržavale sabrane molitve i pijutim (vjersko pjesništvo) pojedinih praznika. Velike iluminacije potiču iz Francuske, Njemačke i Italije od XII do XV vijeka. *Knjiga postanja, Ponovljeni zakoni, Majmonidesova Mišna Tora, Megila Ester, Purim*, samo su neke od knjiga sa iluminiranim sadržajem koje se čuvaju u London British Museum i drugim mjestima. Iz ovog perioda datira uticaj mistične kabale uz liriku, na čijoj bazi s vremenom dolazi do nastanka mesijanskih ideja sujevjerja, lažnih proroka, bajalica, vradžbina i ostalih primitivnih vjerovanja koje je bilo vrlo lako podstaknuti zbog vladajućeg konzervativizma u koji sefardi, nakon dolaska u Otomansku imperiju, sve više zapadaju, tonući u apatiju kulturnog mraka u trenutku ekonomske slabosti i siromaštva. Mala kulturna zbivanja omogućavaju puni zamah usmenog predanja španskih ljubavnih romansi i posebnog vida narodnih izreka i mudrosti "refrenes", kao izraza sveopšteg stava i mentaliteta jednog naroda. Postojanje refrenesa se pripisuje proroku Ezri u knjizi Mišne, koje uz Pirke Avot, zbirku izreka i poslovice, ulaze u sastav pojedinih molitava i čine djela od neprocjenjive vrijednosti za narod Izraela i koje su se vijekovima prenosile usmenom predajom. Sakupljanje izreka narodne mudrosti datira još od vremena kralja Salamona, koji je definisao poslovicu hebrejskim riječima: "Hohmet bacuh zarona barehovot titen kola", što znači: "Mudrost ulice pjeva po trgovima".

Ulogu učitelja u sticanju osnovne naobrazbe čitanja i pisanja muške djece, te ulogu sveštenika i tumača vjerskih propisa preuzmaju rabini, koji mahom dolaze iz Soluna, Stambola i Ferare. Sav kulturni sadržaj crpio se iz biblijske istorije, uz poštovanje i praznovanje sabata i istorijskih jevrejskih praznika, sa

živim sjećanjima i emocijama na obećanu zemlju izraelsku. Iako se matični ladino jezik više održavao usmenim predanjem nego pisanim tragom (trgovački ugovori), on je i sa pozajmljenim govornim primjesama drugih naroda, uz stvaranje subidoma, jevrejsko-španskog ladina, bio i ostao spona koja veže i spaja ne samo balkanske Jevreje nego i one diljem svijeta. Time ne samo da uspostavljaju trgovačke veze sa svojom braćom na velikom potezu između Soluna, Novog Brda, Bitolja, Skoplja, Prištine, Novog Pazara, Beograda, Sarajeva, Dubrovnika i Splita, nego, istini za volju, u velikoj mjeri doprinose daljnjem širenju jevrejske tradicije, jezika, vjere i narodnih običaja. Poznato je da se u Beogradu, kao gradu Otomanske imperije, zahvaljujući povoljnim uslovima građanske i vjerske tolerancije, diže Beogradska teološka škola, koja svojim radom, počev od prvog rabina Meira Anđela, koji se i pored redovnog posla bavio pisanjem vjersko-zakonskih propisa, pa u periodu od 1642. do njene propasti 1688. godine, zbog pada Beograda u austrijske ruke, uveliko stiče svjetski ugled zahvaljujući radu eminentnih ličnosti, naučnika i rabina, Jude Lerme, Simhe Koen i Josefa Almosina. Blagonaklonost turskih vladara prema Jevrejima datira od ranije, jer su u Jevrejima i njihovoj naobrazbi i kulturi prenesenoj iz Španije i Portugala osjetili ne samo moć koja može dovesti do stvaranja ošteg napretka već i oslonac koji pruža mnogo veću lojalnost od hrišćanskog Zapada, tim prije što je sudar islama i katolicizma, kao svjetovnih religija koje teže za daljnjim osvajanjem i dominacijom svijetom, bio neizbježan.

II/2 Jevreji pred Austro-Ugarsku okupaciju

Poslije presudnog poraza turske vojske pod Bečom 1683. godine, austrijsko-germanska vojska predvođena Maksimilijanom Emanuilom, nakon teške borbe osvaja Beograd 1688. godine. Jevreji u prvom naletu stradaju od janjičara, koji se povlače u unutrašnjost Bosne, a sa povlačenjem turske vojske odlazi i jedan dio imućnijih Jevreja prije pobjede austrijske vojske.

Bijes osvajača sručio se na nedužnu raju koja masovno biva pljačkana i ubijana. Austrijanci ne samo da odbijaju molbe Jevreja da budu primljeni u carsku službu, nego i uništavaju njihovu imovinu. Od jevrejskih kuća i sinagoga nije ostalo ništa, a Jevreji završavaju u tamnicama Osijeka i prodaju se kao roblje preko Mađarske u Moravskoj.

Poslije Karlovačkog mira 1699. godine, kada su se ponovo vratili u Beograd nisu zatekli ništa a nisu mogli ni obnoviti vjeroispovjednu opštinu. Živjeli su u bijedi i neimaštini. Bačka oslobođena od turske vlasti pada pod austrijski jaram. Petrovaradin i Novi Sad su bili i ostali važni vojni stacionari turske i austrijske vojske. Glavni snabdjevači i liferanti hrane, vojne opreme, municije i naoružanja diljem Evrope (Engleska, Francuska, Njemačka, Turska, Grčka), Azije i Amerike su bili mahom Jevreji. Kad im je 1670, poslije protjerivanja od strane cara Leopolda, bilo dozvoljeno da se ponovo vrate u Beč, oni preuzimaju ulogu glavnog liferanta na Balkanu. Glavne liferacije za vojsku i državne potrebe Austro-Ugarske kao buduće sile na Balkanu nalaze se u rukama Jevreja-aškenaza. Nemajući izgrađen nacionalni osećaj, dešavalo se da rodaci i članovi istih porodica snabdijevaju vojske dvaju protivnika.

Austrijskim osvajanjem Beograda 1717. g. pod vodstvom Savojskog broj preostalih sefardskih Jevreja je mali, dok sa austrijskom vojskom dolaze aškenazi i brojnošću odnose prevagu nad sefardima. Beograd u tom periodu u više navrata prelazi iz austrijskih u turske ruke, što dovodi do migracija malobrojnog jevrejskog življa, tako da već 1739. g., sa ponovnim dolaskom Turaka, novopridošli aškenazi i visoko pozicionirani Jevreji u austrijskoj upravi se povlače i nastanjuju u Varadinskom Šancu, koji zbog pridošlih beogradskih izbjeglica postaje "slobodni kraljevski grad Neoplanta" - Novi Sad. U Zemunu, kao vojnom graničnom području, od 1753. g. se privilegovanom odlukom Marije Terezije dozvoljava boravak Jevreja, ali ne više od 30 duša. Oni su stanovali u posebnoj mahali (Judengasse - Čivutski sokak) u kojoj ubrzo nakon toga podižu svoju opštinu, školu i sinagogu. Odlukom o miru iz 1791. g., sklopljenom između Turske i Rusije, u Beogradskom pašaluku se 1813. uspostavlja dvojna srpsko-turska vlast, tako da se imućniji sefardski Jevreji, koji su prvobitno otišli sa turskom vojskom, ponovo vraćaju, a pridošli aškenaski Jevreji prelaze u Zemun, gdje za kratko vrijeme, zbog povoljnog strateškog položaja, a prvenstveno znanja, razvijaju jake trgovačke veze putem Dunava u svim pravcima prema Evropi.

Snaga jevrejske zajednice je vremenom rasla sa dolaskom učenih rabina iz Soluna, Carigrada i Plovdiva. Jevrejska zajednica u Beogradu relativno brzo napreduje, da bi donošenjem Hatišerifa 1830. g. i ustoličenjem Miloša Obrenovića na kneževskom dostojanstvu, koji je blagonaklono gledao na Jevreje, život Jevreja i jevrejske zajednice postao osjetno bolji. Donošenje kaznene uredbe 1864. godine o zabrani stanovanja Jevreja u unutrašnjosti Srbije za sobom povlači likvidacije trgovačkih i zanatskih radnji Jevreja i njihov odlazak prema Beogradu i Bosni. Zabrane su, unatoč kasnijem demaršu Britanije i Francuske, i dalje ostale sve do 1864, da bi intervencijom Alliance Izraelite Universelle tek na Berlinskom kongresu 1878. godine Jevrejima u Srbiji prvi put zvanično bila data sva građanska prava, koja su oni objektivno i od ranije imali i uživali. Istini za volju, Jevreji su bili jako izolovani i radi opstanka prelazili na pravoslavlje ili radi prikriivanja dodavali na kraju svog prezimena -ić

U Bosni se 1580. g. uspostavlja Bosanski pašaluk sa više sandžaka, u kojima se na čelu nalazi paša ili beglerbeg. Prvo sjedište paše bilo je u Banjoj Luci, potom u Travniku i konačno u Sarajevu. Na vojnom planu jedan broj Jevreja biva angažovan u ulozi vojnih liferanata u mnogim ratovima koje je vodila Otomanska imperija. Do opadanja otomanske moći dolazi nakon poraza turske vojske pod Bečom 1683. godine, a Leopold Habzburški zauzima Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju, gdje pridošli aškenaski Jevreji potpadaju pod austro-ugarsku vlast. Prema istorijskim pokazateljima nesumnjivo je da je Jevreja bilo na tlu Hrvatske i prije X vijeka, a održali su se sve do naredbe o protjerivanju 1526. godine. Tek u drugoj polovini XVIII vijeka, dolaskom austrijske vlasti, Carskim reskriptom iz 1795. godine dozvoljeno je Jevrejima da ponovno naseljavaju Hrvatsku, ali uz velika ograničenja koja su se odnosila na mjesto naseljavanja (Varaždin, Zagreb i dr.), broj i vrstu zanimanja.

Sa Habzburgovcima dolaze i Mleci koji u Dalmaciji šire svoje pozicije na račun otomanske Bosne. Definitivnu pojavu Austrije kao sile na Balkanu označila je njena snažna ofanziva 1687. pod vodstvom Eugena Savojskog nakon protjerivanja bosanskih spahija iz Mađarske. U strašnom iznenadnom naletu austrijska vojska dopire do Sarajeva i potpuno ga spaljuje. U tom naletu sarajevski Jevreji su teško postradali i bili ne samo opljačkani nego i odvedeni kao zarobljenici austrijske vojske. Konačno, sve se završava nestabilnim mirom u Sremskim Karlovcima 1699. g. i povlačenjem austrijske vojske do rijeke Save, koja je postala definitivna sjeverna granica Bosne tek nakon drugog tursko-austrijskog rata (1736-39), koji je okončan prividnim Beogradskim mirom.

Početak XVIII vijeka položaj jevrejske manjine na cijelom Balkanu, zbog stalnih ratova između Turske i Austrije, u stalnom je previranju i dovodi do mnogih migracija jevrejskog stanovništva u potrazi za bezbjednim životnim okolnostima. Bosanski Jevreji, poštujući islamske kanune (zakone za raju), učestvuju indirektno, izdvajanjem sredstava, u izgradnji bosanskih cesta i mostova. Tako je podignut i most preko Željeznice kod Ilidže. Međutim, 1740. godine, kod podizanja gradskih utvrđenja, Jevreji su morali i lično raditi sa

ostalim Sarajlijama, što predstavlja samo jedan mali detalj koji dopunjava sliku o lošijem statusu Jevreja i hrišćana u odnosu na muslimane. Tim kanunima, osim propisa o plaćanju harača i načina odijevanja muške i ženske čeljadi, brani se Jevrejima i hrišćanima podizanje i obnova crkava. Sarajevski Jevreji su teškom mukom, carskim fermanom iz 1794. uspjeli da izdejtstvuju podizanje nove sinagoge, koja je prije toga izgorjela u požaru, i to u onim gabaritima koje je imala sinagoga koja je izgorjela. Zabilježeno je da su se kazne za nepoštivanje zakona za raju često pretvarale u globu ili mito. Posebna priča bili su otkupi za oslobađanje od rada subotom. Bilo je dosta samovolje rukovodećih osmanlija koji su tražili velike kontribucije u zamjenu za život pojedinih članova jevrejske opštine.

Godine 1805. carska Rusija i Austrija bivaju potisnute od strane Napoleona, koji osvaja Veneciju, Istru, Dalmaciju i Dubrovačku republiku i stupa u savez sa Portom, kojoj pomaže u smirivanju raje u Bosni. Tad vidno dolazi do društveno-političkih promjena i uvođenja kapetanija koje nagovještavaju težnju bosanskog naroda za oslobođenjem i samostalnošću. Kapetani, kojih je u Bosni bilo 30, koliko i kapetanija, vrše ulogu vojno-polijskih administratora i kontrolišu granice, s tim što je sav namet i dalje bio pod kontrolom sultana. U težnji za autonomijom Bosne i ukidanjem kapetanija, pod vodstvom kapetana Gradaševića godine 1831. dolazi do velike pobune protiv Porte. Turska vojska pod vodstvom Omer-paše Latasa uspijeva da uguši pobunu tek 1850. godine. Iz mnogih dokumenata, posebno pinkasa u koje je sarajevska Jevrejska opština unosila pojedinačna izdvajanja, vidi se da Jevreji sve više bivaju izvrgnuti koruptivnim prohtjevima valija. Tek u drugoj polovini XVIII vijeka, pod pritiskom evropske javnosti, Turska pristupa reformama u Bosni uz formiranje savjetodavnog tijela Medžlis idareh, u čiji sastav ulazi jedan bosanski Jevrejin kao član turskog parlamenta u Carigradu. Carskim dekretom (beratom) Abdul Medžida iz 1840. godine, prvi put se izabranom hahambaši (nadrabinu) Moši Pereri daju prava zvaničnog predstavnika jevrejske vjerske zajednice, a što je još važnije, priznaju se građanska prava Jevrejima i hrišćanima na izgradnju vjerskih bogomolja, sinagoga i crkava i samostalnih vjerskih škola.

Najbolja ilustracija pravnog položaja Jevreja u Bosni je činjenica da je izgradnja sinagoge u Sarajevu izvršena već 1581. godine, po naređenju Sijavuš-paše, a da je sultan Abdul Medžid tek 1840. priznao autonomiju Jevrejima, na koju su očigledno imali sva prava i ranije. Nakon što je carskim dekretom formalno ukinut feudalni sistem, svojom aktivnom ulogom u trgovini, unatoč ratnim previranjima, Jevreji krajem XVIII vijeka sve više doprinose formiranju i razvoju brojnih bosanskih varošica, koje se živo otvaraju trgovini, proširujući mrežu trgovačkih puteva koji vode karavane prema unutrašnjosti Bosne.

Karavanski putevi vode iz Soluna, Carigrada, Izmira i Jedrena prema Skoplju i Bitolju, pa preko Višegrada i Zvornika prema Beogradu i Sarajevu, glavnoj raskrsnici puteva ka Konjicu, Jablanici, Mostaru, Stocu i Čapljini i ka ključnim trgovačkim lukama na Jadranskom moru (Dubrovnik, Split, Šibenik i

Zadar), do kojih su u XVIII vijeku dolazile velike lađe natovarene robom iz Evrope preko italijanskih luka. Mnoge druge raskrsnice puteva prema unutrašnjosti idu iz pravca Sarajeva prema Travniku, Jajcu, Bugojnu, Bihaću, Livnu, Banjoj Luci, Sanskom Mostu, Gradišci, Prijedoru, Derventi, Doboju, Bosanskom Brodu, Brčkom i Bijeljini, prema krajnim granicama Turskog carstva. Praktično govoreći, to su imena bosanskih varošica i imena budućih mjesta u kojima će Jevreji, nošeni karavanskim putevima trgovine, postepeno doseljavati i kasnije, sredinom XIX vijeka, u njima formirati nove jevrejske zajednice, sa jednom velikom razlikom - sada migracije prema unutrašnjosti idu obrnutim pravcem od Srednjeg istoka prema Zapadu.

Lik sefardskog nadrabina. 18 v.

Zauzeti trgovinom, koja je u ono doba značila život, u prosvjetnom i kulturnom životu Jevreja zadugo nije bilo vjeroučitelja i adekvatnog obrazovanja mladeži, koja je sve više vapila za nečim novim. Sve što je dolazilo, dolazilo je iz pravca Soluna i Carigrada, a osnovna znanja čitanja, pisanja, vjeronauke i pisane riječi u mnogome su stagnirala i naginjala daljnjoj dekadenciji. Međutim, uporedo sa bogaćenjem od unapređenja trgovine i prometa roba, Jevreji sve više shvataju delikatnost situacije i izdvajaju sve više sredstava za opštu naobrazbu i kulturu. To naročito dolazi do izražaja u momentu ostvarenja vjerske autonomnosti i sticanja građanskih prava, kada se otvaraju mogućnosti za izgradnju kako vjerskih tako i svjetovnih škola. Kulturna strujanja i promjene koje nastaju u Evropi pod uticajem novog jevrejskog prosvjetnog pokreta "Haskala" imaju izuzetno snažan odjek u svim jevrejskim sredinama na Balkanu. Taj dodir se ostvaruje posredstvom jakih trgovačkih veza, u želji da se uspostavi kontakt sa jevrejskim zajednicama u Evropi putem kulturne riječi a u cilju očuvanja i podsticanja nacionalnog identiteta, koji je u tom trenutku balkanskim Jevrejima bio jako potreban. U Berlinu 1790. godine Aharon Volfson objavljuje prvi savremeni udžbenik hebrejskog "Avtalion". Do tog vremena jevrejska djeca su u meldarima upućivana na izučavanje hebrejskog jezika isključivo kroz biblijske sadržaje i tekstove. Volfson sada upućuje djecu i na hebrejsku gramatiku, izreke, poslovice i priče prije nego što krenu sa izučavanjem Biblije i

Talmuda. U Njemačkoj se Haskala ispoljava kroz list "Measef" (sakupljač), koji uz učenje hebrejskog preferira i učenje jezika zemlje u kojoj žive. Otvaraju se mnoge škole u Evropi u kojima jevrejska djeca uče svjetovne predmete na jeziku zemlje u kojoj žive. Istovremeno, u Njemačkoj se otvoreno izražava odbojnost prema jidišu kao simbolu geta i zatvorenosti, što polovinom XIX vijeka dovodi do emigracije velikog broja aškenaza i Nijemaca prema Americi. Najveće zasluge za pretvorbu biblijskog hebrejskog u govorni jezik i zalaganje da hebrejski postane jezik svakodnevne komunikacije i saobraćanja u Palestini 1880. godine, pripadaju svakako ruskom Jevrejinu Eliezeru Ben Jehudi.¹³ Prve zvanične škole u kojima se učio hebrejski bile su u Haifi 1906. godine, a već 1920. hebrejski postaje službeni jezik Palestine.

Kretanje prosvjetnih i kulturnih prilika u Evropi se osjeća sve više i na Balkanu. Sarajevski sefardi su oduvijek bili u živoj duhovnoj i trgovačkoj vezi sa beogradskim, ali istovremeno i takmaci sa pozitivnim nagonima ka razvitku jevrejske kulture i tradicije u cilju održanja nacionalnog identiteta i prosperiteta. Ulogu koju je u XVII vijeku imala beogradska sefardska opština, u XVIII vijeku preuzima sarajevska, prvenstveno sa dolaskom Davida Jakoba Parde, zvanog Moreno, 1765. godine, kada i postaje nadrabini sarajevske Jevrejske opštine. Rođen je u Veneciji 1719. Potiče iz stare rabinske kastilijanske porodice iz Španije. Ubrzo po dolasku, aktivno radeći kao učitelj, naučnik i prosvjetitelj, osniva ješivu iz koje izlaze buduće generacije cijenjenih rabina diljem svijeta. Izdaje nekoliko pisanih djela: "Komentar Talmuda" (Lamnaceah Le David), štampan u Solunu 1765. g., "Hazde David", komentar Tosafta (Livorno 1790), "Hukat h(a) Pesah" (Molitve za Pesah) i mnoga druga koja su mu u jevrejskom svijetu donijela ime soraim.¹⁴

Jevrejska emancipacija započinje Francuskom revolucijom 1789. godine, koja prva u Evropi Jevrejima priznaje građanske slobode, a Napoleon u svim osvojenim evropskim zemljama sprovodi daljnju građansku emancipaciju Jevreja. Da bi se jevrejska emancipacija sprovela do kraja, francuski ministar pravde A. Cremieuh 1860. godine osniva Alliance Izraelite Universelle - Opštu izraelsku alijansu, koja se borila za socijalnu, građansku i prosvjetnu ravnopravnost Jevreja u balkanskim, bliskoistočnim i sjevernoafričkim zemljama. Vremenom se razvio čitav lanac Alijansinih škola koje su radile po programu zapadnoevropskih zemalja. Nastavni jezik je bio francuski. Jako polje djelovanja Alijansinih škola je bilo područje Turske, Grčke (Solun) i Makedonije (Skoplje i Bitola). Sa učenjem francuskog širila se i francuska kultura, što je imalo dosta uticaja na ova mjesta.

Dolazi do razvoja knjižarstva, što pogoduje otvaranju štamparije u Beogradu 1846. i Sarajevu 1875. godine. Sefardi su koristili hebrejski i ladino kao jezik pismenosti, knjige i međusobne trgovine, a u svakodnevnom

¹³ Ivanka Bilić, Jevreji naši sugrađani kojih više nema, Banja Luka 2000.

¹⁴ Jevrejski almanah, 1955-56, Savez jevrejskih opština, Beograd 1955.

saobraćanju i komunikaciji jevrejsko-španski. Na prvom mjestu među knjigama koje su izašle iz hebrejskih štamparija bili su obredno-liturgijski priručnici i molitvenici šabata i tradicionalnih praznika, a na drugom prepisi originalnih djela jevrejskog kulturnog nasljeđa - Biblije, Talmuda, Hagada, Pirke Avot i drugih brojnih djela vjersko-nacionalnog sadržaja. Knjige su pisane na hebrejsko-španskom, transkribovane kvadratnim i raši pismom. Smatra se da je do početka XX vijeka samo u Beogradu objavljeno oko 50 knjiga stranih i domaćih sefardskih autora iz prošlosti i sadašnjosti. Autori tog vremena su Abraham Asa, J. Karo, Toledo i Tuli, a od knjiga Hok LeJzrael. Izdaju se jevrejski bukvari i gramatike, koje indirektno govore o tadašnjim potrebama u skladu sa duhovnim stanjem.

Poslije 1860. godine, nakon osnivanja lepeze Alijansinih škola, nastupa i emancipacija sefardske žene, koja kao odjeću i obuću odbacuje konzervativne stege viševjekovne izolacije i potčinjenosti (školovala su se samo muška djeca koja su znala i lokalni i turski jezik, a jevrejska žena slabo je govorila kako španski tako i lokalni jezik), izlazi konačno u javnost i počinje da se školuje. Iako je Bet Amidraš osnovana u Beogradu 1818. godine, u njoj se tek od 1860. godine školuju i ženska djeca, koja idu paralelno u srpske i jevrejske škole. U Bosni u XIX vijeku odlukom osmanlijske vlade dolazi zvanično do poboljšanja prosvjetnih prilika uvođenjem ruždija (srednjih škola) i administrativno- pravnih škola za činovnički kadar, koje mogu pohađati i Jevreji i hrišćani. Na molbu Jevreja u Srbiji se 1864. godine na Jaliji u Beogradu osniva osnovna škola za žensku jevrejsku djecu, a u Sarajevu fra Grga Martić osniva Realnu školu i Školu časnih sestara, a Staka Skenderova osniva Privatnu žensku školu. Sve škole redovno pohađaju i jevrejska ženska dijeca, što predstavlja definitivno otvaranje sefardske zajednice ka opštim društvenim prilikama i modernijem i naprednijem shvatanju života, uz veću i jaču emancipaciju sefardske žene i njen progres.

Pisana i usmena sefardska tradicija na Balkanu su se razvijale tokom četiri vijeka, ali su u velikoj mjeri bile zakočene, izolovane i konzervirane, da bi tek po sticanju ekonomskih uslova i kulturna riječ, koja se više prenosila usmenom nego pisanom predajom, sredinom XIX vijeka, zahvaljujući povoljnim istorijskim zbivanjima, ugledala svjetlo dana.

Prvi jevrejski list se pojavio u Amsterdamu 1667. godine, štampan na jidišu, hebrejskim slovima, a kasnije, u istom mjestu, 1728. g. i na hebrejskom. U periodu od 1667. do 1929. godine štampano je negdje oko 5.000 jevrejskih listova u 70 zemalja diljem svijeta.¹⁵ Tokom XIX vijeka sve jidiš novine postaju štampa svakodnevnog života u srednjoj i istočnoj Evropi i omogućuju brz protok informacija od Rusije prema Zapadu, preko Holandije, Engleske i Francuske sve do Amerike. Novine štampane na hebrejskom u Njemačkoj, Austriji, Galiciji i Palestini su bile pune isključivo književnih sadržaja, dok zasebnu grupu u pravcu

¹⁵ Jevrejski istorijski muzej Beograd, Jevrejska štampa na tlu Jugoslavije, Beograd 1982.

održanja sefardske kulture i tradicije čine listovi koji izlaze u Grčkoj, Turskoj, Bugarskoj, Srbiji i Bosni. Jevrejsko nacionalno osvješćivanje, poslije svih nedaća i zapreka, pogroma i poniženja, budi se i sazrijeva kroz književnu riječ. Na čitavom sefardskom području javljaju se zbirke knjiga starih narodnih pjesama i romansi (I Nadara, Zemiroth Izrael) koje se muzički obrađuju i pjevaju kao himne posvećene Izraelu. Slične pjesme pišu u Sarajevu Pardo i A. J. Papo, a u Dubrovniku Aron Koen (Aron Zekan), na koje se komponuje muzika i koje se kao himne pjevaju u sinagogama.

Daljnji iskorak u tom pravcu su sefardske paraliturgijske komplans, sinagogalne, obredne pjesme na temu tradicionalnih jevrejskih praznika. Ova poezija nastaje u želji da se učini spona između tradicionalne jevrejsko-španske pisane riječi, kao sakralnog elementa, i usmene predaje, tj. jezika svakodnevnog komunikacije kao elementa duhovnosti (Complas de Purim, de Pesah, de Šavuot). Kombinacijom biblijske osnove sa folklornim elementima izdvaja se *Complas de Yosef hasadic* A. Toleda s kraja XVIII vijeka. U narodnoj tradicionalnoj lirici se izdvajaju konsežas, hagade (hebr. priče) i bajke sa tradicionalnim elementima španskog i arapskog (Makedonija). Ljubavne pjesme kontikas, koje nastaju poslije progona, na Balkanu su manjim dijelom originalne a većim dijelom kombinacija turskih narodnih pjesama šarkis i narodnih pjesama balkanskih i zapadnoevropskih naroda. Oblik paraliturgijske poezije na našim prostorima je rimovana proza, pareados (A. Kapon, A. Šalem, J. Erera).¹⁶ Ruski prosvjetiteljski pokret od 1842. godine pokreće almanah *Pirhej Cafon* (Cvijeće sjevera), časopise *Hamagid* (priповjedač) 1856, *Hakarmel* i *Hacefira* 1860, te Hamelic (tumač) 1880. godine. Nastaje novi sefardski period do sredine XX vijeka, koji ima za cilj da probudi uspavane mase iz konzervativizma i koji se po svemu sve više ugleda na zapadnoevropsku modernu i u sebi nosi puni procvat sefardske kulturne riječi. Izlazi oko tri stotine sefardskih novina i časopisa, od Soluna, Carigrada, Sofije, Beograda, Sarajeva do Beča, na jevrejsko-španskom i na hebrejskom, a na našim prostorima u časopisima se pojavljuju priloge na lokalnom jeziku. U štampanim medijima to prosvjećivanje se ispoljava u sveobuhvatnoj tendenciji približavanja zapadnoevropskim tokovima kroz moderniji pristup elementu tradicionalne jevrejske kulturne i vjerske baštine i njenih legendi, a sa dozom emotivne obojenosti. U svim jevrejskim listovima ujedno se ukazuje na potrebu integracije sefardskih zajednica na Balkanu kako bi se prihvatanjem modernijeg pristupa životu definitivno odbacili okovi izolovanosti i tradicionalne zaostalosti. U Sarajevu 1866. godine izlaze dvije obredne knjige jevrejskih praznika Šabata i Pesaha Eliezera S. Pape u skladu sa duhom tog vremena. Prvi sefardski list u našim krajevima "El amigo del puevlo" (Narodni prijatelj) se pojavio 1888. godine u Beogradu i bio zajedničko glasilo sefardskih Jevreja Balkana.

¹⁶ Krinka Vidaković, *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu*, Sarajevo 1990.

Jevrejska glasila u Evropi XIX v.

Kao primjer takvog lista izdvaja se prva serija *La Alborade* (Zore) Abrahama Kapon, predstavnika haskale, koji je 1898. godine uređivao taj list u Rumuniji (Ploești), štampao u Bugarskoj (Ruščuk), a distribuirao u Bugarskoj, Rumuniji i Srbiji. Druga serija *La Alborade* 1900/01. izlazi kao glasilo Jevreja Bosne i Hercegovine sa balkanskom distribucijom. List nije bio strogo književnog nego liberalno informativnog karaktera sa revijalnim prikazom članaka, novela, talmudskih studija. A. Kapon je po mnogima najkompletnija ličnost u Bosni toga vremena. Svojim talentom, svestranošću i uređivačkom politikom *La Alborade* okuplja sefardske intelektualce i ukazuje na potrebu istraživanja sefardskog nasljeđa i modernizaciju jevrejskog španskog jezika, koji treba uskladiti sa savremenim španskim jezikom. Imajući u vidu špansku inicijativu o repatrijaciji španskih konkvistadora, po starom sefarda, čija je odiseja započela 1492. u trenutku Kolumbovog otkrića Amerike, godine 1905. aktivnost na promicanju hispanske kulture i nacionalnih interesa je uveliko porasla i dobijala sve veći broj pristalica na državnom nivou, a naročito poslije objavljivanja knjige prof. Anhel Pulida *Španci bez domovine i sefardska rasa*, koji skreće pažnju na prisustvo sefarda i njihovog jezičkog i kulturnog blaga poslije četiri vijeka kao na otkriće Amerike. Pulidova ideja da konzervirani jevrejsko-španski jezik i sva ljepota sefardskog kulturnog nasljeđa sefarda u Makedoniji i Bosni mora biti vraćena odakle je i potekla, tj. u Španiju, dobija ogromnu podršku i u kulturnom svijetu i to odmah po objavljivanju *Kataloga jevrejsko-španskog romansijera* M. Pidala, koji sa svojim saradnikom, muzikologom Manrike del Larom, 1911. godine na terenu prikuplja folklorno

blago sefarda na osnovu kazivanja starih osoba. Veliko uporište tih nastojanja je bilo u pojedinim krugovima sarajevske jevrejske opštine oko nadrabina dr Moriza Levija (*Die Sephardim in Bosnien*) i Abrahama Kapona, a u *Jevrejskom glasu* dobija veliki publicitet.

Sefardske zajednice se nalaze na raskrsnici puteva između prošlosti, tradicije, folkloru i izolovanosti i sefardskog pokreta koji teži prosvjetiteljstvu, modernizaciji i primicanju jevrejsko-španskog savremenom španskom, ili prihvatanju jezika spoljne sredine sa daljnjom emancipacijom jevrejskih zajednica koja u našim krajevima nije bila ravnopravna. U svim jevrejskim publikacijama i glasilima sa ovih prostora, počev od *El amigo del pueblo*, *La Alborade*, *Jevrejskog života*, *Narodne židovske svijesti*, *Jevrejskog glasa*, *Židovske smotre* i drugih, koji su izlazili prije Prvog svjetskog rata, centralno pitanje predstavlja ideja cionizma o kojoj se uveliko pisalo sa željom da se Jevreji vrata u svoju pradomovinu.

Idejni vođa cionističkog pokreta za stvaranje jevrejske države u Palestini je Teodor Hercl, bečki Jevrejin, publicista i pisac, koji je svojim neprestanim aktivnostima uspio da probudi jevrejsku političku svijest kao potvrdu nacionalne opredijeljenosti i identiteta. Temeljnu analizu cionizma i svoja konačna opredjeljena izrazio je u djelima *Jevrejska država* i *Staro-nova zemlja*, smatrajući da samo stvaranje matice i vlastitog nacionalnog suvereniteta u pradomovini može spasiti jevrejski narod od utapanja u druge vjere i nacije. Njemu se ubrzo sa idejama priključio i čuveni jevrejski pisac iz Pariza Marks Nordau. Na prvom osnivačkom kongresu cionista, koji je održan u Bazelu 1897. godine, ideja o stvaranju jevrejske države imala je i pristaše i protivnike. Okupili su se predstavnici i pristaše emancipacije i konzervativizma. Najveću podršku za svoj rad Hercl je dobio od aškenaskih Jevreja istočne Evrope (Rusije, Poljske, Rumunije i Litvanije), u kojoj su Jevrejima godinama osporavana građanska prava, tako da je ideja o novom vaskrsenju primljena sa oduševljenjem i vremenom, zbog velikih progona Jevreja u carskoj Rusiji, dovela do prve alije, prvog masovnog egzodusa prema zemljama Novog svijeta. Za konzervativne i religiozne snage cionizam je predstavljao iluziju, imaginaciju i loše sjećanje na dugotrajni egzil, a za emancipovane specifičnu krizu nacionalnog identiteta. Uprkos svemu, usvojena je rezolucija o potrebi formiranja države Izrael i tom prilikom Hercl je u svoj dnevnik zapisao: "Danas sam stvorio jevrejsku državu", što je pedeset godina kasnije postala stvarnost. Svjetska cionistička organizacija je postala legitimni predstavnik jevrejskog naroda prema svijetu, što 1917. godine u Velikoj Britaniji dovodi do pismene obavijesti ovlašćenog državnog predstavnika lorda Balfura (Balfurova deklaracija) predsjedniku britanskih cionista lordu Rotšildu o prihvatanju mogućnosti stvaranja države Izrael. U Palestinu je u periodu od 1914. do 1918. godine, u vrijeme druge alije iz Rusije, iseljen jedan mali grad od 40.000 duša. Istini za volju, Palestina je tada bila zapuštena, siromašna i neprivlačna zemlja, pa su mnogi doseljenici, imajući te prilike u vidu, nastavili put prema Americi ili se odlučili za povratak u zemlje iz kojih su i došli. Duboka čežnja za slobodnim, živim jevrejstvom, bila je, prema

riječima Nahuma Sokolova, "vruća žudnja da se iz pustoši i mrtvila galuta (dijaspora) dođe do svježih izvora pradomovine, do realnog osebnog jedinstva".

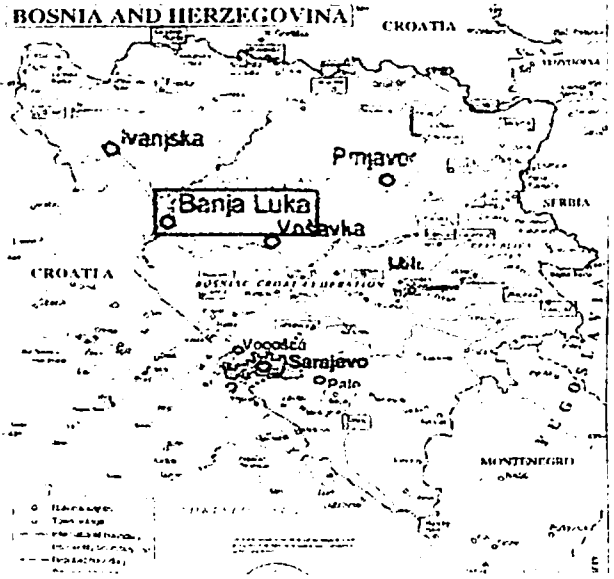
Teodor Herel (1866-1904)

Unutarnje oslobođenje stvorilo je nove ljude i nove Jevreje. "Naša tridesetogodišnja cionistička borba protiv asimilacije koja je dovela do pocijepanosti i preziranja samog sebe, indiferentnosti i otudenosti omladine, mora pobijediti, i toj sramoti učiniti kraj. Smrt asimilaciji", riječi su Maxa Nordaua, jednog od najvećih besjednika i pisaca i umova koje je dalo jevrejstvo. Cionizam je neprevaziđeno djelo koje je cjelokupnom jevrejstvu dalo i daje novi impuls života i uspostavlja trajnu kategoriju neproizvoljne vrijednosti. Tako je cionistička ideja i cionističko djelo izazvalo korjenite promjene u stavu svijeta prema jevrejskom pitanju, raspršilo mesijanske ideje spasa i naprednog liberalnog oslobođenja i, uprkos svim nedaćama i ogromnim žrtvama koje je dao jevrejski narod u Drugom svjetskom ratu, 5. ijara 5708. (14. maja 1948) godine dovelo do proglašenja Erec Izraela. Pridržavanjem povelje OUN-a, Povelja o nezavisnosti države Izrael proklamuje i useljavanje Jevreja iz svijeta.

JEVREJI U BANJOJ LUCI

III/1 ŽIVOT JEVREJA OD DOSELJAVANJA DO PRVOG SVJETSKOG RATA

Nastanak grada Banje Luke na prelazu iz trećeg u četvrti vijek, neposredno je vezan je za dolazak Rimljana na Balkan početkom II v .p.n.e. Definitivan dolazak Rimljana na ova područja završen je slamanjem otpora starosjedilačkih keltoilirskih plemena u 9. g.n.e i postavljenjem na tron prvog rimskog cara Oktavijana Augusta. Postoji vjerovanje da su na ovim područjima mnogo prije Rimljana živjela ilirska plemena ,

Sadašnja karta Bosne i Hercegovine

koja su se dolaskom kulturnijih i naprednijih Kelta i Gala u IV vijeku p.n.estopila sa njima u keltoilirsku zajednicu. Prema mnogim istorijskim arheološkim iskopinama rimskih utvrda, koje je vršio prof. Vladislav Skarić¹⁷ početkom XX vijeka na i oko područja Banje Luke, nepobitno se dokazuje da je nastanak samog grada Banje Luke vezan za period Rima i izgradnju rimskih naselja koja su bila smještena duž i na raskrsnicama glavnog rimskog puta Servicijum (Bosanska Gradiška) - Salona (Solin kraj Splita), koji je povezivao tadašnje rimske provincije Donje Podunavlje i Akvileju u sjevernoj Italiji. Upravo taj put je na potezu između provincija prolazio jednim svojim dijelom kroz samo naselje Castra, što po mnogima odgovara sadašnjoj lokaciji Banje Luke. Takvo jedno rimsko naselje, sa obe strane puta, pronađeno je pre jednog vijeka na sadašnjoj lokaciji naselja Laktaši, tačnije banje Laktaši, koju su koristili Rimljani kao termalno kupatilo. Ostaci rimskih tragova u formi iskopina na području grada Banje Luke datiraju još od 1895, kada je prilikom izgradnje kamenog mosta preko rijeke Crkvene u Staroj čaršiji došlo do otkrića ostataka rimskog naselja, rimskog novca i rimskog žrtvenika posvećenog bogu Jupiteru i zaštitniku (genius) mjesta, koji je podigao podoficir Lucije Sicinije Makrin, iz čijeg se spomeničkog natpisa vidi da je u blizini postojao veći Jupiterov hram.¹⁸

¹⁷ Vladislav Skarić je prije Prvog svjetskog rata bio profesor istorije i geografije na Realnoj gimnaziji u Banjoj Luci, a docnije kustos Državnog muzeja u Sarajevu.

¹⁸ Vuk Jelovac, Banja Luka u prošlosti, "Glas" Banja Luka, 1960.

Žrtvenik bi se trebao nalaziti u sarajevskom Zemaljskom muzeju, gdje je neposredno poslije pronalaznja i prebačen.

Sticajem okolnosti, na više lokacija pronađeni su ostaci rimskih gradina: Rebrovac, Motike, Šušnjari, Karanovac kod utoka rijeke Švrakave u Vrbas i na Vrcinoj Glavici poviše rijeke Suturlije. U neposrednoj blizini tih gradina pronađeni su ostaci zemljanog posuđa, išarani raznovrsnim linearnim ornamentima. Na osnovu svih pomenutih iskopina i pisanih spomenika, te na osnovu iskopavanja vršenih u Gornjem šeheru, može se sa velikom sigurnošću tvrditi da se na prostoru stare čaršije Donjeg šehera i stare pijace Govedarnice nalazilo veće rimsko naselje kao jako vojničko uporište, koje je štitilo prilaze u vrbasku i savsku ravan, kao i kotlinu Vrbasa prema Jajcu i centralnim provincijama.

Rimljani su podijelili ove krajeve na provincije Panoniju i Dalmaciju, čija je granica neposredno išla sjevernim i južnim obodom planine Kozare. Ovi krajevi su zbog svog graničnog položaja bili jako izloženi napadima varvarskih plemena, čije su vojske mahom pljačkale i palile naselja duž glavnog puta Servicijum - Salona. Istorija bilježi katastrofalan upad Gota 393. godine u Dalmaciju i Panoniju, koji su tom prilikom opustošili Castru i druga rimska naselja. Cijepanjem Rimskog carstva slabi njegov uticaj, tako da Rimljani postepeno napuštaju ova razorena područja koja u VII vijeku naseljavaju Sloveni. Poslije dolaska Slovena na Balkansko poluostrvo ova područja bivaju mnogo gušće naseljena i vremenom na starim lokacijama rimskih naselja i polja dolazi do stvaranja slovenskih naseobina i većih poljskih imanja koja nastaju prvenstveno krčenjem gustih šuma.

Prvo pominjanje Bosne kao male pokrajine na brdovitom Balkanu, koja obuhvata gornje krajeve oko rijeke Bosne i koja dobija naziv po rijeci Bosni, datira iz vremena vladavine vizantijskog cara Konstantina Porfirogeneta. Od XII vijeka Bosna sa svojim narodima sve više teži ujedinjenju i razvoju državne tvorevine. Ova nastojanja su naročito izražena za vrijeme vladavine bosanskog kralja Tvrtka I Kotromanića (1353-1391). Snažan prodor katolicizma i klera u Evropu od XII do XV vijeka dovodi do već pomenutih masovnih progona Jevreja, koji su u Mariboru (Slovenija) prisutni u manjem broju već u IX i X vijeku, a poslije protjerivanja iz Njemačke u većem broju.¹⁹

Prisutvo Jevreja u Dalmaciji i Hrvatskoj, prema jevrejskoj literaturi, datira prije dolaska Hrvata, a hrvatski kralj Krešimir postavio je za svoje ministre dva Jevreja, Mar Saula i Mar Josifa, koji se pominju u čuvenom pismu Hazdaj ibn Šapruta (ministra na dvoru arapskog kalifa), koje je on uputio u X vijeku preko delegacije Carigrada kralju Hazara kaganu Josipu.

Upravo ti progoni Jevreja iz cijele Evrope, koji se vremenski podudaraju sa protjerivanjem Jevreja iz Španije 1492. i Portugala 1496. godine, zbog postojeće

¹⁹ Milica Detoni, Mariborski geto, Jevrejski almanah, Beograd, 1957-58.

drumske komunikacije između Servicijuma i Salone, Dalmacije i Podunavlja, koji je prolazio kroz Banju Luku, indirektno upućuju na mogućnost sporadičnog grupnog dolaska Jevreja izbjeglica u Bosansku Krajinu još za vrijeme kralja Tvrtka iz pravca mletačke Venecije, a iz pravca Španije nakon egzodusa, s tim što se u oba slučaja njihov dolazak odvija preko Ancone i Venecije s jedne, te Dubrovnika, Splita, Šibenika i Zadra s druge strane.

Prisustvo Jevreja u rimskim provincijama Dalmaciji i Donjem podunavlju, prema historijskim izvorima (iskopine jevrejskih nadgrobnih spomenika iz okoline Solina i Sarajeva sa natpisima na latinskom jeziku) datira od II do IV vijeka, mnogo prije dolaska Slovena na Balkan, a samo nešto poslije rimskog rušenja Drugog Hrama i razaranja Jerusalema 70. godine i perioda velikog raseljavanja Jevreja nakon pobjede Rimljana nad ustanicima Bar Kohbe 135. godine. Titus je u to vrijeme u oblasti Rajne i Gornjeg podunavlja raselio oko 20.000 Jevreja, koji su se iz tih područja postepeno raseljavali slijedeći rimske legije, a kasnije formirali romanoitske zajednice, ne samo u Evropi i Africi nego i na Balkanu. Jevreji su u to vrijeme bili skoncentrisani u pojasu oko obećane zemlje, koji je na sjever išao do crnomorske obale, a na jug sve do Etiopije i Sudana. U ovom području Jevreji su se od antičkih vremena bavili zanatstvom i trgovinom i vremenom stvorili poslovna jezgra oko kojih su se obrazovale jevrejske opštine i, zahvaljujući visokom stepenu vjerske tolerancije u istočnim religijama i carstvima, gradile sinagoge. Razvijena trgovina i jevrejsko poslovno iskustvo vodili su stvaranju kapitala, koji će se, uz ogromno znanje i razvijene metode i tehnike rada, nakon egzodusa sa Pirinejskog poluostrva, uvećati, prenijeti i proširiti na cjelokupnu trgovačku razmjenu između Levanta i Zapada, što je, u suštini, ključna osnova obrazovanja jevrejskih grupa širom Balkana.

ŽIVOT JEVREJA ZA VRIJEME TURSKE VLASTI

III/2 DOLAZAK JEVREJA U BANJA LUKU

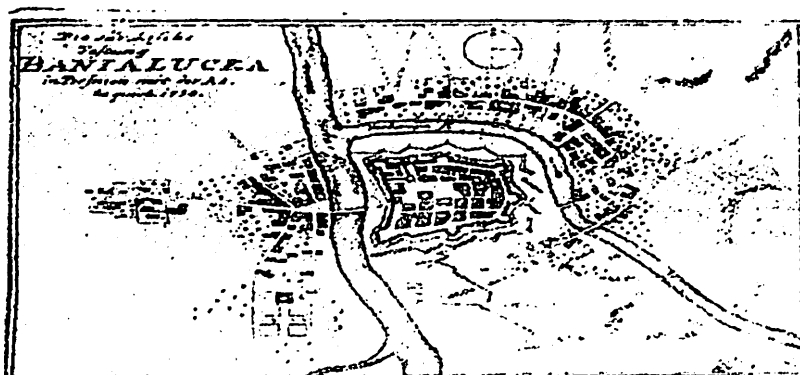
Protjerivanje aškenaskih Jevreja iz srednje i istočne Evrope, egzodus sefarda sa Pirinejskog poluostrva zbog navodnog neprihvatanja hrišćanstva i pojava Otomanske imperije na Balkanu ključni su historijski momenti za prekretnicu u razvoju jevrejstva i judaizma na Balkanskom poluotoku. Blagonaklonost turskih sultana prema Jevrejima postojala je mnogo prije stupanja turskih trupa na evropsko tlo, zbog njihove naobrazbe i poznavanja zanata i trgovine a i mnogo većeg povjerenja i koje su Turci pokazivali prema njima u odnosu na hrišćanske podanike, tim prije što je sukob sa Evropom bio na pomolu. Istovremeno, Porta do 1552, nakon osvajanja Balkana, osvaja i cijelo Podunavlje, što ima pozitivan učinak na širenju međunarodne trgovine. Stvaranje jedinstvenog balkanskog tržišta se vremenski podudara sa visokom koncentracijom Jevreja u Grčkoj i Turskoj, što donosi svježnu krv na planu kulture i prosvjetiteljstva (Solun i Carigrad).

"Jevreji koji žive u Turskoj govore četiri do pet jezika, a ima više njih koji govore i deset, pa i dvanaest. Oni koji su došli iz Španije, Ugarske i Češke naučili su svoju djecu jeziku tih zemalja, a zatim su njihova djeca naučila jezik naroda na kojem moraju da razgovaraju: grčki, turski, arapski, latinski, njemački, slovenski, jevrejski i talijanski", pisao je Pjer Belon, koji je boravio na Levantu sredinom XVI v.²⁰ Unatoč konstantnim ratnim previranjima između Levanta s jedne, te Španije, Italije, Mletačke republike i Austro-Ugarske s druge strane, otvaranje Podunavlja i Balkana na planu međunarodne trgovine preko luka Italije i Dalmacije, zbog nepostojanja strogo definisanih carinskih granica bilo je u stalnom usponu. Dubrovački trgovci na prelazu iz XVI u XVII vijek polako prepuštaju primat jevrejskim trgovcima iz Levanta, koji nameću jaku konkurenciju zahvaljujući postojećim poslovnim vezama Jevreja koji su živjeli s obe strane trgovačkog polja. Ta situacija je još više pogoršana po Dubrovnik nakon sukoba Mletačke republike i Španije, kada većina levantskih trgovaca upućuje robu preko splitske luke, koja narednih godina, otvaranjem pristaništa i lazareta sa magacinskim prostorom, dobija sve više na značaju. Velike zasluge u tome pripadaju levantskom maranu, trgovcu, Jevrejinu Danijelu Rodriguezu, koga za uzvrat mletački dužd Alojzije Mocenigo 1573. dekretom imenuje za konzula židovskog naroda u Splitu.²¹ Njegove zasluge su se odnosile na uspostavu primirja između Turske i Mletaka u cilju poboljšanja trgovine. Zahvaljujući svojoj sposobnosti, on uspijeva da pridobije za židovske trgovce i zanatlje mogućnost posjedovanja nekretnina, slobode kretanja i poslovanja duž splitskog zaleđa, što nedvojbeno ukazuje na izrazitu demokratičnost i vjersku

²⁰ R. Samardžić, Dubrovački Jevreji u trgovini XVI i XVII vijeka, Jevrejski historijski muzej Zbornik 1, Beograd 1971.

²¹ Duško Kečkemet, Židovi u povijesti Splita, Split 1971.

toleranciju Venecije koja je u to vrijeme bila nezamisliva za Evropu. Venecija je u korist svog trgovačkog benefita praktično kolonizirala Jevreje. Djelo Rodriga kao diplomatskog posrednika u potpunosti nastavlja kasnije Jevrejin Josef Penzo, koji je u ono vrijeme, ne samo za banjolučke jevrejske trgovce, odigrao ogromnu ulogu u razvoju trgovine između Banje Luke, Splita i Dubrovnika kao tranzita prema Veneciji i Evropi. Opravdanost ovih tvrdnji i spominjanje imena splitskih Jevreja sa širokom slobodom kretanja u neposrednoj blizini Bosanskog pašaluka, ogleda se u tome što je Bosanska Krajina još od druge polovine XIV vijeka bila prostrano područje od Splita do Livna i Mileševa, sa otvorenom putnom komunikacijom između Solina i Bosanskog pašaluka, koja je uspostavljena još 1580. g. O jačini i složenosti trgovačkih veza Bosne toga vremena govori jedan spisak građana rudarskog mjesta Srebrenice, iz Arhiva grada Dubrovnika iz XV v., koji, uz spominjanje izvjesnog Jevrejina Rajka de Isaka, upućuje na to da su Jevreji već tada bili rasprostranjeni u Bosni kao predstavnici velikih dubrovačkih trgovačkih kuća u gotovo svim većim rudarskim mjestima Bosanskog sandžaka.

Karta grada Banje Luke na prelazu XVIII i XIX vijeka

Analogno ovome je otkriće jevrejskog nadgrobnog spomenika iz XVII vijeka u blizini Banjalučkog sandžaka, tačnije u Derventskom okrugu (Plehan) i stećka iz Velikog Prnjavora, koji upućuje na to da se radi o mletačkom Jevrejini trgovcu.²² Sve su ove tvrdnje o prisustvu jednog broja Jevreja trgovaca u i oko Banje Luke krajem XVI vijeka zasnovane na mnogim činjenicama koje nalaze svoje indikativno uporište u istorijskim arhivama gradova Dubrovnika i Splita. Koristeći arhivsku građu grada Dubrovnika za prikaz privrednih prilika u Banjoj Luci tokom XVI vijeka, Bogumil Hrabak je napisao: "Pojedinačno bilo je u Banjoj Luci od 80-tih godina XVI vijeka stalno naseljenih Jevreja trgovaca, a vjerovatno i ljekara. Ipak Jevreji nisu toliko karakteristični za banjalučku čaršiju koliko za sarajevsku".²³ Bogumil Hrabak nadalje spominje imena dvojice

²² Samuel Elazar, Prilozi istoriji Jevreja u BiH, Jevrejski almanah 1971-96, Beograd 2000.

²³ Bogumil Hrabak, Opšti urbani razvitak Banje Luke do rata 1683-1699, Istorijski zbornik 1,

jevrejskih trgovaca iz Banje Luke, nekog Jusufa (najverovatnije Jozefa) i Baruha. Ovo se podudara sa naglim privrednim razvojem grada na Vrbasu u drugoj polovini XVI vijeka, odmah nakon premještanja sjedišta Bosanskog sandžaka u Banju Luku u doba vladavine Ferhad-paše Sokolovića, koji 1579. godine podiže čuvenu banjalučku džamiju Ferhadiju. Pisanih dokumenata o prisustvu većeg broja Jevreja u Banjoj Luci na prelazu iz XVI u XVII vijek nema, ali o početnom prisustvu manjeg broja Jevreja trgovaca, kao što vidimo, ima. Pošto je veletrgovina Splita tog vremena bila većinom u rukama Mlečana i Turaka, čije su teritorije dopirale do splitskog zaleđa, splitski Jevreji u početku preuzimaju ulogu sitnih trgovaca posrednika i podanika sa obje strane. Splitski knez Giacomo Michiel se bezuspješno žalio Mlečanima kako splitskih Jevreja ima posvuda i da većinom ne žive u getu zbog svojih trgovačkih veza sa unutrašnjošću i da naprosto nikako ne doprinose razvoju trgovine splitske skele, nego čak vrše ulogu turskih uhoda jer se mogu nesmetano kretati i baviti se trgovinom u njihovom sandžaku. Od trideset židovskih porodica koje su u XVI vijeku živjele u Splitu, većina je zbog nemogućnosti bavljenja velikom tranzitnom trgovinom držala male trgovačke radnje u gradu, nabavljajući robu od Židova veletrgovaca sa Istoka i Zapada, koju bi kasnije prodavali trgovcima i goničima karavana. Vid Morpurgo²⁴ je sakupio stotine dokumenata tog vremena koji govore o ključnoj ulozi Židova i Danijela Rodriga za razvoj pristaništa i lazareta u Splitu, a koji nesumnjivo upućuju na to da je upravo razvoj žive trgovine u Splitu i oko njega i dalje prema unutrašnjosti, bio jedan od ključnih momenata za prvobitni dolazak Jevreja u Banju Luku.

Hrabak navodi da su neki Jevreji krajem XVI vijeka došli u Banju Luku iz Splita i da je jedan Jevrejin ljekar u pomenutom periodu upućen iz Dubrovnika i da je u gradu na Vrbasu okončao svoj život. I. Pederin u jednom svom radu navodi da je "generalni providur Dalmacije Francesco Zen 1633. godine poslao svog poklisara Jozefa Pensu bosanskom paši u Banju Luku radi uspostave širih trgovačkih veza sa splitskom lukom i lazaretom i eventualnim otvaranjem namjenskog predstavništva u Banjoj Luci. Sam Jozef Penso, jevrejski trgovac iz Splita, bio je 1630. glavni savjetnik mletačkih guvernera Dalmacije i ključni čovjek za organizaciju tranzitne trgovine sa Bosnom i bosanskim trgovcima, prvenstveno Jevrejima, na koje je svim silama uticao i tražio da se služe samo splitskom lukom.²⁵ Bila je to gotovo mrtva trka za svaki karavan između Dubrovnika i Splita, potom i turske Makarske, kao luke koja se nameće u jevrejskom monopolu tranzitne trgovine žitom, te iz Bosne, gdje su Mlečani preko Jozefa Pensa i njegovog pritiska na jevrejske trgovce na sve načine nastojali da održe nivo trgovine preko Splita i splitske skele.

Institut za istoriju, Banja Luka, 1980.

²⁴ Vid Morpurgo (1838-1911) potiče iz stare splitske jevrejske porodice. Izdao je niz poznatih djela o istoriji Jevreja u Splitu, kao i istorijsko djelo o splitskom lazaretu i Danijelu Rodrigu.

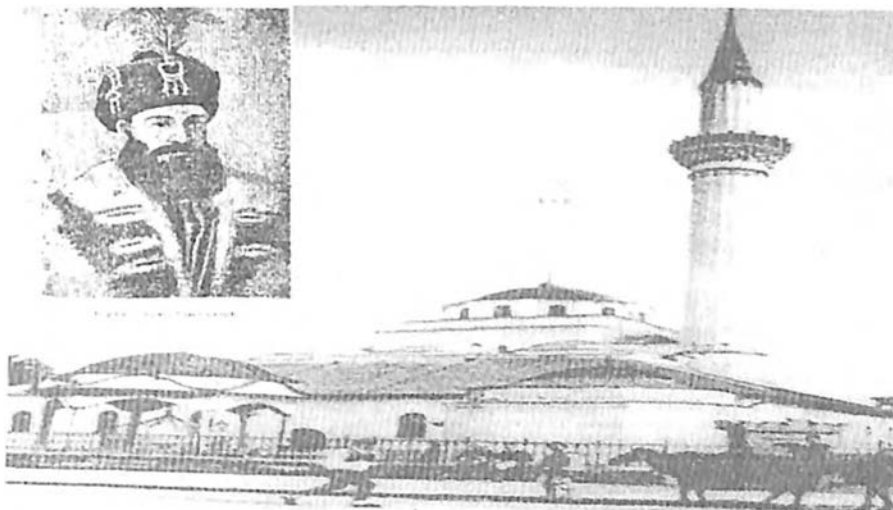
²⁵ J. Tadić, Iz istorije Jevreja u jugoistočnoj Evropi, Jevrejski almanah 1959-60, Beograd

Uticaj sarajevskih Jevreja trgovaca, koji su podržavali trgovačke veze sa lučkim gradovima na obali Jadranskog mora, bio je ogroman i primorao je Pensa da putuje i za Sarajevo. Svi ovi navodi iz dokumenata arhiva u Banjoj Luci, Splitu i Dubrovniku pružaju jako dobar uvid u organizaciju tranzitne trgovine i složene trgovačke mreže rasprostranjene duž puteva i raskrsnica između Soluna, Carigrada, Sarajeva, Banje Luke, Splita i Venecije i gradova sjeverne Evrope. Interesantno je u vezi s tim napomenuti da kod mnogih historičara postoje podijeljena mišljenja o dolasku, boravku i pravcu kretanja sefardskih Jevreja u unutrašnjosti Bosne nakon egzodusa sa Pirinejskog poluostrva. Čini nam se da, što se tiče dolaska Jevreja u Banju Luku, obe teorije mogu biti prihvaćene, s tim što je dolazak Jevreja u Banju Luku u manjem broju na prelazu XVI u XVII v. vezan za razvoj trgovine preko Splita i Dubrovnika, a veći broj je vezan za slabljenje lučke trgovine zbog pada Venecije 1797. g., što početkom XIX v. dovodi do većeg iseljavanja Jevreja iz dalmatinskih gradova prema unutrašnjosti Bosne i Hrvatske. Masovniji dolazak sefardskih Jevreja u Banju Luku početkom XIX vijeka iz pravca Sarajeva, Skoplja i Bitolja je vezan za postemancipacioni period Jevreja u Bosni nakon donošenja fermana sultana Abdul Medžida 1840. godine, kojim su priznata građanska prava i Jevrejima i hrišćanima, uz mogućnost podizanja vjerskih objekata, sinagoga i crkava, te otvaranje osnovnih i srednjih škola na postojećim jezicima.

Masovniji dolazak aškenaskih Jevreja u Banju Luku je vezan za sve drakonske zakone cara Josifa II uz ograničenje naseljavanja i boravka Jevreja na zemlji pod vlašću Austro-Ugarske i aneksiju Bosne i Hercegovine u drugoj polovini XIX vijeka. Zbog svog izuzetnog geostrateškog značaja unutar tromede između mletačke Dalmacije, Ugarske, Posavine i Bosanskog sandžaka, Banja Luka je sve više bila izložena stalnim pritiscima i sukobima suprotstavljenih strana. Jedini mogući prodor turske vojske preko Like i Korduna u austrijsku Krajinu i dalje u Evropu je vrbaski pojas. U stalni vojni sastav obe vojne krajine ulazilo je domaće stanovništvo. Upravo ta historijska činjenica, zbog velikog broja gradina i utvrda oko prilaza gradu na Vrbasu, izdvaja Banju Luku kao jedno od najjačih uporišta turske vojske, od velikog strateškog značaja za Portu, sa napomenom da je već 1573. godine, u doba vladavine Ferhad-paše Sokolovića, centar Bosanskog pašaluka iz Travnika premješten u grad na Vrbasu.

Upravo te godine počinje nagli razvoj banjolučke čaršije, praćen razvojem zanatstva i trgovine, porastom broja stanovnika i urbanom izgradnjom. Prema utvrđenim podacima, razvoj grada počinje u Gornjem šeheru, najstarijem turskom naselju, gdje se nalaze ljekovita topla sumporna vrela i izvorišta vode kraj Vrbasa, koja su poznata od doba Rima i kao takva korišćena u ljekovite svrhe. Daljnji razvoj banjolučke čaršije prema Donjem šeheru se prvobitno odvija sa desne strane Vrbasa, da bi tek u drugoj polovini XVI vijeka počeo i sa

lijeve strane, a naročito u doba Ferhad-paše Sokolovića²⁶, koji je 1579. podigao izrazito lijepu, u svijetu pominjanu džamiju Ferhadiju.

Ferhad-paša i Ferhadija koju je podigao 1579.

Prema istorijskom predanju džamiju je podigao od novca u vrijednosti od 30.000 dukata, koje je dobio kao otkupninu za sina austrijskog generala Eberharda Auerspergera, koga je zarobio u bici kod Siska. Za njegovo ime je vezano podizanje banjalučkog Bezistana, procvat zanatstva i trgovine, te osnivanje vakufskog dobra od koga se izdržavalo oko 50 džamija, koliko ih je postojalo u tursko vrijeme u Banjoj Luci. U gradu na Vrbasu se od druge polovine XVI vijeka izdvaja espap banjolučkih zanatlija, naročito izrada predmeta, odjeće i obuće od kože, čoje i krzna, te nakita od srebra i zlata. U okviru šeherske čaršije otvoren je veliki broj malih zanatskih i trgovačkih dućana. Od zanata na prvom mjestu se izdvaja tabačko-kožarski²⁷, koji se bavio izradom tabaka (četvrtastih komada štavljene kože), koji su druge zanatlje (opančari, obućari, oputari) doradivali i od njih izrađivali razne predmete za potrebe vojske i raje.²⁸ Od drugih zanatlija najviše je bilo kovača, limara, terzija, sitara, krojača, pekara, mesara, piljara i travara, te vidimo da raznovrsnost zanata nije manjkala. Posebno je bila razvijena mlinarska struka sa mlinovima na rijeci Vrbas za mljevenje žita iz banjolučke žitnice Lijeve polja, kao i pilane u Gornjem šeheru.

²⁶ Ferhad-paša je brat čuvenog vezira Mehmed-paše Sokolovića. Potiče iz srpske porodice iz sela Sokolovića, iz sreza Višegradskog, gdje je i podignuta čuvena na Drini ćuprija o kojoj priča Ivo Andrić, nobelovac.

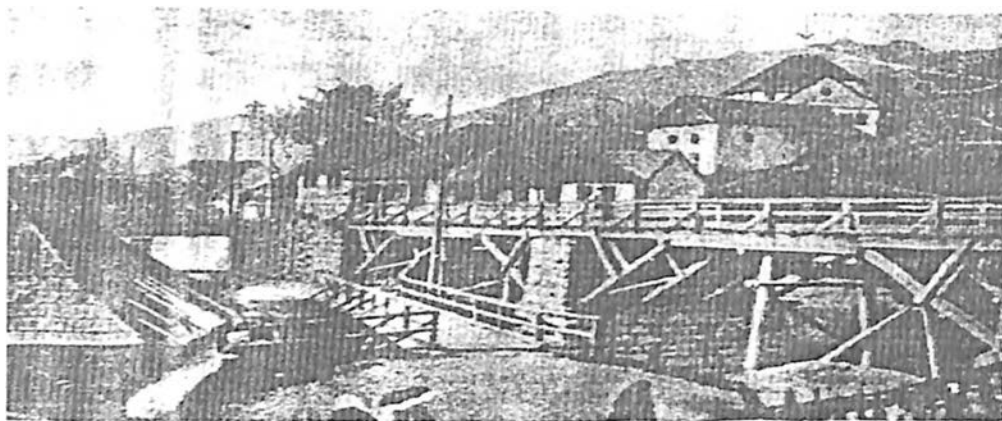
²⁷ Tabaci, najstarija mahala u Gornjem šeheru, naziv je dobila po tabacima, komadima štavljene kože.

²⁸ U društvenom poretku Turske postojao je vojni stalež askera, a ostalo pučko stanovništvo nazivano je rajom.

Mnogi putopisci XVII vijeka ističu Banju Luku kao veliko i napredno mjesto sa turskom vojnom upravom. Očevici su pričali da je šeherska čaršija sa pijacom govedarnicom i tvrđavom Kastel, u okviru koje je nešto kasnije podignut i hamam (javno kupatilo), bila življa i ljepša od same sarajevske Baščaršije.

U Banjoj Luci je već u prvoj polovini XVII vijeka otvorena javna biblioteka, što govori o stepenu kulturnog napretka grada.

Pisanih tragova o prisustvu i određenom mjestu (čifutana²⁹) stalno naseljenih Jevreja u Banjoj Luci u XVII vijeku nema, ali se na osnovu kasnijih lokacija izgrađenih jevrejskih kuća može pretpostaviti da je bila u neposrednoj blizini Govedarnice i Bezistana. Jevreji se prvobitno javljaju među trgovcima, a tek poslije, sticanjem potrebnih uslova, dovode i ostali dio porodice.

Drveni most preko rijeke Vrbasa, izgrađen u XVI vijeku, povezivao je lijevu i desnu stranu grada na samom ulazu u šehersku čaršiju

Potporu za ovakve tvrdnje nalazimo i u radovima prof. Jorje Tadića, u kojima autor, govoreći o značaju Jevreja za razvoj splitske luke u XVI i XVII vijeku, navodi da je splitski Jevrejin Josef Penso kao mletački konzul u više navrata posredovao kod bosanskog paše u Banjoj Luci da se trgovina obavlja isključivo preko splitske luke, vršeći pri tome dodatni pritisak na trgovce sunarodnike. Banjolučki Jevreji trgovci su 1713. uputili pismo francuskoj vladi s molbom da jednog od njih postavi za francuskog trgovačkog konzula, kako bi bili u prilici da trguju sa okolnim zemljama zapadne Evrope.³⁰

²⁹ Čifutana je turski naziv za mjesto naseljavanja Jevreja u nekom gradu. Ona nije imala ulogu klasičnog evropskog geta. Riječ potiče od turskog izraza Čifut (Jevrejin) i nema uvredljiv ili ponižavajući prizvuk.

³⁰ Vuk Vinaver, O Jevrejima u Dubrovniku u XVIII veku, Jevrejski almanah 1959-60, Beograd

Razvitak grada Banje Luke i njen prelaz iz male bosanske kasabe u veliku trgovačku čaršiju sa 4.000 kuća, većinom drvenom šindrom pokrivenih, iako poznati turski putopisac XVII vijeka Evlija Čelebija navodi dosta sumnjiv broj od 13.000 kuća, treba posmatrati u okviru međusobne trgovačke povezanosti gradova Bosne sa stvaranjem i rasporedom područja koja su za njih ekonomski bila vezana. Ogroman doprinos u formiranju ovih područja imaju levantski Jevreji, koji su u prvih sto godina vladavine Porte na Balkanu preuzeli gotovo svu njenu spoljnu i unutrašnju trgovinu. Za vrijeme osmanlija u Bosni su se po brzom razvoju i većoj koncentraciji Jevreja isticala samo četiri mjesta: Sarajevo, Travnik, Banja Luka i Bijeljina. Slijedeći novotrasirane privredne puteve, Jevreji iz većih mjesta prelaze u manja provincijska mjesta, te iz Banje Luke prelaze u Prijedor, Sanski Most, Novi Grad i Bihać. No kako je Banja Luka u to vrijeme bila centar Bosanskog sandžaka i igrala ulogu izuzetno jakog vojno-administrativnog središta u sistemu Turske, granice njenog trgovačkog područja su dopirale duboko u Otomansku imperiju, sa jedne strane do Soluna i Carigrada, preko Bosne i Srbije, sa druge strane preko Ugarske i Hrvatske do Pešte i Beča i sa treće preko Dalmacije, morem do Venecije i zapadne Evrope. Pored svih prirodnih pogodnosti, demografske naseljenosti i postojeće mreže puteva, impulsi za razvoj banjolučke čaršije su sve više dolazili od lokalne razvijenosti zanata i njihove široke palete proizvoda za vojne i civilne svrhe. Tu naročito treba istaći proizvodnju i promet žitom, zbog blizine Lijeve polja, koje je po tom bogatstvu nazvano "ambar od Bosne", potom trgovinu vunom, kožom i kožnim proizvodima, prodaju krupne i sitne stoke i raznih zanatskih proizvoda. Dok se povezivanje i stvaranje trgovačkih sistema u svijetu obavlja u skladu sa uslovima proizvodnje i poslovanja, te privrednom politikom gradova i država, u Otomanskoj imperiji povezivanje trgovaca se vrši na vjerskoj i etničkoj osnovi. Jedini pravni regulatori, kako društvenog tako i privrednog života u Bosni za vrijeme Turaka, bili su islamski kanuni - zakoni, prema kojima su postojala dva osnovna društvena staleža. Prvi su sačinjavali askeri, vojni stalež, koji su činili feudalci valije, veziri, muteselimi, age i begovi, kao predstavnici raznih nivoa turske vlasti, te kompletna vojna i vjerska oligarhija. Sve ostalo je otpadalo na sitnu raju koja je svojim radom u potpunosti morala izdržavati askere. U svemu tome i Jevreji su, zbog svojih specifičnih usluga turskoj državi, uvijek bili povlašćeni društveni međusloj sa određenim privilegijama u odnosu na potlačenu raju, koja je bila u vrlo nezavidnom položaju. No kako je Bosna bila periferni dio, koji je Porta zbog učestalih napada Ugara i Mlečana sve teže mogla braniti, te početne privilegije su se postepeno izgubile i Jevreji su bili prinuđeni plaćati svoj danak.

Kanunima je praktično sve bilo definisano, počev od načina oblačenja i ponašanja nemuslimana na javnim mjestima, pa do toga da se Jevrejima i hrišćanima u pokorenim zemljama brani obnova i izgradnja vjerskih objekata. U namete turske lokalne vlasti spadale su i radne obaveze raje (izgradnja utvrda,

mostova, popravka puteva i sl.) i novčana davanja (bedel).³¹ S obzirom na to da je početkom XIX vijeka broj Jevreja sa stalnim boravištem u Banjoj Luci bio neznatan, oni tim izdvajanjima nisu još uvijek podlijegali, za razliku od sarajevskih, koji su, kako stoji u pinekasima (protokoli matične opštine), putem taksita (novčanog nameta u korist vezira) i raznih poklona (peškeša), to uveliko činili.³²

Sve funkcije banjolučke tranzitne i lokalne trgovine su, osim ekonomskog momenta u razvoju Turske, u suštini stvari prvenstveno zavisile od političkih i ratnih promjena, koje su ponekad za Banju Luku imale kobne posljedice. Tu se prije svega misli na prenošenje sjedišta Bosanskog pašaluka i beglerbegluka iz Banje Luke u Sarajevo 1639. godine, koji je u kratkom prelaznom vremenskom periodu naprosto usporio i zakočio njen daljnji razvoj i doveo do pada broja stanovnika, a potom i na nenadane upade austrijskih trupa koje su pljačkale, palile i pustošile pojedine dijelove grada Banje Luke.

Unatoč miru sklopljenom u Sremskim Karlovcima 1699. godine, upadi austrijske vojske na ove teritorije kao granični pojas prema ugarskoj Hrvatskoj i mletačkoj Dalmaciji, bili su učestali i nagovještavali su njen skorašnji dolazak. Zajedničkim snagama austrijske i ruske trupe 1788. godine, potpomognute manjim brojem pobunjenih masa (Bosanska regimenta) protiv turskog zuluma, nastoje osvojiti Bosnu. U vezi s tim se kao presudna izdvaja Dubička bitka, poslije koje su se, zbog pretrpljenog poraza, austrijske trupe morale povući do Save. U čast izginule Bosanske regimente, koja je ratovala na austrijskoj strani, Austrija je kao izraz i spomen zahvalnosti mnogim svojim ulicama i trgovima dala bosanske nazive.

Turska već početkom XIX vijeka pronalazi svog saveznika u Napoleonu. Požunskim mirom 1805. g. Napoleon od Austrije dobija Veneciju i Dalmaciju, a za generalnog providura Dalmacije je postavljena istaknuta ličnost naprednih nazora, Mlečanin Vicko Dandolo, koji za svoje zasluge od Napoleona dobija titulu kneza. Vicko Dandolo je bio sin Andrea Marije Dandola, pokrštenog Židova Danijela Serne.³³

Napoleon aktivno pomaže Turcima u suzbijanju ustanaka u Bosni i Srbiji. Zbog velikih ratnih previranja, bolesti, kuge i svakakvih nameta askera prema raji, vremenom se u Bosni stvorio front opšteg narodnog nezadovoljstva prema korumpiranim lokalnim turskim glavešinama, koji su se do te mjere osilili i oteli svakoj kontroli, da zapadnu Bosnu, kao periferno područje imperije, ni sama carigradska vlast, sve više okupirana ratnim nepravilnostima, nije mogla kontrolisati. Sva ratna previranja i ratovi koje je Otomanska imperija vodila sa austrijskim trupama cara Josipa II i ruske carice Katarine Velike na prelazu XVIII i XIX

³¹ Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u BiH (1566-1966), Sarajevo 1966.

³² Godine 1697. austrijske trupe na čelu sa Savojskim su osvojile i spalile Sarajevo. Tom prilikom su jako stradali sarajevski Jevreji.

³³ Duško Kečkemet, Židovi u povijesti Splita, Split 1971.

vijeka, iako su ova područja činila nestabilnim, nisu mogla da zaustave daljnji privredni i kulturni razvoj Banje Luke. U svemu tome presudan je bio ekonomski momenat, koji je doveo do naglog porasta trgovine i učvršćenja kontinentalnih trgovačkih veza. Zbog ratnih prilika u širem regionu, te u potrazi za stabilnijim zonama trgovine i poslovanja, u Banju Luku se doseljava novo stanovništvo. U Banju Luku, koja se sve više pretvarala u naprednu čaršiju, iz Sarajeva se doselio i nešto veći broj jevrejskih porodica.

Pod pritiskom velikih sila Turska pristupa ključnim reformama u Bosni. Godine 1840. sultan Abdul Medžid donosi Hatišerif kojim se ukida stari feudalni sistem i proklamuje zakonska jednakost za sve građane turske države, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost. Time su osnažena i prava na izgradnju vjerskih domova (sinagoga i crkava) i otvaranje škola, što je ključni momenat koji je u mnogome doprinio daljnjem razvoju i emancipaciji Jevreja i jevrejskih opština u bosanskim gradovima. Rezultat toga je povećan broj Jevreja u Banjoj Luci polovinom XIX vijeka. Potvrdu za ovo nalazimo u svjedočanstvima koje je ostavio prof. Stojan Bjelić, u kojima tvrdi da je Salamon Haima Poljokan, stigavši 1860. g. u Banju Luku, tu zatekao trojicu istovjeraca, starosjedilaca, nekoga Baruha, Isaka Papu zvanog Papić i Mentu Levija, blagajnika u Jevrejskoj opštini sefardskog obreda, koja je osnovana 1848. godine.³⁴ Sa ovom tvrdnjom je gotovo saglasan i B. Pinto, po kome je Jevrejska opština u Banjoj Luci utemeljena već oko 1850. godine.³⁵, što ide u prilog tome da je podatak S Bjelića o datumu formiranja jevrejske opštine u Banjoj Luci, uz neke male korekcije, pouzdan.

Tu saglasnost potvrđuje i Galib Šljivo, koji prenosi zapis iz Arhiva Bosne i Hercegovine iz kojeg se može zaključiti da su već početkom 1850. godine Jevreji u Banjoj Luci bili organizovani.³⁶

S obzirom na izneseno, proizlazi da su osnivači nešto brojnije Jevrejske opštine sefardskog obreda u Banjoj Luci bili spomenuta četvorica Jevreja: Baruh³⁷, Isak Papo, Mento Levi i Salamon Poljokan, trgovac. Ova doseljavanja Jevreja u Banju Luku poklapaju se sa dosta teškim uslovima života Jevreja u Srbiji, koja je donošenjem zakona o zabrani stanovanja Jevreja u unutrašnjosti dovela do nenadanih pokrštavanja i migracije Jevreja iz Srbije prema Zemunu³⁸ i Bosni.

Već 1860. godine osnovana Alliance Izraelite Universelle, sa nizom svojih škola na Balkanu, bori se za građanska prava i emancipaciju Jevreja u Evropi, i

³⁴ S. Bjelić, Kazivanja, pametovanja SO Banja Luka (priredio Đ. Mikić), Banja Luka 1996.

³⁵ Godišnjak Jevrejskog kulturno-prosvjetnog društva "La Benevolencia" i "Potpora", Sarajevo 1933.

³⁶ Katalog izložbe "Jevreji na tlu Jugoslavije", izdavač MTM, Zagreb 1988.

³⁷ Jevrejin po imenu Baruh živio je u Banjoj Luci još krajem XVI vijeka

³⁸ Godine 1846. Jevrejima je zabranjeno stanovanje u unutrašnjosti Srbije, nakon čega oni prelaze u vojno-granično mjesto Zemun i sa Jevrejima koji su tu živjeli od ranije razvijaju posredničku trgovinu između Srbije i Evrope.

na Berlinskom kongresu 1878. godine postavlja pitanje građanskih prava Jevreja na Balkanu. Prvodošli Jevreji Banje Luke dočekani su od strane muslimanskog življa sa dozom nepovjerenja, pa se u početku nisu mogli naseliti u samoj banjalučkoj čaršiji, nego su na kratko vrijeme prinudeni da stanuju u hanovima (Šibića han). Živjeli su povučeno i izdvojeno, u manjim grupama, upućeni jedni na druge zbog međusobne komunikacije na maternjem jevrejsko-španskom jeziku (judeo-espanjol), sa obiljem izraza iz turskog i italijanskog jezika, kojim su dopunjavali pojedine praznine u jevrejskom, koji je i kao takav i dalje bio u svemu dominantan. Početna neizvjesnost oko mjesta boravka je bila kratkog vijeka i njihov broj se u narednom periodu znatno povećava. To se vidi iz popisa stanovništva iz 1870. godine, prezentiranog od strane Galiba Šljive, koji navodi da je već te godine u Banjoj Luci djelovala jevrejska škola sa deset daka. Na osnovu turskih izvora ovaj podatak potvrđuje i zagrebački list "Obzor", koji 1878. godine objavljuje podatak o radu židovske škole sa 23 dječaka³⁹, pri sefardskoj sinagogi, podignutoj 1870. g. na lijevoj obali rijeke Crkvene (lokacija današnje tržnice).⁴⁰ Osnovna jevrejska škola u Banjoj Luci, u kojoj daci stiču prvi stepen tradicionalnog jevrejskog obrazovanja, djelovala je po tipu hedera⁴¹, a mogla su da je pohađaju samo muška djeca. Njeno postojanje na indirektan način govori o relativnoj brojnosti članova jevrejske opštine.

Do vremena austrougarske okupacije 1878. godine u Banjoj Luci je, uz domicilno stanovništvo, živjela isključivo etnička skupina Jevreja sefarda, porijeklom iz Španije i Portugala.⁴² Njihova glavna zanimanja, zahvaljujući obučenosti i poznavanju jezika, prije svega su zantstvo i trgovina. Zanatstvu su se posvećivali relativno siromašniji, dok su oni sa nešto više novca mahom vršili posredničke i trgovačke poslove. Dijapazon njihove zastupljenosti u zanatima je bio dosta širok, ali je broj Jevreja naročito primjetan u domenu krojača, obučara, kožara, opančara, krznara, stolara, limara, farbara, građevinskih preduzetnika, instalatera vode, elektrike i grijanja, gravera, optičara, juvelira, časovničara, ugostitelja, poslastičara, mesara, fotografa, kinooperatera, knjigovezaca. Bio je to zanat malog opsega, orijentalan, obavljan na najprostiji način, ručnim alatom, a novi izumi i mašine nisu još uvijek bili poznati, što ga je bitno odvajalo od zapadnoevropskog. Ipak, bili su to manufakturni proizvodi koji su svojom kvalitetom bili daleko ispred fabričkih sa sjevera i zapada Evrope, jer su zanatlije općenito u Bosni i Hercegovini pokazivali mnogo više razumijevanja i ukusa pri njihovoj izradi za potrebe vojske i širokih narodnih masa. Iako Porta nije imala nikakve zakonske propise u oblasti privrednog rada, sem propisa o upotrebi parnih kotlova i o radu gostionica i štamparija, broj zanata u Banjoj Luci se jako brzo uvećavao, tako da su zanatlije vremenom predstavljale najbrojniji stalež varoške privrede. Osnov zanata je bio u esnafskoj organizaciji, koja je regulisala

³⁹ Heder su pohađala samo muška djeca.

⁴⁰ Prva sinagoga sefardskog obreda u Banjoj Luci sagrađena je od drveta.

⁴¹ Heder označava osnovnu jevrejsku školu, melder (hebr. heder – soba) jer je nastava održavana u sobi rabina.

⁴² Sefard, od hebrejske riječi koja označava Španiju.

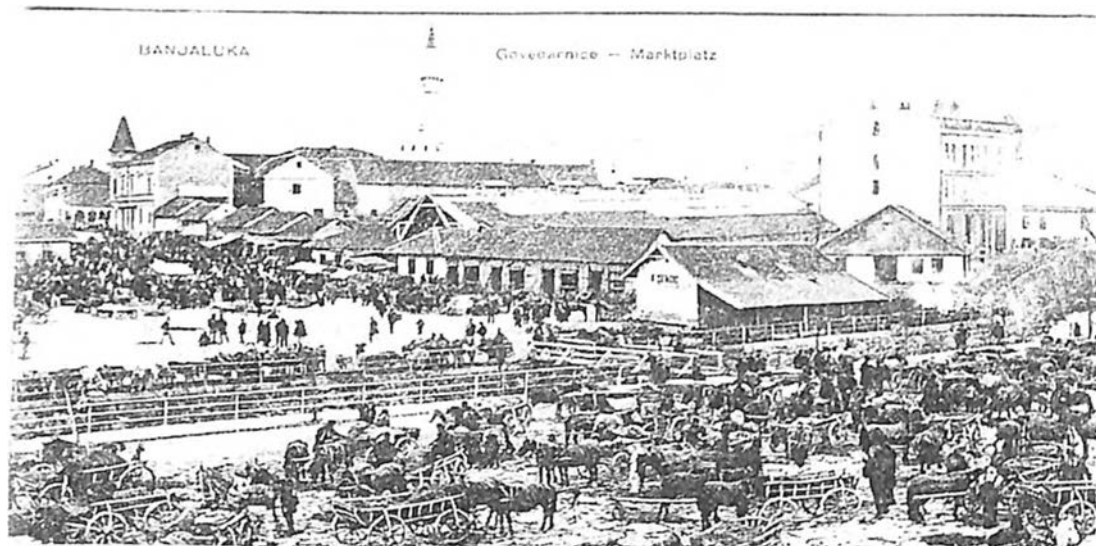
kompletan status zanata i međusobne odnose između zanata po pitanju produkcije roba i obrazovanja kadra i radne snage. Esnafsko uređenje je pružalo sve garancije da se zanatom može baviti samo onaj koji ga je izučio, čime je zanatsko pitanje bilo dovoljno zaštićeno i srećno riješeno. Esnafi su uticali na tehniku produkcije i nadzirali kvantitet i kvalitet roba.

Čitava Bosna i Hercegovina je bila jedno veliko polje rada tadašnjih zanatlija koji su svojim proizvodima i uvođenjem kategorije putujućih majstora pokrivali sve potrebe stanovništva, kako u čaršijama tako i na selima. U onom času kada je Bosna i Hercegovina privredno pripojena Austro-Ugarskoj, sve se iz temelja mijenja. Započela je velika utakmica između zanatske i mašinske proizvodnje, koja je, imajući u vidu promjene u navikama stanovništva, vremenom dovela do postepenog gašenja pojedinih zanata ili do njihove tehničke prilagodbe novim uslovima proizvodnje. Time je od 1878. godine i dolaska Austro-Ugarske, za ovo područje započeo iz osnova nov ekonomski period koji je doveo do opšteg preporoda u oblasti zanatstva i trgovine. Aktivnim učešćem u zanatstvu i trgovini Jevreji su dali veliki doprinos razvoju kapitalističke privrede i širenju uticaja zapadne Evrope u gradu na Vrbasu. Na polju trgovine, kao svom osnovnom zanimanju, Jevreji su bili među prvima na terenu balkanskih Slovena, a bez sumnje prvi u oblasti spoljne trgovine većeg obima. Njihova prisutnost diljem svijeta je omogućila brz razvoj i uspostavljanje interkontinentalnih trgovačkih veza i poslovanja sa sunarodnicima na istom maternjem jeziku, što je za ono vrijeme bilo nepojmljivo ali apsolutno svrsishodno. I. Šlang kaže: "Jevreji su srazmjerno njihovom broju jače zastupljeni u merkantilnoj struci nego Srbi. Pošto su silom prilika isključeni iz konkurencije u strukama težaka, državnih činovnika i oficira, prirodno je da se kao varoški element moraju koristiti slobodnom trgovinom i slobodnim profesijama, tražeći polje rada tamo gdje ga mogu naći".⁴³

Jevrejski trgovci rade po oprobanom i provjerenom sistemu i ozbiljno shvataju svoj položaj u trgovini. Započinju u selu ili maloj varošici, a zatim nastoje čim prije, sticanjem finansijskih prilika, da se prebace u veće gradove. Ne ulažu sav kapital u jedan oblik investicija, nego nastoje da jedan dio preostalih sredstava plasiraju u druge oblike koji imaju perspektivu. Često putuju i po više mjeseci borave u velikim privrednim centrima Evrope i nastoje da sa poznanicima i srodnicima koji vode eminentne firme i preduzeća uspostave što prisnije veze, što istovremeno pojačava njihove ambicije na poslovnom planu. Takav pristup trgovinskim poslovima, uz poznavanje više stranih jezika, bezuslovno je doveo do opšteg privrednog progressa regiona. Nakon prekida državno-pravnih veza sa Carigradom, uspostavom austrougarske vlasti otvaraju se nova trgovačka polja i dolazi do nagle preorijentacije i širenja trgovinskih veza i njihovih puteva preko Pešte i Beča prema centru Evrope i dalje. Dosadašnji uticaji turskih centara Soluna i Carigrada i mletačke Venecije na tranzitna trgovačka polja Bosne, Srbije, Bugarske, Makedonije i Dalmacije,

⁴³ I. Šlang, Jevreji u Beogradu, Beograd 1926.

padom Porte se iz osnova mijenjaju. To se prvenstveno odnosi na trgovinska kretanja u pogledu puteva i prometa roba. Trgovina traži nove veze koje su u skladu sa progresom u industrijskoj proizvodnji roba, a i novonastalom političkom situacijom. Jako brzo se otvaraju tri glavne trgovačke linije prema inostranstvu, a Banja Luka se nameće kao progresivna tranzitna čaršija i centar koji se teško zaobilazi. Tako jedna linija vodi preko Hrvatske i Posavine za Beč i Peštu, druga preko Trsta kopnom za Evropu, a treća preko Banje Luke za Split i Italiju. Godine 1866. Banja Luka se telefonski povezuje sa Sarajevom, a prva pruga normalnog kolosijeka u Bosni, preko Banje Luke, izgrađena je 1873. godine. Sa razvojem trgovine razvijaju se i nedeljni sajmovi u većim mjestima Bosne, pa i u Banjoj Luci, koji su se u to doba redovno održavali.

Pijaca u Banjoj Luci krajem XIX vijeka

Prema trgovačkim podacima koji datiraju od 1815, pa sve do austro-ugarske okupacije, nosioci uvožno-izvozne trgovine su bili Jevreji i Srbi, a muslimani su angažovani u unutrašnjoj trgovini i zanatstvu. U esnafskoj organizaciji ima zanata koji su gotovo u potpunosti bili u rukama muslimana (kožarski i sarački), Srba (terzijski, ćurčijski) Hrvata (kovački) ili Jevreja (limarski). Privredne prilike u Bosni za vrijeme Turaka su bile dosta primitivne i još uvijek, u većini slučajeva, slabo razvijene. Većina stanovništva je živjela na selu i bavila se poljoprivrednom proizvodnjom, a manji dio u varošicama kao trgovci i zanatlije. Postepeni prelazak na mašinsku proizvodnju nepovoljno je uticao na ustaljenu zanatsku esnafsku organizaciju, koja gubi svoj prvobitni značaj. Pod uticajem nadirućeg evropskog kapitala i povećanog obima proizvodnje roba, sve više se izdvajaju bogati pojedinci iz esnafa, koji postaju trgovci zanatskih struka, ili, što je slučaj kod Jevreja, zadržavaju staru i prihvataju novu struku i tako preuzimaju ulogu velikih zanatskih trgovaca, koji gomilaju velike količine sirovina i gotovih proizvoda, a nižim zanatlijama

plaćaju samo rad. Na taj način oni ostvaruju kontrolu cijelog tržišta i preuzimaju ulogu posrednika u uvozu sirovina i izvozu gotovih proizvoda, držeći monopol nad zanatima. Nadirući kapitalizam koji je kucao na vrata Bosne i Hercegovine, pa i Banje Luke, bilo je nemoguće zaustaviti.

III/3 JEVREJI BANJE LUKE U DOBA AUSTRO-UGARSKE ANEKSIJE

Uvod

Na Berlinskom kongresu 1878. godine, na prijedlog Engleske, velike sile dale su mandat Austro-Ugarskoj da može da izvrši aneksiju Bosne i Hercegovine. Time je Bosna i Hercegovina postala zemlja dva gospodara, formalno je pripadala Turskoj, a faktički Austro-Ugarskoj. Po narednju glavnokomandujućeg generala Filipovića, 29. jula 1878. austro-ugarske trupe prešle su na bosansko-hercegovačko tlo preko rijeke Save kod Bosanskog Šamca, Broda i Gradiške, preko Une kod Bosanske Kostajnice, a iz pravca Dalmacije kod Vrgorca i Imotskog. I pored otpora redovne otomanske vojske i lokalnih ustanika, 20. oktobra 1878. g., padom Velike Kladuše kao posljednjeg uporišta ustanika, uspješno je završena okupacija BiH.

Austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine 1878. g. predstavljala je istorijsku prekretnicu, koja je dovela do korjenitih promjena u privrednom, ekonomskom, političkom i kulturnom životu Bosne i Hercegovine. Stvaran je kapitalistički poredak, koji nije imao dušu nego samo interes. Dolazi do brzog prodora inostranog kapitala, a BiH, kao bogata zemlja, postaje široko polje rada u kojem dotadašnja primitivna prirodna privreda biva djelimično izmijenjena i to isključivo prema interesima izrazito agresivne privredne politike kapitalističke eksploatacije. U većini slučajeva radilo se o pukoj eksploataciji bogatih resursa BiH (drvo, rude) koji su u 80% slučajeva bez pravične naknade bili izvoženi prema Austriji.

Početak industrijske proizvodnje u Banjoj Luci se nazirao pred okupaciju, već 1872, kada su u Trapistima, mjestu kraj Banje Luke, kaluđeri-trapisti podigli veliki mlin. Nedugo potom izgrađene su pivovara (1876) i ciglana (1877), a narednih godina tvornica tekstila, velike parne pilane sa vlastitom šumskom uskotračnom željezničkom prugom na relaciji Banja Luka - Kotor Varoš - Maslovare. Ubrzo nakon toga puštene su u rad tvornica duvana i ljevaonica željeza "Jelšingrad".

Godine 1895. u Banjoj Luci, gradu sa 10.000 stanovnika, uprkos nedostatku struje i kanalizacione mreže, počela je sa radom Velika realka, gimnazija koja je u kasnijem periodu iznjedrila izuzetno kvalitetan kadar.⁴⁴ Do 1908. g. banjalučku

⁴⁴ U banjalučkoj gimnaziji predavali su brojni profesori Jevreji (sefardi i aškenazi). Među njima su bili: Jakov Elias (član Prvog profesorskog zbora Velike realke), dr Kalmi Altarac, Mihael Atias, Karolina Gotlib, Berta Finci, Salamon Frankel, dr Pinkas Kler, dr Moric Frankfurter, David Kon, Ruta Levi, Rafael Štauber, Romano Menahem, Eleazar Levi, Avram Pinto, M. Štauber.

Veliku realku su pohađali samo muškarci, a djevojkama i ženama mjesto je bilo u kući.

Na samoj periferiji grada, povezan prugom, bio je rudnik uglja Lauš sa kalorijskom električnom centralom, da bi 1912. godine, zajedno sa podignutom hidrocentralom, davao svjetlo gradu donoseći duh daljnje modernizacije.

Putne komunikacije su vremenom postajale mnogo bolje, što je pružalo kvalitetniju mogućnost transporta ljudi i roba a i bolju povezanost ne samo unutar BiH nego i sa Evropom. Već 1912. godine Austrija je počela sa trasiranjem željezničke pruge normalnog kolosijeka na relaciji Banja Luka - Jajce, čija je izgradnja kasnije prekinuta Prvim svjetskim ratom.

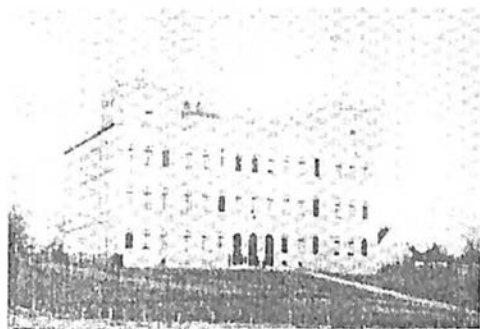
Uz sva privredna i trgovačka kretanja, povećani obrt i velika ulaganja privatnog kapitala, dolazi do brzog razvoja grada koji je praćen povećanjem broja stanovnika i podizanjem novih objekata kulturnog i društvenog značaja. Tako je grad iz osnova mijenjao svoj izgled.

Banja Luka između XIX i XX vijeka

Gospodska ulica 1910.

Banjalučka Velika realna gimnazija 1895.

Objekti podignuti tokom vremena na istom mjestu:

- (1) Srpska čitaonica 1898,
- (2) Hotel "Balkan" 1905-30.
- (3) Banska uprava Vrbanske banovije

I dok su sefardski Jevreji boraveći u Engleskoj, Holandiji i drugim naprednim krajevima Evrope nakon egzodusa sa Pirinejskog poluostrva, kroz puna dva vijeka upornim radom i prosvjećivanjem obogaćivali kulturno nasljeđe svojih predaka iz Španije, dotle su sefardi u Bosni pod Turcima bivali upućeni jedni na druge, te time dobijali karakteristike jedne konzervirane zajednice u pogledu prosvjete, jezika i kulture. Tonuli su sve više u pasivu i kulturnu dekadenciju. Banjolučki Jevreji po tome nisu bili iznimka, tim prije što je njihov broj još uvijek bio neznatan. Tek nakon donošenja fermana sultana Abdul Medžida iz 1840, po kom se Jevrejima i hrišćanima daju građanska prava i pravo na izgradnju bogomolja i otvaranje konfesionalnih škola, prilike se mijenjaju. Emancipacija Jevreja u Bosni je u znatnom usponu od 1860, nakon osnivanja Alliance Izraelite Universelle, koja je djelovala i na Balkanu i budila sefardsku zajednicu iz sna. Do tada se vilajetska vlada u vezi sa obrazovanjem starala samo za muslimanski živalj, no stupanjem Topal Šerif Osman-paše na položaj vezira bosanskog 1861. godine, prosvjetne prilike se mijenjaju. Dolazi do osnivanja ruždija (srednjih škola), koje mogu pohadati i Jevreji i hrišćani. Godine 1861. otomanska vlada je donijela zakon o školstvu kojim je trebalo uvesti obaveznu javnu nastavu na cijeloj teritoriji Osmanlijskog carstava, ali taj zakon u Bosni i Hercegovini nikada nije zaživio.

Centar jevrejskog vjerskog života u Bosni po svemu je bilo Sarajevo, koje je vremenom, kroz djelovanje niza jevrejskih prosvjetnih i kulturno-umjetničkih društava (*La Lira, La Gloria, Matatija*), a prije svega prosvjetno-kulturnog društva *La Benevolencija*⁴⁵, osnovanog 1894. godine, koje je djelovalo na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, te uz sarajevsku *Talmud Toru, Ješivot* i sedmične jevrejske listove, u početku *La Alboradu* (Zora) a kasnije tradicionalno cionističku *Židovsku svijest* i *Jevrejski život*, listove sefardskog pokreta koji su se 1928. godine stopili u *Jevrejski glas*, kroz duži vremenski period uspjelo da sačuva jedinstvo sefardske jevrejske zajednice u Bosni i Hecegovini.

Veliki doprinos u daljnjem razvoju grada na Vrbasu u svim sferama društvenog i kulturnog života, iako u početku malbrojni, svojim obrazovanjem, upornim radom i zalaganjem su dali članovi Jevrejske opštine Banja Luka. Do vremena austrougarske okupacije u Banjoj Luci su mahom bili zastupljeni Jevreji sefardi, porijeklom iz Španije i Portugala, sa svojim tradicionalnim jevrejsko-španskim (ladino) jezikom. Od sefardskih porodica, o kojima će se docnije detaljnije i mnogo više govoriti, a koje su obilježile i trajno ostale generacijski vezane za Banju Luku, i po kojima je u jevrejskim krugovima Banja Luka bila poznata, na prvom mjestu treba izdvojiti porodice Poljokan⁴⁶, Sarafić, Baruh, Levi, Papo, Atijas, Altarac, Montias i Nahmias (doseljenici iz Srbije). Ova dva prva prezimena, kako se vidi, nisu po porijeklu ni izdaleka jevrejska, nego su nastala kao rezultat dugovjekovnog bitisanja Jevreja sefarda na ovim

⁴⁵ "La Benevolencija" je pokrenula inicijativu za izradu hebrejskog rječnika i gramatike i osnivanje teološkog seminara, a svojom skrbi školovala generacije.

⁴⁶ Umješnost u trgovini svrstavala je Poljokane u prve trgovce Banje Luke.

prostorima, na što upućuju i ove bosansko-turske kovanice, koje aludiraju na stečene osobine pojedinaca ili na obrt kojim su se bavili. Tako su se Poljokani prvobitno zvali Levi, a prezime Poljokan (poluokan), prema kazivanju Lune Albahari, koja je živjela u Banjoj Luci od 1906. do 1916. godine, nastalo je tako što je otac Bohora, Rafe, Isaka-Kuče, Dude i Salomona, kao mali u igri izgubio oko, pa su njegovi potomci postali Poljokani, dok je prezime Sarafić nastalo zbog stvarne prirode posla kojim su se bavili članovi porodice Salom, a to je bio mjenjački (poresko-blagajnički) posao saraflika. Dugo po dolasku na prostore Balkana maternji jezik kojim su komunicirali bio je jevrejsko-španski (ladino), dok su muški, obrazovaniji članovi porodice, zbog prirode svakodnevnog posla, morali poznavati i dobro govoriti i domicilni jezik. Sva pisana književnost bila je vjerskog sadržaja i svodila se na prevode, prerade i tumačenja klasičnih jevrejskih svetih knjiga. U osnovnim jevrejskim školama obrazovanje se svodilo na čitanje i pisanje hebrejskog i stari vjeronauk, bez svjetovnih predmeta, što je u praksi još uvijek čuvalo patrijarhalni orijentalni kult i način života. Specifična obilježja sefardskih Jevreja su se vremenom gasila i gubila. Jevrejsko-španski se dopunjavao velikim brojem pozajmljenica, označenih kao "balkanski elementi"⁴⁷, koje su se koristile kao poštapalice (zamjene lokalnim riječima). Time je isti po fondu izvornih riječi svakim danom postajao izgovorno siromašniji, a jezik pradomovine, hebrejski, bio je rezervisan i sveden na intelektualnu elitu i postepeno se udaljavao od siromašnih sefardskih masa koje su tražile svoj spas u sefardskom pokretu i nadolazećem cionizmu. No ono specifično, što je ostalo za sva vremena, i zbog čega pisanje Samokovlije i Andrića ima izuzetnu istorijsko-etnološku vrijednost, su religiozni običaji i običaji porodičnog života, koje su oni čuvali u svojim srcima i zadržali za sva vremena. Subota jeste jevrejski praznik, a petak dan priprema u svakoj jevrejskoj kući, koja se čisti i sprema. Radnje se zatvaraju malo ranije i svaki cadik (vjernik), ulazeći u kuću, poljubi mezuzu⁴⁸, a zatim se ogrće talitom⁴⁹ i plaštom i počine molitvu arvit⁵⁰, ako je radni dan, ili kiduš⁵¹ ako je praznik. Katkada podiže oči prema tavanici i jednako se sve više zaljubljuje i zanosi molitvom, a glavu zabaci da može ravno pogledati gore, gdje boravi Bog i odakle gleda i raduje se kako Izrael, narod Božiji, slavi svoga Gospodara (Rafina avlija). Vrstu molitve određuje molitvenik. Nekada su to dijelovi Tore, Mišne ili Hagade, u zavisnosti od toga koji je praznik. Iako su istorijski gledano praznici prešli dug put, oni su svojim značenjem u srcima Hebreja bili nošeni njihovim duhom i na krilima generacija galuta preneseni kroz pustinje egipatskog ropstva, te egzodusom iz Španije i Portugalije došli ravno u naše krajeve i do naših dana. Otuda je jedna od osnovnih karakteristika sefarda vjera u Boga, koja je sve više

⁴⁷ Balkanski element predstavlja mješavinu turskih, arapskih i grčkih riječi i riječi balkanskih naroda, što je kasnije stvorilo podvrste jevrejsko-španskog jezika.

⁴⁸ Kutijica sa svetim zapisima koja se postavlja na desni dovrtak.

⁴⁹ Rabinski šal

⁵⁰ Večernja molitva pojedinca

⁵¹ Praznična molitva

jačala kao potreba nasušna. Pesah, Šavuot i Sukot čine trilogiju istorijskih hodočasnih jevrejskih praznika, od izbavljenja iz Egipta, preko primanja Božijih zapovijedi do lutanja i generacijskog življenja u kolibama Roš ha-šana, dana sjećanja na stvaranje svijeta nakon potopa i Avramovu spremnost da žrtvuje svoga sina Isaka, čime započinju dani pokajanja, Jamim noraim, koji završavaju sa Jom Kipur, kada se pečate sudbine ljudi. Svi su oni dio niza ključnih jevrejskih praznika koji su ostali jedina veza sa postojbinom i sačuvali nacionalne karakteristike. Dok se u deset Božijih zapovijedi subota obilježava kao dan Božijeg odmora nakon stvaranja svijeta, dotle je u praksi ona čisto socijalna kategorija kojom siromašne mase odmaraju dušu i traže spas u neprestanim molitvama i vjeri u Boga. Socijalna pravda u jevrejstvu nije samo jedna od strana vjerskog života, nego predstavlja njegovu glavnu sadržinu. Što vjerska spoznaja dublje prodire i pravda je samim tim veća. Veliki duhovni i socijalni pokreti, kao šta je i bio sefardski pokret u Bosni, nisu se mogli desiti niti su se dešavali preko noći, nego su se postepeno razvijali ka spoznaji istine o potrebi daljnjeg razvoja i prosvjećivanja Jevreja, koji ne smiju težiti konzervativizmu. Najosetljivija tačka u svemu tome je bilo obrazovanje, u kome su pomoci bili mali zbog činjenice da je često dolazilo u sukob sa klasičnim patrijarhalnim odgojem i nedostatkom materijalnih sredstava, što je ponekad u svemu tome bilo i presudno. Tu treba spomenuti još uvijek mali broj književnih sadržaja i časopisa koji su kružili Bosnom. Tek aneksijom Bosne i Hercegovine i sa dolaskom kapitalističkog načina privređivanja, sve se više naziralo otvaranje sefardske zajednice prema vani i težnja modernizaciji koja je bila neminovna. Novi privredni tokovi i novi načini proizvodnje i trgovine su sporo doveli do spoznaje, zbog zaostalosti sredine, da postojeći fondovi znanja objektivno ne mogu zadovoljiti niti pratiti opšte razvojne potrebe i napredak svakog pojedinca. Slobodno se može reći da je sav predstojeći napredak jevrejske zajednice upravo vezan za oblast trgovine, zanatstva i forsiranog modernog industrijskog rada, koji je nakon austrougarske aneksije sve više dobijao na značaju. To je bila osnova za sticanje jevrejskog obrtnog kapitala, koji je vremenom omogućio široku naobrazbu i daljnje školovanje talentovane omladine u inostranstvu, koja je sve češće odlazila u Beč, tada intelektualni centar balkanskih sefarda. U Beču osnivaju svoje akademsko udruženje "Esperansa" čiji su članovi svojim učenjem i književnim angažovanjem 1923. g. pokrenuli "El mundo sefardi" (Sefardski svijet"), časopis za društveno-kulturni život i naobrazbu Jevreja, ugrađivši u njega duh zajedništva modernog sefardskog pokreta, koji je bio osnovna poluga napretka i preporoda sefardske kulture na našem tlu. Stoga je 1878. godina prekretnica u životu Jevreja u Bosni i Hercegovini. Aneksijom ove do tada turske pokrajine od strane Austro-Ugarske, život Jevreja u Banjoj Luci krenuo je uzlaznom putanjom, što je omogućilo Jevrejskoj opštini snažniji ekonomski i kulturni razvoj i svaki drugi napredak, sa ciljem podizanja stepena opštedruštvenog života svakog člana, dostižući pri tom razinu na kojoj su se nalazile naprednije jevrejske opštine u daleko razvijenijim evropskim zemljama.

Za dolazak austrougarske vlasti vezan je i masovniji dolazak etničke skupine Jevreja aškenaza⁵² u Banju Luku. Njihove prethodnice u prvi mah dolaze sa austrougarskim trupama, kao glavni snabdjevači austrijske vojske oružjem, municijom i hranom, što su radile i u toku Prvog svjetskog rata, potom u svojstvu agenata i trgovačkih putnika velikih trgovačkih kuća i nešto više kao državni namještenici u administrativnim službama. Njihovo doseljavanje iz različitih krajeva Habzburške monarhije je trajalo decenijama poslije 1878. g. Najveći dio njih dolazio je u Banju Luku⁵³ iz okolnih slovenskih pokrajina Hrvatske, Slavonije, Mađarske, Slovačke, Češke, Galicije, Bukovine, Moravske i drugih krajeva Evrope. Ključni motivi koji su doveli do njihove migracije su prije svega ekonomske prirode, zbog činjenice da je okupirana teritorija predstavljala sa ekonomskog stanovništva jedno tehničko- tehnološki nerazvijeno ali resursima (drvo, rude) izuzetno bogato područje, koje je davalo mogućnosti dvostrukog izazova bogatim pojedincima, kapitalistima, da se još više obogate, a siromašnima da u potrazi za boljim poslom nađu svoje skrovište. Ipak, osnovni razlog koji je doveo do definitivne odluke o migraciji aškenaskih Jevreja je pojava nadirućeg antisemitizma u dotadašnjim zemljama njihovog boravka. Još u prvoj deceniji XX vijeka Nijemci su u svojoj nadmenosti i uvjerenju da su nedodirljivi gledali na ostale narode dvojne monarhije sa prezirom, a pogotovo na aškenaske Jevreje. Razne takozvane "hrišćanske stranke" su mnogo doprinijele da antisemitizam postane ružan san Monarhije. Aškenazi, iako su dolazili iz različitih zemalja i bili različitih prošlosti i zanimanja, a ujedinjavala ih je samo vjera (obred), ipak su se brže i bolje od sefarda sporazumijevali sa domicilnim stanovništvom i to prije svega zahvaljujući poznavanju nekog od slovenskih jezika. Tokom vremena, doseljeni aškenazi su bročano predstavljali gotovo trećinu jevrejske populacije u Bosni i Hercegovini. Prema popisu iz 1895. godine, od ukupno 8.213 Jevreja u Bosni i Hercegovini na sefarde je otpadalo 5.729 lica (70%), a na aškenaze 2.484 lica (30%).⁵⁴ Taj odnos se ni docnije nije mijenjao. Za Banju Luku taj odnos je moguće vidjeti iz tabele koju dajemo, a na osnovu izvještaja o popisima izvršenim za vrijeme Austro-Ugarske⁵⁵:

Godina	1879.	1885.	1895.	1.910
Broj Jevreja	187	327	336	421
				sefarda 222 , aškenaza 199

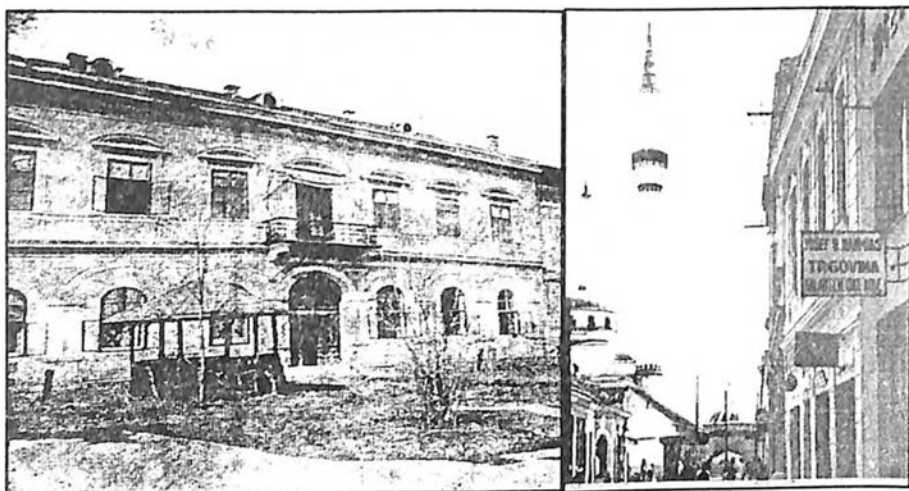
⁵² Potomci Jevreja koji su krenuli na zapad, a zatim prema istočnoj Evropi, aškenaz (hebr. Nijemac) za Jevreje u Njemačkoj, a od XVI vijeka za Jevreje u sjevernoj, srednjoj i istočnoj Evropi.

⁵³ Pojedinačnih aškenaskih porodica, apsorbovanih od strane sefarda, bilo je u Banjoj Luci i prije 1878. g.

⁵⁴ A. Pinto, Jevreji Sarajeva i BiH, Sarajevo 1987.

⁵⁵ Statistički odsjek Zemaljske vlade Sarajevo, Popis žitelja u BiH 1910, Sarajevo 1912.

Iz tabele je jasno da je brojčani porast jevrejske populacije znatan i od 1879. do 1895. povećan je za 140 duša ili za oko 75%. Ova brojčana "eksplozija" je u neposrednoj vezi sa dolaskom aškenaskih Jevreja u Banju Luku sa prostora Dvojne monarhije. Nešto slabiji pomak u periodu 1885-1895. je rezultat odseljavanja jednog broja novoformiranih banjolučkih porodica prema okolnim mjestima, kao šta su Prijedor, Sanski Most, Novi i Gradiška. Jevrejske porodice su i u okolnim mjestima manje ili više bile u nekoj rodbinskoj vezi sa onim iz Banje Luke. Takozvani austrugarski Jevreji osim svog maternjeg jidiša⁵⁶ govorili su i raznim drugim jezicima kao maternjim (njemački, mađarski, češki i dr.). Osnovni jezik koji je sve doseljene aškenaze vezivao i međusobno spajao je njemački, te su se stoga u okupiranoj zemlji kod popisa u većini slučajeva nacionalno izjašnjavali kao Nijemci ili Mađari i u većini slučajeva bili protagonisti društvenih, privrednih, kulturnih i političkih ideja okupatora i vršili izvjestan uticaj i na domaće Španjole. Aškenazi su i vanjskim izgledom, svojom plavom i ridom bojom, odudarali od crnomanjastih sefarda. U većini slučajeva su bili i školovaniji elemenat (pismeniji i obrazovaniji), što je, uz poznavanje jezika okupatora, davalo ogromnu prednost ne samo u odnosu na ostalo stanovništvo, nego posebno u odnosu na domaće Jevreje sefarde. To su razlozi koji su odmah u početku okupacije doveli do određene podvojenosti i različitog stepena diferenciranja između domaćih sefarda i novopridošlih aškenaza. Korijeni te diferenciranosti su zaista duboki i bolni. Nastali su odmah nakon rušenja Drugog Hrama i perioda trećeg raseljavanja pod rukom Rima 70. g., a posredno su vezani za život u zemlji prvobitnog raseljenja, gdje su, živeći generacijama u dijaspori, postepeno primali različite stepene kulturne pobudenosti, od svjetlosti arapske Španije do mraka u srednjovjekovnoj Evropi.

Lijevo je velika kuća porodice Salom-Sarafić, a desno trgovina Jozefa Nahmiasa

⁵⁶ Jidiš, govorni jezik aškenaza, mješavina starohebrejskog i germanskog sa slovenskim jezicima

Nakon egzodusa, neosporno je da su sefardi prilagodbom orijentalnom stilu življenja bili sa više ponosa, a aškenazi prilagodbom Zapadu sa više discipline i rada, što je vremenom kod jednih i drugih podrazumijevalo različite stepene gubitka nacionalnog identiteta.

Nedugo poslije dolaska aškenazi su osnovali svoju opštinu u Banjoj Luci 1883. da bi već naredne 1884. g. Zemaljska vlada odobrila njen pravilnik (statut). Statut je u svim dotada formiranim aškenaskim opštinama u Bosni i Hercegovini bio je jednoobrazan, kako za Sarajevo, Visoko, Travnik i Bijeljinu, tako i za Banju Luku. Na osnivačkoj skupštini su se svojom ulogom istakli apotekar Bramer (Brammer), rabin Hercler (Herzler) i poznate aškenaske porodice: Kastl (Castl), Fišer (Fisher), Brikner (Bruckner), Hercog (Herzog), Gotlib (Gottlieb), Šnieler (Schnitzler) i Grinvald (Grunwald), koje su se po svojoj profesionalnoj orijentaciji uklapale u postojeće okvire njihovih zanimanja, čiji je dijapazon bio dosta širok, sa prevagom visokoobrazovanih i visokopozicioniranih vladinih činovnika, finansijskih i bankarskih stručnjaka, advokata, mašinskih inženjera, srednjoškolskih profesora, ljekara, zubara, apotekara i akušera, veterinara, mada, u cjelini gledano, taj broj nije bio velik.

Aškenazi su mnogo doprinijeli privrednom i društvenom razvoju Banje Luke tog vremena. Dopunjavali su specifična, insuficijentna i visokospecijalizovana zanimanja koja su gradu nedostajala.

Medu pionire u pojedinim djelatnostima možemo da ubrojimo ljekarku Gizelu Kun-Januševski, akušerku Jeti Rozenrauh, advokate Jozefa Bajora i Jozefa Zaloscera. Prvi fabrikant bio je Moric Grinvald (proizvodnja soda vode), a Moric Gotlib, urar i draguljar, otvorio je 20. maja 1911. prvi moderni elektrobioskop u Banjoj Luci i time obogatio kulturni život grada. Nedugo zatim taj bioskop je prodao Ignacu Faulweteru, takode aškenaskom Jevrejину.

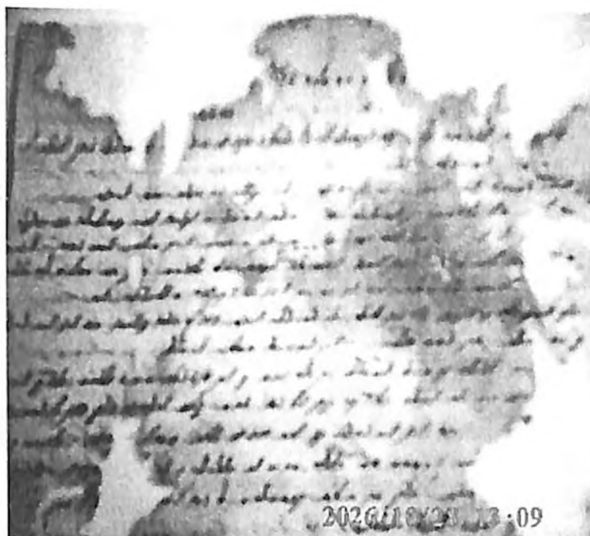
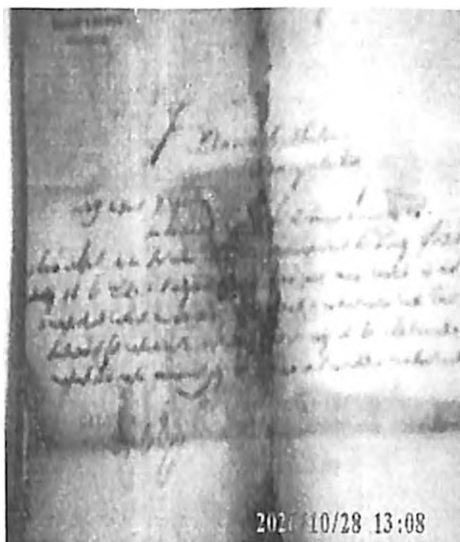

Radulovića zgrada, u kojoj jc, u lijevoj strani, bila trgovina Kastl, po kojoj je taj predio nazvan Kastl(e)jov čošak.

(Arhiv Republike Srpske u Banjaluci)

Austro-Ugarska nakon aneksije nije pokušavala da razriješi nagomilanu socijalnu problematiku, koja je bila vidljiva na svakom koraku, unatoč svim garancijama tobožnje pravne jednakosti svih građana. Socijalne patnje i potrebe zbrinjavanja radi pravde i jednakosti i dalje su predstavljale nit kojom su bile obuhvaćene široke mase bez obzira vjeru, boju i nacionalnost. Sticajem ovakvih okolnosti novodošli aškenazi, domaći sefardi i starosjedioci, bosanski Srbi, muslimani i Hrvati, našli su se u jednom te istom položaju socijalne nepravde, potlačeni i obespravljeni i upućeni jedni na druge. Religiozni okviri su bili i ostali jedna brana zbog koje su u sredini naglašene socijalne problematike tog vremena ostajali nenaglašeni, prikriiveni i u drugom planu. I dok se narod bunio, nezadovoljan svojim položajem i primanjima, i sve više prijetio sveopštim ustankom, okupator je, preduzimajući sve potrebne mjere, nastojao da ubrza privredni razvoj orijentalno učmale i u feudalne okvire zatvorene sredine. Iako je osnovni cilj poduzetih aktivnosti bila brža eksploatacija i brži prodor inostranog kapitala, sa osvajanjem novog tržišta dobara, kapitalizam je iz osnova morao da ruši feudalno-esnafske okvire, dajući pri tom, u cilju bržeg razvoja, nova tehničko-tehnološka rješenja moderne mašinske proizvodnje, kao i nove privredno-trgovačke tokove i načine poslovanja koji su isto tako, sa svoje strane, iz osnova mijenjali društvene okvire, težeći napretku i boljitku. Cijenu ubrzanog razvoja i prelazak iz feudalnog poretka u kapitalistički, sa promjenom kompletne društveno-političke organizacije društva, platio je seljak, domaćin, zbog nedefinisanog i neriješenog agrarnog pitanja. Ove nepovoljnosti su stvarale veliko nezadovoljstvo u potlačenim masama, koje će nešto kasnije ubrzati slom Dvojne monarhije nakon Prvog svjetskog rata. Nova privredna i društvena kretanja unijela su više živosti u sefardsku zajednicu koja se preko aktivnih pojedinaca sve više priključivala modernim tokovima življenja.

Trgovina je bila i ostala glavna privredna grana kojom se bave Jevreji. Oni su dali ogroman doprinos njenom bržem razvoju i usavršavanju. Brojčano ojačani, bili su zastupljeni u svim trgovačkim branšama u Banjoj Luci (manjih i srednjih trgovaca je bilo najviše). Vanjska trgovina je bila isključivo u rukama sefardskih trgovaca, koji u odnosu na turski period (do 1878) vrše drastične promjene i preusmjeravaju trgovačke puteve prema industrijski razvijenim privrednim centrima Dvojne monarhije (Beč, Budimpešta, Brno i Prag), stavljajući pri tom stare puteve trgovine sa primorskim gradovima u drugi plan. Trst je kao glavna izvozna luka Austro-Ugarske monarhije u međunarodnoj trgovini dobio mnogo na značaju.

**Trgovački ugovori banjolučkih Jevreja sklopljeni u Trstu i pisani na latinu
(Muzej Republike Srpske)**

Kada je riječ o trgovačkim radnjama u Banjoj Luci tog vremena, može se slobodno reći da su po opremljenosti i snabdjevenosti među najbolje spadale one koje su bile u vlasništvu Jevreja.⁵⁷ Prema popisu najprestižnijih i specijalizovanih trgovačkih radnji, izvršenom u Banjoj Luci 1915. g., stanje je izgledalo ovako: od ukupno pet izdvojenih trgovina mješovitom robom dvije su bile jevrejske, među sedam trgovina pomodnom robom uvrštene su tri jevrejske, a od deset trgovina kolonijalnom i špecerajskom robom četiri su bile vlasništvo Jevreja. Oni su svoje radnje otvarali u kućama ili zgradama u kojima su i stanovali, s tim što je prizemlje obično bilo rezervisano za trgovinu mješovitom robom ili zanatsku radionicu. Veliki broj radnji nalazio se u Gospodskoj, i sada najpoznatijoj banjolučkoj ulici. Prema prijašnjim popisima radnji čak 50% ih je bilo u rukama Jevreja.⁵⁸ Imali su i dodatne stambene zgrade sa poslovnim prostorom, locirane na periferiji grada.

⁵⁷ U Staroj čaršiji na glasu su bile robna kuća Isaka Poljokana i sinova, robna kuća Dude Poljokana kod Bezistana i Baumova kožarska radnja. Poljokani su robu nabavljali od velikih talijanskih, austrijskih, francuskih i carigradskih trgovačkih firmi, nastojeći da svoje radnje uredi po evropskim mjerilima.

⁵⁸ Radnje u Gospodskoj ulici imali su Bramer (apoteka), J. Moric (porculan), Gotlib (zlatara), M. Salom (sajdžijska i optičarska), Šnicler i Kon (robna kuća), Salom (sajdžijska radnja i draguljarnica), Altarac (galanterijska), Kaf (prodavnica obuće, Fišer (gvoždarska), B. Levi (tekstilna), Pesah (krojačka), Alkalaj (prodavnica igraćaka), Mocnaj (pekara), Aron Salom (sajdžijska i draguljarnica) i Moric Hercog Moris (kolonijalna).

Na Titovom drumu, između ulica Moše Pijade i Ive Lole Ribara, radnje su držali Vajkert (prodavnica satova), Teodor Vajs i sinovi (prodavnica kolonijalne robe), Todoros Levi (trgovina i mjenjačnica), David Izrael (trgovina) i Solomon Haima Poljokan (trgovina mješovitom i pomodnom robom).

Između Bezistana i Ferhadije radnje su držali: Kabiljo (trgovac), Salom Sarafić (mjenjačnica), Žak Sarafić (ambulanta) i Jaho Nahmias (agenturna i trgovačka radnja).

Najuglednija trgovina pomodnom robom u Gospodskoj ulici u Banjoj Luci, osnovana daleke 1881. g., vlasništvo M. Šniclera i G. Kona (Arhiv Republike Srpske u Banjoj Luci)

Život jevrejske zajednice je bio u stalnom usponu. Ona se pod uticajem modernizacije sve više pretapala iz vjerske u nacionalnu, doživljavajući pri tome neku vrstu svenarodnog preporoda, sa stalnom težnjom da okupi rasute snage koje će, kao jezičak na vagi, napraviti prevagu u borbi za kvalitetno političko rješenje jevrejskog pitanja, ne samo u Bosni i Hercegovini. Zahvaljujući progresivnim jevrejskim studentima, koji su svoje akademsko obrazovanje sticali u Beču i koji su veoma rano bili suočeni sa valom nadirućeg antisemitizma u Austro-Ugarskoj, do prodora ideje cionizma⁵⁹ došlo je i u našim krajevima i to u momentu kad je buđenje jevrejske nacionalne svijesti bilo najpotrebnije.

Talasi cionističkog pokreta Teodora Hercla su nakon Prvog kongresa cionista u Bazelu 1897. g. prosto zapljusnuli srca uvrijeđene i ponižene jevrejske omladine, koja je neposredno potom, nošena idejom ujedinjenja pod geslom "svi Jevreji u jednoj državi", krenula sa osnivanjem udruženja jevrejskih cionista Balkana "Bar Giora", koje je iznjedrilo generacije jevrejske omladine Evrope i time postala promotor velike ideje sveopšteg nacionalnog jedinstva. U centru te organizacije oko predsjednika Davida Albale su bili i njegovi saradnici Vita Kajon, A. Pinto, Aleksandar Liht, Zlatko Rozenberg, Rebe Singer i I. Aškenazi.⁶⁰

⁵⁹ Cionizam je nacionalni pokret Jevreja za buđenje osjećaja nacionalne pripadnosti i identiteta Jevreja širom svijeta, uz isticanje potrebe stvaranja jevrejske države.

⁶⁰ P. Albala, Dr D. Albala kao jevrejski nacionalni radnik, *Jevrejski almanah* 57/58, Beograd 1958.

Među njima, svojim znanjem, svježim duhom iracionalnim sagledavanjem životnih problema i stvarnosti, isticao se i Braco Poljokan⁶¹, koji je svoju mladost proveo u Banjoj Luci, akademsko zvanje stekao u Beču i Parizu, svoje znanje i iskustvo ugradio u sefardski pokret, ideje prenosio kroz list *Jevrejski život*, a kasnije i *Jevrejski glas* u Sarajevu, ostvarajući pri tom lik jevrejskog nacionalnog radnika.

Jevrejski nacionalni duh, nošen masom jevrejske sirotinje, sve je više tražio rješenje jevrejskog pitanja preko internacionalnih cionističkih organizacija, koje su nakon Balfurove deklaracije 1917. g. i britanske podrške stvaranju jevrejske države u Palestini, u mnogome dobile na značaju. U želji da se odupru antisemitizmu, totalnoj asimilaciji i denacionalizaciji i raskinu okove prošlosti, Jevreji diljem svijeta daju podršku cionističkom pokretu, koji prerasta u svjetsku političku organizaciju koja teži osnivanju jevrejske države. Ove ideje, učenja i pokreti su izražavali interese, potrebe i raspoloženja jevrejske omladine u Bosni i Hercegovini, što je nešto kasnije vodilo osnivanju omladinskog cionističkog društva u Banjoj Luci, koje je radilo u okviru Saveza jevrejske omladine u BiH. Unatoč velikom doprinosu privrednom i kulturnom razvoju Banje Luke, njihovo učešće u politici je uvijek bilo upitno i marginalno. No Jevreji su uvijek imali lojalan odnos prema aktuelnoj vlasti i otvoren stav prema drugim vjerama, što je bilo uslovljeno njihovim specifičnim položajem i malobrojnošću, zbog čega se nisu značajnije politički organizovali na nacionalno-konfesionalnoj osnovi.

Središte jevrejskog života uopšte su bile jevrejske opštine, kao samoupravne organizacione jedinice na teritoriji jednog grada ili šire. U jevrejskim opštinama su vođene matične knjige, pinekasi, u koje je bilježen svaki važan događaj unutar opštine. Taj posao je spadao u dužnost rabina. U novim statutima, odobrenim od Zemaljske vlade, izričito je bilo naglašeno pravo državnog nadzora na radom opština, što nije bio slučaj za vrijeme turske vladavine, koja se nije otvoreno miješala u te poslove. Statutom je bilo propisana obaveza vjernika da, u skladu sa ličnim primanjima, daju priloge za izdržavanje opštine i sinagoge, kao i da daju cedačku za socijalno ugrožene članove.

Za izbor i smjenjivanje rabina i vjeroučitelja u jevrejskim školama bilo je potrebno odobrenje vlasti, koja je vrlo skromnim sredstvima subvencionirala jevrejske ustanove.

U Banjoj Luci su odvojeno djelovale sefardska, domaća i aškenaska strana, zbog davno naznačene netrpeljivosti, koja se jednostavno može objasniti činjenicom da su sefardi nakon egzodusa vijekovima živjeli na ovim prostorima i

⁶¹ Braco Poljokan potiče iz stare banjolučke trgovačke jevrejske porodice, koja se svojom sposobnošću izdigla iznad trgovine tog doba. Odmah nakon završene gimnazije u Banjoj Luci zaputio se na studije u Grac, Beč i Pariz, gdje se priključio cionističkom pokretu, a u Sarajevu je bio nosilac naprednog sefardskog pokreta, koji je radio na okupljanju sefarda cijelog svijeta.

vezali se za bosansku zemlju i njene narode, istu osjećali i u većoj mjeri doživljavali kao svoju, što kod aškenaza, s obzirom na njihovo porijeklo⁶², nije bio slučaj. Sefardi su, kao što smo već rekli, svoju opštinu pod nazivom Sefardska izrealitska bogoštovna opština osnovali u periodu između 1848. i 1850. godine. Dok su Jevreji u Banjoj Luci bili u manjem broju, svoje molitve su kratko vrijeme držali u nekom iznajmljenom prostoru u gradu, da bi svoju prvu sinagogu, drvene konstrukcije, podigli na lijevoj obali rijeke Crkvene, na mjestu današnje gradske tržnice, 1870. godine, dakle još za vrijeme turskog perioda. Neposredno nakon upada austrougarskih trupa u ljeto 1878. godine spaljena je do temelja.

Izgradnju druge po redu sefardske bogomolje, sinagoge, lično je vodio prvi rabin sefardske opštine Jozef Nahmias. Ista je podignuta krajem 1880. godine u Jukićevoj ulici, gotovo u samom centru grada. U sastavu sinagoge nalazio se i melder (niža jevrejska škola), a u zgradi preko puta bio je opštinski prostor i stan za rabina.

Osim Nahmiasa, rabini sefardi bili su Jakov Elias, Menahem Romano i M. Atijas, a predsjednici Cadik Levi, S. Poljokan, Jakov Baruh i Isidor Papo.

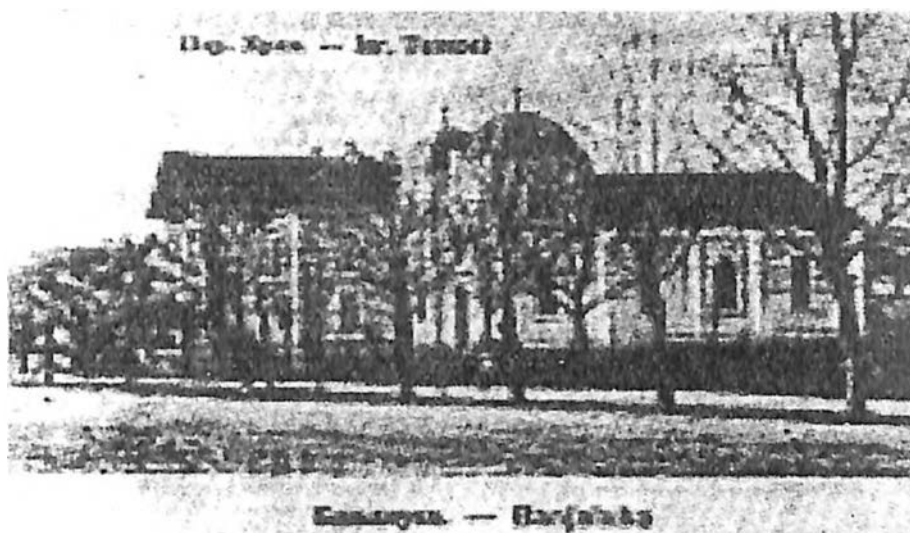
Ulica Ivana Franje Jukića. Lijevo, označen brojem 1, stari sefardski hram, sagrađen 1880, a preko puta, označena brojem 2, zgrada u kojoj su tri decenije bile prostorije sefardske opštine (Muzej Republike Srpske. Snimljeno 1934. g.).

Za ovu sinagogu vezana je jedna zanimljivost koja se odnosi na položaj Aron (h)a kodeša (hebr. kovčeg), svetinje-ormara ili udubljenja u zidu u koje se

⁶² Aškenazi, etnička skupina sjevernoevropskih, srednjoevropskih i istočnoevropskih (njemačkih, poljskih, ruskih) Jevreja

ulažu svici Tore, koji prema tradiciji mora biti okrenut prema Jerusalimu, kod sefarda na južnoj a kod aškenaza na istočnoj strani. Prema pričanju hadži Rafe Poljokana, gradnju hrama je tehnički bilo moguće dovršiti jedino tako da kovčeg bude okrenut prema istoku. Zatražen je savjet od Sarajevskog rabinata. Odgovor je glasio: "Besiman tov" (hebr. srećno) i kovčeg ostade na istočnoj strani.

Opštinski protokol, pinkas, počeo se voditi tek od 1905. godine zahvaljujući tadašnjem predsjedniku Jevrejske opštine Salomonu A. Poljokanu. Prve zapisnike u Sefardskoj bogoštovnoj opštini vodio je dr I. Izrael. Hram je bio u funkciji gotovo do kraja 1936. godine, kada se pristupilo izgradnji novog, o čemu će biti govora u posebnom poglavlju. Iako malobrojnija, aškenaska opština je bila mnogo bogatija i bolje opremljena i organizovana, a protokol je vođen od osnivanja 1883. g. i odobrenja Statuta od strane vlasti. Do izgradnje opštinske zgrade i sinagoge aškenazi su, po svemu sudeći, kao molitveni i kancelarijski prostor koristili iznajmljenu kuću u nekadašnjoj Ulici vojvode Putnika, u neposrednoj blizini današnje Elektrotehničke škole. Predsjednici su bili R. Bramer, A. Mitler i M. Hercog, a rabini M. Hercler, P. Keler⁶³, M. Frankfurter i Sigmund Kon.

Ashkenazi synagogue

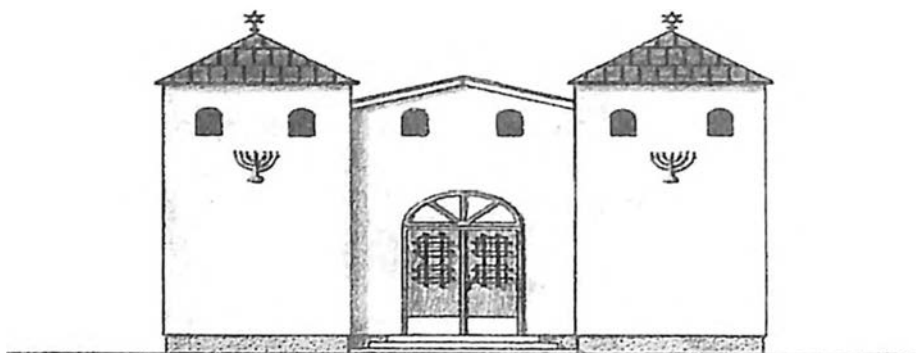
Aškenaski hram nalazio se lijevo od današnje zgrade Crvenog krsta

Aškenazi su potom, u veoma kratkom periodu, između 1900. i 1902. godine, podigli svoj hram izuzetne ljepote.

Obe banjolučke jevrejske opštine su imale organizovanu "Hevra kadiša", službu koja se brinula oko vjerskog obreda prilikom sahranjivanja mrtvih. Jedino zajedničko vlasništvo ove dvije jevrejske opštine bilo je groblje u naselju Borik,

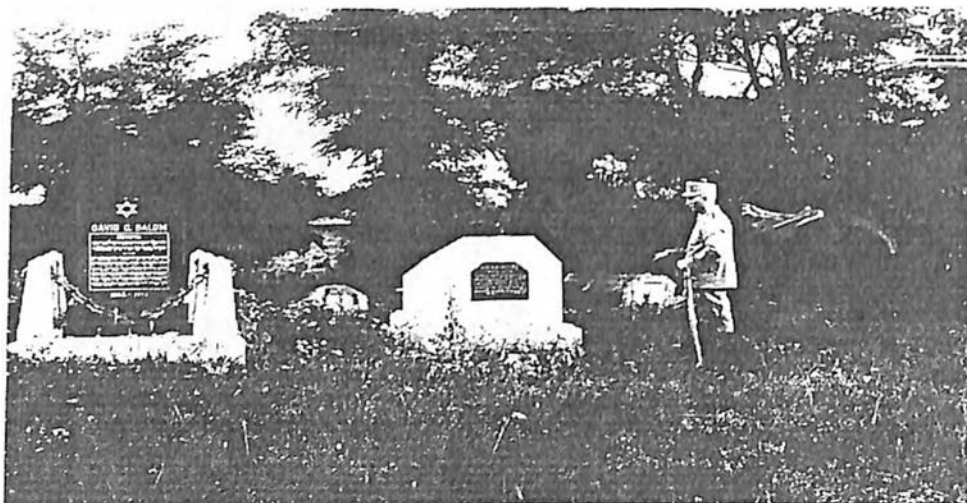
⁶³ Rabin Pinkas Keler je u Banjoj Luci organizovao kurseve hebrejskog. Godine 1925. odselio je u Češku i u Trenčinu imenovan za nadrabina.

veličine 2.820 m², sa malom kapelom i česmom, formirano 1883. godine zahvaljujući angažovanju državnog činovnika Bernarda Nojbaha. Sa lijeve strane visokom zidanom ogradom graničilo je sa pravoslavnim grobljem, a sa desne strane je bio pašnjak veličine 2. 200 m², u vlasništvu obiju opština, predviđen kao rezervni prostor za groblje.

Skica aškenskog hrama izgrađenog 1900-1902. Autor crteža B. Kovačević.

U zidom ograđenom prostoru u redovima su bili spomenici od bijelog mermers (po petnaest u svakom redu), koji su nalikovali srednjovjekovnim stećcima. Spomenici su vremenom dobili patinu. Groblje je trajalo sve do kraja 1976. g., koja je bila kobna za njegovu sudbinu, ali o tome kasnije.

Dio Jevrejskog groblja u Boriku, koje je osnovano 1883. g. Na fotosu se vidi nadgrobnni spomenik Davida G. Saloma (1853-1913). Snimljeno pred Prvi svjetski rat.

III/4 JEVREJI BANJE LUKE U KRALJEVINI SHS U PERIODU IZMEĐU DVA RATA

Pred Prvi svjetski rat na vojno-političkom planu su postojala velika previranja. U Bosni i Hercegovini je raslo opšte narodno nezadovoljstvo protiv okupatora koji je svojim kapitalističkim metodama brisao ljudsko dostojanstvo i stvarao mase siromašnih i nezadovoljnih, koji su se sve više bunili tražeći zakonima zagantovana građanska prava. Ostarjeli austrougarski car Franjo Josip (1830-1916) nakon aneksione krize (1908-1909) i balkanskih ratova (1912-13) vlast predaje u ruke prestolonasljednika Franje Ferdinanda i njegove vojničke partije koja sve više vodi huškačku politiku i bira ratnu opciju prema Srbiji. Iako je Srbija već 1913. g. učinila sve što je u svom ultimatumu Austro-Ugarska tražila, povlačenje sa strateških tačaka iz Albanije i usklađivanje privrednih i saobraćajnih tokova, sve je to bilo nedovoljno. Austro-Ugarska je otvoreno tražila povod za ostvarenje ratne politike prema Srbiji, što se uklapalo u dogovorenu politiku podjele Balkana na liniji razgraničenja od ušća Strume do ušća Timoka. Sve što je istočno od te linije ima da pripadne Rusiji, a zapadno Monarhiji. Predviđeni manevri austrijske vojske u Bosni juna 1914. trebalo je da budu uvod u napad na Srbiju. Plan je razrađen ranije, a u martu iste godine zabilješku o tome je donio zagrebački list *Srbobran*. To je bio povod da pobunjena bosanska omladina pripremi atentat na prestolonasljednika F. Ferdinanda i suprugu Sofiju, koji je izvršen na Vidovdan 28. juna 1914. u Sarajevu, što je bio povod za Prvi svjetski rat.

Istorijske promjene koje su uslijedile poslije završetka Prvog svjetskog rata i stvaranje Kraljevine SHS i Jevrejima u BiH su donijele velike promjene i omogućile im povezivanje na širokoj osnovi sa Jevrejima u Srbiji.

Prema popisu stanovništva Kraljevine SHS iz 1921. na njenoj teritoriji je živjelo 64.159 Jevreja. Kada su se pred kraj Prvog svjetskog rata počele nazirati konture raspada i definitivni nestanak Monarhije, među Jevrejima, koji su do tada bili prilično pasivni i apolitični, dolazi mahom do buđenja nacionalne svijesti koja je pokrenuta isključivo intelektualnom snagom mlađih generacija, kako sefarda tako i aškenaza, koji su svoje napredne ideje i težnje za ujedinjenjem Jevreja širom svijeta promovisali preko cionističkih organizacija i udruženja pri matičnim jevrejskim opštinama. Njihov broj, u težnji da se ujedinjenje što prije postigne, u svim većim gradovima Evrope je brzo rastao. Cionistički pokret, po mišljenju mnogih uglednih historičara, sa stanovništva emancipacije i prosperiteta u mnogome je doprinio pomirenju i približavanju stavova dviju etničkih skupina Jevreja. Tako je bilo i u Banjoj Luci.

Nakon Prve konferencije Jevreja Kraljevine SHS 1919. g., već 1920. dolazi do Prvog osnivačkog kongresa i formiranja Saveza jevrejskih opština Kraljevine SHS, sa strogo određenim pravilima i sa sjedištem u Beogradu. Za predsjednika Saveza izabran je cionista iz Osijeka Hugo Špicer, a za predsjednika Izvršnog

odbora dr Pops. Velike zasluge u tome imali su i već istaknuti i afirmisani vrhovni rabin dr Isak Alkalaj i vrlo aktivni nadržabin Ignjat Šlang.

Novonastala kraljevina je priznala ravnopravnost svim građanima, a time i Jevrejima, koju su oni imali od ranije, a jevrejstvo kao religija je dobilo isti tretman kao i veće i brojnije religijske zajednice. Vremenom je to doprinijelo da učešće Jevreja u javnom i kulturnom životu BiH, a time i u samoj Banjoj Luci, konačno krene uzlaznom putanjom.

Kad je u pitanju banjalučka privreda, gotovo da nije bilo privredne grane u kojoj Jevreji nisu bili zastupljeni. Povećani broj Jevreja u Banjoj Luci nakon formiranja Kraljevine SHS, zbog migracije aškenaskih porodica iz Evrope, unosi više dinamike i živosti, kako u jevrejsku zajednicu tako i u privredne tokove grada koji je bio u stalnom usponu.

Gospodska ulica u Banjoj Luci. Lijevo su tri jevrejske radnje: časovničarsko-draguljarska Morica Gottliba, otvorena 1902. g., trgovina mješovitom robom Morica Hercoga i zlatara Arona A. Saloma. Snimljeno 1920. g. (Arhiv Republike Srpske u Banjoj Luci).

Prisustvo Jevreja u Banjoj Luci otvaralo je mogućnost za modernizaciju poslovanja i brži prodor najnovijih svjetskih tehničko-tehnoloških dostignuća⁶⁴, uz osnivanje banaka i agentura i razvoj modernog robno-novčanog sektora.

Otvoren je veliki broj novih radnji, a stare su obnovljene i modernizovane. Među poznatijima su apoteka Roberta Bramera, urarsko-draguljarska radnja Morica Gottliba, moderne manufakture Haima i Erne Poljokan, zlatare Arona A.

⁶⁴ Od prva tri telefona 1912 g. u Banjoj Luci, dva su bila u vlasništvu Jevreja, i to Isaka Poljokana i Morica Grinvalda.

Saloma, komisione i agenturne radnje Morica Grinwalda i Aleksandra Kastla⁶⁵, gvoždarske robe A. Fišera, mješovite i kolonijalne robe Nojmana i Wajsa (Neumann & Weiss).

Otvoren je i niz novih radnji specijalizovanih za pružanje velikog broja zanatskih i trgovačkih usluga: (1) Cadik Alkalaj, agenturni obrt, (2) Kalma Altarac, saraf-mjenjač novca, (3) Salom Altarac, sin Kalme, urar, (4) Jakov Baruh, manufakturna konfekcija, (5) Isak Baruh, trgovina stranom robom, (6) Moric Hercog, špeceraj stakla i porcelana, (7) Bernārth Bruckner, zubar, (8) Robert Bramer, optičar, (9) Helena Sorger, praonica rublja, (10) Leopoldina Krebs i Johana Singer, modni šivaći salon, (11) Haim Nahmias, tvornica drvenih lula i češljeva, (12) Salomon Poljokan, komisyon zemaljskih proizvoda, (13) Isak Poljokan, trgovina mješovitom i pomodnom robom, (14) Leon Poljokan, manufakturni špecerajski obrt, (15) Hajnrih Singer, trgovina šivaćim strojevima, (16) Todoros Levi, opančarska radnja, sarafski obrt i prodaja na veliko, (17) Laura Levi, manufakturna radnja, (18) Majer Levi, muška odijela, (19) Jakov Levi, tandlerski obrt, (20) dr Haim-Bukus Levi, prvi rentgen aparat u Banjoj Luci, (21) Moric Jelinek, špeceraj stakla, porcelana, lampi i lustera, (22) Julijus Šnieler i Đuro Kon, špeceraj i knjižnica, (23) Aron Salom, sajdzija i zlatar, a od 1926. g. trgovina sijalicama i elektro opremom, (24) Moric Gottlib, urar i draguljar, (25) Isak Lihtenštajn, trgovina muškim i ženskim odijelima i odjevnim predmetima, (26) David Nahmias, limar, (27) Julius Šnieler, trgovina galanterijskom robom, (28) Fišer, gvoždarski obrt, (29) Salomon Altarac, užarski obrt, (30) Samuela Levi, supruga Jakova, prodaja kože i kožnih predmeta, (31) Joakim Štajnlauf, trgovina sitnom pletenom robom, (32) Avram Altarac, preduzeće za instalaciju telefona i električnih zvona, osnovano 1920. g., (33) Rozalija Štajnlauf, trgovina sitnom robom, (34) David Izrael, mesarski obrt, (35) Salomon Levi, limar, (36) Leon S. Levi, trgovina starim odijelima, (37) Mošo Levi, kupoprodaja stare robe, (38) Sara S. Levi, stara odijela, (39) Irena Levi, galanterijska radnja, (40) Salomon Sarafić, mjenjač, (41) David, Jahmija i Jozef Sarafić, tvornica papirnatih vrećica, (42) Abraham Altarac, postolarski obrt, (43) Moric Gottlib, fotograf, (44) Samuel Nahmias, postolarski obrt, (45) Abraham Altarac, od 1908. g. obućar, (46) Helena Sorger, praonica rublja, (47) Jozef D. Nahmias, veletrgovina galanterijom, (48) Albert Giusto, muška odijela, (49) Jozef Šindler, krojač.

Pobrojane trgovačke i zanatske radnje u rukama banjolučkih Jevreja samo su neke od prvobitno osnovanih ili obnovljenih u Banjoj Luci.⁶⁶

⁶⁵ Kastlov čošak i danas je glavni gradski orijentir.

⁶⁶ Sva imena su izdvojena iz originalnih spiskova Privredne komore Banja Luka iz 1929. g., koje čuva Arhiv Republike Srpske u Banjoj Luci.

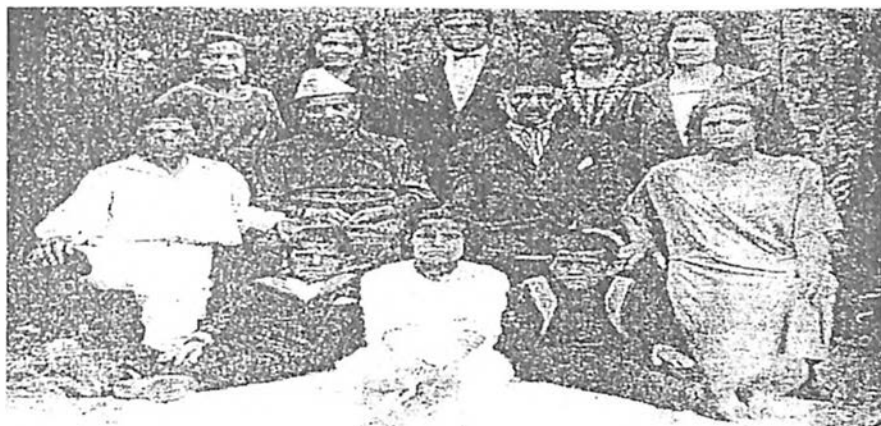
**Kuća Isaka i Erne Poljokan u staroj čaršiji. U prizemlju je bila najuglednija banjolučka manufakturna radnja. Lijevo je hotel "Palas"
(Muzej Republike Srpske u Banjoj Luci)**

**Lijevo od Hotela "Palas" je dio kuće Salomona Haima Poljokana u kojoj se nalazila njegova trgovačka radnja
(Muzej Republike Srpske u Banjoj Luci)**

**Bračni par Micika i Salomon Haima Poljokan i sin Rafael
(Arhiv Republike Srpske u Banjoj Luci)**

Mnogobrojna porodica limara Salomona Moše i Rahele Levi. Na fotosu, desno, kleči kćerka Rifka, koja je živjela u Banjoj Luci do smrti 1986. Danas u Banjoj Luci živi nekoliko njenih potomaka (Arhiv Republike Srpske u Banjoj Luci)

Za razvoj modernog bankarskog sektora, dioničarskih društava sa domaćim i inostranim kapitalom, te upravljanje finansijskim preduzećima, u Banjoj Luci su zaslužni Jevreji. Među osnivačima Prve banjolučke štedionice d.d., koja je počela sa radom 1894. g. je i aškenaski Jevrejin Robert Bramer, apotekar. Većina osnivača Bosanske banke (1927. g.) su Jevreji. U sastav ove banke ušla je Banka za trgovinu i obrt u Banjoj Luci, osnovana 1911. g. Među osnivačima banke bili su i dvojica nauglednijih Jevreja tog vremena, Arnold Fišer i Salomon Poljokan, koji su bili i njeni prvi direktori. U Bosanskom akcionarskom društvu za iskorišćavanje drveta u Banjoj Luci od devet članova uprave tri su Jevrejina.

Akcionarski kapital 30 miliona dinara uložen je u eksploataciju bosanskih šuma sa koncesijom do 1942. godine. U Bosanskom akcionarskom društvu za iskorišćavanje drveta i parnih pilana, sa sjedištem u Banjoj Luci, prisutni su i Jevreji. Društvo je osnovano pred Prvi svjetski rat 1914. godine, fuzijom tadašnjih industrijskih preduzeća "Vrbanja" a.d. i "Gec". Ono je imalo i sopstveni šumski kolosijek u dužini od 100 km. "Babić" Industrija drveta d.d. Banja Luka, sa udruženim jevrejskim kapitalom, osnovana je 1914. godine, a nastala iz firme Spasoja Babića.

Ima više faktora koji su uticali na to da Jevreji imaju mnogo uspjeha u svim privrednim djelatnostima. Predisponirajući faktor u svemu je njihova porodična povezanost i međunarodna rasprostranjenost, polivalentnost zanimanja, nasljeđe i uticaj judaizma na materijalno blagostanje. Porodična povezanost doprinosi grupisanju i koncentraciji kapitala i nepokretnosti na jednom mjestu. Njihovi potomci svojom međusobnom susretljivošću pružaju trgovačke i druge informacije, nastupaju kao žiranti po trgovačkim mjenicama i kreditima, koje dobijaju pod veoma povoljnim uslovima. Sama činjenica da se neki Jevrejin toga doba bavi trgovinom na veliko i malo, obezbjeđivala mu je poslovne veze u svijetu. Znatan broj velikih svjetskih firmi na raznim kontinentima su jevrejske. Te okolnosti su pogodovale da jevrejske privrednike registruju, orijentišu i grupišu kao velike uvozno-izvozne kompanjone i bankare. Jevrejima se kroz viševjekovno bitisanje sprečavalo u gotovo svim državama da nađu posao i zanimanje koje im odgovara, što znači da nisu mogli da budu ono što su htjeli nego što su morali. Tako su mnoge godine i vijekovi od Jevreja stvorili uspješnu trgovačku naciju u privrednom sistemu poslovanja, bankarstvu i diplomatiji. U duhu je jevrejske religije uvjerenje da pobožnost i materijalno blagostanje omogućavaju puno bogatstvo duhovne kreativnosti koja vremenom oslobađa čovjeka. Postojala je jevrejska duhovna elita, ali je malo bila zastupljena u balkanskim okvirima. Većina Jevreja bila je upućena na uske privredne tokove za koje je trebalo puno radnog elana i energije. To se odnosilo i na domicilni živalj. U našem narodu je bilo uvriježeno pogrešno mišljenje da samo omladina bez perspektive treba da ide u škole učenika u privredi, što je dovelo do toga da su se zanati našli u situaciji pokore, jer samo siromašni i bez perspektive i mogućnosti bolje zarade idu u tom pravcu. "Daću ja tebe, sine, na zanat" je postala prijetnja za one iz boljih kuća koji nisu htjeli da uče visoke škole. Danas se situacija, gledana kroz prizmu sadašnjeg nivoa socijalnog statusa društva i privrednog okruženja, drastično mijenja. Istini za volju, zanati i trgovina dolaze do punog izražaja, s tim što je radni elan omladine izgubljen u modernom vremenu i navikama. I među Jevrejima, kao i u svakoj drugoj naciji, u većini su ljudi sa prosječnim ambicijama i materijalnim statusom.

JEVREJSKA UDRUŽENJA U BANJOJ LUCI

Uporedo sa učešćem u privrednim tokovima, u prvoj polovini XX vijeka sve je zapaženije učešće Jevreja u društvenom i kulturnom životu grada na Vrbasu. U Banjoj Luci je u međuratnom vremenu djelovalo, u sklopu Saveza Jevreja Kraljevine SHS, više značajnih jevrejskih društava različitog karaktera i opredjelenja. Djelatnost jevrejskih društava u Banjoj Luci je bila i te kako razvijena, zahvaljujući upornom radu i zalaganju malobrojne jevrejske omladine i studentske inteligencije, koja je donosila mnoge napredne i uvijek aktuelne evropske ideje o budućem rješenju jevrejskog pitanja i o cionizmu, čime je po značaju prevazilazila mnoga razvijenija jevrejska društva iz bliže i dalje okoline.⁶⁷ To vrijeme je bilo dosta osjetljivo na širem kulturnom planu, ako se ima u vidu pokušaj Španije na promociji hispanске kulture na račun tobože otkrivenog sefardskog pokoljenja koje svoje emocije izražava na španskom jeziku, zatim pokušaj intenzivnije antisemitske kampanje koja je nastala nakon raspada Dvojne monarhije i prinudila mase aškenaza da se rasprše po cijelom svijetu i, konačno, ekspanzija naprednog sefardskog i cionističkog pokreta, koji je svojom težnjom za ujedinjenjem Jevreja privukao široke omladinske mase i studentsku intelektuaciju da krenu jače i odlučnije u borbu protiv nepravednog rješavanja jevrejskog pitanja. U Banjoj Luci je djelovalo više udruženja sa jevrejskim predznakom koja su odražavala generacijsko jedinstvo unutar zajednice i međusobno povjerenje između sefardske i aškenaske opštine, koje je jačalo uporedo sa jačanjem cionističkog pokreta.

Najstarije i najtrajnije jevrejsko udruženje u Banjoj Luci je bilo židovsko građansko društvo *Kadimah* (hebr. naprijed), koje se brinulo o očuvanju građanske ravnopravnosti Jevreja po pitanju socijalne demokratije i zaštite. Predsjednik udruženja polovinom 1922. g. bio je Aron A. Salom.

Najstarije jevrejsko humanitarno društvo u BiH *La Benevolencija*, osnovano 1892. godine, djelovalo je na cijeloj teritoriji BiH pa i u Banjoj Luci. Imalo je detaljno razrađene programe sa krajnjim ciljem očuvanja i razvoja jevrejske zajednice na prostorima Kraljevine SHS, što se i potvrdilo 1924. godine na proslavi tridesetogodišnjice osnutka, kada su se okupile sve članice Saveza jevrejskih opština Jugoslavije i *La benevolenciji* odale vrhunsko priznanje za njen rad, ne samo na polju socijalne skrbi nego prvenstveno na polju školovanja i obrazovanja mladih i perspektivnih generacija koje su unijele dinamiku u razvoj matičnih jevrejskih opština.

U Banjoj Luci je bilo zapaženo djelovanje jevrejskog društva *Esperansa* (Nada), osnovanog početkom 1925. godine, produžene ruke bečkog a kasnije i

⁶⁷ U Bosni i Hercegovini je bilo preko 70 jevrejskih društava raznog djelovanja koja su dala potporu školovanju i obrazovanju omladine i socijalnu skrb siromašnim i brigu o starim licima.

zagrebačkog istoimenog udruženja sefardskog pokreta. Svoje djelovanje je baziralo na proučavanju istorije, književnosti i filozofije jevrejskog naroda, sa naročitim osvrtom na izučavanje jevrejsko-španskog jezika ladina, te istoriju sefardskih Jevreja. Velike zasluge za uspješan rad banjolučke *Esperanse* pripadaju bečkom studentu Braci Poljokanu, velikom jevrejskom nacionalnom radniku iz Banje Luke, koji je sav svoj rad, preko *Esperanse* i jevrejskih listova, bečkog *Sefardskog svijeta*, sarajevskog *Jevrejskog života*, a potom i *Jevrejskog glasa*, posvetio ujedinjenu jevrejskog naroda u svjetskim razmjerama. Zahvaljujući njegovoj angažovanosti, redakcija *Jevrejskog života* imala je svog dopisnog člana iz Banje Luke (Jakov Levi).

O socijalnom statusu članova jevrejskih opština u Banjoj Luci je brinulo i davalo potporu Jevrejsko gospojinsko društvo *Beruria*, čiji je višegodišnji predsjednik bila Erna Poljokan. Od tri omladinska jevrejska društava koja su djelovala u Banjoj Luci, na prvom mjestu treba spomenuti *Ezru*, koja je osnovana 1920. godine. Brojala je oko 40 članova i imala vlastitu čitaonicu u kojoj se vršila naobrazba i proučavala jevrejska istorija sa posebnim osvrtom na mogućnosti aktivnog djelovanja na poboljšanju položaja jevrejske omladine u svijetu. Pored ostalih, predsjednici ovog društva bili su Samuel Romano i David Sarafić. Drugo po redu je Jevrejsko žensko omladinsko društvo *Debora*, a treće Srednjoškolsko cionističko društvo *B'ne Cion* (hebr. sinovi Ciona), koje je imalo 22 aktivna člana, a obuhvatalo je sljedeće sekcije: literarnu, hazenu i fudbalsku. Njegovi predsjednici su bili B. Filenstajn i jevrejski nacionalni radnik Salomom (Emil) Sarafić⁶⁸.

1. Isak Rozenberg

Poljokan⁶⁹, a iz mlade Rafo Levi, F. Hofman i Maks Vajs.

Kao odgovor na nadirući antisemitizam nakon raspada Dvojne monarhije, u BiH je u stalnom usponu bio cionistički pokret, koji je djelovao preko lokalnih cionističkih organizacija. Jedna od njih je bila i banjolučka *Wizo*, cionistička organizacija koja je djelovala u sklopu Međunarodne cionističke organizacije žena. U rukovodstvu organizacije aktivnim i

pozitivnim stavom prema cionizmu isticao se predstavnik starije generacije Hadži Rafo

⁶⁸ Salomon (Emil) Sarafić rođen je 6. marta 1910. u Banjoj Luci. Potiče iz čuvene banjolučke jevrejske porodice Sarafić (Salom). Od rane mladosti aktivno učestvuje u jevrejskom životu Banje Luke, kao predsjednik omladinske cionističke organizacije u sklopu tadašnjeg Saveza jevrejske omladine Kraljevine SHS. Poslije mature odlazi u Zagreb, gdje aktivno učestvuje u radu zagrebačkih jevrejskih društava "Židovsko akademsko potporno društvo", "Makabi" i "Esperansa". Za vrijeme Drugog svjetskog rata bio je uključen u NOP.

⁶⁹ Hadži Rafo Poljokan, svjetski putnik, jedini je Jevrejin iz Bosne i Hercegovine koji je prisustvovao Prvom cionističkom kongresu u Bazelu 1879. g. Na ovaj daleki put Rafo se

Od sportskih klubova u Banjoj Luci je djelovao fudbalski klub tradicionalnog naziva *Makabi* (hebr. čekić), koji je redovno odmjeravao snage sa lokalnim banjalučkim i prijedorskim fudbalskim klubovima. Egzistirao je sve do 1930. godine.

Pionirsku ulogu u ženskom banjolučkom kolektivnom sportu odigrale su članice *Makabija*, ženskog sportskog kluba, koje su počele igrati hazenu i time bile prve Banjolučanke koje su počele razvijati ekipnu sportsku igru. Ubrzo nakon osnivanja, jula 1922. godine, odigrale su prvu zvaničnu utakmicu protiv Ženskog sportskog kluba *Makabi* iz Tuzle i pobijedile. Svojim dobrim nastupom hazenašice *Makabija* su obezbijedile učešće na trećem sletu židovskih omladinskih udruženja Kraljevine SHS u Zagrebu.

Kada je riječ o šahu, Jevrej Isak Rozenberg je dao svoj doprinos razvoju banjolučkih šahovskih klubova.

Sva pomenuta udruženja su bila vezana za banjolučke jevrejske opštine, iz kojih se regrutovalo članstvo, a ista su posredno djelovala u sklopu Saveza jevrejskih opština Kraljevine SHS. U radu jevrejskih opština i pomenutih organizacija uvijek se njegovala tradicija obilježavanja nacionalnih jevrejskih praznika, što se generacijski prenosilo s koljena na koljeno i budile davne uspomene i sjećanja na mile i drage potomke koji su, pod daleko težim uslovima, prenosili i njegovali tradiciju. Proslave istorijskih jevrejskih praznika su uvijek bile obilježene karakterističnim vjerskim obrednim radnjama i prigodnim molitvama, kako u opštinama tako i u krugu porodice, ističući pri tome značaj vjerskog i nacionalnog kao jedinstvene cjeline koja je spasila jevrejski narod od potopa do modernog doba.

U radu Studentske organizacije *Makabi* isticao se Moric Levi⁷⁰.

Humanitarni rad je unutar zajednice bio jako zastupljen i strogo se vodilo računa o potpori siromašnima. Darodavci iz reda jevrejskog naroda odazivali su se baš na svaku humanitarnu akciju, dajući veliku cedaku, ne gledajući na vjeru, boju kože i naciju. Posebno vrijedi istaknuti akciju u korist Fondacije udovica i ratne vojne siročadi, sprovedenu 1917. g. na široj regiji. Jevreji su po tom pitanju bili angažovani u gotovo svim dobrotvornim kampanjama, i na ličnom planu i

nije uputio da bi vidio Švajcarsku i Bazel, već ga je na to nagnalo njegovo srce, koje je bilo snažno privrženo rodoljubivim cionističkim idejama. Poslije boravka u Bazelu hadži Rafo Poljokan postaje redovan gost na svim većim cionističkim skupovima. Duh cionizma širio je i u krugu svoje porodice, tako da se na narednom skupu cionista u Hamburgu hadži Rafo pojavio sa svojom kćerkom. Do same smrti, 1930. godine, hadži Rafu nije napuštalo ushićenje zbog pripadnosti cionističkom pokretu.

⁷⁰ Moric Levi je rođen 1916. u Banjoj Luci u skromnoj devetočlanoj građanskoj porodici u kojoj je bio jedno od devetoro djece (sedam sinova i dvije kćeri). Nakon završenih studija na Tehničkom fakultetu u Zagrebu, priključio se Narodnooslobodilačkom pokretu u borbi protiv fašizma. Po oslobođenju je bio višegodišnji član Izvršnog odbora Jevrejske opštine Beograd i Saveza opština Jugoslavije, gdje je dao ogroman doprinos na sređivanju podataka o jevrejskim grobljima u Jugoslaviji.

kao aktivisti organizacije društva Crvenog krsta. Tako je 1939. g. dvoje Jevreja u okviru ove organizacije odlikovano: trgovac Georg Kon zlatnom, a Erna Nahmias srebrnom medaljom.

Na polju umjetničkog djelovanja međunarodnu reputaciju kao muzičari stekle su dvije Banjalučanke iz reda jevrejskog naroda: Adi Almosino (kći Morica Almosina) i Rahela Poljokan, dok su se kao književni radnici isticali Zlatko Grinvald-Gorjan, Hans Bramer i Braco Poljokan. Na polju likovnog stvaralaštva istakao se slikar ekspresionista Salamon Papo, koji je akademsko obrazovanje stekao u Zagrebu.

Tokom 1923. banjalučki jevrejski studenti su pokrenuli humorističko-satirični list *La Trazera* (na ladinu stražnjica), čiji su tekstovi bili štampani i na ladinu i na srpskom jeziku. Njen glavni urednik bio je Maks Rozenrauh. *La Trazera* je odmah nakon izlaska prvog broja bila ukinuta zbog kritike aktuelne vlasti.

TRAZERA
SA „SLETSKIM“ PRILOGOM.

Radi preobilja materijala izlazi još po koji put
Broj 2. Banja Luka, dne 30. augusta 1923. Čist prihod ide. Z. N. F.

Bolnim srcem javljamo svim znancima,
prijateljima i čitateljima, da je

Prvi broj „Trazere“

što nesretnim slučajem, što mučeničkom smrću na
lomači nekoliko časaka iza rođenja preminuo.

Naslovna strana humorističkog lista jevrejskih studenata "La Trazera" iz 1923. g.
(Preuzeto iz knjige A. Ravlića "Banjalučki povijesni listići 1")

Značajnije učešće Jevreja u kulturnom i uopšte društvenom životu Banje Luke je više rezultat njihovog obrazovanja, agilnosti i kvaliteta, a manje kvantiteta. Prema državnoj statistici i popisu iz 1921. godine, u Bosni i Hercegovini je živjelo svega 12.028, a prema statistici Saveza rabina 1.370 Jevreja.

U banjolučkom okrugu, prema državnoj statistici, na površini od 9.018 km², 1910. godine je živio 421 Jevrejin. Za 1921. godinu postoje različiti podaci i njihov broj se kreće u rasponu od spekulativnih 1.100 (što je malo vjerovatno) do 625 (što je mnogo prihvatljivije). U banjolučkom srezu, na površini od 1.614 km², živio je svega jedan Jevrejin, što znači da su Jevreji isključivo živjeli u samom gradu. Iz rezultata popisa iz 1931. g. može da se zaključi da broj Jevreja stagnira, pa čak u izvjesnom mjeri i opada zbog navodnog iseljavanja jevrejskih porodica, prvenstveno u okolna mjesta (Sanski Most, Prijedor, Kotor Varoš, Gradiška), ali i prema većim centrima (Sarajevo, Zagreb i Beograd).

Nakon 1931. godine broj Jevreja u Banjoj Luci je u stalnom porastu⁷¹, da bi pred sami Drugi svjetski rat njihova brojnost dostigla cifru od 450 do 480 članova. Prethodno rečeno ne može biti kategorična tvrdnja. Izvori ovih podataka 10-20%, pa i više, odstupaju od zvaničnih statističkih izvještaja, koji ne mogu biti prihvaćeni kao apsolutno tačni jer su životna praksa i stanje na terenu vjerodostojniji pokazatelji. Ne treba zaboraviti jednu kobnu istinu, koju možemo posmatrati sa više strana i koja je već tada bila u mnogome aktuelna i prisutna. Nepobitna je činjenica da se već tada dvije trećine Jevreja aškenaza nije izjašnjavalo kao Jevreji. Ova činjenica, kroz emotivni strah od gubitka porodice i dobara, naročito je došla do izražaja u tadašnjoj atmosferi porasta i aktuelizacije profašističkog antisemitizma. Sve upućuje na to da je spoznaja o asimilaciji mojsijevaca, koju su balkanski studenti donosili sa univerziteta u Beču, Budimpešti i Pragu u naše krajeve, vrlo brzo postajala stvarnost. Asimilanti su vrlo rado primali drugu nacionalnost zbog navodnih loših sjećanja na ropstvo i geto. Po vjeri isključivo u svojim kućama i sinagogama, a izvan njih mojsijevci a ne Jevreji. I stav nejevrejske sredine prema asimilantima je bio nepouzdan i počesto je naginjao antisemitizmu, koji je u periodu od 1933. do 1940. godine doveo do masovnih iseljenja aškenskih Jevreja iz evropskih zemalja, prvenstveno Njemačke, Austrije, Mađarske i Čehoslovačke. Bila su to vremena velike nestabilnosti i nemira.

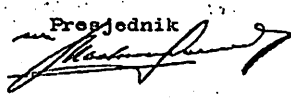

⁷¹ Nadolazeći antisemitizam u Evropi doveo je do masovnog iseljavanja Jevreja aškenaza iz Njemačke, Austrije, Čehoslovačke i Poljske. Između dva svjetska rata u Jugoslaviju je stiglo 55.000 hiljada Jevreja, od kojih je većina, njih oko 50.000 hiljada, u potrazi za spasom nastavilo put.

IZGRADNJA SEFARDSKOG HRAMA

Ne sluteći da će val nadolazećeg fašizma prouzrokovati Drugi svjetski rat i holokaust⁷², stradanja i patnje jevrejskog naroda neviđenih razmjera, sa velikim nabojem ogrčene mržnje antisemitske zaludene hitlerovske mase i njenih sluga pod izgovorom antihišćanstva Jevreja, sefardi su u Banjoj Luci, na čelu sa I. Papom, D. Salomom, A. Poljokanom i rabinom Jozefom Nahmiasom, nakon dugog niza godina pripremnih radnji, konačno bili u poziciji da ostvare svoje stare snove i težnje za izgradnjom jevrejskog sefardskog kulturnog doma sa sinagogom. Mlađe i poletnije rukovodstvo Jevrejske bogoštovne opštine sefardskog obreda podnijelo je 26. juna 1934. godine Gradskom poglavarstvu molbu za izdavanje dozvole za izgradnju zgrade Opštine, jer je postojeća, prema odluci nadležne komisije, bila predviđena za rušenje. No kako je Građevinski odbor, nakon uvida u postojeću dokumentaciju, dao mišljenje da bi nova zgrada sa budućim hramom trebalo da predstavlja jedinstvenu arhitektonsku cjelinu, uklopljenu u budući regulacioni plan, tako se i postupilo.

Stanje se nije bitnije mjenjalo sve do 24. novembra 1936. godine, kada je zvanično podnijeta molba za odobrenje izgradnje doma Jevrejske bogoštovne opštine sefardskog obreda. S obzirom na to da se tih godina pristupilo značajnijem uređenju međugradskih i gradskih ulica, asfaltiranju kolovoza, postavljanju saobraćajnih znakova i postavljanju nove vodovodne i kanalizacione mreže, gradnja hrama nije odobrena sve dok se definitivno ne riješi pitanje regulacije Jukićeve ulice, u kojoj je predviđena gradnja sefardskog doma sa sinagogom. Nakon što je Gradska opština izradila prijedlog regulacije Jukićeve ulice, sefardska opština pristupila je izradi projekta hrama. U vezi sa izradom ovog projekta, utvrđen je sljedeći građevinski program: na pročelju objekta, prema Princa Pavla ulici, treba da se postavi glavni ulaz u hram. Glavni ulaz je sadržavao otvoreni vestibul iz koga se stupalo u predvorje namijenjeno vjerskim obredima za manji broj vjernika. Iz ovog vestibula, kroz malu prostoriju, vodi ulaz u vestibul Kulturnog doma, a odavde na stepenište koje služi za prilaz prvom spratu Kulturnog doma i za prilaz u donju i gornju galeriju.

⁷² Imenica grčkog porijekla koja označava žrtvu paljenicu (hebr. šoa), koja se prinosila na oltar i tamo spaljivala. Koristi se za označavanje cijelog perioda neviđenog stradanja poslije rata.

JEVREJSKA VJEROISPOVJEDNA OPŠTINA SEFARDSKOG OBREDA BANJA LUKA	JEVREJSKA VJEROISPOVJEDNA OPŠTINA SEFARASKOG OBREDA BAŃA LYKA
Broj <u>254</u> Epoj _____	Banja Luka, 26. juna 1934.
Opreštene od taksa na temelju Zakona o vjerskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji § 10	
GRADSKOM POGLAVARSTVU u BANJOJ LUCI.	
Molimo da nam se izda gradjevna dozvola za gradnju dvorišne sepišinske zgrade u Jukiševoj ulici, a prema priloženim planovima.	
26. JEVREJSKA VJEROISPOVJEDNA OPŠTINA	Predsjednik
	

**Molba Gradskom poglavarstvu za izdavanje odobrenja za izgradnju zgrade opštine
(Arhiv Republike Srpske)**

Iz predvorja se stupa u glavnu prostoriju hrama koja je, zbog ograničenosti gradilišta, odmjerena tako da pored potrebnih hodnika može da primi bez stiske 180 vjernika. Na glavnu prostoriju hrama nadovezuje se prostorija za svetište, iz koje se stupa u prostoriju sveštenika rabina. Desno od svetišta je prostor za stepenište kojim se ulazi u prostor iznad svetišta. Gornja etaža sadrži gornju i donju galeriju koja može da primi okruglo 100 vjernika, zatim hor koji je situiran iznad svetišta i prostoriju koja je situirana iznad prostorije za sveštenika, a ima neposrednu vezu sa horom i namijenjena je za potrebe dirigenta hora.

Kod izrade projekta moralo se voditi računa o ispunjenosti prostora, i to tako da visine gornjih etaža moraju biti što podesnije postavljene prema stepeništu koje je bilo zajednički pristup kako za hram tako i za Kulturni dom.

**Краљевска банска управа
Врбаске бановине
Техничко оделење**

Број: V- 22121 /1936 г.
24 новембра 1936 г.

У Бања Луци

Предмет: Новоградња дома Јеврејске богословне општине сефардског обреда у Бањој Луци, забрана грађевне до одобрења планова.

 Tel.:

Dokument o zabrani novogradnje hrama do izrade plana regulacije Jukićeve ulice, u kojoj hram treba biti podignut (Arhiv Republike Srpske)

**КРАЉЕВСКА БАНСКА УПРАВА
ВРБАСКЕ БАНОВИНЕ
ТЕХНИЧКО ОДЕЉЕЊЕ
V-Бр: 22180/36**

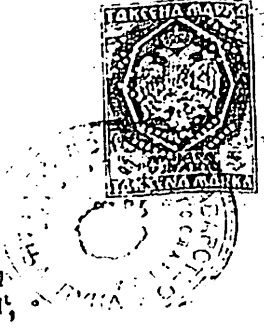
26 новембра 1936 године
Бања Лука

ПРЕДМЕТ: Новоградња Дома Јевр. богословне општине сефард. обреда у Бањој Луци, одобрење планова.-

Св. бр. 30.029/36

ОПШТИНСКОМ ПОГЛАВАРСТВУ

БАЊА ЛУКА

Dokument kojim se odobrava novogradnja hrama i sefardskog kulturnog doma (Arhiv Republike Srpske)

Kod izrade projekta moralo se voditi računa o ispunjenosti prostora, i to tako da visine gornjih etaža moraju biti što podesnije postavljene prema stepeništu koje je bilo zajednički pristup kako za hram tako i za Kulturni dom.⁷³

Konačno se ubrzanim tempom pristupilo izgradnji sefardskog hrama novembra 1936. g. Postojeći templ, zbog neprikladno male veličine i izgleda, nije zadovoljavao potrebe članstva sefardske opštine, čiji broj je bio u stalnom

⁷³ Izvodi iz originalnog tehničkog ekspozea ing. arhitekture Stojana Borovnice, koji je vodio izgradnju Kulturnog doma i hrama (Arhiv Republike Srpske)

porastu. Na istom mjestu gdje se nalazio stari hram (koji je srušen zajedno sa skromnom dvorišnom kućicom u kojoj je bio meldar), na raskršću Jukićeve i Princa Pavla ulice, podignut je novi i najznačajniji hram u Banjoj Luci, koji je zasijao u punom smislu te riječi. Već 13. decembra 1936. g. prvi put u posjetu Banjoj Luci dolazi vrhovni nadrabini Kraljevine Jugoslavije Isak Alkalaj. U pratnji banjolučkih rabina S. Kona i M. Atijasa i bihačkog rabina, obavio je osveštanje jevrejskog Kulturnog doma, koji je već tada bio pod krovom, i sinagoge čiji temelji su bili postavljeni (Kulturni dom i sinagoga su bili jedinstveno arhitektonsko zdanje). Prvi dolazak vrhovnog nadrabina Kraljevine Jugoslavije je bio na veliku radost svih Jevreja Banje Luke i okolnih varošica, kao i veliki događaj za sam grad. Tom prilikom vrhovni nadrabini I. Alkalaj je bio primljen kod bana Vrbaske banovine Bogoljuba Kujundžića.

GRADSKOM POGLAVARSTVU

BANJA LUKA.

Na gore označeno Vaše rešenje, čast je potpisanoj Opštini izvestiti, da su na gradjenju Kulturnog Doma završeni svi oni radovi, na čije izvršenje po zakonu o radnjama ima pravo samo preduzeće, koje raspolaže sa ovlašćenim licima tehničke spreme i te je radove završilo gradjevinsko preduzeće Ing. Ivan Glatz iz Banje Luke.

Dovršne radove, kao stolarske, instalaterske, kamenarske i druge, Opština je iz razloga štednje morala da izda ovlašćenim obrtnicima, a ostale radove, kao unutarnje malterisanje i izrade betonskih podloga, Opština vrši u svojoj režiji.

Funkciju nadzornog inženjera za sve radove, kao i do sada vrši i dalje g. Ing. Stojan Borovnica.

Molimo Gradsko Poglavarstvo da ovo izvoli uvažiti.

Za
JEVREJSKU VEROISPOVEDNU OPŠTINU
SEFARDESKOG OBREDA

Pretsednik,

GRADSKO
POGLAVARSTVO
BANJA LUKA
1937

GRADSKO
POGLAVARSTVO
BANJA LUKA
1937

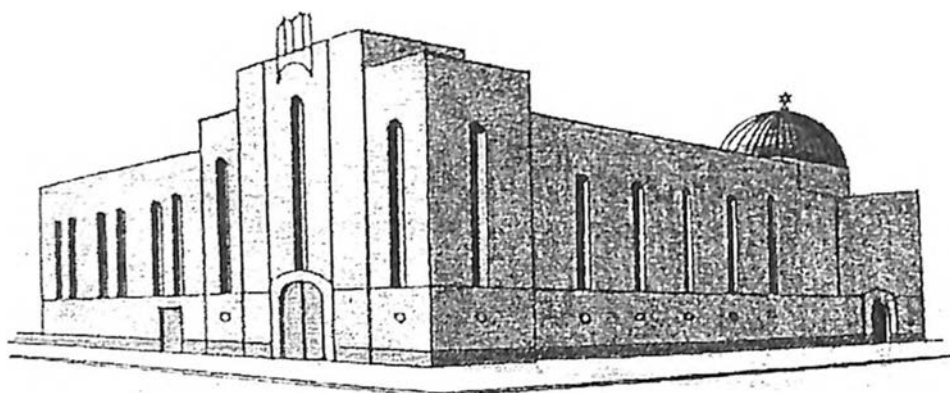

Isak Alkalaj

Dokument o završenim građevinskim radovima na izgradnji sefardskog hrama, marta 1937.
(Arhiv Republike Srpske u Banjoj Luci)

Svi građevinski radovi na izgradnji sefardskog Kulturnog doma i sinagoge su praktično bili okončani do kraja 1937. godine na radost svih Jevreja grada.

Opštinska zgrada (u kojoj su bili kancelarija i stan za rabina), koja se nalazila tik preko puta novoizgrađenog hrama, odmah nakon toga je porušena. Sefardski kulturni centar sa sinagogom, podignut krajem 1937. godine na uglu tadašnjih ulica Jukićeve i Princa Pavla, ispunio je srca svih banjolučkih Jevreja i postao mjesto okupljanja ne samo sefarda nego i aškenaza, koji su u njemu prepoznali svoju nadu u bolje sutra i svjetliju budućnost koja, nažalost, sudbinski nije bila takva kakva je te godine izgledala.

Skica složene građevine jevrejskog Kulturnog doma prema bivšoj Ulici princa Pavla, na slici lijevo, i novog sefardskog hrama-sinagoge u Jukićevoj, na slici desno.

Kulturni jevrejski dom sa hramom, koji se nalazio na uglu današnjih ulica Jukićeve i Jevrejske (ranije Princa Pavla), posjedovao je raznovrsne sadržaje koji su pružali dobar uvid u odnos banjolučkih Jevreja prema vjeri i judaizmu uopšte, kao i njihovim stvarnim težnjama koje su proizilazile iz skladnog odnosa stvarnih želja, mogućnosti i potreba. Novi sefardski hram za posvećene religijske potrebe i novi Kulturni dom za kulturne potrebe Jevreja Banje Luke, imao je, osim učionice za nižu jevrejsku školu, i čitaonicu sa bibliotekom, vijećnicu, prijemni salon, veliku svečanu dvoranu, više opštinskih kancelarija i stan za rabina. Prava mala jevrejska četvrt.

O veličini i značaju banjolučkih Jevreja i njihovom stvarnom uticaju na razvoj društvenih, kulturnih i socijalnih prilika u Banjoj Luci tih godina se može suditi i na njega gledati sa više aspekata, kako spoljnih, koji indirektno odslikavaju značaj njihovog prisustva u gradu (jevrejske ustanove, sinagoge, groblja i dr.), tako i na osnovu brojnosti i stepena njihovog učešća u javnom, privrednom i kulturnom životu grada, te na osnovu porodičnog života

banjolučkih Jevreja, koji su kao privrednici i nacionalni radnici učinili Banju Luku otvorenim gradom.

Tri godine nakon posvećenja i otvaranja Kulturnog doma i hrama u Banjoj Luci, desio se događaj koji je još jednom ukazao na značaj Jevreja i veličinu cionističkog pokreta. Riječ je o Kongresu cionista Kraljevine Jugoslavije, koji je održan 23-26. decembra 1939. godine. U velikoj svečanoj sali Doma, na kongresu su pročitani pozdravni telegrami iz Jerusalima, Tel-Aviva, Londona, Atine i Budimpešte. No, na veliku žalost banjolučkih Jevreja, uživanje u radosti i blagostanju korišćenja novoizgrađenog Kulturnog doma i hrama kratko su trajali zbog političke i ekonomske situacije u Evropi koja je svakim danom bivala gora.

JEVREJI I PREDRATNA PREVIRANJA U BANJOJ LUCI

Neposredno po završetku Prvog svjetskog rata, podstaknuta ekonomskom krizom koja je bila na pomolu, nastaju previranja i promjene unutar korpusa jevrejskog naroda u BiH, uvijene u nacional-socijalnu problematiku i mahom politički obojene. Bile su to neprestane i ogorčene borbe za društveno-političku prevagu desnice ili ljevice, za glasove jevrejskog naroda, koje su preko pojedinaca iz redova Jevreja nastojali da prodru u jevrejska društva i udruženja i ostvare svoje ideološko-političke stavove. Vodila se neprestana politička borba između napredne misli jevrejske omladine i pripadnika revolucionarnog radničkog pokreta, sa jedne i pripadnika cionista sa druge strane, koji su sve više, zbog finansijske pomoći jevrejskih udruženja i društava i stipendiranja mladih od strane bogatih Jevreja, priklanjali desnici. Jevrejsko socijalističko radničko društvo "Paole Cion", osnovano 1919. u Sarajevu, sa centralom u Hagu, bilo je integralni dio cionističkog pokreta i kao takvo pripadalo radničkoj desnici, djelujući isključivo unutar nacionalnih okvira u BiH, što je umanjilo njen značaj na širem društvenom planu. Društvo je nastojalo da preko sindikalno-humanih i pseudosocijalističkih ideja pretvorbe kapitalizma u socijalizam pridobije što više jevrejske omladine, koja je bila ushićena idejom nadirućeg cionizma. No ideje socijalne pravde i jednakosti kao od boga dane su ukazivale na dramatično rastući broj socijalno ugroženih, ne samo Jevreja, sa pratećim raslojavanjem unutar jevrejske zajednice u korist sirotinje i siromašnih, nego i domaćeg većinskog stanovništva.

Veliki doprinos raznim političkim djelovanjima unutar korpusa jevrejskog naroda dala je i omogućila ekonomsko-politička kriza tih godina, praktično gotovo na svim nivoima vlasti koja nije pokušavala da riješi "jevrejsko pitanje". Ovo je pitanje u BiH bilo uslovljeno specifičnim položajem Jevreja, koji su, sticajem nepovoljnih historijskih okolnosti, ostajanja bez vlastite domovine i viševjekovnog bitisanja u rasijanju, bili prinuđeni na kompromise koji su garantovali pristojan život svakog Jevrejina unutar društvene zajednice nove domovine. U novonastaloj situaciji stalnih antisemitskih prijetnji, koje su dolazile iz fašističke Njemačke, i opasnosti da Jevreji na evropskom tlu budu duhovno i biološki uništeni, jasno je bilo da prevaga u korist vjerskog i nacionalnog u odnosu na klasnu svijest ni jednog trenutka nije bila upitna. Osjećaj klasne svijesti vremenom raste i kod napredne jevrejske radničke omladine, koja se sve više priklanjala socijalističkoj internacionali, vidjevši mogućnost za opstanak u masi utopijsko-socijalističkih ideala pravde i jednakosti za sve ljude na svijetu.

Dolazak Hitlerove fašističke stranke na vlast u Njemačkoj 1933. godine, zahvaljujući proklamovanom antisemitizmu, dovodi do stvaranja pominjane rijeke izbjeglica aškenaskih Jevreja iz Evrope. Civilizovani svijet je tek tada počeo da shvata da su klice novog svjetskog rata na pomolu i da predstoji težak sukob za očuvanje slobode i nezavisnosti. Čitav uvod u rat je pratila neviđena

antisemitska politika, koja je raspirivala mržnju prema jevrejskom narodu, što u samoj Njemačkoj dovodi do daljnjih zlostavljanja, hapšenja i progona Jevreja ma gdje se nalazili.

Duh antisemitizma u Kraljevini Jugoslaviji se sve više osjećao poslije pripajanja Austrije Njemačkoj u toku 1938. godine, tako da Stojadinovićeve vlada napušta probritansku i profrancusku politiku, a priklanja se politici Njemačke i Italije, što do punog izražaja dolazi za vrijeme vlade Cvetković-Maček koja je imala izrazito profašističku orijentaciju: Na samom početku pete decenije XX vijeka apsolutno ništa više nije moglo zaustaviti napredovanje hitlerovske Njemačke i njenih sluga. Osvajanjem Poljske od strane fašističke soldateske jačaju antisemitski ispadi i u staroj Jugoslaviji, koji su kulminirali donošenjem antijevrejskih uredaba i akata od strane aktuelne vlasti. Prva od njih bila je Uredba o mjerama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja rada radnji sa predmetima ljudske ishrane, što je u praksi jednostavno značilo zabranu rada svim dućanima sa živežnim namirnicama čiji su vlasnici ili suvlasnici bili Jevreji. Druga je bila Uredba o upisu lica jevrejskog porijekla za učenike univerziteta, visokih škola, viših, srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola. Ovom uredbom je praktično uveden "numerus clausus" koji je istovremeno usklađivao broj jevrejskih đaka u srednjim i visokim školama i univerzitetima sa procentualnom zastupljenošću jevrejskog stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji i predstavljao katastrofalno loš i limitirajući faktor u pogledu daljnjeg školovanja jevrejske mladeži. Predstavljeno brojkama, a imajući u vidu činjenicu da su praktično svi Jevreji bili gradski živalj, gotovo 2/3 jevrejske omladine je gubilo pravo na daljnje školovanje. Sve ove diskriminirajuće odredbe su za kratko vrijeme i u punoj mjeri provedene i na prostoru Bosanske Krajine i Banje Luke, svrstavajući tako Jevreje u građane drugog reda.

U tadašnjem dnevnim novinama *Vreme*⁷⁴ od 16. oktobra 1940. godine, u članku *Jevrejski uticaji na privredu u Bosanskoj Krajini*, pre naglašava se uloga Jevreja u trgovini živežnim namirnicama i njihov uticaj na privredu, stavljajući akcenat na navodno zadovoljstvo u narodu koje je proizišlo iz novodonesene Uredbe o zabrani rada jevrejskih trgovina živežnim namirnicama. Slični akti koji su sadržavali mjere kojima se Jevreji lišavaju prava rada u vlastitim ili suvlasničkim trgovačkim radnjama su ubrzo bile donesene i za ostala područja njihovog života i rada. Antisemitski ispadi inspirisani od desničarskih elemenata i domaće buržoazije⁷⁵ u čitavoj Bosni i Hercegovini su bili u porastu, s tim što su u Banjoj Luci bili dodatno pojačani uticajima iz Hrvatske banovine⁷⁶, u kojoj su profašistički uticaji već od 1939. g. bili naglašeni. Presudan momenat, koji je

⁷⁴ Desničarski list "Vreme", sa antisemitskom orijentacijom, bio je list Jugoslovenske radikalne zajednice, odnosno vlade Milana Stojadinovića.

⁷⁵ Iz buržoaskih struktura u Sarajevu nikao je list "Svoj svome", koji je huškao mase i širio antisemitizam.

⁷⁶ Hrvatska banovina, koja je formirana 1939. godine spajanjem Primorske, Savske i manjih dijelova drugih banovina, sa svih strana je okruživala Vrbasku banovinu.

nagovještavao početak kraja života Jevreja u Banjoj Luci, bilo je iznenadno trostruko ubistvo u kući ugledne banjolučke porodice Poljokan, u noći 17/18. oktobar 1940. godine, poslije čega za Jevreje ništa više nije bilo isto. U svojoj porodičnoj kući, koja se sa lijeve strane naslanjala na Hotel "Palas", preko puta gradskog parka, u strogom centru grada, usmrćeni su: Salamon H. Poljokan, 65 godina star. njegova žena Micika i dvadesetogodišnji sin Rafael, a da pri tom iz kuće ništa nije odneseno. Navodna opsežna istraga nije unijela više svjetla u ovaj događaj. Vrijeme koje je dolazilo pokazalo da su članovi porodice Poljokan bili prve žrtve fašističkog zločina i terora, koji je započeo u Banjoj Luci već naredne 1941. godine, koja je praktično označila početak Drugog svjetskoga rata, perioda holokausta i tragičnog, krvavog stradanja Jevreja diljem svijeta.

III/5 STRADANJE BANJOLUČKIH JEVREJA U TOKU DRUGOG SVJETSKOG RATA

Zloćudna hitlerovska politika, koja se nadvila nad sudbinom cjelokupnog jevrejskog naroda i prijetila mu fizičkim istrebljenjem, otpočela je svoj krvavi pohod u pokušaju da se "jevrejsko pitanje" riješi jednom za svagda, nestankom Jevreja sa lica zemlje. Cilj je uvijek opravdavao sredstvo. Masovna zlostavljanja, pljačke, ubistva i otimačine potekle su, kao rijeke moru, da u krvi uguše jevrejski narod svim snagama fašističkog terora, ne birajući način likvidacije. Počelo je u Njemačkoj i Austriji, potom se nastavilo redom u svim zemljama Evrope i šire. Nadiranje armije kukastog križa lako je slomilo vojni otpor Kraljevine Jugoslavije, a potom se pristupilo komadanju njenih teritorija između Njemačke i njenih saveznika.

Formirana je Nezavisna Država Hrvatska, u čiji sastav su, pored prijeratne teritorije Hrvatske i Dalmacije, ušle gotovo čitava Bosne i Hercegovine i Srem i koja je od strane nacističkog rukovodstva držana za najodanijeg saveznika. Velika hitlerovska propagandna mašinerija, koja je ponavljanjem laži krojila svoju istinu, primjenjivana je i na području NDH. Antižidovska propaganda se vršila na cijeloj teritoriji pripojene BiH, svim raspoloživim sredstvima, putem dnevnih novina, časopisa, brošura, prikladnih radio emisija i propagandnih govora, letaka i dokumentarnih filmova o svakodnevnom napredovanju hitlerovske soldateske na svim frontovima, uz prikaz fizičke likvidacije Židova ma gdje oni bili.⁷⁷ To je naročito snažilo proustaške elemente unutar NDH koji su Banju Luku vidjeli kao njen budući etnički čist glavni grad. Da bi od Banje Luke stvorilo "najhrvatskiji" grad, očišćen od "inorodnog" elementa, ustaško rukovodstvo na čelu sa poglavnikom Antom Pavelićem i ministrom unutarnjih poslova Andrijom Artukovićem za izvršenje ovog genocidnog djela određuje dr Viktora Gutića, krvoloka koji je od samog svog dolaska 15. aprila 1941. godine bio u svojstvu ustaškog stožernika za Bosansku Krajinu i povjerenika za likvidaciju Vrbaske banovine.

⁷⁷ Po antijevrejskom kursu i antisemitskim ispadima i klevetama isticali su se sarajevski listovi u službi okupatora "Sarajevski novi list" i "Katolički tjednik".

Ozloglašena "gvozdena metla" Viktor Gutić

Plan se sastojao iz dva dijela. Prvi dio je formiranje specijalne oružane skupine za konfiskaciju imovine Jevreja i bosanskih Srba i likvidacija njenih vlasnika. Drugi dio je odvođenje u logore Srba, Jevreja, Cigana i komunista, njihovo radno izrabljivanje a potom likvidacija. Ubrzo ustaška vlast, na čelu sa samoprozvanom "gvozdenom metlom" Banje Luke poglavnikom Gutićem, nastoji da svoje monstruoze namjere o "očišćenju" grada od Jevreja i većinskog stanovništva Srba i Roma, uvije u zakonske propise izdate od centralnih vlasti NDH. Nije teško zaključiti da su svrha tih navodnih raznoraznih uredaba i lokalnih propisa u suštini antijevrejske mjere, s ciljem potpunog obespravljenja Jevreja i njihove društveno-ekonomske propasti koja je trebalo da se desi u što kraćem vremenu.

Na samom početku okupacije Jevreji na cijeloj teritoriji BiH bivaju izloženi stalnim prijetnjama, šikaniranju, zlostavljanju i zabrani kretanja sa istovremenim otpuštanjem sa svih funkcija u državnim i gradskim službama. Početkom maja 1941. godine donesena je Zakonska uredba o postavljenju povjerenika jevrejskih radnji na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine (osim dijela Hercegovine naseljenog isključivo Hrvatima) sa ciljem da se prisvoji jevrejska imovina. Posebna pažnja se obraća na banjolučke Jevreje jer je po procjeni ustaškog stožera Banja Luka bila najpogodniji grad za ulogu buduće prijestonice NDH. Stoga se odmah nakon dolaska krenulo sa rasističkim mjerama prema Banjolučanima jevrejske nacionalnosti.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
USTASKI STOŽER ZA BOS. HRVATSKU

Kab. broj.....

Banja Luka. 16. VII./41.

Naredbom g. Ministra unutaršnjih poslova broj 3367 od 4. lipnja 1941. g. naredjeno je da sve židovske tvrtke moraju po njoj naziva staviti oznaku iz koje će se vidjeti da je to židovska tvrtka.

U § 10. cit. naredbe navedeno je da se te oznake sastoje iz lista žutog papira u veličini 16x25 cm, s jasno istaknutim crnim natpisom "ŽIDOVSKA TVRTKA" po dužini lista. Ove oznake imadu se prilijepiti u sredini svih izloga i vratiju u visini od 150 cm. iznad zemlje odnosno poda, vidljivo s ulične, dotično ulazne strane.

Prekršaji ove odredbe kažnjavaju se globom od 5.000.- do 100.000.- Din. ili zatvorom od jednog do šest mjeseci, pa upozoravam sve povjerenike da se postaraju da gornjoj naredbi čim prije udovolje, jer ću ih za neizvršenje iste smatrati lično odgovornima.

Prinosnici na ulazni

Ljudek Stokić
Kragić
Stjepan Jikani
Stjepan Jikani
Jovan Papić
Moj Kraker
M. Ordic *Perić*
Đido
Stjepan Jikani

NADZORNİK POUVJERENIKA:

Stjepan Jikani

Stjepan Jikani

Stjepan Jikani

Proglas povjerenicima jevrejskih radnji u Banjoj Luci sa pratećim potpisima, dokument NDH br. 3367/41, (Arhiv Republike Srpske)

Zatim su uslijedile Zakonska odredba o preuzimanju svih zgrada i imanja koja su pripadala Jevrejima, Uredba o podržavljenju jevrejske imovine i preduzeća i, konačno, Odredba o obilježavanju preostalih jevrejskih radnji natpisom "Židovska tvrtka", ispisanim crnom bojom na žutoj podlozi, postavljenim po sredini izloga i vrata, u visini očiju. Jevreji su bili u obavezi da nose žutu traku sa plavim slovom "Ž", a istaknuta su i obavještenja o zabrani kretanja i odvođenju Jevreja na prisilni rad u logore smrti.

Nakon ovih pripremnih radnji masovno se krenulo sa bezobzirnirnim oduzimanjem i prostom otimačinom jevrejske pokretne i nepokretne imovine u Banjoj Luci. Za takvu "legalnu pljačku" jevrejske imovine u Banjoj Luci

"pobrinulo" se ustaško poglavarstvo⁷⁸, koje se svojim daljnjim lokalnim propisima i odredbama prosto utrkivalo i nadmetalo u organizovanoj krađi jevrejskog imetka ili čak neorganizovanoj pljački kao vidu otvorenog prisvajanja ili, narodski rečeno, "ćapanja" jevrejske imovine kako je ko "stig'o i mog'o", pa čak i onda kada više nije bila u rukama Jevreja. U većini slučajeva ta imovina je završavala u rukama pojedinaca, ustaških doglavnika i povjerenika jevrejskih radnji, koji su bili obični lopovi, lojalni ustaškoj državi, i koji su "upravljali" jevrejskim radnjama samo u cilju postizanja lične materijalne dobiti. Po donošenju uredbi jednostavno su prave vlasnike izbacivali iz radnji, ne želeći pri tome da im plate čak ni minimalan iznos koji su u početku ustaške vlasti službeno odobrile.⁷⁹

Sljedeći korak ustaških vlasti u Banjoj Luci bila je procjena vrijednosti jevrejskih kuća i preduzeća, koje su nuđene "poznatim kupcima" po cijeni osmostruko manjoj od tržišne vrijednosti.⁸⁰ Tako je zabilježeno da su poznati kupci ispod cijene bili Matić Stjepan (godine 1942. kupio zanatsku radnju Isidora Altarca), Čačić Dragan (godine 1942. kupio knjigoveznicu Isidora Montiasa) i Ibrahim Maglajlić (godine 1943. kupio trgovinu kolonijalnom robom i radionicu tjestenine, nekad u vlasništvu porodice Sarafić-Salom, koja se nalazila preko puta džamije Ferhadije⁸¹). Pored novog naziva i imena novog vlasnika, tik uz njih, ostajao je i stari. Ovo je samo jedna ilustracija koliki je ugled uživala firma Saloma Sarafića.

Nakon oduzimanja preduzeća i poslovnih prostorija, po istom principu, imenovanjem povjerenika, pristupilo se otimačini stambenih prostora. Na taj način je mnogim jevrejskim porodicama bilo uskraćeno pravo na ubiranje stanarine, što im je često bio jedini izvor prihoda. Stanovi, u konstelaciji odnosa u kojoj povjerenici upravljaju jevrejskim stambenim prostorom, bivaju masovno pljačkani. Iz stanova se nosilo sve što je imalo tržišnu vrijednost. Konačno su se, sa jutrom 5. maja 1941. godine, vidjele krajnje namjere ustaške vlasti - otuđenje stanova. Tog jutra Banja Luka je osvanula oblijepljena crvenim plakatama sa naredjenjem svim Srbima i Jevrejima da u roku od 24 sata iseles iz centra grada u najudaljenija predgrađa. Po isteku tog roka, vlasnici zatečeni u svojim stanovima jednostavno su iz njih izbacivani, a kućne stvari opljačkane. Nastojalo se sve što je jevrejsko u gradu zbrisati sa lica zemlje.

Konačno se, nakon svih preduzetih pripremnih radnji, pristupilo rješavanju pitanja sinagoga. U cilju uništenja svih dokumenata koji bi govorili o prisutvu Jevreja u Banjoj Luci, krenulo se sa uništenjem jevrejskih opštinskih protokola,

⁷⁸ Početni metod pljačke u NDH je bila "kontribucija" za Jevreje: ustaše bi uhvatile uglednog Jevrejina, a onda tražile otkup za njegovu glavu u velikom novcu i zlatu.

⁷⁹ U jednom od dokumenata NDH navodi se da je Odbor povjerenika Ustaškog stožera u BiH odbio molbu Teodora Vajsa za isplatu mjesečne rente na ime oduzete trgovačke radnje.

⁸⁰ "Jevrejski glas" od 21. februara, 21. marta, 8. avgusta i 29. avgusta 1930. g.

⁸¹ Za sve vrijeme okupacije novi vlasnik je uz naziv svoje nove firme imao naznačeno: "PRIJE SARAFIĆ".

pinekasa, kako sefardskih tako i aškenaskih, u kojima su bilježene sve važne informacije i događaji od interesa za jevrejsku zajednicu. Pinekasi obe jevrejske opštine su zaplijenjeni i odneseni u nepoznatom pravcu, zajedno sa matičnim jevrejskim ritualnim obrednim predmetima, ličnim i porodičnim opštinskim dokumentima, crkvenim knjigama, spisima, molitvenicima i inventarom.

Moderni sefardski Kulturni dom sa sinagogom, uz njemačko-ustaški blagoslov, polovinom 1941. godine Husein Kabiljagić, lojalan vlastima, pretvorio je u uličnu prčvarnicu, gostionicu sa javnom kućom pod nazivom *Linda bar*, u koju su redovno svraćali njemački i ustaški vojnici.

Da bi banjolučke Jevreje što više moralno srozali i ponizili, okupatorske vlasti su tjerale njihove žene i kćeri da čiste, peru, peglaju i kupaju prostitutke i da služe u javnoj kući kao djevojke za sve.⁸²

NEZAVISNA DRŽAVA NEMACIJA
DRŽAVNA RIZNICA
ODJEL ZA DRŽAVNU IMOTNOŠĆ, KATROU I OSBOTTI
URED ZA PODRŽAVLJENI IMETAK
ZAGREB

Broj, 71312/42
B/B

Zagreb, 13. listopada 1942.

□/□

GRADSKOM POGLAVARSTVU

BANJA LUKA

Ovom je Uredu potrebno znati u kojem se stanju nalazi predmet židovskog doma u Banja Luci a u kojoj je bila smještena gostionica i javna kuća pod imenom "Linda bar", obzirom da je Kabiljagić Husejn iz Banja Luke ponovno prikazao prijedlog da ostaje u cjelosti kod prije prikazanih molba za kupnju odnosno zgrade, pak će naslov izvidima ustanoviti sedanje stanje stvari i u iscrpnom izvješću obavijestiti ovaj Ured.

Primaljeno 20/10/42

Prilašćenju državnog rizničara
NADSTOJNIK UREDA:

u b. b.
M. P. [Signature]

Izveštaj o stanju židovskog doma u Banjoj Luci koji je bio pretvoren u javnu kuću, dokument NDH, br. 71312/42 (Arhiv Republike Srpske)

U toku većeg dijela 1942. godine, kada su se uveliko spremale internacije Jevreja u logore, sefardski Kulturni dom sa hramom je koristila nacistička organizacija jugoslovenskih Nijemaca *Kulturbund*, a nedugo poslije toga lokalna "krugovalna postaja" (radio stanica) i banjalučki gradski razglas. Dom je

⁸² Mlade Jevrejke su u javnoj kući bile silovane i prinuđene da budu djevojke za provod.

korišćen u te svrhe sve do maja 1944. godine, kada je u savezničkom bombardovanju Banje Luke porušen hram a ostao većim dijelom sačuvan Kulturni dom. O tome ćemo još nešto govoriti malo kasnije. Sudbina aškenaskog hrama nije se baš puno razlikovala. Za vrijeme rata taj su kao konjušnicu koristili Nijemci, zbog čega je unutrašnjost potpuno devastirana. Poslije rata je ostao samo kostur zgrade, sa donekle očuvanim eksterijerom. Jedino što je jevrejsko poslije rata ostalo u Banjoj Luci, samo kao spomen i sjećanje na vrijeme njihovog bitisanja u gradu na Vrbasu, a potom kratko vrijeme služilo svojoj svrsi i namjeni, je staro jevrejsko groblje u naselju Borik, o kojem će kasnije biti nešto više riječi radi sagledavanja prave istine. Zbog nedostatka vladavine prava i neprimjene Zakona o restituciji imovine, do danas nije riješena sudbina jevrejske imovine i jevrejsko pitanje na prostoru Bosne i Hercegovine. Skoro uporedo sa atakom na materijalna dobra banjolučkih Jevreja, pokrenuto je provođenje drugog dijela plana, a to je akcija na radnom izrabljivanju, prvo u formi prisilnog rada, bez obzira na pol, dob i zdravstveno stanje, a nakon toga slijedilo bi odvođenje u "radne logore", uz bestijalno iznurivanje gladu i postepenu fizičku likvidaciju. Već početkom juna 1941. godine na svim javnim mjestima u Banjoj Luci su istaknuti natpisi "Zabranjen ulaz Jevrejima, Srbima i psima"⁸³, što je predstavljalo daljnji vid ograničenja slobode kretanja. Nedugo potom slijedi odvođenje na prisilni rad, što je postalo redovna i svakodnevna pojava.⁸⁴ Za kratko vrijeme došlo je i do prvih masovnih internacija Jevreja širom Bosne i Hercegovine i njihovog odvođenja u tek formirane logore smrti.⁸⁵ U lokalnom okupatorskom listu "Hrvatska Krajina" objavljeno je naređenje "svim Židovima i Židovkama u Banjoj Luci da se 14-16. juna 1941. jave Gradskom ravnateljstvu radi točne evidencije".⁸⁶ Nekoliko dana po registraciji, krajem juna 1941. godine, uslijedila je prva internacija banjolučkih Jevreja. Formirana je grupa od 50 Jevreja, odvedena iz Banje Luke u nepoznatom pravcu i negdje na putu umorena i opljačkana. Do početka jula 1941. godine u Banjoj Luci su obrazovane još dvije manje grupe prisilno

157. Kao prisilni rad može da se tretira i dovođenje ljekara Jevreja iz raznih krajeva NDH, koji su bili angažovani na rizičnim mjestima (Zavod za suzbijanje endemskog sifilisa) i neprestano izloženi teškim i krvavim

⁸⁴ Ustaški stožer za Bosansku Krajinu zabranio je Jevrejima i Srbima kupanje u banjama u Gornjem šeheru, Laktašima i Slatini uslovima života. Većina jevrejskih ljekara specijalista stradala je u ratnom vohoru. Na iznenađenje svih, Jakob Konforti je 1942. umro u Banjoj Luci prirodnom smrću, a dr Feliks Fišer je streljan januara 1944. godine.

⁸⁵ Prvi koncentracioni logor na teritoriji NDH je "Danica" kod Koprivnice, formiran aprila 1941. godine. Juna iste godine formirani su logori u Gospiću i Jadovnu, na Pagu i na Rabu, u Kerestincu, Jastrebarskom, Sisku i mnogim drugim mjestima. Od avgusta 1941. godine, kao produžetak logora Jadovno, koji je nakon likvidacije preostalih logoraša ukinut zbog "male propusne moći", stavljen je u funkciju kompleks logora Jasenovac - Gradina - Stara Gradiška.

⁸⁶ Na osnovu podnesenih prijava Redarstveno ravnateljstvo u Banjoj Luci formiralo je spisak od nešto preko 400 duša starijih od 15 godina koji su morali da na ruci nose vidno istaknute žute trake sa slovom "Ž" i Davidovim štitom plave boje.

uhapšenih, odvedene i, po isprobanom receptu, vjerovatno u neposrednoj blizini grada, opljačkane i likvidirane. Krajem jula, tačnije 28. jula 1941. godine, Ustaški stožer za Bosansku Krajinu dostavio je Gradskom ravnateljstvu naređenje o hapšenju 40 glava jevrejskih porodica, koji su potom odvedeni u koncentracioni logor u Gospiću i tamo mahom, na različite načine likvidirani.⁸⁷ Ustaški stožer za Bosansku Krajinu zabranio je Jevrejima i Srbima kupanje u banjama u Gornjem šeheru, Laktašima i Slatini. Jevrejke su na prisilan rad odvedene noću. Radile su u javnoj kući ili prale ulice. Svaka od njih koja bi prilikom pranja ulice podigla glavu, dobila bi udarac kundakom. Kao prisilni rad može da se tretira i dovođenje ljekara Jevreja iz raznih krajeva NDH, koji su bili angažovani na rizičnim mjestima (Zavod za suzbijanje endemskog sifilisa) i neprestano izloženi teškim i krvavim uslovima života. Većina jevrejskih ljekara specijalista stradala je u ratnom vohoru. Na iznenađenjesvih, Jakob Konforti je 1942. umro u Banjoj Luci prirodnom smrću, a dr Feliks Fišer je streljan januara 1944. godine.

⁸⁷ Na originalnom popisu uhićenih Židova, predviđenih za deportaciju u Gospić, riječ "pušten" dodata je uz četiri imena: Mamo L. Levi, Ernest R. Bramer, Julio M. Braun i Sumbul A. Papo (dokument NDH, br. 304/41, čuva se u Arhivu Republike Srpske).

REDARSTVENO RAVNATELJSTVO
BANJA LUKA

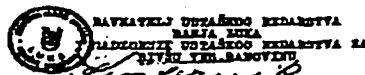
Ugrađuje Vaz se spisak dole navedenih Židova s molbom, da ih se spremi u Vaše Ravnateljstvo, jer se isti biti transportovani u koncentracioni logor.

Kada budu svi dopremljeni izvolite obavijestiti ovo Ravnateljstvo.

- 1./ Poljakan B. Jakob
- 2./ Krasa I. Aleksandar
- 3./ Montijas H. Rafael
- 4./ Montijas H. Isak
- 5./ Poljakan B. Isak
- 6./ Montijas I. Josef
- 7./ Levi L. Mano *Handwritten note*
- 8./ Bana I. Lavoslav
- 9./ Polgar R. Franjo
- 10./ Levi H. Leon
- 11./ Levi H. Josef
- 12./ Levi H. Albert
- 13./ Levi J. Isak
- 14./ Rot H. Josip
- 15./ Najbak B. Hugo
- 16./ Saliković A. Samuel
- 17./ Stajalunf L. David
- 18./ Hahnijas D. Josef
- 19./ Stajalunf H. Isidor
- 20./ Hahnijas S. Josef

- 21./ Levi J. Majer
- 22./ Montijas H. Leon
- 23./ Levi I. Rajin
- 24./ Hahnijas J. Samuel
- 25./ Hofman H. Filip *Handwritten note*
- 26./ ~~Stajalunf~~ *Handwritten note*
- 27./ Hercog L. Leopold
- 28./ Altaras I. Josef
- 29./ Laslo K. Ignjat
- 30./ Salom A. Avram
- 31./ Levi T. Isak
- 32./ Baruh J. Isak
- 33./ Braun L. Julio *Handwritten note*
- 34./ Levi S. Moric
- 35./ Altaras H. Mike
- 36./ Lichtenštajn I. Josef
- 37./ Papo C. Josef
- 38./ Papo A. Sumbul *Handwritten note*
- 39./ Salom Albert Bertin
- 40./ Kabiljo A. Kljias

ZA DOK. SPRAVKE I

Originalni popis uhićenih Židova, predviđenih za deportaciju u Gospić, dokument NDH br 304/41, čuva se u Arhivu Republike Srpske.

U tom periodu, zbog navodne protivdržavne djelatnosti, NDH vlasti su u dva navrata hapsile manje grupe Jevreja (po 5-7 osoba) i u sklopu grupa različite nacionalne pripadnosti poslale u Gospić. Tako je u periodu od početka okupacije, aprila 1941. godine, do ljeta 1942. godine, odvedeno u koncentracione logore i likvidirano 60% predratnog jevrejskog življa u Banjoj Luci. Preostalih 40% je živjelo u vječnom strahu od fizičkog istrebljenja, te

pojedinačno ili u manjim grupama pokušavalo da se na razne načine, ilegalnim emigriranjem, dočepa teritorija Hercegovine i Dalmacije, u kojima talijanske okupacione vlasti tada još nisu dopuštale internaciju Jevreja u logore. To nije bio slučaj samo sa banjolučkim Jevrejima, nego sa svim Jevrejima na prostoru stare Jugoslavije i cijelog svijeta. Spas u ilegalnom emigriranju naročito su vidjeli sarajevski Jevreji, koji su u nešto većem broju uspijevali da pređu na teritorije pod talijanskom kontrolom.

Italijani su krajem 1942. godine sve Jevreje koji su ovdje dolazili iz svih krajeva stare Jugoslavije, a koji su do tada živjeli po primorskim gradovima (Mostar, Dubrovnik, Split i drugi), bez posebnog nadzora sabirali i prevozili brodovima na dalmatinske otoke (Pag, Hvar, Rab, Lopud ..). Unutrašnji red u italijanskim logorima je bio prepušten samim internircima, čime je bio omogućen rad članovima Komunističke partije Jugoslavije i uspostavljanje demokratske uprave. Neki Jevreji su nakon toga na volšeban način uspjeli da prebjegnu u Italiju.⁸⁸

Odlazak jevrejskih porodica sa Hvara u logor Rab maja 1942. (iz porodičnog albuma porodice Erna Danon)

Porodica Danon Jakov, supruga Regina i kći Erna

Ustaški stožernik dr Gutić je novinarima u Banjoj Luci izjavio kakve je genocidne zadatke dobio od ministra Andrije Artukovića i da je on *gvozdena*

⁸⁸ Među rijetkim banjolučkim Jevrejima koji su tokom 1941. prebjegli u Dalmaciju a odatle u Italiju, bili su David Moše Levi, Mosko Kabiljo, glavni akter u hapšenju Viktora Gutića u Veneciji 1945. godine, Erna Danon-Nahmias, Hinko Leona Levi, Ignac Laslo, Jakov Jude Baruh, Samuel Jude Baruh i drugi.

metla koja će očistiti budući glavni grad NDH od Srba i Jevreja".⁸⁹ Ustaški genocidni zločinci nisu mirovali: 31. maja izvedeni su iz *Crne kuće* i strijeljani prota Živko Danilović, Nikola Ćurčija i mnogi drugi, a 11. jula su pohapšeni svi pravoslavni sveštenici sa svojim porodicama u Bosanskoj Krajini, a potom sprovedeni u logor Caprag, odakle su nakon dva mjeseca protjerani u Srbiju.⁹⁰

Masovna genocidna ubistva su vršena na širem području Banje Luke, Kotor Varoši, Sanskog Mosta, Ključa i Prijedora, a tih dana odigrali su se zločini i po ostalim mjestima Bosanske Krajine.⁹¹ U dokumentaciji Redarstvenog ravnateljstva i Ustaške nadzorne službe Banje Luke sačuvani su podaci koji konkretnije govore o broju ubijenih Srba i Jevreja kao žrtava genocidnog zločina. Sačuvani su i podaci koje su iznijeli sami zločinci u toku sudskog procesa protiv Andrije Artukovića, ustaškog ministra, koji je svojim koljačima preko Gutića poručio da je nezadovoljan nepredovanjem likvidacije, prvenstveno Srba i Jevreja, i da je potrebno da se svakodnevno šalju izvještaji o napredovanju likvidacije čiju je dinamiku on utvrdio, i broju likvidiranih. Sa Ilindanom su počela masovna ubistva i pokolji u Banjoj Luci i po okolnim mjestima.

Nakon pomenute registracije Jevreja početkom jula 1941. godine, došlo se do spoznaje da je u Banjoj Luci u prvoj polovini 1941. živjelo oko 500 duša, što odgovara broju utvrđenom popisom iz 1921. godine. Potom se pristupilo masovnom hapšenju i nasilnom privođenju jevrejskih porodica. Tako je Župska redarstvena oblast pod brojem 456/42 od 28. jula 1942. godine primila obavijest da se u noći 27/28. jula 1942. moraju pohapsiti svi preostali Jevreji u Banjoj Luci. Nakon toga je napravljen kompletan popis svih uhapšenih članova jevrejskih porodica, sa odvojenim spiskovima Židova, Židovki i njihove djece. U sva tri spiska ukupno je evidentirano 150 odraslih i 20-oro djece (oko 170 lica). Tri dana kasnije, 31. jula 1942. godine, na osnovu naredbe Ustaške nadzorne službe Zagreb Župskoj redarstvenoj oblasti Banja Luka, banjolučki Jevreji po hitnom postupku bivaju internirani u kompleks logora smrti Jasenovac - Gradina - Stara Gradiška. Ovo temeljito nasilno hapšenje, privođenje i deportovanje u koncentracione logore izbjegli su samo oni kojima se pružila šansa da se dočepaju mora (uglavnom žene, djeca i starije osobe), da odu u partizane na

⁸⁹ Dr Viktor Gutić, banjolučki advokat, rodom iz Kotor Varoši, glavni krvolok Jevreja, Srba, Roma i komunista u banjolučkom regionu i okolnim gradovima Prijedoru, Sanskom Mostu, Kotor Varoši, Kulen Vakufu, Ključu i dr. Potiče iz iz pučke porodice. Jevreji su ga takoreći othranili prije rata, a u kući Isidora Sarafića bio je redovan gost i osjećao se kao u svojoj vlastitoj. Odgovoran je za smrt stotina porodica banjolučkih Jevreja, a između ostalih i za smrt Isidora Sarafića i njegove supruge Safire, koji su ga pazili kao sina, a došao im je glave.

⁹⁰ Dr M. Bulajić, Ustaški zločini genocida i suđenje A. Artukoviću 1986. godine, Beograd 1988.

⁹¹ U drugoj polovini februara 1942. godine, na osnovu zadatka dobijenog od Pavelića i Artukovića, Gutić je izvršio masovna klanja srpskog življa u selima oko Banje Luke - Drakuliću, Motikama i Šargovcu.

osnovu partijskog staža ili da se skrivaju po skrovitim izbama i mjestima, daleko od ljudi i puteva.⁹²

Poslije 1942. godine, može se slobodno reći, pravih banjolučkih Jevreja u Banjoj Luci gotovo da nije ni bilo, izuzev onih rijetkih koji su u grad došli iz drugih mjesta NDH i bili prinuđeni da služe ustaškoj vlasti da bi sačuvali živu glavu. Poslije povratka izlaza nije bilo, život je naprosto visio o koncu. Dakle, banjolučki Jevreji koji su neprekidno do kraja 1944. godine živjeli u Banjoj Luci mogli su se izbrojati na prste jedne ruke.

U takvoj poziciji prinudnog rada i svakodnevne borbe za goli život bili su inženjer hemije Leon Poljokan, koji je u Banjoj Luci živio do kraja 1944. godine da bi potom pristupio Narodnooslobodilačkom pokretu i dr Haim-Bukus Levi, koji je u Banjoj Luci bio do kraja septembra 1944. godine, kada je na području Sanskog Mosta uključen u Narodnooslobodilačku vojsku. Preostali, jednocifreni broj banjolučkih Jevreja činile su u većini slučajeva žene koje su za vrijeme ratnih godina promijenile nacionalni i vjerski identitet da bi sačuvale živu glavu. Govorimo o prihvatanju katoličanstva. Poslije završenih ratnih operacija neznatan broj Jevreja je povratio svoj prijašnji identitet, dok većina, u strahu od mogućeg ponovnog stradanja, te ružnih slika i sjećanja, to nije učinila, čak je dobar dio prešao na pravoslavlje.

Preko 350 članova predratnog sastava obe jevrejske opštine stradalo je u sistemu koncentracionih logora Gospić -Jasenovac - Gradina - Stara Gradiška. To je bio sistem užasa, gdje je logika gubila svaki smisao.

"Logor I – Krapje, dvanaest kilometara uzvodno uz Savu, barake na stubovima, juli 1941. god. Zatočenici Srbi, Židovi, Romi i neistomišljenici koji nisu za zločin, za NDH, ustašku ideologiju Poglavnika. Njima sleduje: malj, kama, sjekira, a prije toga strašne muke, muke Isusove".

Logor II - Bročice, uz cestu Jasenovac-Novska, periferne livade, bodljikava žica, likvidacija, šuma Krndija, od ljeta do septembra 1941. godine. Šuma progutala ljude, a poplave velike odnijele glave.

Logor III - Ciglana, Logor IV - Kožara, jesen, jasen, Jasenovac 1941. godine, a ciglana Ozrena Bačića, lančara, mlinovi, pilana i drugi objekti postadoše stratište stotine hiljada ljudi, žena i djece. Srbi, Židovi i Romi, njih je trebalo istrijebiti. Osnivač logora smrti Eugen Dido Kvaternik, zapovjednik Vjekoslav Maks Luburić, a zamjenici u njegovom odsustvu vrsni krvoloci i

⁹² David Levi, advokat i šef sudske pisarnice u Banjoj Luci, svih ratnih godina, počev od 1940. godine, krio se u napuštenoj brvnari na Krčmaricama nadomak Banje Luke. Po pričanju člana Jevrejske opštine Banja Luka Z.P., njegov ujak Jozef Levi se skrivao na tavanu porodične kuće kod Venecija mosta u Banjoj Luci. Jedan mladi Banjolučanin, takođe iz porodice Levi, po pričanju njegovog sinovca Z.L. krio se u Banjoj Luci uz pomoć svoje djevojke Hrvatice, koja mu je kasnije došla glave. Brat ubijenog, rođen 1910. godine, spasio se krijući se u zemunici u samoj Banjoj Luci.

koljači fra Majstorović-Filipović⁹³, Ivica Matković i Brkljačić, Ljubo Miloš, Dinko Šakić, Joso Matijević, Hinko Pilići, Pero Brzica⁹⁴, Žile Friganović, Pudić i veliki broj drugih saučesnika koji su pomagali u tim zločinima. Zločinu i mučenju nikada kraja. Smrt je jedina spas i rješenje ali do nje samo preko muka se može doći. Perfidna, genocidna klaonica smrti. Pa ćemo kući, svi ćemo kući. Ima "Krvava kuća". Ima izlaz, ima grad-Gradina, smrt jedini izlaz. Milijarde komaraca, muva, ušiju i buva. Nemoj me, čiko, nemoj me zaklati. Nož u stomačić, mekač u nejač. Ustaše šalju u raj, preko Save u Gradinu, tamo je izbavljenje."⁹⁵

Fra Filipovic-Majstorović, jedan od vođa logora Jasenovac

Učešće banjolučkih Jevreja u NOP-u je bio izraz pomiješanih osjećanja koja su za sobom vukla rješenja koja je trebalo prihvatiti u jednom trenu. Bilo je mladih banjolučkih Jevreja intelektualaca koji su svoj osjećaj za pravdu, prosperitet i bolje sutra stavili u službu komunizma, kao zamjenu za nedosanjan cionistički san i mogući put ka ostvarenju tih želja, uz prevagu ideala opšte pravde i jednakosti na cijelom svijetu. Bilo je i onih koji, jednostavno rečeno, nisu imali prava ni šanse, a time ni izbora drugačijeg rješenja - život ili smrt. Ipak, prvobitna ponuda je s vremenom usklađivala i smanjivala raskorak između potreba, želja i mogućnosti. Sve je na emotivnom planu dobijalo prizvuk realnosti koja se svakodnevno svodila na golo preživljavanje. Neprestana borba za život. Teško je bilo uopšte ostati pri pameti i čistoj svijesti. Čovjek se naprosto morao unijeti u sve to i priviknuti na situaciju u kojoj si očas mogao izgubiti glavu. Pucalo je na sve strane. Odlazak u Titove partizane jedini mogući izbor. Pravo rješenje za život. Miješala su se osjećanja, radala i umirala i kroz godine rata sazrijevala sa pogledom u nadu pravičnije realnosti koja nikako da dođe. Banjolučki Jevreji su učestvovali u NOP-u i revoluciji, direktno i u

⁹³ Pod rukovodstvom ustaškog kapelana fratra Filipović-Majstorovića i kapetana Zelića izvršeni su stravični zločini u srpskom selu Motike. Tom prilikom u matičnoj školi je zaklano 200 djece, od kojih je jedno preživjelo zahvaljujući hirurgu Kulenoviću i mještanima koji su ga skrili.

⁹⁴ U Gradini, u opkladi i takmičenju u brzom klanju ljudi, navodi se da je Pero Brzica za jednu ubogu noć preklao 1.360 ljudi.

⁹⁵ Ulomci, Simo Brdar, Gradina, Glas srpski, Banja Luka 1994.

ilegalnom radu, u većoj mjeri nego što to sami brojevi govore, koji su, uostalom, srazmjerni ukupnom broju Jevreja u Banjoj Luci.

Zvaničan broj od dvanaestero banjolučkih Jevreja učesnika antifašističke borbe i revolucije je nepotvrđen i samo je izraz kompromisa, jer je nemoguće prikazati doprinos koji su Jevreji svojim stradanjem, ne samo u Banjoj Luci nego i diljem svijeta, dali buđenju antifašističke svijesti o potrebi ujedinjenja u borbi protiv fašističke sile. Banjolučki Jevreji su se već na samom početku Drugog svjetskog rata priključili NOP-u. Albert Salom je od studentskih dana uzeo aktivno učešće u gotovo u svim ljevičarskim organizacijama i na priredbama u Banjoj Luci i unutar KPJ, zbog čega je više puta bio hapšen i zatvaran od strane ustaša, koji su ga 1941. godine i ubili.

Od omladinaca već od 1939. godine članovi SKOJ-a su u Srednjoj tehničkoj školi Rena Atijas, a u Gimnaziji Avram Levi.

U radničkom sindikatu aktivni su bili David Atijas i Erih Štern, zubar.

Moric Levi nakon završenog Tehničkog fakulteta u Zagrebu odlazi u Split, gdje se priključuje oslobodilačkoj borbi u sklopu Splitskog bataljona, a odatle odlazi u X krajišku brigadu i s njom učestvuje u oslobodenju Beograda i u borbama na Sremskom frontu.

Albert Trinki, lijevo, nosilac Partizanske spomenice 1941.

Banjolučanin Albert Trinki, diplomirani pravnik, član je Komunističke partije Jugoslavije od juna 1941. godine. Po direktivi Oblasnog komiteta KPJ raspoređen je u Janj, gdje je organizovao ustanak. U toku rata obavljao je funkcije komandanta Glamočkog i Banjalučkog partizanskog odreda, načelnika

Štaba XIV srednjobosanske brigade i mnoge druge. Nosilac je partizanske spomenice 1941.

Erna Nahmias-Danon, rođena 1894. godine u Doboju, domaćica iz Banje Luke, nakon što je prebjegla u Dalmaciju (Split) uključila se u NOP. Radila je u pozadinskim organima na izradi odjeće za partizane, a potom je prebačena u Italiju.

Dr Lora Jozefa Nahmias, ljekar iz Banje Luke, rođena 1913. godine, stupila je već 1941. u partizanske pozadinske redove. U toku previjanja ranjenika uhvatile su je ustaše, odvele u Svodnu i tamo streljali.

Samuel-Mirko Nahmias, sin Jozefa, rođen 1918. u Banjoj Luci, stupio je u partizanske odrede na teritoriji zapadne Bosne. Bio je pionirski puškomitraljezac u Kozarskom partizanskom odredu. Zbog pokazane hrabrosti i junaštva nakon rata je unaprijeđen u čin general-majora.

Rafael Samuela Nahmias rođen je u Banjoj Luci 1898. godine. Po uspostavljanju NDH upućen je u Travnik, gdje je kao ljekar, specijalista epidemiolog, radio u ekipama za suzbijanje endemskog sifilisa. Krajem 1943. godine priključio se NOP-u. Obavljao je dužnost upravnika partizanskih bolnica u Travniku i u Bugojnu.

Samuel-Puba Nahmias, sin Jozefa, rođen je 1900. u Banjoj Luci. Po okupaciji je prebjegao u Dalmaciju, a Italijani su ga potom internirali u logor na Rabu. Po oslobađanju iz logora 1943. g. priključio se NOP-u. Radio je u pozadinskim jedinicama na oslobođenoj Baniji.

Hajim-Bukus Todorosa Levi, rođen 1899. g., ljekar iz Tešnja, medicinski fakultet je završio u Beču, a po dolasku ustaša na vlast po naredjenju je raspoređen u ekipe za suzbijanje endemskog sifilisa. Tokom 1944. priključio se NOP-u kao referent saniteta u Sanskom Mostu.

Flora Jude Levi, rođena u Banjoj Luci 1900. godine, učiteljica, veoma rano priključila se KPJ, a njen stan postao je mjesto sastajanja banjolučkih ilegalaca. Za vrijeme građanskog rata u Španiji prikupljala je pomoć, a nakon raspada stare Jugoslavije 1941. pristupa Partiji. Iste godine je uhapšena u raciji, izvedena na sud i osuđena na pogubljenje u logoru u Gospiću.

Hinko Leona Levi, rođen 1924. u Banjoj Luci, brijački radnik, prebjegao je u Dalmaciju, odakle je interniran na Rab, a po oslobađenju iz logora 1943. stupio je u NOP na ratištu Banije.

Hana Arona Levi-Salom rođena je 1902. u Banjoj Luci. Preko Sarajeva je prebjegla u Dalmaciju, gdje je internirana, a na oslobađenja iz logora Rab 1943. priključila se partizanskim pozadinskim jedinicama na Baniji.

Moric Jude Baruh, rođen 1911. godine, fotograf, već 1941. je prebjegao u Split, gdje se priključio dalmatinskim partizanskim odredima.

Nisim Jude Baruh, fotograf iz Banje Luke, 1941. se priključio Titovim partizanima. Poginuo je 1943. kod Paklareva, opština Travnik.

Jakov Jude Baruh, rođen 1908. godine, fotograf iz Banje Luke, prebjegao je u Split nakon dolaska ustaške vlasti. Nakon internacije i oslobođenja iz logora na Korčuli 1942. je stupio u Korčulanski odred.

Lela Jude Levi, rođena 1903. godine, službenica iz Banje Luke, do rata je bila ilegalni radnik i radila na prikupljanju "crvene pomoći". Nakon sloma Jugoslavije, kao član KPJ, osuđena je pred ustaškim sudom 1941. i likvidirana u Glini.

Jakov Papo, zanatlija iz Banje Luke, priključio se ilegalnom pokretu nakon kapitulacije Jugoslavije 1941. godine. Otkriven je, osuđen, mučen i likvidiran od strane ustaške soldateske.

Dr Isak Poljokan Braco, jevrejski nacionalni radnik iz Banje Luke, 1941. je prebjegao u Split i priključio se partizanskom pokretu. Poginuo je kao borac za vrijeme desanta na Drvar.

Dr Gertruda Armina Štern, ljekar iz Banje Luke, rođena 1912. godine, veoma rano pristupila je NOP-u. Radila je u partizanskoj bolnici na Borjama i u Vijačanima u Bosni. Zarobljena je od četnika i nakon zvjerskog mučenja streljana.

Teodor Jonasa Vajs, trgovac iz Banje Luke, bio je aktivan u radničkim sindikatima prije rata. Učesnik je NOP-a od 1941. godine, ali je nakon nekoliko mjeseci uhapšen, odveden najprije u Gospić a potom u Jadovno, gdje je i likvidiran.

Kao šta se iz navedenog vidi, većina banjolučkih Jevreja koja se priključila NOP-u i otišla u Titove partizane, ili je od strane fašista bila prinuđena da to uradi, jer drugog izlaza u situaciji između života i smrti praktično nije bilo, izginula je u borbama ili likvidirana od strane okupatora. Ukupno je u Drugom svjetskom ratu stradalo 85% članova jevrejske zajednice u Banjoj Luci, koja se poslije svega nije mogla oporaviti.

III/6 JEVREJSKA OPŠTINA BANJA LUKA U DOBA SOCIJALIZMA OD 1945 DO 1990. GODINE

OBNOVA RADA JEVREJSKE OPŠTINE POSLIJE DRUGOG SVJETSKOG RATA

Razorena i materijalno i moralno na svim područjima prethodne Jugoslavije, jevrejska zajednica je, prikupljanjem od svega pomalo šta je ostalo, jednostavno morala u svim mjestima početi od početka, ukoliko je uopšte bila u situaciji da i to učini. Ni Banja Luka po tome nije bila nikakav izuzetak. Ljudi jednostavno nije bilo. Pobijeni, rastureni, u beznađu, niotkud, ipak su se vraćali domu svome, sa suzama u očima, ne mogavši da se pomire sa realnošću. Situacija koju su zatekli odmah po oslobođenju bila je više nego očajna. Od jevrejske zajednice u Banjoj Luci su ostali samo ostaci. Malo ljudi, njih negdje oko 70, ostalo je u životu, što u odnosu na ukupan broj od 500 banjolučkih Jevreja prije Drugog svjetskog rata čini 15% preživjelih⁹⁶, činjenica je sa kojom se moralo pomiriti i nastaviti dalje živjeti. U Banju Luku se od tog broja vratilo svega 25 lica (16 odraslih muškaraca) sa raznih strana svijeta, sa namjerom da život nastavi u Banjoj Luci, dok su ostali odlučili da žive u dijaspori ili negdje bliže, pri većim jevrejskim opštinama prethodne Jugoslavije. Prema dostupnim podacima, u banjolučkoj Jevrejskoj opštini tokom 1946. bilo je registrovano 46 članova, a 1948. godine svega 35.⁹⁷

Ova diskrepancija u prisutnosti Jevreja u Banjoj Luci tih poratnih godina više je rezultat velikih promjena koje su se svakodnevno dešavale. Mijenjao se na razne načine broj novopridošlih Jevreja u Banjoj Luci. Jedni su dolazili iz logora i internacije, sa pomiješanim osjećanjem tuge, beznađa, napuštenosti i vjere u bolje sutra, drugi su došli iz partizanskih jedinica kao pobjednici, ali nažalost, tih je zaista bilo malo. Svi preživjeli Jevreji povratnici, kako iz Banje Luke tako i iz okolnih mjesta, Prijedora, Gradiške, Sanskog Mosta i Dubice, dolazili su da se registruju pri banjolučkoj Jevrejskoj opštini, koja je tih godina počinjala sa radom. Međutim, bio je tu jedan broj onih koji su se zbog teške materijalne situacije odlučili na odlazak u veće jevrejske opštine ili u inostranstvo, iako su dušom i srcem pripadali matičnoj opštini, koja ni po čemu više nije bila kao nekad. Cijeli jedan život jevrejske zajednice i njenih generacija u Banjoj Luci je naprosto uništen za pet tužnih godina holokausta, ljudstvo pobijeno i nije ostalo ništa. Samo suze i sjećanja koja blijede i vode u zaborav. Teško je bilo sve to na vrijeme ažurirati i dostaviti Savezu. Nije više bilo ni sefardske ni aškenaske, bila je samo jedna zajednička jevrejska opština za sve koji dolaze ili odlaze kad vide da je od jevrejskog naroda i života malo ostalo.

⁹⁶ Samuel Pinto, Zločini okupatora i njihovih pomagača izvršeni nad Jevrejima u BiH, Sarajevo 1952.

⁹⁷ D. Perera, Statistički podaci o Jevrejima Jugoslavije 1938-65, Jevrejski almanah 1968/70, Beograd 1970.

No život je tekao dalje svojim tokom. Može se slobodno zaključiti da je zbog velikih previranja i haotične situacije koja je nastala neposredno poslije rata, u periodu od 1945. do kraja 1947. godine u Banjoj Luci živio varirajući broj Jevreja, u rasponu od 25 do 40 članova, izuzimajući nekolicinu onih koji se poslije rata nisu htjeli deklarirati kao Jevreji. Bilo je i onih koji su se, sa zadržkom, nešto kasnije uključili u rad i članstvo Opštine. Među njima su bili ing. Leon Poljokan, apotekar Ernest Bramer iz vojnog zarobljeništva, sa suprugom nejevrekom, četvoročlana porodica Laslo-Štokhamer, tročlana porodica Levi, majka i dva sina, Rafo i Menahem, dr Haim Levi sa ženom nejevrekom i još jedna mješovita tročlana porodica, Levi Jozef i sestra mu Rifka (rođ. Levi), udana za nejevrejina. Tome treba pridodati još dvočlanu porodicu Fišer i mješovite brakove Karoline Gotlib-Bogoslovski i izvjesnog Jelka Jelkovića i frizerke Lunčike i drugih u manjem broju.

Obnavljanje rada zajedničke jevrejske opštine i njen daljnji razvoj jednostavno je zaustavljen na samom početku zbog nemogućnosti da povrate predratnu imovinu jevrejskih opština. Radilo se o klasičnoj opstrukciji rada Opštine, koja je bila promovisana nakon donošenja za mnoge Jevreje pogubnog Zakona o nacionalizaciji, koji je doslovno pogodio sve predratne vlasnike navodnog "viška imovine", bez obzira na nacionalnu pripadnost, ostavljajući im pri tome samo nužni dio, utvrđen u skladu sa zakonskim propisima. Ta gruba istina, i pored svih stradanja i žrtava banjolučkih Jevreja, bila je kao udar groma iz vedra neba. Ona je time strogo uplivala i kanalisala ne samo daljnji rad i razvoj Opštine nego i svakog pojedinca, dajući im pri tom marginalan značaj. To je bio udarac koji je proizveo daljnju destabilizaciju i demotivaciju, od koga se Jevrejska opština ni do danas nije oporavila. Zakon o nacionalizaciji potpuno je ugasio nadu Jevrejske opštine Banja Luka u bolje sutra.

Imovina i nekretnine u vlasništvu sefardske i aškenaske opštine, evidentirane u gruntovnicama, preko noći su dobijale nove vlasnike, u domenu novostvorene državne imovine Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Ono što je vijekovima stvarano, drastičnim Zakonom o nacionalizaciji je prosto nestalo i otišlo u vjetar. Jevrejska opština nije dobila čak ni pravo na alternativni smještaj iako joj je praktično sva imovina tih dana bila otuđena (sinagoge, kuće, zemljišta, a nešto kasnije i zemljište samog jevrejskog groblja).

Upravo zbog tih razloga Jevrejska opština Banja Luka je imala jako skromne i ograničene mogućnosti za rad, koje su uz pomoć Saveza jevrejskih opština Jugoslavije ipak podignute na simboličan nivo potporno-humanitarnog karaktera. Djelatnost Opštine u tom trenutku bila je zaista potrebna svim onim napaćenim, porodično postradalim i opljačkanim povratnicima. Trebalo je mnogo snage, volje i optimizma da se krene od početka.

U skladu s tim, i aktivnost Jevrejske opštine u prvim mirnodopskim godinama prvenstveno se odnosila na prihvatanje povratnika iz logora i izbjeglištva, koji su mahom ostali bez imovine, koja je u međuvremenu bila otuđena i opljačkana, uz blagovremenu socijalnu skrb i organizaciju socijalne pomoći

starim, bolesnim i nemoćnim licima i siročadi, uz posredovanje i koordinaciju od strane Saveza jevrejskih opština Jugoslavije. Velika pomoć je dolazila iz inoštanstva, od Svjetske jevrejske zajednice, JOINTA i drugih jevrejskih organizacija, i to u novcu, hrani, obući, odjeći i lijekovima. U humanitarnu aktivnost Jevrejske opštine tih godina je spadalo i traganje za izgubljenim i nestalim u ratnom vihoru i njihovo povezivanje sa porodicom i zajednicom, stipendiranje malobrojne školske omladine, prikupljanje historijskog materijala iz okupacionog perioda, uređenje mjesnog groblja i uvijek aktuelno kontaktiranje sa državnim i gradskim vlastima sa ciljem uspostave tolerancije i razumijevanja. Kako su se ove aktivnosti postepeno sve više uspostavljale i poprimale karakter realno mogućeg mirnodopskog djelovanja, već negdje oko 1950. godine bilježi se doseljavanje par jevrejskih porodica i dvoje-troje Jevreja samaca, koji su se nakon uvećanja svojih porodica naknadno uključili u rad i članstvo malobrobrojne banjolučke Jevrejske opštine. U tom periodu pomenute jevrejske porodice su došle u Banju Luku iz Novog Sada i Šibenika (čtvoročlane porodice) i iz Jajca (dvočlana porodica). Nedugo potom dolaze i tri čtvoročlane polujevrejske porodice iz Rogatice i Bosanske Gradiške i jedna dvočlana porodica iz Zagreba. Doseljavanje ovih porodica i samaca se odvijalo neovisno jednih od drugih i to zbog čisto privatnih razloga, a najčešće zbog mogućnosti dobrog zaposlenja u Banjoj Luci. Zbog haotičnog stanja na opštredruštvenom i privrednom planu, nastalom nakon donešenja po Jevreje pogubnog Zakona o nacionalizaciji, jedan broj jevrejskih porodica je jednostavno bio prinuđen da se zbog nedostatka sredstava za život iseli iz Banje Luke.

III/7 PORATNE MIGRACIJE BANJOLUČKIH JEVIJEJA

Neznatan broj banjolučkih Jevreja je neposredno nakon okupacije na volšeban način uspio da izbjegne tragičnu sudbinu holokausta oko 400 članova predratne jevrejske zajednice u Banjoj Luci. Bježeći pred strahotama rata koje su prijetile, našli su svoj spas u Dalmaciji (područje Splita), koja je bila pod nadzorom italijanskih okupacionih snaga, koje, istini za volju, tada još nisu primjenjivali drastične kaznene mjere prema Židovima. Na relativno malom prostoru se skupio priličan broj Jevreja iz cijele prethodne Jugoslavije. Njihova sudbina bila je trojaka. Manji broj se neposredno nakon dolaska, preko Dalmacije uspijeva prebaciti za Italiju, iz koje se po oslobođenju nikada više nisu ni vratili.⁹⁸ Većina njih je bila internirana od strane Italijana po otocima i kasnije poslata u logore na Rabu, Pagu, Lopudu i drugdje, gdje su i stradali. Preživjeli Jevreji su se nakon raspada sistema logora i pada Italije kao sile osovine, koncem 1943. godine u nešto većem broju, logikom stvari, svojevrijemno priključili antifašističkom pokretu u borbi za oslobođenje Jugoslavije.

Po završetku rata preživjeli banjalučki Jevreji su se u većini slučajeva vraćali u svoj rodni grad. Međutim, promijenjeni uslovi života, neimaština i oskudica i doneseni Zakon o nacionalizaciji, poguban po Jevreje, doprinijeli su tome da se većina povratnika ubrzo odluči za definitivni odlazak i napuštanje Banje Luke. Nove vlasti su uspostavile radikalno drugačiji društveni sistem vrijednosti u FNRJ, koji je ponajviše išao na štetu jevrejskih građana.

Zakonom o nacionalizaciji privrednih preduzeća⁹⁹, donesenim u drugoj polovini 1946. godine, ograničeno je pravo privatnog vlasništva, pa su svi Jevreji koji su imali poslovne prostorije, stambene zgrade i druge objekte u vlasništvu, preko noći bili lišeni istih. Samo u Gospodskoj ulici, strogom centru grada, bilo je locirano 50% jevrejskih trgovinskih radnji. Samo su pojedini od prijašnjih vlasnika trgovina i zanatskih radnji ostali poslije toga da žive i rade u Banjoj Luci. Kao izraz dobre volje, a zapravo zbog nedostatka stručnog i radnog osoblja, vlasti su dojučerašnjim vlasnicima omogućile da budu poslovođe ili radnici u tim istim radnjama. Poznata apoteka porodice Bramer u Gospodskoj ulici prešla je u državno vlasništvo, ali je zbog svojih stručnih kvalifikacija apotekom i dalje rukovodio njen dojučerašnji vlasnik, mr farmacije Ernest Bramer.

Iako je Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada, prostora i građevinskog zemljišta¹⁰⁰ donesen tek krajem 1950. godine, sa njegovom primjenom u praksi počelo se odmah poslije oslobođenja. Limit u pogledu vlasništva nad stanovima je bio dva trosobna stana ili neka druga kombinacija odgovarajuće kvadrature, bez obzira na veličinu ranijeg posjeda. Sve iznad limita proglašavano je "viškom

⁹⁸ Moše Levi je odmah nakon rata iz Italije odselio u SAD sa suprugom, poljskom Jevrejkom.

⁹⁹ "Službeni list FNRJ", broj 98/46 i 37/48

¹⁰⁰ "Službeni list FNRJ", broj 52/58 i 3/59

stambenog prostora" u koji su, već prema ratnim zaslugama, useljavali "partizanski vlastodršci" i rukovodeći "kadrovi". S obzirom da je veći broj Jevreja na taj način ostao bez imovine i dodatnih prihoda, odluka o odlasku bila je razumna. Došlo je do masovnog iseljenja i ono malo banjolučkih Jevreja prema većim okolnim jevrejskim opštinama u Sarajevu, Beogradu i Zagrebu.

Porodična kuća Ignaca Lasla, višegodišnjeg predsjednika Jevrejske opštine Banja Luka, sagrađena 1925.

Moše Levi se odmah nakon rata iselio u SAD sa svojom drugom suprugom, poljskom Jevrejkom, koju je upoznao u izbjeglištvu u Italiji. U Ameriku su još ranije, 1941. godine, odselili Žiga Morica Hercog, sa ženom i dvoje malodobne djece, Šarika Poljokan, sa malodobnom kćerkom, Kamila Kabiljo-Čubrilović, sa mužem Srbinom, Danko Štokhamer, sa porodicom, koji je u rodbinskoj vezi sa Laslom Ignacom, i danas živi i radi u Čikagu.

Nosioci Partizanske spomenice 1941. Albert Trinki i Samuel-Mirko Nahmias su već 1945. g. napustili Banju Luku. Prvi je otišao u Zagreb, a drugi u Beograd. Jedan od posljednjih Mohikanaca iz reda banjolučkih Jevreja, koji je ostao da živi i radi u Banjoj Luci, bio je veterinar Ignac Laslo, višegodišnji predsjednik Jevrejske opštine Banja Luka neposredno nakon rata, od 1945. godine.

Unutrašnje migracije koje su pogodile Jevrejsku opštinu Banja Luka su slijed očekivanih zbivanja, zbog novonastale situacije koja se nikako nije mogla izbjeći. Iz banjolučke jevrejske zajednice tom prilikom iseljeno je, slovom i brojem, preko dvadeset (20) njenih članova, uključujući u ovaj broj i one koji se po završetku rata nisu ni zadržavali u Banjoj Luci već su odmah našli novo prebivalište. Od ukupnog broja iseljenih, 50% je završilo u sastavu Jevrejske opštine Sarajevo, a ostalih 50% je otišlo prema jevrejskim opštinama u Beogradu i Zagrebu. Prema Jevrejskoj opštini u Sarajevu su otišli, između ostalih, Alfred R. Bramer sa ženom, David Sarafić sa porodicom, Jakov Baruh sa porodicom,

Gerda Kon-Kosanović¹⁰¹ sa mužem, ing. elektrotehnike Haim Levi, Isak Papo, ing. građevinarstva Hinko Levi, ing. arhitekture Simon Erlih i Jahiel (Žak) Finci, kao samci. Tu treba spomenuti i prvog poratnog predsjednika Jevrejske opštine u Sarajevu, Banjolučanina Maksa Vajsa.

Manji broj banjolučkih Jevreja se nakon 1945. godine preselio u Beograd, od toga najmanje dvije porodice Poljokan i jedan banjolučki Jevrejin prezimenom Vajs, zajedno sa ženom Srpkinjom, Milenom rod. Perduv.

U Zagreb je odselio prvoborac Albert Trinki i jedan član porodice Levi.

Oni koji su iz Banje Luke otišli kao samci, u novim prebivalištima su kasnije formirali svoje porodice.

Sa danom proglašenja i stvaranja Nezavisne Države Izrael 5. ijara 5708. (14. maj 1948. g.) i donesenom poveljom koja proklamuje slobodu useljavanja Jevreja iz svih zemalja, oslanjajući se pri tom na principe slobode, pravde, mira i sveopšte ravnopravnosti građana Izraela, bez obzira na vjeru, rasu i pol, cionističke ideje su time svugdje u svijetu gdje žive Jevreji u galutu u mnogome dobile na značaju. Ta činjenica je svim ugroženim jevrejskim porodicama, ma gdje bile, pružala idealnu šansu da se dugo nedosanjan san ipak ostvari i da odu u obećanu zemlju praotaca, zemlju stvarnosti - Izrael.

Taj događaj je bio od neprocjenjive važnosti i značaja i nije bilo Jevrejina u staroj Jugoslaviji koji o mogućnosti odlaska i useljenja u Nezavisnu Državu Izrael nije ozbiljno razmišljao. U periodu od decembra 1948. do ljeta 1952. godine organizovano je pet grupnih iseljenja (alija) jugoslovenskih Jevreja u Izrael. Ovdje se ne smije zaboraviti činjenica da su Jevreji širom prethodne Jugoslavije samo za dobijanje iseljeničke vize prema Izraelu (u svjetlu loših odnosa Izraela i tadašnjeg režima), a u duhu nacionalnih zakona bivše Jugoslavije, morali prepisati državi svoju cjelokupnu imovinu. Iako su se po pravilu iseljavale cijele porodice, bilo je i pojedinačnih iseljavanja iz Banje Luke (Moše Levi). Između ostalih, iselila se porodica Levi (majka i sinovi Rafo i Menahem) i porodica Fišer (supruga pokojnog Paula Fišera, Lola i sin Mile). Alfred Bramer i Hinko Levi, koji su se 1945. g. iz Banje Luke preselili u Sarajevo, već 1948. su napravili aliju za Izrael.

Početakom 1950. godine u Banjoj Luci je preostao doista mali broj Jevreja, njih svega petnaest, ne računajući u taj broj one koji su i dalje prikrivali svoj nacionalni identitet. Unutrašnjom i spoljnom migracijom banjolučkih Jevreja ugrožen je i sam opstanak Jevrejske opštine, ali do toga ipak nije došlo, jer u narednom periodu u Banjoj Luci, ničim izazvano, desilo se malo čudo koje je omogućilo Jevrejskoj opštini da preživi, a Jevrejima da sačuvaju nacionalni identitet i opstojnost svoje male zajednice.

¹⁰¹ Kći nekadašnjeg banjolučkog aškenaskog rabina Sigmunda Kona.

III/8 SUDBINA BANJOLUČKIH SINAGOGA I JEVREJSKOG GROBLJA I STANJE NAKON ZEMLJOTRESA U BANJOJ LUCI

Nakon holokausta i likvidacije oko 400 banjolučkih Jevreja u logorima smrti (Gospić, Jadovno, Stara Gradiška i Jasenovac) i završnog udara nanesenog čuvenim Zakonom o nacionalizaciji neposredno po oslobođenju, apsolutno je bilo nemoguće očekivati drugačiji rasplet. Može se slobodno reći da Jevrejska opština Banja Luka poslije rata, u poredenju sa predratnim radom, vjerskim i kulturnim aktivnostima i životom jevrejskih porodica, koje su davale poseban pečat gradu na Vrbasu, uopšte nije postojala. Pinekasi, crkveni protokoli, koji su vođeni i u sefardskoj i u aškenaskoj opštini, odneseni su u nepoznatom pravcu da bi se prikrio zločin počinjen nad Jevrejima građanima Banje Luke, kojih je poslije svega preostalo tako malo kao da ih više nema. Umjesto dvije, postojala samo jedna, zajednička jevrejska opština, koja je nakon oduzimanja imovine ostala i bez prava na alternativni smještaj. Sve vrijeme radila je u stanovima koji su pripadali malobrojnim članovima Jevrejske opštine. Sudbina sefardskog hrama, koja je nakon svečanog otvaranja 1937. g. i osvećenja od strane nadrabina Saveza jevrejskih opština Jugoslavije Alkalaja, izgledala ružičasto, brzo je propala, a naročito nakon proljeća 1944. g., kada su saveznici bombardovali Banju Luku.

Forlaufende Zahl: 2425 Katastral-Gemeinde: Banjaluca
 Bezirk: Banjaluca Zahl der Grundbochseinlage: 2425
 g. Nr. _____
Grundbesitz-Bogen.
 Name und Wohnort des Grundbesitzers: Stampschick - stambulski Gornica - Banjaluca
~~_____~~
222/192 Stampschick - stambulski Gornica - Banjaluca
223/192 Stampschick - stambulski Gornica - Banjaluca
224/192 "Stampschick Glas" Banja Luka

Promjene vlasništva na gruntovnom izvatku sefardskog hrama

Od složene građevine sefardskog Kulturnog doma sa sinagogom nakon bombardovanja nije ostalo gotovo ništa. U bombardovanju je srušen sa zemljom templ u Jukićevoj ulici i veći dio Kulturnog doma u koji se ulazilo iz Ulice princa Pavla, danas Jevrejske ulice. Poslije svega uspravno je ostalo 30-ak posto od ukupne veličine sefardskog Kulturnog doma. Da stvar bude još gora, objekat je ubrzo nakon toga prešao u vlasništvo države. Preostali prostor je od kraja aprila 1945. godine korišćen kao gradska razglasna stanica omladinskih organizacija, a već početkom 1952. godine, kupoprodajnim ugovorom zaključenim sa Savezom jevrejskih opština Jugoslavije, došao je u posjed Novinskog preduzeća "Glas" (tada "Banjolučke novine").

Na mjestu sefardskog hrama, na raskrsnici Jukićeve i Jevrejske, sada je novi poslovni centar

Narednih 20 godina u ovom prostoru je bila smještena štamparija pomenutog preduzeća. Nakon katastrofalnog zemljotresa koji je pogodio Banju Luku oktobra 1969. godine, objekat više nije bio za upotrebu, te je 1970. brisan sa lica zemlje. Na lokaciji nekadašnjeg sefardskog Kulturnog doma sa sinagogom, u Jevrejskoj ulici, koja je po tome i dobila naziv, podignut je poslovno-trgovački centar u obliku slova L.¹⁰²

Ni sudbina aškenaskog hrama nije bila drugačija. Za vrijeme rata prelazi u ruke Nezavisne Države Hrvatske, a poslije rata nadležnost nad njim, nakon sprovedene nacionalizacije, preuzimaju mlade partizanske vlasti. Zgrada templa

¹⁰² I sefardski Kulturni dom sa sinagogom bio je u obliku slova L.

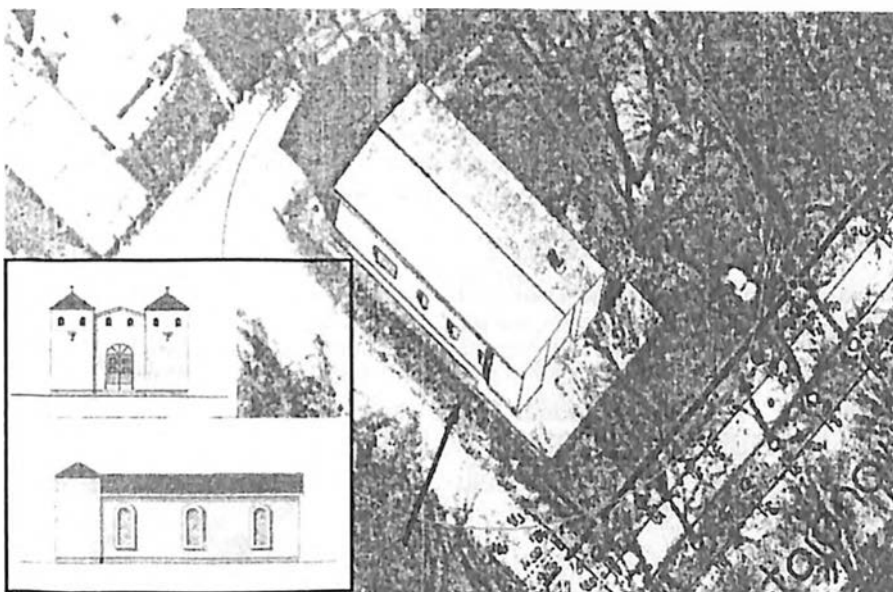
je bila zatvorena i pusta i nije korišćena sve do kraja 1949. godine, kada je gruntovno prešla u vlasništvo novoformiranog Saveza ratnih vojnih invalida.

The document is a 'Grundbesitz-Bogen' (land ownership form) with the following handwritten entries:

- Fortlaufende Zahl: 149
- Katastral-Gemeinde: Drajaluka
- Bezirk: Drajaluka
- Zahl der Grundbucheinlage: 1678
- Titel und Wohnort des Grundbesitzers: Titulierung Jüdische Kultus-Gemeinde
- Handwritten entries in Cyrillic script:
 - 1946: Jevrejaha ommunna u Banjoj Luci
 - 1946: Jevrejaha vojno-invalida ommunna u Banjoj Luci
 - 1946: Savez ratnih vojnih invalida J.K.O.

Pregled prenosa vlasništva nad aškenaskim hramom od austrougarskog doba do stvaranja FNRJ (Arhiv Republike Srpske)

U prostorijama nekadašnjeg aškenaskog hrama 1950. godine počelo je sa radom zanatsko invalidsko preduzeće sa dva svoja sektora: metalno-bravarskim i kožno-tašnarskim. Vremenom se obim poslova i proizvodnje povećao, tako da postojeći prostor postaje pretijesan za dva kolektiva koji se razvijaju. Kožno tašnarsko preduzeće, iz koga je kasnije nastala Tvornica kožne galanterije i obuće *Jadranka*, prelazi sa radom u banjolučko naselje Lauš, a Metalno-bravarsko preduzeće, radi povećanja radnih i proizvodnih kapaciteta, napušta taj prostor nešto kasnije i prerasta u Tvornicu metalne opreme i hidrauličnih uređaja *Univerzal*. Vremenom se prostor sinagoge počinje koristiti kao radionički prostor i time definitivno, prema kazivanju starih Banjolučana, dolazi do promjena enterijera i eksterijera (rušenje prednjih kupola oko ulaza, prepravka vrata, prozora i cijelog krova, unutrašnje prezidivanje), tako da zgrada više nije ni izdaleka ličila na sinagogu nego na seosku radionicu. To potvrđuju i aviosnimci objekta iz 1969. godine, neposredno prije katastrofnog zemljotresa u Banjoj Luci, koji je već trošan objekat, korišćen od 1960. kao fiskulturna sala Osnovne škole *Mladen Stojanović*, djelimično srušio, tako da je 1970. godine jednostavno morala biti srušena.

Aviosnimak ostataka oskrnavljene zgrade aškenaskog hrama (strelica) nakon njegove pretvorbe u radionicu, sa potpunim uništenjem eksterijera i kupola hrama. Snimljeno prije zemljotresa 1969. godine. Lijevo dole je skica hrama prije rata.

Rušenje ovog kao i svih ostalih objekata Jevrejske opštine Banja Luka proteklo je gotovo neprimjetno i bez ikakvih vidnih spomen-obilježja. Na mjestu nekadašnjeg aškenaskog hrama, malo udesno, u jesen 1971. podignuta je zgrada Crvenog krsta i tako stavljena tačka na tužnu sudbinu banjolučkih sinagoga.

Katastrofalni zemljotres u Bosanskoj Krajini, koji je osobito pogodio Banju Luku, zbog velikih ljudskih i materijalnih gubitaka izazvao je pozornost cijeloga svijeta. Zabrinutost Saveza za članove Jevrejske opštine je bila razumljiva. Odmah poslije 27. oktobra Banju Luku je posjetio član Izvršnog odbora Saveza dr Samuel Sarafić, rođeni Banjolučanin, koji je, zajedno sa tadašnjim predsjednikom Jevrejske opštine Ašerom Volahom, održao sastanak sa svih 27 članova zajednice iz 13 banjolučkih jevrejskih porodica. Na sastanku je konstatovano da niko nije izgubio život i da Opštini treba materijalna i moralna pomoć, koja u narednim mjesecima nije izostala.

Drugom sastanku, održanom 8. novembra 1969. godine, prisustvovao je i predsjednik Saveza L. Kadelburg, koji je, zajedno sa Sarafićem i Volahom, prikupio podatke o stanju i potrebama članova Jevrejske opštine u Banjoj Luci. Potom je Jevrejima u zemlji i inostranstvu upućen apel za pomoć. Svi su se odazvali i redom, prema svojim materijalnim mogućnostima, dali novčane

priloge (Sarajevo, Beograd i Zagreb po 1.000 dinara, Ljubljana, Skoplje, Dubrovnik, Zenica i Senta po 500 i tako redom). Zbog novih dugoročnih izdataka pojedinih članova Jevrejske opštine Banja Luka (daci i studenti su morali pohađati škole van Banja Luke, jer iste nisu radile), Savez je Evropskom savjetu za opštinske službe uputio apel za pomoć, koja u narednom periodu nije izostala.

Poslije zemljotresa kao da ništa nije bilo isto. U razorenom gradu u narednih pet godina ništa nije funkcionisalo kako treba. Sve je bilo podređeno saniranju stambenog fonda i infrastrukture i uspostavi komunikacijskih veza.

Zaokupljeni rješavanjem problema od životne važnosti, članovi Jevrejske opštine jednostavno nisu stizali da, kao ranije, redovno obilaze grobove svojih predaka i održavaju staro jevrejsko groblje u banjolučkom naselju Borik, jedino što je poslije zemljotresa ostalo sa atributom jevrejskog. Utisku da je zaboravljeno doprinijela je i činjenica da je vremenom stara kamena ograda počela da popušta. Pokazale su se pukotine i znaci obrušavanja, koji simbolički mogu da se povežu sa dosta teškim materijalnim stanjem Opštine. Stanje materijalne oskudice Opštine i njenih članova, uz zahlađenje i prekid diplomatskih odnosa 1967. između SFRJ (liga nesvrstanih) i Izraela, dovelo je do pasivnosti koja ima korijene u činjenici da se tih godina, zbog postojećeg stanja i previranja na političkom planu, bilo teško uopšte deklarirati Jevrejinom. Bilo je tu i opravdanog straha. Mnogi su se bojali i nastojali da u svakoj prilici prikriju svoj nacionalni identitet. Većini je to polazilo za rukom jer su bili u nacionalno mješovitom braku. Rješavanje jevrejskog pitanja i nacionalnog opredjeljenja je izgledalo vrlo daleko. Kao potvrdu konstatacije o postojanju opravdanog straha od nacionalne identifikacije, može se navesti izjava jednog člana Opštine u vezi sa razlozima zapuštenosti groblja: "Naravno, nije nam bilo svejedno što naše groblje propada, ali niko se nije usuđivao da ode pojedinačno ili da pokrene druge članove male opštine kako bi uredili groblje i, prije svega, popravili tu veliku razvaljenu ogradu. Niko se nije usuđivao, jednostavno smo osjećali strah da bi takve vidljive aktivnosti izazvale neke negativne reakcije zbog postojeće krize odnosa između Izraela i SFRJ."

Jevrejska opština je time dobila još minorniji značaj. I upravo sa tom činjenicom slabosti Jevrejske opštine, koja je ostala bez šire podrške, računala je grupa ljudi okupljenih oko Teniskog kluba "Petar Drapšin", koja 1976. pokreće inicijativu za izmještanje starog jevrejskog groblja na novu lokaciju, pravdajući je navodnim urbanističkim razlozima, tj. potrebom izgradnje kompleksa teniskih igrališta. Iako zvanično nikada nije bilo govora o teniskim igralištima, javna je tajna u Banjoj Luci bila da će se na tom mjestu izgraditi teniski tereni.

Skupština opštine Banja Luka je 1976. donijela rješenje o izmještanju cjelokupnog jevrejskog groblja iz Ulice Miše Stupara. U toku perioda od 6 mjeseci, kao da je riječ o periodu za osudu na smrt u logoru, rodbina je imala pravo da se izjasni o načinu izmještanja posmrtnih ostataka svojih najmilijih. Da, u svim civilizovanim društvima groblja su svetinje u koje se nikada ne dira, a

posebno je to slučaj kod jevrejskog naroda, koji sa pogledom u nebo očekuje trenutak spasa i dolazak Božijeg miropomazanika mesije, kada će i mrtvi iz grobova ustajati. Groblje je bilo osuđeno na smrt. Na vandalski način, pod okriljem tadašnjeg režima, a u sjenci loših diplomatskih odnosa i minornog uticaja Saveza i Jevrejske opštine, izvršeno je doslovno preoravanje starog jevrejskog groblja. Nakon lomljenja velikog broja spomen-obilježja i njihovog dislociranja, pristupilo se poravnavanju terena za buduća teniska igrališta.

a) Rješenje o iskopavanju groblja glasi:

1. Dozvoljava se iskopavanje cijelog Jevrejskog groblja koje se nalazi u Banjaluci u Ulici Miše Stupara.

2. Troškovi iskopavanja, prenosa i ponovnog ukopavanja iskopanih ostataka umrlih na drugom groblju, snosiće Komunalni fond opštine Banjaluka.

3. Objava saopštenja o iskopavanju izvršit će se u službenom listu SR BiH, u dnevnom listu "Oslobođenje" i lokalnom listu "Glas".

4. Iskopavanje groblja, prenos i ponovni ukop iskopanih ostataka umrlih, mora se u cjelosti izvršiti prema odredbama Zakona o grobljima i drugim propisima koji regulišu način iskopavanja.

Iskopavanju će se pristupiti tek po isteku roka od 6 mjeseci od objavljivanja saopštenja o iskopavanju u službenom glasniku i u štampi iz tačke 3. ovog rješenja.

5. O izvršenju ovog rješenja starat će se Preduzeće za Izgradnju Banjaluke, a po pitanju objave Opštinski sekretarijat za komunalne i urbanističke poslove.

Troškovi objavljivanja padaju na teret Komunalnog fonda Opštine Banjaluka.

6. Ovo rješenje stupa na snagu trećeg dana po objavljivanju u službenom glasniku opštine Banjaluka.

7. Objavljivanje saopštenja o iskopavanju u smislu tač. 3. ovog rješenja izvršit će se odmah.

b) Skupština opštine Banjaluka obavještava:

da je na sjednicama Vijeća udruženog rada i Vijeća mjesnih zajednica, održanim 7. jula 1976. godine donijela rješenje broj 04-370-295/76 od 8. 7. 1976. g. kojim se iz urbanističkih razloga, dozvoljava iskopavanje cijelog Jevrejskog

groblja u Banjaluci, Ulica Miše Stupara.

U vezi sa navedenim rješenjem, ovim putem pozivaju se srodnici umrlih lica koja su zakopana u označenom groblju, da se u roku od šest mjeseci od dana objavljivanja ovog obavještenja, izjasne o načinu ponovnog pokopavanja iskopanih ostataka umrlih, kao i da preuzmu odnosno odluče o nadgrobniim spomenicima i drugim predmetima od vrijednosti sa groba odnosno grobnice.

Ukoliko se pozvani u određenom roku, o naprijed navedenom ne izjasne, posmrtni ostaci umrlih pokopaće se u zajedničku grobnicu.

Troškove iskopavanja, prenošenja i ponovnog pokopavanja ostataka umrlih na Novom groblju u Banjaluci, snosiće Komunalni fond opštine Banjaluka.

Objašnjavanja u vezi sa ovom obavješti treba dostaviti pismeno Preduzeću za Izgradnju Banjaluka — Banjaluka, ulica Svetozara Markovića bb.

• • •

Kao što je već objavljeno, Savaz i Jevrejska opština u Banjaluci postaraće se za popis grobova, obred prilikom ekshumacije, kao i za uređenje zajedničke kosturnice i spomenika na novom jevrejskom delu Centralnog groblja u Banjaluci. U tom pravcu postignuta je saglasnost sa nadležnim organima i ustanovama koje su obezbedile i potrebna sredstva za tu svrhu.

Staro jevrejsko groblje u naselju Borik – snimljeno u ljeto 1976

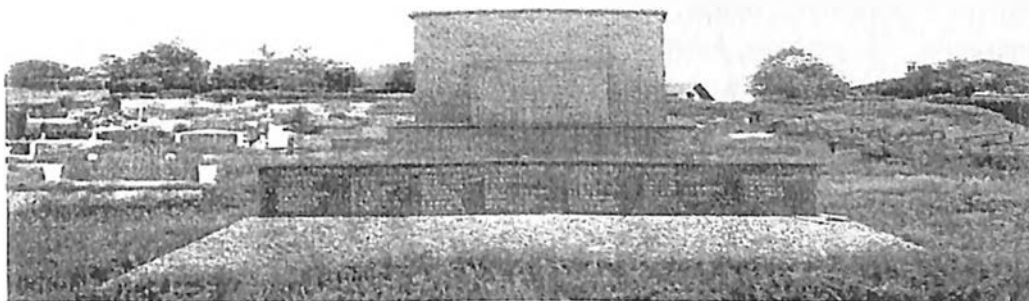

Uklanjanje starog jevrejskog groblja u Boriku – snimljeno krajem 1976

U toku uklanjanja mermernih spomen-obilježja parcela je bila nezaštićena, te su stoga pojedine ploče mermerne bile ukradene i završile na drugim grobljima. Srušene su tri strane starog kamenog zida, a ostala je samo četvrta, prema pravoslavnom groblju, gdje i danas stoji.

Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode je ostao nijem, samo je obavio arhivsko snimanje kao sjećanje na dio istorije jednog naroda koji je živio u Banjoj Luci, a koja je vandalskim činom i daljnjom marginalizacijom Jevreja nestala sa lica zemlje. Pravoslavno groblje je i dalje od puta ograđeno istim kamenim zidom koji ga je godinama dijelio od jevrejskog, kojeg više nema.

Dana 13. aprila 1977. godine, uz prisustvo dvadesetak članova Jevrejske opštine i nekoliko banjolučkih Jevreja nastanjenih u Beogradu, na skromnoj parceli Novog groblja obavljena je sahrana posmrtnih ostataka ekshumiranih iz starog jevrejskog groblja.

Spomen grobnica banjolučkih Jevreja, podignuta 1977.

Posmrtno slovo i sam čin obreda u kapeli obavio je nadržabin iz Beograda Cadik Danon. Ostaci 258 ekshumiranih strpani su u 56 sanduka i položeni u zajedničku raku. Kolektivno spomen-obilježje podignuto je te 1977. godine, sa natpisom na gornjoj plohi: **Ovaj spomenik podsjeća na banjolučku jevrejsku zajednicu kao i na mnogobrojne Jevreje, građane Banje Luke, koji su izgubili život kao žrtve fašističkog okupatora i njegovih pomagača od 1941-1945.**

Na prednjem frontu su ispisana prezimena 47 jevrejskih porodica. (to nisu prezimena svih jevrejskih porodica koje su živjele u Banjoj Luci) čiji su grobovi bili na starom groblju. Prezimena su napisana fonetski a ne etimološki, čime se izgubilo mnogo od autentičnosti.

Danas je ono šta se naziva "jevrejskim grobljem" svedeno na malu parcelu pored puta, na kojoj se, osim glavnog spomen-obilježja, nalazi još 10 pojedinačnih spomenika. Svoju autentičnost zadržali su samo spomenik Todorosa Levija i spomenik Sarine Medić (rođ. Levi), koji ima oblik srednjovjekovnog stećka. Svi ostali spomenici imaju neko od jevrejskih nacionalnih obilježja, najčešće Davidov štiti. Umjesto starog, površine 2.820 m², sa rezervnim pašnjakom od 2.100 m², banjolučki Jevreji dobili su novo groblje, simbol bespravljia i nepravde.*

*Sada krajem 2006 godine, u mjesto parcele groblja, kao izraz demokratičnosti , grad bi po svemu sudeći trebao konačno dodjeliti Jevrejskoj opštini B.Luka ,zamjensku parcelu

Grad je izgubio dio svoje istorije u korist štete jevrejskog naroda, a obećana spomen-ploča na mjestu starog jevrejskog groblja nikada nije ni postavljena.

Poslije iskopavanja starog groblja rad Jevrejske opštine Banja Luka je potpuno zamro. Sve se svelo na pustu registraciju od strane Saveza kod podjele humanitarne pomoći i odlaske malobrojne banjolučke jevrejske omladine na zajednička ljetovanja jevrejske omladine bivše Jugoslavije, u organizaciji Saveza jevrejskih opština, koja su imala internacionalni karakter. Zajednička ljetovanja su bila organizovana duž obala Jadranskog mora i to Rovinju, Pirovcu kod Šibenika, Kaštel Štafiliću kod Splita i Malom Zatonu kod Dubrovnika, po smjenama i u zavisnosti od uzrasta. Druženja jevrejske omladine u organizovanim kampovima u trajanju 2-3 sedmice, imala su, osim socijalnog, duhovni i obrazovni značaj, te su se kao takva urezala u nezaborav srednjih generacija. U periodu kasnih sedamdesetih rad Opštine bio je isključivo humanitarnog karaktera i zasnivao se na socijalnoj skrbi nad njenim malobrojnim članstvom. Savez jevrejskih opština Jugoslavije davao je potporu malim jevrejskim opštinama koje su bile na korak od gašenja.

Takođe je predviđeno da Gradska uprava, kao što je provela odluku o izmještanju starog groblja, provede u djelo i odluku o postavljanju spomen-obilježja na staroj lokaciji jevrejskog groblja. Neispunjeno obećanje samo je jedan u nizu loših gestova gradskih vlasti vremena prema banjolučkim Jevrejima.

Zabilježimo još da nije sačuvan čak ni imenik pokopanih, čiji su nam stari nadgrobni zapisi pružali sliku o dijelu istorije ovog grada.

III/9 ETNIČKA MIMIKRIJA, RASPRODAJA I SJEĆANJA NA JEVREJSKU OPŠTINU BANJA LUKA

Suočeni sa "pritiskom" tadašnjeg režima, malobrojni Jevreji Banje Luke su se sve više povlačili u sebe i sve manje deklarirali kao Jevreji, tražeći spas, nažalost, u vještački stvorenoj nacionalnoj kategoriji Jugoslavena, prikrivajući na taj način svoj nacionalni identitet. O razlozima zašto su se tako mnogo sigurnije osjećali nije teško prosuditi. Drugi vid etničke mimikrije Jevreja prepoznaje se u izbjegavanju kontakata sa matičnom jevrejskom opštinom ili, jednostavno, nedostatku hrabrosti zbog mogućeg gubitka položaja ili posla ako postanu njeni članovi.

Povremena pojedinačna ili porodična doseljavanja Jevreja iz drugih krajeva bivše Jugoslavije doprinijela su povećanju njihovog ukupnog broja u Banjoj Luci, ali ne i aktivnosti same zajednice. To je razumljivo ako se ima u vidu da su daljnji vid i stepen mimikrije, u svojoj suštini, kao i svugdje u svijetu gdje su jevrejske zajednice nestajale, bili nacionalno mješoviti brakovi koji su stvorili nove kategorije Mojsijevaca pravoslavne, katoličke i islamske poluvjere. Generacije koje dolaze sve su manje okrenute tradiciji, jer im nedostaju vjersko i kulturno obrazovanje koje bi moglo dosta učiniti da se stvari pokrenu sa mrtve tačke.

Broj članova Jevrejske opštine Banja Luka od oslobođenja pa do 1990. godine je, zahvaljujući neriješenom jevrejskom pitanju, nacionalnoj mimikriji, nacionalno mješovitim brakovima i drugim oblicima prikrivanja nacionalnog identiteta, unatoč svim statističkim popisima u bivšoj Jugoslaviji bio i ostao teško odredljiv. Brojnost članova Jevrejske opštine Banja Luka, prema zvaničnim statističkim podacima o popisu stanovništva, u višegodišnjem nizu izgleda ovako:

Godina	1946	1950	1960	1969	1981	2001
	1948	1953	1961	1971	1991	2006
Broj	46	29	21	27	13	66
Jevreja	35	18	19	25	8-10	80

Ovi podaci su sakupljeni iz različitih izvora te su stoga moguća mala procentualna odstupanja do 10%, koja u suštini ne mijenjaju stvari. Iz svega je jasno da aktivnost Jevrejske opštine nije postojala, a veliki pad brojnosti u periodu između 1950. i 1953. godine treba tražiti i u dugo skrivanoj istini da je Savez jevrejskih opština učinio medvjedu uslugu Jevrejskoj opštini Banja Luka i doprinio njenoj daljnjoj marginalizaciji preuzevši tutorstvo nad dijelom opštinskih nekretnina (kuća od 434 m² sa dvorištem i zemljištem sinagoge), prihativši punomoć legalizovanu na osnovu člana 9 Pravila Narodne skupštine

FNRJ. U ime Jevrejske opštine Banjaluka, Pravni odsjek Saveza, sa sjedištem u Zagrebu, prodao je 2. aprila 1952. godine pomenute nekretnine Štampariji i knjigoveznici "Glas". Svaki daljnji komentar je suvišan. Imajući u vidu činjenicu da je to bilo sve što je ostalo od predratne opštinske imovine i da je sa ove vremenske distance jako teško govoriti o njenoj rasprodaji, kao i činjenicu da je Savez dao zeleno svjetlo za iskopavanje starog jevrejskog groblja u Banjoj Luci, onda je jasno da je sudbina Jevrejske opštine Banja Luka time bila zapečaćena, a ista osuđena na lagano odumiranje. Opština nije imala kancelariju za organizovani rad, sastajanja i kolektivne proslave u duhu jevrejstva. U svemu tome dodatni limitirajući faktor bila je slaba ili gotovo nikakva materijalna baza Opštine i njenih članova. Tvrdnja tadašnjeg predsjednika Jevrejske opštine Banja Luka g. Ašera Volaha, da rad i život Jevrejske opštine nije bio prepoznatljiv u odnosu na predratni period, dovoljno jasno govori o svemu.

Ovo poglavlje završavamo pred uvodom priče o banjolučkim jevrejskim porodicama, i to sa jednim malim sjetnim fragmentom lijepih sjećanja Lune Albahari, koja je provela svoju mladost u Banjoj Luci od 1906. do 1916. i njenog sina Morisa, na život i rad Jevrejske opštine i njenih porodica u predratnoj B.Luci

Luna se sjeća i govori da joj je teško pisati

Albahari Luna

o njenim dragim dobrim Banjolučanima, kojih je poslije rata ostalo veoma malo. Jevreji su u Banjoj Luci prije rata živjeli sa svim narodima u slozi i miru. Malo je bilo nacionalno mješovitih brakova, a njena sestra Sarina, udata za muslimana, mnogo je propatila dok je nova sredina nije prihvatila. Sarina je sahranjena na novom jevrejskom groblju u Banjoj Luci, gdje se nalaze i grobovi naših roditelja. Tih godina u Banjoj Luci je bilo dosta Jevreja, sefarda i aškenaza, imućnih, srednje imućnih, a i onih kojih su živjeli u oskudici. Poznate porodice u gradu su bile: Poljokan, Salom-Sarafić, Nahmijas, Montiljo, Altarac i Levi. Bilo je dosta druženja, a pojedine porodice su bile i rodbinski povezane. Sastajali su se često na sijelima i igrali *Al fildžan*, a dobitak je bio namijenjen kasicu *Cion* i za održavanje groblja *Bet kevarot*.

- Družila sam se preko djevojačkog društva *Debora* i ženskog društva *Esperansa*. Predsjednica ovog posljednjeg bila je Garsija Poljokan. Druženja su imala društveni i zabavni karakter. Svake godine su se pripremale predstave vezane za istoriju Jevreja: *Mojsije*, *Kraljica Ester* i *Judita*, kao i priredbe za purimske svečanosti, maskenbal i druga veselja za nas omladinu. Dirigent Hora jevrejske omladine, zajedno sa postavkama priredbi i pratećim kostimima, dolazio je iz Zagreba. Za maskenbal, omladina se maskirala a starije žene su oblačile starinske svilene haljine optočene srmom i ukrašene. Žensko društvo

Esperansa je davalo potporu siromašnim djevojkama za udaju (siromašni Jevreji su dolazi iz Prištine, Bitolja i drugih krajeva juga, tražeći pomoć za udaju svojih kćeri), pomoć za školovanje napredne omladine i pomoć starim i nemoćnim. Prilikom vršenja obreda i molitve u sinagogama sakupljani su prilozima socijalno ugrožene. Kod čitanja Sefera, stari Poljokani, Salomi, Nahmijasi i drugi davali bi izdašne priloge. Bilo je i kasica za dobrovoljne priloge: *Cion*, *Keren kajemet*, *Rubimir* i druge.

Muška omladina se okupljala oko Sportskog kluba *Makabi*. U ekipi su, pored golmana Rudolfa Beka, bili sinovi Duda Poljokana i Davida Izraela i još dva studenta koji su izginuli u toku Prvog svjetskog rata. Povodom toga, kao znak slave, zahvalnosti i sjećanja na njih, na templu je podignuta spomen-ploča.

Prema Luninom sjećanju, od sefardskih porodica na prvom mjestu je bila velika porodica Poljokan, čije je pravo prezime Levi. Najstariji sin Bohor, inače invalid, imao je dvije kćeri, Pepiku i Floru. Kuća mu je bila tik uz sinagogu. Drugi brat Dudo imao je kod Bezistana veoma interesantnu kuću, podignutu u vrijeme rusko-japanskog rata i borbe za Port-Artur, a zbog čega su kuću prozvali Port-Artur, ne zna.

- Pred radnjom Isaka Kuće Poljokana bila je velika lipa, pa su je zvali *Pod lipom*. Stari Kučo je otišao u Beč, a vođenje radnje prepustio stasalom sinu Salamonu a kasnije i unucima. Salamonova radnja, zvana *Široke basamake*, bila je kod Hotela *Palas*. Sin Rafael zvan Frajlica šetao je gradom, stalno noseći kišobran i šešir u ruci. Uoči Drugog svjetskog rata 1940. godine, Salamona, ženu Miciku i sina Bracu su iz antisemitskih pobuda likvidirali nepoznati ljudi. Malo je ostalo živih od velike porodice Poljokan. Ostala je snaha Kuće Poljokana sa dva sina, Jako Poljokan sa ženom Rahelom i kćerkom Sarom, a od Duda je ostao samo sin Leon.

Porodica Sarafić je dobila ime po djedu Davidu koji je imao banku, sarafluk, pa otud prezime Sarafić, a ne Salom. Čestita i valjana porodica. Sin Žak je bio direktor Tvornice šibica u Docu, a drugi sin trgovac. Od porodice su ostali u životu samo unuci, dr Sarafić, koji je radio u vojnoj bolnici, i Emil, advokat u Beogradu. Sarafići su bili ženidbeni prijatelji sa Rafom Poljokanom.

Druga porodica Saloma, od braće Arona i Moske, nije bila u srodstvu sa porodicom Sarafić. Držali su draguljarnice u Gospodskoj ulici. Imali su sinove Princa i Leona i kćeri Pepi, Hanu, Floru i Miru. Sarina, Aronova žena, bila je prijateljica moja majke, a njihovo prijateljstvo sam produžila i ja sa Sarinom djecom. Bili smo nerazdvojne komšije koje dijele dobro i zlo. Tetka Sarina, Aron i kći Pepi likvidirani su u Jasenovcu. Pokojna Flora je živjela u Tel Avivu, udata za Hansa Bramera, a Hana i brat Leon u Buenos Airesu. Mira je učestvovala u NOB-i, a sada živi u Beogradu.

Porodicu Kalmi-Altarc su poštovali kako Jevreji tako i mnogi građani Banje Luke. Po zanimanju je bio urar, a bavio se i hećimlukom (travarstvom). Kod dječaka je obavljao obred Brit milot, a za djevojčice fados, davao je imena i

darivao djevojke prigodom vjenčanja. Moj muž ga je pitao, da kao čovjek od iskustva i godina, prosudi u kom je dobu bilo najbolje: turskom, austro-ugarskom ili u Kraljevini. Odgovor je glasio: u turskom, jer je tada bio mlad i pun života. Sin Avram je bio obućar, Izidor limar, Jakob ljekar, a Dudule urar u Bihaću. Kćeri su mu bile Hanuča, Renuča i Rifka. Kad je g. Kalmi zašao u pozne 80-te, sazvao je jednom prilikom sve sinove i kćeri da im nešto saopšti prije nego umre. Rekao im je da se želi ženiti, pa su svi ostali zatečeni i iznenađeni. To radi jer ne želi da ga njegova djeca gledaju nagog prilikom pranja i kupanja. Razumijevanje nije izostalo. Oženio se Hanom, udovicom trafikanta Juse Levija, a umro je pred sam Drugi svjetski rat. Većina članova porodice Kalmi je stradala u Jasenovcu, sem doktora Jake koji je bio u NOB-i i dva unuka koji sada žive u Izraelu.

Kad je riječ o porodici Nahmijas, otac Jozef, kožar, podigao je veliku obitelj. Kćeri su mu bile Blanka, Ređina, Rahela, Sarina i Zlata. Jozef mlađi, Jozef-Braco, držao je radnju sortirane galanterije. Robu je dobavljaio iz Beča, Minhena i Lajpciga. Nakon dolaska ustaša na vlast radnja je dopala u ruke povjereniku, nekom Franji iz Mrkonjića. Kad mu se Jozef obratio sa molbom da mu da nešto garderobe za porodicu, istjerao ga je iz radnje rekavši da ga ne poznaje.

Lunin brat Salamon Levi je imao frizeraj u centru grada i na izučavanje zanata je primio Hinka, sina preminulog mu brata Leona. Hinko je emigrirao u Izrael, gdje je mlad preminuo. S. Levi i njegovih dvoje djece stradali su u Jasenovcu. Njen stric Moše Levi, jorgandžija, bio je sklon doskočicama i šali, pa su se bečki studenti u banjolučkom jevrejskom listu *Trazera* (hebr. stražnjica) našalili i na njegov račun. U listu je objavljeno, tobože, da je on kriv pred Bogom i narodom i da treba da ga je sram što u Banjoj Luci protura laži o skorom dolasku "žute rijeke" (Kineza) u Kraljevinu SHS. On je, jadnik, poslije toga pričao svima da to nije napravio, ali tako je bilo i ostalo. Kasnije je otjeran u Jasenovac, gdje je i stradao.

Porodica Jelinek je imala limarsku radnju u Gospodskoj ulici i zeta predsjednika suda u Sanskom Mostu, koji je padom Austrijanaca smijenjen na veliku radost naroda. Jelinekov sin je studirao u SAD, a 1918. se vratio u Banju Luku i zatekao svoju staru ljubav Rašelu, kćerku Dude Poljokana. U strahu da ne dobije njenu ruku od njenih roditelja, odlučuje se za "bosansku varijantu", da ukrade mladu, što nije običaj kod Jevreja. Oboje odlaze u Zagreb i depešom se javljaju zabrinutim roditeljima, što je opet, na koncu sve dobro završilo.

Luna se sjeća se i porodice invalida Atijasa, koji je obe noge izgubio u Prvom svjetskom ratu i vrlo oskudno živio držeći neku trafikku. I on je sa svojom porodicom stradao u Jasenovcu.

Porodica Rafe Pimpi Levija živjela je prilično skromno od njegovog zanata, ali su njegove kćeri Flora i Lunčika, uprkos svemu, uvijek uredno odjevene.

Porodica Avrama Levija je bila u srodstvu (od dva brata djeca) sa Luninom. Živjeli su skromno izdavajući sobe školarcima. Imao je kćeri Seku, Lunčiku, Sarinu i Floru. Cijela porodica, sem Flore koja je izbjegla u Izrael, stradala je u Jasenovcu.¹⁰³

Ovo lijepo kazivanje Lune Albahari, uz spomen, završavamo kratkim odlomkom iz sjećanja, nama dragog, njenog sina ing. Morisa, koji kaže:

"O tom nekada lijepom gradiću, u kojem sam provodio mnoga ljeta kod svoje rodbine Moni Levia, porodice veletrgovca Sarafića, išao u Grkovu slastičarnicu u tada glavnoj Aleksandrovoj ulici, odlazio u Poljokanovu radnju da se čudim velikom pajacu koji se neumorno klanjao prolaznicima da posjete trgovinu, odlazio na čudo neviđeno, automatsku vagu u željezničkoj stanici, da za pola dinara dobijem otisnut papirić sa težinom, divio se kipovima seljaka i seljanke na ulazu u ovalnu Hipotekarnu banku, ili sjedio u glavnom parku narodnog krajiškog tribuna, pjesnika, ljekara-vidara Petra Kočića, odlazio na izlete na Petrićevac, ili u samostan Trapiste u kom smo uvijek dobijali lepinja sa sirom trapistom, vozili drvene romobile i pjevali pjesmicu čija melodija i danas odzvanja u mojoj glavi:

Oj Banja Luko, naš mili grade,
Za tvoju slavu djeca te grade,
Uvijek smo s tobom uz veseli zvon,
Uraaa, uraaaa, neka grmi ko grom.

Vrbas hući, pjeni, bući dolinom
a pjesma se ori bučno planinom.

Bio je to gradić koji bi sazdan od ljudi, građevina i vjerskih objekata, koji krase grad sa gospodskom orijentacijom, čak i više od drugih gradova BiH, jer u njega stiže prva željeznica, prva pivara, prva poruka vjerskih misionara, kao i prve vrednote zanata i industrijalizacije. Bilo je to neko srećno vrijeme."

¹⁰³ Jevrejski pregled, broj 5-7, Beograd 1982.

III/10 JEVREJSKA ZAJEDNICA BANJA LUKA UZ RATNE I PORATNE MIGRACIJE OD 1992. GODINE I DALJE

Početak 1980. godine život jevrejske zajednice bio je u raskoraku i ne u tolikoj mjeri organizovan. Ostala je samo sjeta i žal za prošlim vremenima, koja su nastavila da žive u njihovim sjećanjima kao nešto toplo, milo i drago. Prema statistici, koja je što se tiče jevrejske nacionalne manjine uvijek bila, više ili manje nenamjerno pogrešna, u Banjoj Luci tih godina je živio minimalan broj Jevreja, njih deset. Sigurno je bilo i ima duplo više onih sa etničkom mimikrijom, nacionalno prikrivenih, koji su živjeli život u skladu sa potrebama društvenog trenutka. Oni jednostavno nisu ni razmišljali o tome, jer vrijeme je za Jevreje i jevrejstvo uopšte, bilo tužno. Prevladali su mahom nacionalno mješoviti brakovi i vremenom je došlo do gubitka jevrejskog nacionalnog identiteta. Desetkovani broj sa kojim je zajednica izašla iz rata, nacionalni zakoni, društveno uređenje, migracije i asimilacije, uz nedostatak vjerskog i kulturnog miljea, ključni su momenti koji su doveli do raskoraka između želja i mogućnosti. Nedostatak jevrejskih nacionalnih radnika na terenu je bio i ostao faktor bez koga je nezamisliv povrat vjerskog duhovnog života i to naročito za one koji hoće da vjeruju da nade i spasa ima.

Suditi o bliskoj prošlosti, gdje je jedan ljudski život malen kao val, kao kap u moru vječnosti, jako je nezahvalno, jer se sve prosto svelo na brojke i imena ljudi kojih nema. Prije nešto više od 500 godina na prostor Balkana su dolazili rabini iz Soluna i Carigrada i stvarali uslove za meldare i ješive, a sada, nakon samo 65 godina od Drugog svjetskog rata i 10 godina nakon raspada bivše Jugoslavije, na dobrom su putu da krenu na svoj od naroda dugo očekivani misionarski put. Znamo da će proteći mnoge godine, kao rijeke moru, ali stvari moraju krenuti od početka. Ono što je u suštini bilo pozitivno u toku rata u prethodnoj Jugoslaviji, nije samo porast broja članova, koji je sa svojih malih zvanično deset zapisanih u opštinskim registrima, zahvaljujući pozitivnoj migraciji mješovitih pravoslavno-jevrejskih brakova poskočio na laganih 88 duša, nego istinsko dugo tinjajuće buđenje svijesti o nacionalnoj pripadnosti i potrebi potvrde nacionalnog identiteta. Nacionalno otrežnjenje Jevreja u Banjoj Luci, pa čak i onih svjesno prikrivenih, probudilo je uspavanu viziju dugo očekivanog mesije, uz spoznaju da se od naroda ništa ne da skriti, a izazvano je sa više strana, naročito pojavom nacionalnog ekstremizma većinskih naroda na tlu prethodne Jugoslavije, koji je sve više prijetio i nagovještavao samo zlo. Došlo je do zbivanja redova jevrejske nacionalne manjine u Banjoj Luci, koje je podsjetilo na udruživanje plemena u davnoj Judeji u cilju odbrane od neprijatelja i na ne tako davno stradanje, holokaust, ne samo banjolučkih Jevreja. Baš svi smo se našli i osjetili svoji i bliski u trenutku istine, okupljeni u stanu pokojne

predsjednice Jevrejske opštine Edite Kašiković¹⁰⁴, koju je ova sudbinska drama, izazvana ratom u bivšoj Jugoslaviji 1992-1995. godine, podsjetila na njene muke i patnje proživljene u Aušvicu. Logoraški broj na njenoj ruci bio je opomena.

Bili smo svi zabrinuti za daljnju sudbinu. Pomoć, cedaka i moralna podrška su stizale od nama tada sve više dragih i bliskih, Svjetske jevrejske zajednice, JOINTA i Saveza jevrejskih opština Jugoslavije. Osjećaj da niste sami je neopisiv i dira vas duboko u dušu koja se topi i stvara i budi nove nade. Bili smo preduzimljivi, iz potrebe daljnjeg osjećaja sigurnosti, i kroz otvorenu komunikaciju sa vladajućim strukturama 28. juna 1992. godine dolazi do osnivanja Društva jevrejsko-srpskog prijateljstva. Time je uspostavljen balans u pogledu strukture nacionalno mješovitih brakova, a u novodobijenim privremenim prostorijama Jevrejske opštine u Banskim dvorima, počelo se, za divno čudo, i sa proslavom tradicionalnih jevrejskih praznika.

Sve je odisalo olakšanjem. Bilo je doduše, istini za volju, nekoliko Jevreja koji su u Banjoj Luci ostali bez posla, i to onih koji su se nalazili na rukovodećim mjestima u preduzećima i ustanovama, a ostali muški dio populacije, htio on to ili ne, bio je pod radnom obavezom. Koliko nam je poznato, niko od članova Opštine nije za vrijeme ovog nesretnog rata u bivšoj Jugoslaviji izgubio glavu.

U dogovoru sa tadašnjim predsjednikom Skupštine opštine Banja Luka Predragom Radićem, koji je imao dosta pozitivan stav prema Jevrejima, dolazi do realizacije zamisli rođene na sastanku Društva jevrejsko-srpskog prijateljstva od 20. maja 1992. godine, po kojoj Ulica princa Pavla (prije Drugog svjetskog rata), a kasnije Đure Pucara, potom Sarajevska i Moše Pijade, dobija naziv Jevrejska zbog činjenice da se, jednim dijelom, u toj ulici nalazio sefardski Kuturni dom sa sinagogom, podignut 1937. a srušen u savezničkom bombardovanju 1944. godine.

Društvo jevrejsko-srpskog prijateljstva se nedugo poslije toga razdružilo zbog političke imputacije koja nikome nije bila potrebna.

Broj članova je svakodnevno rastao kako su pristizale izbjeglice iz drugih krajeva. Porodice srpsko-jevrejskih brakova su bile u prevazi, mada je bilo svih vrsta kombinacija vjera i nacija. Pomoć, i moralna i materijalna, bila je zaista izdašna, te smo neke viškove upućivali na adrese izbjeglica, poginulih i postradalih. To je bio visokomoralni gest. Sve je funkcionisalo kao da se ne nalazimo u ratnom okruženju, ali svakodnevne redukcije električne energije su sviju naprosto izluđivale. Isključenja električne energije su planirana po kvartovima. Jedan kvart je dobijao električnu energiju u trajanju od otprilike četiri sata u dvije sedmice, osim onih koji su imali sreću da se nalaze na fazi MUP-a, vojnih organa ili drugih važnih ustanova, ili ako je došlo do vanrednog

¹⁰⁴ Predsjednici Jevrejske opštine prije 1992. bili su Ignac Laslo, Volah Ašer, Jakov Papo, Lea Šlozberger, Mirjam Volah i Lotika Volah, a poslije 1992. godine Edit Kašiković, Đ. Mikeš, Z. Levi, D. Romano i aktuelni Jakov Danon.

uključenja na mrežu zbog toga što je borac iz kvarta poginuo na frontu. Sve je u neku ruku bilo 70% redukovano. Bilo je i straha i policijskih časova i dosta mržnje po nacionalnoj osnovi. Mržnja je pojela ljude, a otrežnjenje je dugo trajalo. Nikom nije trebao ovaj nesretni rat, koji je malo kom donio neko dobro.

Bilo je i onih koji su na vrijeme izbjegli sa ovih prostora, pojedinačno ili s porodicama, sami, uz pomoć UN-a ili drugim Božijim putevima i načinima.

I pri Jevrejskoj opštini Banja Luka stvorena je mogućnost za aliju porodica ili privremeno upućivanje srednjoškolske djece u izbjegličke kampove i kibuće u Izraelu, koja je u pojedinim slučajevima i iskorišćena. Mnogo su tome doprinijeli ratni uslovi, kojima se nije vidio kraj, a situacija na terenu se pogoršavala. Bilo je dosta nesigurnosti u svemu, ali na koncu sve je dobro završilo. Mladi koji su otišli u kibuće većinom su se nakon rata vratili, dok je njih par trajno ostalo uplovivši u bračne vode. Inače, tokom rata ili nešto kasnije, iz redova Jevrejske opštine iselile su se u inostranstvo dvije polujevrejske porodice, jedna iz Gradiške u Švajcarsku, druga iz Banje Luke u Kanadu. Bilo je i par iseljenja samaca starije životne dobi, koji su se nakon rata uputili u staračke domove jevrejskih opština u Zagrebu i Beogradu, i jedno prema Jerusalimu.

Nakon rata rad Jevrejske opštine je u stalnom usponu. Nakon što nam je Grad ustupio na privremeno korišćenje prostorije za potrebe opštinske kancelarije, zahvaljujući "La Benevolenciji" i činjenici da je uspostavljena Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, počelo se sa humanitarnim aktivnostima u mnogo većem obimu.

Jevrejska zajednica BiH trebala bi da u narednim godina mnogo snažnije i organizovanije priđe povezivanju jevrejskog naroda, ne samo na prostoru BiH, kako se ne bi dalje produbljavali problemi nacionalnog identiteta u mješovitim brakovima i špekulantne podjele unutar jevrejskog korpusa u BiH, a na bazi daljnjih nacionalnih podjela konstitutivnih naroda. Budući osnov za razvoj svake jevrejske opštine unutar Jevrejske zajednice BiH je i povrat kako opštinske tako i imovine svakog davno iseljenog Jevreja ili njegovih potomaka. U očekivanju zakona o restituciji, nakon prestanka postojanja Jugoslavije koja je donijela zakone o oduzimanju imovine, svjesni smo činjenice da je to objektivno jedina baza koja omogućava benefit jevrejskim opštinama. Tada će i jevrejska zajednica u Banjoj Luci biti u prilici da pokrene izgradnju jevrejskog doma sa sinagogom, jer bez podizanja bogomolja nema opstanka Jevrejima na prostoru ljute Krajine. Vremenom će narod jevrejski doći, jer za to, ako Golemi da, uslova ima i biće

Šalom svima!

IZVORI I LITERATURA

DOKUMENTI:

1. Opština Banja Luka, Srez banjalučki, dokument o namjeri novogradnje sefardskog hrama, br. 14428/34
2. Kraljevska banska uprava Vrbaske banovine, dokument o privremenoj zabrani novogradnje hrama do uspostave regulative, br. 22121/36
3. Kraljevska banska uprava Vrbaske banovine, dozvola novogradnje hrama, br. 30029/36
4. Gradsko poglavarstvo Banja Luka, obavijest o dovršenim radovima na novogradnji sefardskog kulturnog doma sa sinagom, br. 9066/37
5. Proglas Nezavisne države Hrvatske svim povjerenicima jevrejskih radnji u Banjoj Luci, Naredba br. 3367/41
6. NDH - Državno povjerenstvo za ponovu, Podružnica Banja Luka, Izvještaj o stanju Židovskog doma u Banjoj Luci, gdje je bila smještena javna kuća njemačkih vojnika "Linda bar", dok. 71312/42
7. Spisak Jevreja upućenih 29. jula 1941. u koncentracioni logor Gospić, br. 304/41, ARSBL
8. NDH - Ustaški stožer za Bosansku Hrvatsku, dok. br. 653/41, Zabrana kupanja svim Jevrejima i Srbima u banjama Slatina, Gornji šehar i Laktaši
9. NDH - Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti - uput za nadležnost prvomolbenih opće upravnih vlasti, dok. 1365/41
10. NDH - prepis iz 1942. Odluka o podržavljenju tvornice drvenih češljeva i lula, vlasništvo Haima Nahmiasa, prepis dokumenta iz 1942.
11. Ustaški stožer za BIH - Nadzorništvo komesara: Odbijanje molbe za mjesečno izdržavanje na ime oduzete radnje Jevrejina Teodora Vajsa, Kob. br. 2476/41
12. Nacrti jevrejskog Kulturnog doma u ulici Princa Pavla, ARSBL, GPBL - 9644/37
13. Austro-ugarska gruntovnica, Sefardski kulturni dom, Br. 2925/1900, ARSBL
14. Austro-ugarska gruntovnica, Aškenaski hram, br. 3678/24, ARSBL
15. Tehnički ekspozice o novogradnji Sefardskog kulturnog doma sa sinagom, ARSBL, GPBL, 3/37
16. Plan grada Banje Luke, avio snimanje 1969., FS 111/1522-44
17. Rješenje o iskopavanju jevrejskog groblja od 07. jula 1976., br. 04-370-29/76

OSTALI IZVORI

1. Godišnjak Jevrejskog kulturno-prosvjetnog društva "La Benevolencija" i Dobrotvornog društva "Potpora", Sarajevo 1933.
2. Jevrejski kalendar za godinu 5742. (29. septembar 1981), rabin Cadik Danon, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1981.
3. Jevrejski kalendar od 5757. do 5766. (od 1997. do 2006), rabin Cadik Danon, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1997-2006.
4. Jevreji u Jugoslaviji, Jevrejski almanah 1954, Beograd, 1954.
5. Jakir Eventov, Gevalim, Jevrejski almanah 1961-1962, Beograd 1962.
6. Moric Levy, Sefardi u Bosni, Bosanska biblioteka, Sarajevo 1992.
7. Branimir Gabričević, Split, Jevrejska općina u antičkoj Saloni, Jevrejski almanah 1959-1960, Beograd 1960.
8. Boris Nilević, Osvrt na historiju Jevreja u BiH za vrijeme osmansko-turske uprave, Zbornik radova Sefard 92, Sarajevo 1992.
9. Jorjo Tadić, Iz istorije Jevreja u jugoistočnoj Evropi, Jevrejski almanah 1959-1960, Beograd 1960.
10. Lavoslav Glesinger, Jevreji i Hrvati u arapskoj Španiji, Jevrejski almanah 1955-1956, Beograd 1956.
11. Pavle Đeletović Ivanov, Jevreji Kosova i Metohije, Beograd 1988.
12. Jorjo Tadić, Značaj dubrovačkih Jevreja, Zbornik 1, JIM, Beograd 1971.
13. T. Popović, Dubrovnik i Ankona u jevrejskoj trgovini XVI vijeka, Zbornik 1, JIM, Beograd 1971.
14. Samuel Pinto, Prosvjetne prilike bosanskih Jevreja za vreme turske vladavine, Jevrejski almanah 1955-1956, Beograd 1956.
15. Duško Kečkemet, Židovi u povijesti Splita, Split 1971.
16. Majkl Bejdžent, Ričard Li, Spisi Mrtvoga mora - obmana, Beograd 1999.
17. Milica Detoni, Ljubljana, Mariborski geto, Jevrejski almanah 1957-1958, Beograd 1958.
18. Bilten, Jevrejski pregled br. 3-4, mart-april 1976, br. 7-8, juli-avgust 1976, br. 3-4, mart-april 1977, II/3 mart 1994, II/7-8, juli-avgust 1994, II/10, oktobar 1994.
19. Ivan Pederin, Školovanje mletačkih dragomana za turski, arapski, persijski i hrvatsko-srpski jezik od XV do XVIII vijeka i njihova služba, Istorijski zbornik br. 9, Banja Luka 1988.

20. Katalog izložbe "Jevreji na tlu Jugoslavije", MTM, Zagreb 1988.
21. Katalog izložbe "Jevreji - naši sugradani kojih više nema", Muzej Republike Srpske, Banja Luka 2000.
22. Jelovac Vuk, Banja Luka u prošlosti, Glas, Banja Luka 1960.
23. Rezultati popisa žitelja BiH od 10. oktobra 1910, Statistički odsjek Zemaljske vlade, Sarajevo 1912.
24. Jevrejska štampa na tlu Jugoslavije do 1941. godine, JIM, Beograd, 1988.
25. Božidar Kovačević, O Jevrejima u Srbiji od XVIII do početka XX vijeka, Jevrejski almanah 1959-1960, Beograd 1960.
26. Ravlić Aleksandar, Banja Luka - razdoblja i stoljeća, Sarajevo 1979.
27. Puvačić Zlatko, Stara Banja Luka, Akademija Nova, Beograd 2001.
28. Dubnov Simon, Kratka istorija jevrejskog naroda, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1986.
29. Simić Zoran Simara, Banja Luko, pamti i Banja Luko, oprosti, drugo izdanje, Beograd 2004.
30. N. Popović, Jevreji u Srbiji 1918-1941, Beograd 1997.
31. Jevrejski pregled br. 3-4, Beograd 1970.
32. Luci Mevorah-Petrović, Abraham Kapon, Jevrejski almanah 1961-1962, Beograd 1962.
33. Bjelić Stojan, Kazivanje pametovanja, priredio Đorđe Mikić, Skupština opštine Banja Luka, Banja Luka 1996.
34. Samija Sarić, Jevrejska kulturna i druga društva u BiH od 1885-1945, Sarajevo 1995.
35. Antonijević Nenad, Akta policije i suda NDH u Banjoj Luci iz 1941. i 1942, Jasenovac sistem ustaških logora smrti (saopštenja sa okruglog stola održanog u Beogradu 23. aprila 1996)
36. David Perera, Neki statistički podaci o Jevrejima Jugoslavije u periodu od 1938. do 1965, Jevrejski almanah 1969-1970, Beograd 1970.
37. Avram Pinto, Dr Isak Braco Poljokan, Jevrejski almanah 1965-1967, Beograd 1967.
38. Simo Brdar, Gradina, Banja Luka 1994.
39. Milan Bulajić, Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986 godine, Beograd 1988.

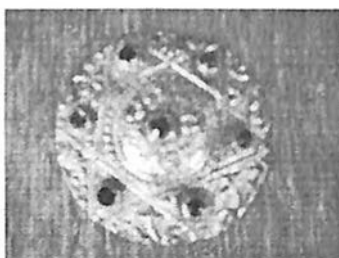
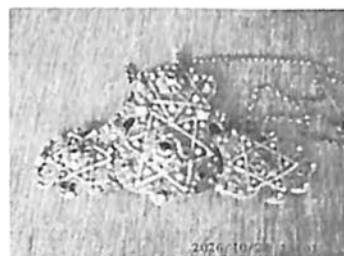
40. Budimir Miličić, Jevrejsko socijalističko radničko društvo "Poale Cion" u Sarajevu 1919-1929. godine, Zbornik radova Sefard 92, Sarajevo 1992.
41. Mato Džaja, Banjalučka realka, Glas, Banja Luka 1980.
42. Vrbaske novine, 5. avgusta 1933. i 4. februar 1936.
43. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921, Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Sarajevo 1932.
44. Konačni rezultati popisa stanovništva od 5. marta 1948, knjiga IX stanovništvo po narodnosti, Savezni zavod za statistiku Beograd, 1954.
45. Popis stanovništva i domaćinstava i stanova u 1981, opštine u SFRJ; osnovni podaci o stanovništvu, domaćinstvima i stanovima, Savezni zavod za statistiku, Beograd
46. Zemljotres u Banjoj Luci, Jevrejski pregled br.11-12, Beograd 1969.
47. Popović Dragan, Jevrejska zajednica u Banjoj Luci (diplomski rad), Banja Luka 2001.
48. Žan Pol Sartr, Razmišljanja o jevrejskom pitanju, Beograd 1992.
49. Rezultati popisa žitelja u BiH od 22. aprila 1895, Statistički zavod Zemaljske vlade, Sarajevo 1896.
50. Popis stanovništva i stanova 1971, Beograd 1974.
51. Popis stanovništva 1953, knjiga VIII, narodnost i maternji jezik, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1959.
52. Katalog izložbe "Jevrejska omladinska društva na tlu Jugoslavije od 1919. do 1941. godine", JIM, Beograd

LITERATURA

1. Spomenica, 400 godina od dolaska Jevreja u BiH (1556-1966), Sarajevo 1966.
2. Majkl Bejdžent, Ričard Li. Spisi mrtvoga mora -obmana, Beograd 1999.
3. Verber Eugen, Uvod u jevrejsku vjeru, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1993.
4. Zbirka pojmova iz judaizma, rabin Cadik Danon, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd
5. Kosier Ljubomir, Jevreji u Jugoslaviji i Bugarskoj, Beograd 1930.

6. Mitologija i religija starih Jevreja, Dječija knjiga, Beograd 1990.
7. Moric Levi, Sefardi u Bosni, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1969.
8. Krinka Vidaković, Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu od XVI do XX veka, drugo dopunjeno izdanje, Sarajevo 1990.
9. Jevrejski almanah 1955-1956, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1956.
10. Jevrejski almanah 1957-1958, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1958.
11. Jevrejski almanah 1959-1960, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1960.
12. Studija i građa o Jevrejima Dubrovnika, Zbornik 1, JIM, Beograd 1971.
13. Jevrejski almanah 1961-1962, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1962.
14. Zbornik radova Sefard 92, Sarajevo 1992.
15. Duško Kečkemet, Židovi u povijesti Splita, Split 1971.
16. M. Mihailović, Judaica u Jugoslaviji, Beograd 1990.
17. Jevrejski almanah 1965-1967, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1967.
18. Slavko Gavrilović, Jevreji u Sremu u XVIII i prvoj polovini XIX vijeka, Beograd 1989.
19. Jevrejski almanah 1971-1996, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1996.
20. Ravlić Aleksandar, Jevrejsko groblje, Banjalučki povijesni listići 1, Zagreb 1998.
21. Hrabak Bogumil, Opšti urbani razvitak Banje Luke do rata 1683-1699, Istorijski zbornik 1, Banja Luka, 1980.
22. Šljivo Galib, Prva godina Austrijske konzularne agencije u Banjoj Luci, Istorijski zbornik, godina III br. 3, Banja Luka 1982.
23. Šljivo Galib, Prilike u sjevernoj Bosni šezdesetih godina XIX vijeka, Istorijski zbornik, godina VII, broj 7, Banja Luka 1986.
24. Radovanović, Mihailović, Životni ciklus - običaji kod Jevreja, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1998.
25. M. Jovanović, Stvaranje zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1928.

26. Pinto Avram, Jevreji Sarajeva i BiH. Sarajevo 1987.
27. Pinto Samuel, Zločini okupatora i njihovih pomagača izvršeni nad Jevrejima BiH. Sarajevo 1952.
28. Jaša Romano, Jevreji Jugoslavije, 1941-1945, žrtve genocida i učesnici NOR. JIM, Beograd 1990.
29. Drljača Dušan, Adaptacijske teškoće sarajevskih Jevreja u Izraelu, Beograd, 1997.
30. Milan Bulajić, Ustaški zločini genocida i sudenje Andriji Artukoviću 1986. godine, Beograd 1988.
31. Čerešnješ Ivan, Caught in the Winds of War: Jews in the former Yugoslavia, Institute of the World Jewish Congress, Jerusalem 1999
32. Cezar Danon, Preživjeli smo Drugi svjetski rat, Mostar 2005.

Filigransko graviranje: Pafte i tepeluk sa Davidovim štitom iz vremena Turske, Muzej Republike Srpske, Banja Luka 2006.

Verica Stošić, arhivski savjetnik

**BANJALUČKE JEVREJSKE
PORODICE**

ABINUN¹

Avram (Sarajevo 1876 - ?)

- trgovac iz Banjaluke. Sa suprugom Sarinom rođ. Levi² stekao je kćerke Bukicu, Mazaltu, Renu i Lunčiku.

Do 28. jula 1942. porodica je imala stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 4.³

Sarina rođ. Levi (Bihać 1878 - ?)

- domaćica iz Banjaluke.

Bukica (Bihać 1908 - ?)

- kći Avrama i Sarine rođ. Levi, krojačka radnica iz Banjaluke.

Mazalta (Bihać 1914 - ?)

- kći Avrama i Sarine rođ. Levi, domaćica iz Banjaluke.

Rena (Bihać 1922 - ?)

- kći Avrama i Sarine rođ. Levi, frizerska radnica iz Banjaluke.

Lunčika (Bihać 1926 - ?)

- kći Avrama i Sarine rođ. Levi, bivša učenica iz Banjaluke.

Sarina rođ. Boher (Banjaluka 13.3.1889–1942)

- supruga pok. Mojsija Abinuna sa kojim je stekla sina Saloma i kćerku Mazaltu.

Nju i kćerku Mazaltu odvele su 2. januara 1942. ustaše iz Travnika.⁴

Salom (Travnik 4.5.1907 - 1941)

- sin Mojsija i Sarine rođ. Boher.

Dana 29. septembra 1941. odvele su ga ustaše iz Travnika.⁵

¹ Na više mjesta porodično prezime je ispisano kao Abinon.

² Članovi ove porodice nalazili su se na popisu Židova, polužidova i miješanih brakova na području grada Banjaluke, sačinjenom od strane Župske redarstvene oblasti u Banjaluci 12. juna 1942. godine. Popisivanje je vršeno po porodicama, tako da je svaka porodica dobivala svoj broj a članovi porodice su unutar broja popisivani po abecednom redu. Popisane su 104 porodice (u daljnjem tekstu: Popis broj 1).

³ Članovi ove porodice nalazili su se na dvije vrste popisa Židova uhapšenih 28. jula 1942. godine i predloženih za logor. U prvoj vrsti popisani su muškarci (59 osoba) odvojeno od žena i djece (100 osoba), a osim imena i prezimena navedene su godine rođenja i mjesto stanovanja popisanih osoba (u daljem tekstu: Popis broj 2).

U drugoj vrsti su spiskovi osoba uhapšenih 28. jula 1942. godine do 12 časova, zasebno muškarci (56 osoba), žene (94 osobe) i djeca (19 osoba), u kojima su navedena samo imena i prezimena (u daljnjem tekstu: Popis broj 3).

⁴ Službeni list BiH, broj 7/1947.

Mazalta (Travnik 9.10.1914 – 1942)

- kći Mojsija Abinuna i Sarine rođ. Boher.

Nju i majku Sarinu odvele su 2. januara 1942. ustaše iz Travnika.

⁵ Isto.

PORODICA ALBAHARI

Luna (Kladanj 1833⁶ – Banjaluka 1923)

- bila je udata za Salamona Albaharija, zvanog *Biki* ili *Beka*, bogatog sarafa koji je u vrijeme turske vlasti ubijen iz koristoljublja na Kozari. Živjeli su u Banjaluci i stekli tri kćerke – Saru, Matildu i Floru.

Prema popisu zaostavštine iza Lune Albahari (kuća sa kućištem i dvorištem u ulici Samardžije broj 6 u Sarajevu, površine 704 m², pristupačna kolima, građena od ćerpiča, sklona padu, vrijednosti 7.200 dinara), sačinjenom 1948. godine od strane Gradskog narodnog odbora u Sarajevu i ostavinskoj odluci broj O:2223/23 od 27. maja 1942. godine, njenu imovinu naslijedili su kćerka Sara Levi iz Visokog, unuk Merkoš Albahari, sin pok. Matilde iz Tešnja i unučad pokojne kćeri Flore: Leon Levi pok. Haima, Luna rođ. Levi udata Albahari i Rena rođ. Levi udata Albahari iz Sanskog Mosta, Sara i Salomon Hadžilevi iz Banjaluke. Drugi nasljednici iza preminulog Leona Levija su kćerke Kata i Flora Levi i sin Haim Levi, svi iz Banjaluke.⁷

Luna rođ. Löwy (Kladanj 19.1.1899⁸ - 7.2.1982)

- kćerka Haima Levija i majke Flore rođ. Albahari. Imala je sestre Renu, Sarinu i Matildu i braću Salamona i Leona. Godine 1907. porodica je iz Kladnja preselila u Banjaluku.

Od 1909. do 1913. pohađala je i završila Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci.⁹

U braku sa Davidom Albaharijem¹⁰ stekla je kćerke Floru, Rahelu i Juditu i sina Morica. Odmah po sklapanju braka preselili su u Drvar, a kasnije u Lušci Palanku i Drvar.

Sva njena porodica učestvovala je u narodnooslobodilačkom pokretu i jedna je od malobrojnih jevrejskih porodica čiji članovi nisu bili zatočeni u logoru.

Poslije rata je sa suprugom živjela u Sarajevu. Luna i njena sestra Sarina udata Medić, iz Prijedora, prodale su 1954. kuću sa dvorištem, zidanu ciglom i pokrivenu crijepom. Kuća je imala dvije sobe, kuhinju, ostavu, kupatilo, predsoblje i ostale nusprostorije.¹¹

⁶ Luna Albahari, *Rođena sam u Kladnju, Jevrejski pregled*.

⁷ ARSBL, GNOBL, broj 6133/1947.

⁸ U upisnicama Državne više djevojačke škole u Banjaluci stoji da je rođena 19. januara 1898. u Banjaluci.

⁹ ARSBL, OFVDŠBL, 8-11.

¹⁰ David Albahari i njegov brat Jakob otvorili su 1919. u Banjaluci trgovinu mješovitom robom i zemaljskim proizvodima pod nazivom *Braća Albahari*. Od 1935. Jakob Albahari je samostalno vodio ovu trgovinu.

¹¹ ARSBL, GNOBL, Ugovori. A-36.

Rahela (Sanski Most 9.2.1922 - ?)

- kćerka trgovca Davida Albaharija i majke Lune rod. Levi i praunuka Lune i Salamona Albaharija.

Pohađala je Državnu nepotpunu žensku realnu gimnaziju u Banjaluci 1935-1938. Niži tečajni ispit položila je 24. juna 1938. U toku njenog školovanja roditelji su iz Sanskog Mosta preselili u Lušci Palanku.

Drugi svjetski rat dočekala je u Drvaru zajedno sa roditeljima, sestrama Florom i Juditom i bratom Moricom. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. Osamdesetih godina 20. vijeka živjela je u Beogradu.

Judita (Sanski Most 25. 9. 1923 - ?)

- najmlađa kćerka trgovca Davida Albaharija i majke Lune rod. Levi i praunuka Lune i Salamona Albaharija.

Pohađala je Državnu nižu žensku realnu gimnaziju u Banjaluci 1936-1938. godine. U toku školovanja stanovala je kod krojačice Matilde Albahari i bivšeg trgovca Avrama Levija. Početkom Drugog svjetskog rata, zajedno sa sestrom Rahelom, zatekla se u Drvaru. Učesnik je Narodnooslobodilačkog rata i odbornik Narodnooslobodilačkog odbora Drvar. Osamdesetih godina 20. vijeka živjela je u Beogradu.

Flora (Sanski Most 9.9.1929 - ?)

- kćerka trgovca Davida iz Lušci Palanke.

Školske 1931/32. godine pohađala je II razred Državne hradanske škole trgovačkog smjera u Banjaluci i stanovala kod Jakova Albaharija u Pelagićevoj ulici 24.¹²

Tilda (1921 - ?)

- do 28. jula 1942. stalno je nastanjena u Banjaluci u Ulici Petra Svačića broj 42.¹³

¹² ARSBL, OFGŠBL, 27-12.

¹³ Popis broj 2 i 3.

ALHALEL

Jakov (Bihać 1897 - ?)

- obučar iz Banjaluke. U braku sa Rifkom rođ. Montijas stekao je sinove Izidora, Avrama i Šandora. Do 28. jula 1942. godine porodica je imala stalno boravište u Banjaluci u ulici Osmana Tankovića broj 5.¹⁴

Rifka rođ. Montijas (Banjaluka 1904 - ?)

- krojačica.

Izidor (Bihać 1925 - ?)

- sin Jakova, zubotehničar.

Avram (Bihać 1928 - ?)

- sin Jakova, naučnik iz Banjaluke.

Šandor (Bihać 1933 - ?)

- sin Jakova, bivši učenik iz Banjaluke.

¹⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

ALKALAJ¹⁵

Zadik M.

- bosanski Jevrej, imao je 1907. u Banjaluci registrovanu firmu nazivom *Zadik M. Alkaly*, agenturni obrt i plaćao porez od 1.000 kruna.¹⁶ Na osnovu Rješenja br. 12536/1908, firma je 26. avgusta 1908. preregistrovana.¹⁷

Od 20. januara 1911. djelatnost firme obuhvatala je i komisione poslove. Radnja je objavljena 10. marta 1928. po smrti njenog vlasnika.

Regina (Banjaluka 1879 - ?)

- supruga Zadika Alkalaja, otvorila je 1920. u Banjaluci trgovačku radnju.

U zapisniku Gradskog kotarskog ureda u Banjaluci od 27. decembra 1920. godine, kojim je udovoljeno molbi Regine Alkalaj iz Banjaluke za izdavanje inozemne putovnice, u ličnom opisu stoji da je "stasa niska, lica oblog, kose i očiju smeđih, usta i nosa pravilnih". U Beč je putovala u posjetu mužu koji se nalazio u sanatorijumu. Zajedno sa njom putovale se Rahela Nahmijas i Flora Altarac.¹⁸

Posjedovala je dvije kuće u Banjaluci, jednu na sprat sa lokalima u prizemlju u Ferhatpašinoj broj 4, a drugu prizemnu u Mehmedpaše Sokolovića broj 3.

Jakob

- od 3. jula 1935. do 13. jula 1937. držao je restoran i kafanu u Hotelu *Bosna* u Banjaluci.¹⁹

Nisim dr

- sanitetski kapetan, ljekar Vojne bolnice u Banjaluci, bio je predavač na Tečaju za dobrovoljne bolničare u Banjaluci. Tečaj je počeo sa radom 15. oktobra 1935.²⁰

Vito dr

- Zajedničko ministarstvo finansija Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine odobrilo je početkom decembra 1912. advokatu dr Viti Alkalaju prenos sjedišta njegove advokatske kancelarije iz Bosanske Gradiške u Banjaluku.²¹

¹⁵ Ovo se prezime pisalo i kao Alkalay.

¹⁶ ARSBL, Obrtni registar, broj 10/1907.

¹⁷ *Narodno jedinstvo*, broj 51/1928.

¹⁸ ARSBL, ONOBL, AJ 30-19.

¹⁹ ARSBL, Registar radnji, broj 17.

²⁰ *Vrbaske novine*, broj 834/1935.

²¹ *Sarajevski list*, broj 276/1912.

ALMOSLINO

Moritz (Ruma 1855 - ?)

- nadležan u Novom Sadu, bio je oženjen Paulinom.

Godine 1898. i 1899. bio je član Centralnog biroa Špedicionog biroa bosanskohercegovačkih državnih željeznica²², a više godina i direktor *Prve banjalučke štedionice d.d.* u Banjaluci.

U zapisniku Gradskog kotarskog ureda u Banjaluci od 26. maja 1919. godine, kojim je udovoljeno njegovoj molbi za izdavanje inozemne putovnice, u ličnom opisu stoji da je "stasa srednjeg, lica oduga, kose prosijede, očiju smeđih, usta i nosa naravnih". U Njemačku ili Austriju putovao je radi liječenja. Sličnu molbu podnio je i 25. juna 1921.²³

Paulina (Budimpešta 1863 - ?)

- nadležna u Novom Sadu. Paulina i njen suprug Moric podnijeli su molbu za izdavanje inozemne putovnice. U zapisniku Gradskog kotarskog ureda u Banjaluci od 25. marta 1919. stoji da je "domaćica stasa srednjeg, lica oblog, kose prosijede, očiju smeđih, usta i nosa naravnih". Putovala je u Njemačku i Austriju radi liječenja i posjete kćerki.

Sličnu molbu podnosila je i 22. decembra 1920. i 25. juna 1921.²⁴

²² *Bosnicher Bote*, 1898. i 1899.

²³ ARSBL, OOBL, AJ 27-14.

²⁴ ARSBL, OOBL, AJ 27-111 i 236.

ALTARAC

Kalmi

Iz Sarajeva ga je kao osamnaestogodišnjaka u Banjaluku doveo njegov ujak Isak Papo, zvani Papić. Po savjetu ujaka otac ga je poslao u Carigrad da u jednoj hastahani (bolnici) izučava hećimluk. Nakon četiri godine vratio se u Sarajevo, a potom, na ujakov poziv, došao u Banjaluku. Pomagao je ujaku u poslu, uspješno pripremajući lijekove, korijenje i trave. Uživao je veliki ugled kao hećim i iladža.²⁵ Stari Isak Papić dao je svoju kćerku za Kalmu i predao mu apoteku u Gospodskoj ulici i svoj bašhećimluk.

Po dolasku austrougarske uprave stigli su i savremeni ljekari i apotekari. Na osnovu odluke Gradskog poglavarstva u Banjaluci, Kalmi Altarac, bosanski Jevrej, registrovao je 1907. obrt mjenjača novca (saraf) i zubara i plaćao porez od 1.000 kruna.²⁶

Nakon smrti supruge Flore rođ. Papić, Kalmi je jedno vrijeme živio sa kćerkom Renučom. U osamdesetoj godini života oženio se Hanom, udovicom trafikanta Juse Levija.²⁷

Avram I (Banjaluka 1882 - ?)

- sin Kalmija Altarca i Flore rođ. Papo. U braku sa Lunom rođ. Levi, sestrom Rafe Levija, nije imao djece.

Na osnovu odobrenja Gradskog poglavarstva u Banjaluci broj 14950/08 od 15. oktobra 1908. godine, otvorio je postolarsku radnju u Banjaluci.²⁸ Posjedovao je široko tehničko obrazovanje, tako da je 22. februara 1910. u Albrechtovoj ulici²⁹ otvorio radnju za instalisanje telefona i električnih zvonca, a bavio se i poslovima preciznog mehaničara, uspješno popravljajući šivaće i druge mašine. Zbog toga je 9. juna 1917. napustio obučarski zanat.

*Avram Altarac se veoma isticao u kulturno-obrazovnom životu banjalučkih Jevreja. Svirao je nekoliko instrumenata. On je pripremao zabave i u njima učestvovao.*³⁰

Umro je u Beču prvih godina po završetku Prvog svjetskog rata.

Luna rođ. Levi (Banjaluka 1887 -)

- domaćica, udata za Avrama Altarca, sina Kalmija Altarca. Dana 28. septembra 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice radi putovanja u Beč.³¹

²⁵ *Vrbaske novine*, broj 110/1933 i 765/1935.

²⁶ ARSBL, Registar obrta, broj 12/1907.

²⁷ Luna Albahari, *Sjećanja iz Banjaluke, Jevrejski pregled*, 1982.

²⁸ ARSBL, OSBL, 848-155/1908.

²⁹ ARSBL, OSBL, 848-16/1910.

³⁰ ARSBL, Kazivanje Fadila Bojića iz Banjaluke.

Izidor II (Banjaluka 8.3.1886 - logor Jasenovac 20.11.1941)

- sin Kalmija Altarca i Flore rođ. Papo. U braku sa Lenkom rođ. Nahmijas stekao je kćeri Floru i Ernestinu, zvanu Tina i sinove Samuela i Jozefa. Živjeli su u porodičnoj kući u Ulici vojvode Putnika 31.

Špenglersku (limarsku) radnju Izidor Altarac prijavio je 1907. i plaćao porez od 400 kruna. Radnja se nalazila na Velikom trgu broj 16. Kao ugledni zanatlija, 1912-13. godine³² bio je član Obraničkog suda Sreske bolesničke blagajne u Banjaluci Često je radi trgovačkih poslova putovao u Beč i Trst.

Njegova firma izvodila je limarske radove na banskim zgradama i Gradskoj vijećnici.

Na osnovu Odluke Župske redarstvene oblasti u Banjaluci broj 18759/42³³, radnja Izidora Altarca brisana je iz registra radnji 1. novembra 1942.

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:16/47 i popisu zaostavštine iza Izidora (Kalmi) Altarca, koji je sačinio Gradski narodni odbor u Banjaluci, stoji da je "streljan u logoru Jasenovac dana 20. novembra 1941. godine; da su iza njega ostale nekretnine gradilište sa dućanom površine od 12 m², gradilište sa dućanom površine od 20 m², gradilište (dućanište) sa dućanom površine 7 m² svi na Velikom trgu³⁴, kuća sa kućištem i dvorištem i vrt do kuće u ulici Rade Ličine broj 31, kuća sa dvorištem u ulici Đure Pucara; da je ukupna vrijednost nekretnina u 1947. godini iznosila 115.000 dinara i da je bila opterećena tražbinama u iznosu od 44.000 valute Kraljevine Jugoslavije; da su prvi nasljednici iza umrlog Izidora Altarca limara iz Banjaluke žena Leka rođena Nahmijas udova Altarac iz Banjaluke, kćerke Flora rođena Altarac udata za Papu Papića iz Zagreba i kćerka Ernestina zvana Tina rođena Altarac udata Mandl iz Bele Palanke."

Pošto je i majka Lenka rođ. Nahmijas ubijena u logoru Jasenovac, kćerke su naslijedile i majčin dio nekretnina. Kćerke Izidora Altarca su porodičnu kuću u Ulici Rade Ličine broj 31 prodale 1948. i preselile u Palestinu.³⁵

Lenka rođ. Nahmijas (1882 - logor Jasenovac 27.7.1942)

- kćerka Samuela i majke Ester rođ. Nahmijas, bila je supruga Izidora Altarca, limara.

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:105/47 i popisu zaostavštine, koji je sačinio Gradski narodni odbor u Banjaluci,

³¹ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 937/1921.

³² Izvještaj Sreske bolesničke blagajne u Banjaluci za 1913. godinu.

³³ ARSBL, Registar radnji, broj 11/1907, 40/1932 i 112/1938.

³⁴ Zajedno sa oko 400 drugih objekata, dućani su porušeni maja i juna mjeseca 1944. u toku savezničkog bombardovanja Banjaluke.

³⁵ ARSBL, GNOBL, broj 16187/1947 i Ugovori, B/1949.

stoji da je "Lenka Altarac rođena Nahmijas supruga Isidora Kalmi Altarca ubijena u logoru Jasenovac 27. jula 1942. godine kao žrtva masovnog pogubljenja; da su nekretnine vrt površine od 630 m² i kuća sa dvorištem površine od 370 m² svi zajedno bili vrijednosti 222.222 dinara 1947. godine; da su nasljednici kćerke Flora rođena Altarac udata za Papu Papića iz Zagreba i Ernestina Tina rođ. Altarac udata Mandil iz Bele Palanke.³⁶

Samuel (Banjaluka 11.11.1908 - ?)

sin Isidora i Lenke rođ. Nahmijas. Od školske 1919/20 do 1926/27 godine pohađao je Gimnaziju u Banja Luci. Ispit zrelosti polagao je od 14. do 26. juna 1927 i bio oslobođen polaganja usmenog dijela ispita. Ispitni odbor mu je priznao zrelost i spremnost za univerzitetne i druge nauke i druge nauke U Zagrebu je 7. XII 1934. završio zvanjem službeno ovlaštenog veterinara Poslije odsluženja vojnog roka, od 25. maja 1936. radio je kao veterinarski pripravnik u Sreskom načelstvu u Podujevu, a 1937. prremješten je u Sresko načelstvo u Kotor Varoš. U službi je ocjenjivan kao vrlo dobar, odnosno marljiv i pouzdan. Naredbom Ustaškog stožera i Povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu broj I-1335 od 20. maja 1941. godine, veterinar Samuel Altarac stavljen je na raspoloženje.³⁷

Ernestina, zv. Tina, udata Mandl (Banjaluka 17.11.1911 -)

- kćerka Izidora Altarca i Lenke rođ. Nahmijas. Od 1924. do 1932. pohađala je Realnu gimnaziju u Banjaluci. Završni ispit položila je 1932.³⁸

Mandl Ernestina rođ. Altarac transportom je 28. novembra 1948. iz Bele Palanke otputovala u Palestinu, gdje je nastavila da živi.³⁹

Jozef (Banjaluka 10.10.1913 - logor Jadovno 1941)

- sin Izidora i Lenke rođ. Nahmijas. Od 1925. do 1933. pohađao je Realnu gimnaziju u Banjaluci. Završni ispit položio je 1934.

Kao student nalazio se na spisku Židova određenih za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva u Banjaluci. Zajedno sa još 14 Jevreja, 30. jula sproveden je u Crnu kuću. Odatle je upućen je na stratište Jadovno i ubijen sa ostalim Srbima i Jevrejima u toku jula i avgusta mjeseca 1941.⁴⁰

³⁶ ARSBL, GNOBL, broj 13163/1947.

³⁷ ARSBL, KBUVBBL, VI - dosijei.

³⁸ Godišnji izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci za 1931/1932.

³⁹ ARSBL, GNOBL, Ugovori, B/49.

⁴⁰ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

Salomon III, zv. Moni (Banjaluka 17.2.1892 – 1941)

- sin Kalmija Altarca i Flore rođ. Papo. Uz oca je izučio urarski zanat. Bio je oženjen Sultanom rođ. Nahmijas, zvanom Beba. Sa suprugom i kćerkom Dori stanovao je Ulici vojvode Putnika 33.

Radi obavljanja trgovačkog posla često je putovao u inostranstvo. U molbi koju je 22. februara 1928. podnio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci radi izdavanja inozemne putne isprave, između ostalog stoji da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju smeđih, nosa i usta pravilnih".⁴¹

Dana 21. juna 1908. registrovao je urarsku radnju u Ulici kralja Aleksandra bb. Radnju je u toku 1938. preselio u Ferhat-pašinu 39, a na njenom mjestu je 2. februara 1939. otvorio zlatarsku i optičarsku radnju.⁴²

Odlukom Ustaškog stožera i povjerenika za bivšu Vrbasku banovinu sa sjedištem u Banjaluci, broj 2839/41 od 30. juna 1941. godine, bez izvlačenja i revizione procjene, radnje Salomona su prodane Kazimiru Matijeviću za iznos od 25.000 kuna sa rokom otplate na tri godine.⁴³

Zbog neobavljanja posla u trajanju dužem od godinu dana, Župska redarstvena oblast u Banjaluci donijela je 11. aprila 1942. odluku da se obe radnje brišu iz registra, a vlasniku je naređeno da u roku od 15 dana vrati obrtnu dozvolu.⁴⁴

Prvi transport banjalučkih Srba i Jevreja za Gospić uslijedio je početkom juna 1941. godine, po povratku dr Viktora Gutića iz Zagreba. U toku jula-avgusta 1941. na stratištu Jadovno ubijen je i Salomon Altarac.⁴⁵

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci, broj O:17/47 od 7. aprila 1947. godine i popisu zaostavštine iza Saloma Altarca, koji je sačinila komisija Gradskog narodnog odbora u Banjaluci, stoji da je "Salomon Altarac pokojnog Kalme umro u logoru 1941. godine; da nekretnine u Banjaluci kuća na sprat sa mansardom i lokalima u prizemlju i u dvorištu kuću prizemnicu u ulici Vojvode Putnika broj 33 i dvije kuće na sprat i prizemnicu u dvorištu u ulici Princa Pavla broj 53 i 55 nasljeđuje u cijelosti njegov brat major dr Jakov Altarac iz Sarajeva".⁴⁶

Sultana, zvana Beba, rođ. Nahmijas (Banjaluka 1899 - ?)

- domaćica, u braku sa Salomonom (Kalmi) Altarcem stekla je kćerku Dori. Do 28. jula 1942.⁴⁷ imala je stalno boravište u Ulici Petra Svačića 33.

⁴¹ ARSBL, VŽVO, AJ 8-845.

⁴² ARSBL, Registar radnji, broj 67/1908, 185/1932, 412/1938 i 453/1939.

⁴³ ARSBL, 330-004-027, redni broj 8.

⁴⁴ ARSBL, Registar radnji, broj 412/1938 i 453/1939.

⁴⁵ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁴⁶ ARSBL, GNOBL, broj 14331/1947.

⁴⁷ Popis broj 1, 2 i 3.

Dori, zvana Dorica (Banjaluka 8.8.1924 - ?)

- kćerka Salomona Altarca i majke Sultane rod. Nahmijas, krojačka naučnica. Završila je osnovnu školu, a od 1935. do 1939. Rimokatoličku žensku građansku školu *Marije Pomoćnice* u Banjaluci. U toku školovanja stanovala je kod roditelja u Ulici vojvode Putnika 33.⁴⁸ Do 28. jula 1942. sa majkom Sultanom imala je stalno boravište u Petra Svačića broj 33.

Jakov IV (Banjaluka 1900 -)

- sin Kalmija Altarca i Flore rod. Papo. Poslije osnovne škole maturirao je na Velikoj realnoj gimnaziji u Banjaluci školske 1918/19. godine. Medicinu je studirao na Univerzitetu u Beču. Najduže je službovao u Bugojnu. U toku 1931. bio je ljekar u Udruženim zdravstvenim opštinama čije je sjedište bilo u Donjem Vakufu. Posjedovao je kuću na sprat u Ulici vojvode Putnika Učesnik je NOB-a, sa činom majora. Poslije II svjetskog rata sa suprugom Blankom živio je u Sarajevu.

Jakov Altarac

Blanka rod. Atijas (Banjaluka 1912 - ?)

- supruga dr Jakova (Kalmi) Altarca, privatnica.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice radi posjete rodbini, koju je 21. maja 1929. podnijela poglavaru Gradskog sreza Banjaluka, u opisu osobnih znakova navedeno je da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju plavih, usta naravnih i nosa pravilnog".⁴⁹

Prema Rješenju Komisije za nacionalizaciju NOO Banjaluka broj: N-332/49 od 21. oktobra 1959. godine, nije nacionalizovana "porodična stanbena zgrada na sprat koja se nalazi se u ulici Rade Ličine broj 10 u Banjaluci i sastoji od dva dvosobna stana sa djevojačkom sobom i ostalim nus prostorijama a bila je svojini Jakova dr Altarca i Blanke Altarac rod. Atijas iz Donjeg Vakufa".⁵⁰

⁴⁸ ARSBL, OFGŠBL, 27-538.

⁴⁹ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-907.

⁵⁰ ARSBL, NOSBL, N-233/1959.

Abraham

- registrovao je 1907. vođenje postolarskog obrta, ali ga je već 1908. godine, na osnovu odluke Gradskog poglavarstva u Banjaluci broj 10586/08⁵¹, napustio.

Obučarsku i cipelarsku radnju, pod nazivom *Abraham K. Altarac* sa sjedištem u Banjaluci, registrovao je kod nadležnog suda 3. novembra 1920.

Radnja je 31. januara 1925. po smrti vlasnika izbrisana iz sudskog registra.⁵²

Leon, zvaní Dudo (Banjaluka 1895 - logor Jasenovac 1942)

- urar, u braku sa Bertom rođ. Baruh stekao je sina Albina i kćerku Floru.

Često je putovao u inostranstvo radi obavljanja trgovačkih poslova.

Godine 1942. imao je stalno boravište u Ulici Petra Svačića 33.⁵³

Ubijen je u logoru Jasenovac avgusta 1942.⁵⁴

Berta rođ. Baruh (Bihać 1897 - ?)

- domaćica, u braku sa suprugom Leonom Altarcem, urarom iz Banjaluke, stekla je sina Albina i kćerku Floru.

Godine 1942. imala je stalno boravište u Ulici Petra Svačića 33.⁵⁵

Albin (Bihać 1925 - ?)

- sin Leona Altarca i Berte rođ. Baruh, bivši đak iz Banjaluke.

Godine 1942. imao je stalno boravište u Ulici Petra Svačića 33.⁵⁶

Flora (Bihać 1929 - ?)

- kćerka Leona Altarca i Berte rođ. Baruh, bivši đak iz Banjaluke.

Godine 1942. imala je stalno boravište u Ulici Petra Svačića 33.⁵⁷

Mošo Altarac

- godine 1907. u Banjaluci je obavljao sahadžijski obrt i plaćao porez od 200 kruna. U braku sa Beom rođ. Levi stekao je kćerku Floru i sinove Miku i Kalmu.

Bea rođ. Levi (Bihać 1876 - ?)

- domaćica, u braku sa sajdžijom Mošom Altarcem stekla je kćerku Floru i sinove Miku i Kalmu.

⁵¹ ARSBL, Registar obrtnih radnji, broj 6/1907.

⁵² ARSBL, OSBL, Trgovački registar, broj Fi-206/1920.

⁵³ Popis broj 1, 2 i 3.

⁵⁴ ARSBL, Lični fond Milana Vukmnovića (1926-1993).

⁵⁵ Popis broj 1, 2 i 3.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Popis broj 1 i 3.

Godine 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Viktora Gutića 73.⁵⁸
Na popisu židovske imovine iz decembra mjeseca 1942. evidentirano je da je vlasnica prizemne i prizemne dvorišne kuće u Ulici dr Viktora Gutića 73 i po jednog lokala u Čauševića ulici na brojevima 2 i 4.

Flora (Banjaluka 12.6.1900 - ?)

- kćerka Moše Altarca i Bee rođ. Levi.

U periodu 1911-14. završila je tri razreda Državne više djevojačke škole u Banjaluci. U toku školovanja stanovala je kod majke Bee, udove, u Albrehtovoj 47.⁵⁹

Miko (Banjaluka 1906 - ?)

- sin Moše Altarca i Bee rođ. Levi, električar. Bio je oženjen Reginom rođ. Baruh.

Godine 1942. imao je stalno boravište u Ulici biskupa Benalića 3.⁶⁰

Bio je u grupi od 14 Jevreja uhapšenih i sprovedenih u Crnu kuću 30. jula 1941.⁶¹

Regina rođ. Baruh (Bihać 1910 - ?)

- domaćica, bila je udata za Miku Altarca.

Godine 1942. imala je stalno boravište u Ulici biskupa Benalića 3.

Kalma (Banjaluka 1907 - 1941)

- sin Moše Altarca i Bee rođ. Levi, urar. Nije se ženio.

Posjedovao je kuću sa lokalom u Aleksandrovoj ulici 69. Ubijen je u logoru 1941.⁶²

Regina (Banjaluka 18.7.1894 - ?)

- španjolska Jevrejka, kćerka trgovca Kolomana.

Od 1906. do 1908. pohađala je drugi i treći razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Milićevoj ulici.⁶³

Hana (Banjaluka 1876 - ?)

- domaćica.

Godine 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Gutića.⁶⁴

⁵⁸ Popis broj 1, 2 i 3.

⁵⁹ ARSBL, OFVDŠ, 10-12/636.

⁶⁰ Popis broj 1, 2 i 3.

⁶¹ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁶² ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁶³ ARSBL, OFVDŠBL, 5- 6/1.

⁶⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

Irena rod. Romano (Sarajevo 1887 - ?)

- domaćica.

Godine 1942. imala je stalno boravište u Ulici Mehmed-paše Sokolovića 60.⁶⁵

Leon Levi (Bihać 1888 - ?)

- trgovački putnik sa stalnim boravištem u Banjaluci. U molbi za izdavanje putne isprave za putovanje u inostranstvo, koju je 17. oktobra 1925. podnio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, stoji da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose crne, očiju smeđih, nosa pravilna i usta naravnih". Putovao je više puta u Austriju, Italiju, Čehoslovačku, Mađarsku i Njemačku radi obavljanja trgovačkih poslova.⁶⁶

Estera (Sarajevo 1896 - ?)

- domaćica, u braku sa parketarom Isakom Altarcem, zvanim Iso, stekla je kćerke Lunu i Mazaltu.

Godine 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića.⁶⁷

Luna (Bihać 24.3.1921 - 1941)

- kćerka Isaka i Estere Altarac. Kao djevojčica prešla u Banjaluku. Školske 1935/36. godine bila je učenica četvrtog razreda Državne ženske nepotpune realne gimnazije u Banjaluci i oslobođena polaganja nižeg tečajnog ispita. Završila je Učiteljsku školu u Banjaluci. Sa roditeljima je stanovala u Beogradskoj 15.⁶⁸ Ubijena je u logoru 1941.

Mazalta (Bihać 1923 - ?)

- kćerka Isaka i Estere Altarac, frizerska naučnica. Godine 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića broj 4.⁶⁹

U zapisniku Sreskog suda u Banjaluci od 15. juna 1947. stoji da je "Mazalta Altarac iz Splita, Marulićeva broj 8, prodala svoju nekretninu u Banjaluci". Nekretnine se sastoje od kuće sa kućištem i dvorištem površine 165 m² i vrta površine 150 m².⁷⁰

⁶⁵ Popis broj 1.

⁶⁶ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-925.

⁶⁷ Popis broj 1.

⁶⁸ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993) i ARSBL, DŽNRGBL, 31-1.

⁶⁹ Popis broj 1.

⁷⁰ ARSBL, GNOBL, Ugovori, A/2.

Kalmi dr (1906 – 1971)

- profesor latinskog i francuskog jezika.

Do avgusta 1942. živio je i radio u Osijeku, od 1943. uključen je u NOB-u u 18. slavonskoj brigadi. Poslije oslobođenja predavao je na Realnoj gimnaziji i Medicinskoj školi u Banjaluci. U braku sa Verom Altarac, rođenom 1922. godine, stekao je kćerku, rođenu 4. februara 1948. Stanovali su u Ulici braće Lastrića broj 17.⁷¹

1. Kalmi Altarac

Signora (Jajce 3.4.1907 - ?)

- kćerka trgovca Morica Altarca. Od 1920. do 1922. polagala je privatno treći i četvrti razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci.⁷²

Blanka (Jajce 13.8.1911 - ?)

- kćerka trgovca Salomona. Od 1922. do 1925. polagala je privatno prvi, drugi i treći razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i istovremeno redovno pohađala privatnu samostansku školu u Jajcu.⁷³

Matilda (1924 – ?)

- godine 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića broj 4.⁷⁴

⁷¹ ARSBL, GNOBL, Matični ured, broj 49174/1948.

⁷² ARSBL, OFVDŠBL, 7-7/8.

⁷³ ARSBL, OFGŠBL, 7-12.

⁷⁴ Popis broj 2 i 3,

ANGELOS

Rudolf (Teslić 1899 – ?)

- sin Progulina, privatni činovnik i kriminalistički tehnički stručnjak. U vrijeme Vrbaske banovine stanovao je u Banjaluci. Saslušan je u svojstvu svjedoka od strane Okružnog suda u Banjaluci 28. februara 1941. povodom ubistva porodice Poljokan.⁷⁵

⁷⁵ ARSBL, OSBL, broj Kzp-963/1940.

ATIJAS

Azriel

U braku sa Raheleom rođ. Poljokan stekao je kćerku Melu Atijasa.

Rahela rođ. Poljokan (Banjaluka 1891 - ?)

- domaćica, supruga Azriela Atijasa.

Godine 1942. imala je stalno boravište na Trgu 10. travnja 2.⁷⁶

Marta Mela, udato Ginsberger (Sarajevo 18.8.1911 - ?)

- kćerka Azriela i Rahele rođ. Poljokan, profesor filozofije.

Godine 1942. imala je stalno boravište na Trgu 10. travnja 2.⁷⁷

Prema evidencijama zatvorenika Župske redarstvene oblasti u Banjaluci, bila je uhapšena u toku ili neposredno poslije ofanzive na Kozaru i od 10. jula 1942. pritvorena u Crnoj kući.

Dana 25. oktobra 1945. u Odjeljenju za unutrašnje poslove Gradskog narodnog odbora u Banjaluci sklopila je bračni ugovor sa ljekarom dr Oskarom Davidom Ginsbergerom, sinom pok. Ljudevita i Ernestine rođ. Hercog, rođenim 2. februara 1896. u Gradišci, opština Županja.⁷⁸

Avram (Sarajevo 1886 – 1929/1930)

U braku sa Rozom rođ. Lihtenštajn stekao je sina Davida i kćeri Žanetu i Dunjicu. Odlukom Gradskog poglavarstva Banjaluka broj 8983 od 20. jula 1910. godine, dozvoljeno mu je vođenje kefarske radnje u Salvator ulici. Radnja je 1. maja 1929. premještena u kuću Isidora Altarca na Kralja Petra drumu.

Rozina rođ. Lihtenštajn⁷⁹ (Banjaluka 18.8.1894 - ?)

- kćerka obučara Franje Lihtenštajna i majke Rahele, španjolska Jevrejka, udata za trgovca Avrama Atijasa iz Banjaluke.

Školske 1906/07. godine pohađala je prvi razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala u Albrehtovoj ulici.⁸⁰

U molbi za izdavanje putne isprave radi putovanja u Italiju u posjetu rodbini, koju je 27.maja 1926. podnijela poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, stoji da je "stasa visoka, lica oblog, kose i očiju smeđih, nosa i usta pravilnih".⁸¹

Od 1929. imala je registrovanu trgovačku radnju sa sjedištem u Banjaluci.

Sa ćerkom Dunjicom uhapšena je 28. jula 1942.⁸²

⁷⁶ Popis broj 1.

⁷⁷ Popis broj 1 i 3.

⁷⁸ ARSBL, GNOBL, broj 15480/1945.

⁷⁹ Ovo se prezime pisalo i kao Lichtenstein.

⁸⁰ ARSBL, OFDGŠBL, 6-36.

⁸¹ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-496.

⁸² Popis broj 2 i 3.

Žaneta (Banjaluka 29.1.1916 - ?)

- kći trgovca Avrama (nadležan u Sarajevu) i Roze rođ. Lihtenštajn.

Od 1929. do 1931. pohađala je treći i četvrti razred Državne građanske škole trgovačkog smjera u Banjaluci.

Školske 1929/30. godine stanovala je u Docu broj 1. Naredne godine umro joj je otac i stanovala je kod bake Rahele Lihtenštajn u Nikole Tesle 6.⁸³

David

- sin Avrama, brijač i frizer, imao je brijačko-frizersku radnju pod nazivom *David A. Atijas* u Ulici kralja Alfonsa 1. Radnja je registrovana na osnovu Ovlašćenja za rad izdatog od strane Gradskog poglavarstva u Banjaluci broj 13887/1931 od 29. septembra 1931.⁸⁴

David je bio u grupi od trideset i jednog Jevrejina i osam Srba koje je tajnik Antun Puba Rebac, po nalogu Ozrena Kvaternika, ravnatelja Ustaškog redarstva u Banjaluci, uputio u Gospić 24. jula 1941.⁸⁵

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu, K broj 3062/41, brijačka radnja Davida Atijasa, bez izvlašćenja i revizione procjene, prodana je 14. jula 1941. M. Karabašu i J. Hodžiću za iznos od 5.000 kuna, sa rokom otplate od dvije godine.⁸⁶

Na osnovu Odluke Župske redarstvene oblasti u Banjaluci broj 10207/42 radnja Davida Atijasa brisana je 11. aprila 1942. iz registra.⁸⁷

Tilda - Hilda rođ. Levi (Banjaluka 1908 - ?)

- krojačica, godine 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Gutića 49⁸⁸

Albert, zvani Albi (Banjaluka 1933 - ?)

- sin Tilde - Hilde Atijas, godine 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Gutića 49⁸⁹

Jozef (Bihać 1878 - ?)

- sin Samuela, težak, u braku sa Erdonijom rođ. Levi stekao je sinove Natana, Mošu i Hermana i kćeri Cipuru i Renu.

Poslije ranjavanja na talijanskom ratištu kod Santa Marije amputirana mu je lijeva noga do kuka a desna do koljena i proglašen je 100% invalidom.

⁸³ ARSBL, OFDGŠBL, 23-1.

⁸⁴ ARSBL, Trgovački registar, 1932/166.

⁸⁵ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁸⁶ ARSBL, 330-004-027, redni broj 14.

⁸⁷ ARSBL, Trgovački registar, 1938/211.

⁸⁸ Popis broj 1, 2 i 3.

⁸⁹ Popis broj 1 i 3.

Godine 1921. doselio je u Banjaluku i stanovao na Kralja Petra drumu 43. Porodicu je izdržavao od invalidnine i maloprodaje duvana.⁹⁰
Stalno boravište 1942. bilo mu je u Ulici fra Grge Martića 7.⁹¹

Erdonija rođ. Levi (1881 - ?)
- supruga Jozefa Samuela Atijasa.

Cipura (Bijeljina 27.9.1905 - ?)
- kći Jozefa Atijasa, domaćica.
Godine 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 7.⁹²

Natan (11.10. 1906 - ?)
- sin Jozefa.

Mošo (Sarajevo 15.4.1909 - ?)
- sin Jozefa i Erdonije rođ. Levi.
Od 1921. do 1929. pohađao je Realnu gimnaziju u Banjaluci, a od 1929. bio je student Filozofskog fakulteta u Zagrebu.⁹³

Herman, zvani Cevi (Bihać 5.4.1911 - ?)
- sin Jozefa, školske 1932/33. godine maturirao je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.
Juna mjeseca 1942. radio je kao trgovački pomoćnik u Sanskom Mostu.⁹⁴

Rena (Banjaluka 14.12.1922 - ?)
- kći Jozefa, od 1935. do 1939. pohađala je i završila je Državnu građansku školu tehničkog smjera odnosno Srednju tehničku školu - elektro smjer u Banjaluci.⁹⁵
Godine 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 7.⁹⁶
Rena Atijas je bila član SKOJ-a u Srednjoj tehničkoj školi u Banjaluci.
Ubijena je u ustaškom logoru.⁹⁷

⁹⁰ ARSBL, ORSBL, Invalidi, A-7.

⁹¹ Popis broj 1, 2 i 3.

⁹² Popis broj 1, 2 i 3.

⁹³ ARSBL, ORSBL, Invalidi A-7.

⁹⁴ ARSBL, VŽSLBL, broj 7236/1942.

⁹⁵ ARSBL, DGŠTSBL, 29-41/1-3.

⁹⁶ Popis broj 1, 2 i 3.

⁹⁷ Sadik Đumrukčić, *SKOJ-e u banjalučkoj STŠ*, Srednja Bosna u NOB-u, Beograd, 1976, knjiga 1.

Jozef

Jozef Atijas je 1917. i 1918. u Banjaluci registrovao obrtničke radnje.

Samuel (Sarajevo 1897 - ?)

- sin Jozefa, maturirao je na Velikoj realnoj gimnaziji u Banjaluci decembra 1915.⁹⁸

Trgovačku radnju sa sjedištem u Banjaluci registrovao je 1926.

U Zapisniku poglavara Gradskog sreza u Banjaluci od 26. oktobra 1928. godine, odobreno mu je izdavanje putne isprave za putovanje u Austriju radi obavljanja trgovačkog posla. U osobnom opisu stoji da je "stasa srednjeg, lica dugog, kose crne i očiju smeđih, nosa i usta pravilnih".⁹⁹

Bio je u grupi od trideset i jednog Jevrejina i osam Srba koje je tajnik Antun Puba Rebac, po nalogu Ozrena Kvaternika, ravnatelja Ustaškog redarstva u Banjaluci, uputio u Gospić 24. jula 1941.¹⁰⁰

Fritz

Na osnovu obrtne koncesije izdate od strane Kraljevske banske uprave Vrbanske banovine, broj I-14850/31 od 29. avgusta 1931. godine, otvorio je agenturnu i komisionu radnju *Univerzal* sa sjedištem u Vuka Karadžića ulici 58 u Banjaluci. Djelatnost firme bilo je davanje informacija o veresijskim prilikama firmi i obrtnika uopšte, te drugih lica, ali samo za poslovne svrhe, zastupanje raznih fabrika i firmi u pogledu prometa robe (prodavanje fabričkih i obrtnih proizvoda) i držanje komisionog lagera i preuzimanje i čuvanje u lageru poručene i prispjele robe.¹⁰¹

Šimun

- sin Isaka, bio je u grupi od trideset i jednog Jevrejina i osam Srba koje je tajnik Antun Puba Rebac, po nalogu Ozrena Kvaternika, ravnatelja Ustaškog redarstva u Banjaluci, uputio u Gospić 24. jula 1941.¹⁰²

Mazalta (Banjaluka 1887 – ?)

- domaćica. Godine 1942. imala je stalno boravište u Sanskom Mostu.¹⁰³

Moric (Bugojno 29.4.1912 - ?)

Položio je maturu na Gimnaziji u Banjaluci školske 1930/31. u generaciji sa Gertrudom Štern, Nedom Paternoster, Nevenkom Divić i drugima.¹⁰⁴

⁹⁸ XXI izvještaj Velike realke 1915/1916.

⁹⁹ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-771.

¹⁰⁰ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

¹⁰¹ ARSBL, OSBL, broj Fi-289/1931.

¹⁰² ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

¹⁰³ ARSBL, VŽSLBL, broj 7236/1942.

¹⁰⁴ AJ, 66/NS, fasc. 7, evidencije maturanata.

Rafael (Sanski Most 10.1.1914 - ?)

- sin trgovca Isaka Atijasa.

Položio je viši tečajni ispit na Realnoj gimnaziji u Banjaluci 13-27. juna 1934.¹⁰⁵

Mihael - Mihajlo Atijas

- rabin Jevrejske vjeroispovjedne opštine sefardskog obreda u Banjaluci.

U toku jula 1931. putovao je Čehoslovačku radi obavljanja vjerskih poslova.¹⁰⁶ Predavao je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.

Isidor Atijas

Prema evidencijama zatvorenika Župske redarstvene oblasti u Banjaluci za juli-avgust 1942. godine, nalazio se u zatvoru od početka jula mjeseca.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Godišnji izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci 1933/34.

¹⁰⁶ ARSBL, KBUVBBL, II-AJ 8/15.

¹⁰⁷ ARSBL, Evidencije ŽRO Banjaluka.

BARUH¹⁰⁸

Kada je 1863. godine Salomon Poljokan došao u Banjaluku, osim Mente Levija i Isaka Papa našao je i pripadnika porodice Baruh. Baruh je po zanimanju bio saraf i izdavao je *asker kontrata*. Smatran je najbogatijim Jevrejnom.¹⁰⁹

Jakob

- sin Jozefa, trgovac iz Banjaluke. Odlukom Gradskog poglavarstva, broj 3459/gr od 27. decembra 1884. godine, protokoliso je inokosno društvo pod nazivom *Jakob J. Baruch* sa sjedištem u Banjaluci. Nakon smrti vlasnika firma je 27. septembra 1902. brisana iz registra.¹¹⁰

Luna rod. Romano (Sarajevo 17.10.1885 - ?)

- supruga Dude Baruha sa kojim je stekla sinove Jakoba, Isu, Samuela, Nisima i Zumbula.

Godine 1913. i 1920. imala je prijavljenu obrtničku radnju u Banjaluci. Dana 21. oktobra 1921. zaposlila se u Fabrici duvana. Penzionisana je 31. jula 1937.¹¹¹

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u ulici Gazanferija bb.¹¹² Nakon protjerivanja Lune i njenog sina Ise stan u ulici Gazanferija bb stavljen je na raspolaganje Gradskom poglavarstvu.¹¹³

Jakob, zvani Jakica (11.11.1909 - ?)

- sin Dude Baruha i Lune rod. Romano. Imao je braću Nisima, Bracu i Zumbula.

Dana 3. novembra 1935. oženio se Helenom Ćorić. Vjenčani kum bio im je Zvonimir Jović.

Godine 1932. u Karadžićevoj 2 otvorio je fotografsku radnju. Radnja je 28. oktobra 1936. preseljena u Frankopansku 1, a 1940. u Kralja Alfonsa 3.

Na osnovu odluke Župske redarstvene oblasti Banjaluka broj 13435/42, radnja je 11. juna 1942. brisana iz obrtnog registra. Rad radnje obnovljen je 3. jula 1945. a obustavljen 12. aprila 1947.¹¹⁴

Dana 22. januara 1936. otvorio je i radnju pod nazivom *Vesna*.

Na godišnjoj skupštini banjalučke podružnice Saveza privatnih namještenika, održanoj u Radničkom domu 30. juna 1929. godine, izabran je za člana uprave.¹¹⁵

¹⁰⁸ Ovo se prezime često pisalo i kao Baruch.

¹⁰⁹ *Vrbaske novine*, broj 178/1933 i 180/1933.

¹¹⁰ ARSBL, OSBL, 844- 89/177.

¹¹¹ Fabrika duvana, Matična knjiga zaposlenih, redni broj 203.

¹¹² Popis broj 1, 2 i 3

¹¹³ ARSBL, Ured opunomoćenika Vlade NDH, tajni broj 386/1942.

¹¹⁴ ARSBL, Registar radnji, broj 316 i 176.

Odlukama Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu, K broj 2574/41 i K 2835/17, obe radnje su, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene, 30. juna 1941. prodate Feliks Kerneru za iznos od 7.000 kuna sa rokom otplate od dvije godine.¹¹⁶
Jakica Baruh otišao je iz Teslića u partizane.

Samuel (Banjaluka 1912 - ?)

- sin Dude i Lune rod. Romano, prodavač tepiha.

Nije se ženio. Dana 20. oktobra 1940. saslušan je u Upravi policije u vezi sa ubistvom porodice Poljokan.¹¹⁷

Izrael, zvani Izak i Iso (Banjaluka 13.1.1923 - ?)

- sin Dude i Lune rod. Romano.

Od školske 1934/35. godine pohađao je Državnu građansku školu trgovačkog smjera u Banjaluci i stanovao kod roditelja u Gundulićevoj 7¹¹⁸

Do 28. jula 1942. stalno boravište bilo mu je u Banjaluci u ulici Gazanferija bb.¹¹⁹

Nisim (Banjaluka ?-1942/43) sin Dude i Lune rod. Romano. Bio je član RSK *Borac* i RKD *Pelagić* u Banjaluci. Fotografski zanat izučio je kod starijeg brata Jakice Baruha. Vojni rok služio je 1937. u Rajlovcu. Po odsluženju vojnog roka otišao je u Beograd i zaposlio se u fotografskoj radnji Lončarevića na Terazijama

Nastavio je djelatnost u radničkom pokretu Beograda posebno u URSSJ. Godine 1941. otišao je u partizane. Poginuo je kao borac Prve proleterske brigade kod Prnjavora krajem 1942. ili početkom 1943.¹²⁰

Nisim Baruh

¹¹⁵ ARSBL, ZRP, 4-35-1929.

¹¹⁶ ARSBL, 330-004-027, redni broj 5.

¹¹⁷ ARSBL, OSBL, broj Kzp-963/1940.

¹¹⁸ ARSBL, DGŠBL, 29-2.

¹¹⁹ Popis broj 1, 2 i 3.

¹²⁰ ARSBL, Kazivanja Muje Kušmića i Fadila Bojića iz Banjaluke.

Sakito

- imao je registrovanu sitničarsku manufakturnu radnju u Banjaluci 1907.¹²¹

Merian rođ. Baruch (? - 1936),

- supruga Sakita Baruha sa kojim je rodila sina Jozefa (živio u Banjaluci, umro 1938. godine) i kćerke Blanku (živjela u Banjaluci) i Arnestinu udatu Levi (nakon udaje živjela je u Sarajevu, umrla prije 1938. godine). Prema ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:710/38, imetak iza umrle Merian rođ. Baruch pripao je sinu Jozefu Baruhu, kćerki Blanki Baruh iz Banjaluke, kćeri Arnestini udato Levi iz Sarajeva i unuku Izaku Baruchu pok. Jakova iz Zagreba. Pošto je i Jozef umro, njegov dio pripao je sestri Blanki iz Banjaluke, sestri Arnestini udato Levi iz Sarajeva i bratiću Izaku Baruchu pok. Jakova iz Zagreba. Pošto je i Arnestina umrla, njezin dio pripao je sinovima Jozefu i Majeru Leviju iz Sarajeva i kćerki Mazalti rođ. Levi udato Altarac iz Splita.¹²²

Jozef, zvanj Josna (? - 1938)

- sin Sakita i Merian, od 4. novembra 1908. trgovao je starim stvarima.¹²³ U ostavinskom predmetu Sreskog suda u Banjaluci broj O:711/38 od 27. februara 1942. godine i popisu zaostavštine iza Jozefa Baruha, koji je sačinila komisija Gradskog narodnog odbora u Banjaluci, stoji da su "nekretnine kuća sa kućištem i dvorištem površine od 320 m² i vrt do kuće površine od 812 m² sve ukupno vrijednosti 20. novembra 1946. godine 30.000 dinara naslijedili sestra Blanka Baruch iz Banjaluke, bratić Isak Baruch iz Zagreba i sestrić Majer Levi svi iz Sarajeva".¹²⁴

Salom

U grupi od 31 Jevrejina i osam Srba koje je tajnik Antun Puba Rebac, po nalogu Ozrena Kvaternika, ravnatelja Ustaškog redarstva u Banjaluci, uputio 24. jula 1941. u Gospić, bio je i Salom Jozefa Baruch.¹²⁵

¹²¹ ARSBL, Registar obrta, broj 95/1907

¹²² ARSBL, GNOBL, Ostavine, B/90.

¹²³ ARSBL, Registar obrta, broj 161/1908.

¹²⁴ ARSBL, GNOBL, Ostavine, B-57.

¹²⁵ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

Arnestina. zvana Erna, udato Levi

- Ernin brat Moric Baruch iz Banjaluke, Pašićeva 15, izjavio je 30. jula 1945. pred Sreskim narodnim sudom u Banjaluci da je "godine 1942. njegova sestra Erna otjerana po ustaškim vlastima u logor odakle se nije nikad vratila".

Na osnovu ostavinskog zaključka Sreskog suda u Banjaluci broj O:46/47 od 1. jula 1947. i popisa zaostavštine iza Erne Jozefa Baruch, udate za Salomona Levija, koji je sačinila komisija Gradskog narodnog odbora u Banjaluci, "nekretnine, dio kuća sa kućištem površine od 186 m² i dio vrta površine 216 m² sve ukupno vrijednosti 1947. godine 150.000 dinara, naslijedili su iza umrle Erne Baruch udata Levi, brat Moric Baruch, brijački pomoćnik i sestra Bjanka rođ. Baruch Rot, oboje iz Zagreba. Moric Baruch odrekao se svoga dijela naslijeđa u korist sestre Bjanke".¹²⁶

Isak (1904 - ?)

- trgovac u Banjaluci, u braku sa Mazaltom rođ. Baruh stekao je kćerku Eriku.

U toku 1920. i 1921. često je putovao u Austriju i Italiju radi obavljanja trgovačkih poslova.¹²⁷

U toku 1927. u trgovini Save Miloševića iz Banjaluke kupio je robu u vrijednosti od 2.000 dinara.¹²⁸

Na spisku Židova određenih za transport u koncentracioni logor, koji je 19. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik, evidentiran je i Baruch J. Isak.¹²⁹

Mazalta rođ. Baruch (Bihać 17.6.1907 - ?)

- supruga Isaka Barucha, trgovca iz Banjaluke.

Erika, zvana Rifka (Banjaluka 27.12.1935 - ?)

- kćerka trgovca Isaka Barucha i domaćice Mazalte rođ. Baruch (rođena 27. juna 1907. u Bihaću).

Od 1950. pohađala je Koledž za djevojke u Milanu.

U toku 1958. vođen je postupak upisa Erike Baruch iz Milana u obnovljenu matičnu knjigu rođenih u Banjaluci. Svjedoci u dokaznom postupku bili su inž. Leon Poljokan i Koka Mirković.¹³⁰

¹²⁶ ARSBL, GNOBL, broj 25657/1947.

¹²⁷ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 23/1921 i 759/1921.

¹²⁸ ARSBL, Trgovačka knjiga Vlade Miloševića iz Banjaluke, str. 176.

¹²⁹ ARSBL, Vojnoistorijski institut, fotokopija, gr. reg. 12/2, k. 169.

¹³⁰ ARSBL, NOOBL, Matični ured, broj 1405/1958.

Blanka (? - logor Jasenovac 1942)

- kći Isaka Barucha,

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:474/46 od 11. aprila 1947. i popisu zaostavštine, koji je 23. oktobra 1947. sačinio Gradski narodni odbor u Banjaluci, navedeno je da je "Blanka Baruch pokojnog Isaka odvedena i ubijena od strane ustaških vlasti u logor Jasenovac 1942. godine. Nekretnine dio kuće i dvorišta površine 320 m² i dio vrta površine 812 m² i dio kuće i dvorišta površine 165 m² i dio vrta površine 150 m² sve ukupne vrijednosti dana 23. oktobra 1947. godine 22.000 dinara nasljeđuje sestrična Mazalta Levi udata Altarac iz Splita".

Bukica

- supruga dr Samuela Barucha, ljekara iz Bosanske Gradiške.

Uhapšena je januara 1942. u pokušaju da uz pomoć Vere Čulić rođ. Končar iz Banjaluke, nastanjene u Splitu, pređe na italijansko područje. Dana 17. februara 1942. sprovedena je u Crnu kuću, a 23. februara 1942. predata je u nadležnost Pokretnog prijekog suda.¹³¹

Dušanka (Banjaluka 14.5.1922 - ?)

- kćerka Jose Barucha i majke Lune rođ. Levi, udala se 18. avgusta 1949. za Vasu Mijanovića iz Sarajeva.¹³²

Jakob

- sin Isaka, vlasnik staretinarske radnje u Banjaluci, plaćao je porez od 100 kruna.¹³³

¹³¹ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, 161/a-12/7-1, Povjereništvo UNS-e Banjaluka.

¹³² ARSBL, GNOBL, broj 27318/1949.

¹³³ ARSBL, Registar obrta, broj 35/1907.

BAUM

Lavoslav I (Bršadin, srez Vukovar 1882 - ?)

Lavoslav Baum, trgovac iz Banjaluke i Antun Baum, trgovac iz Zagreba, na osnovu odluke Gradskog poglavarstva u Banjaluci broj 26197/935 od 2. septembra 1935. godine, otvorili su trgovinu kožnom robom pod nazivom *Braća Baum* u Ulici Nikole Pašića 4. Radnja je 29. juna 1936. preseljena na Bulevar kralja Aleksandra 46. Od 23. marta 1937. tvrtka je inokosna, vlasništvo Lavoslava Bauma iz Banjaluke.¹³⁴

Iako zgrada nije bila vlasništvo porodice Baum, Banjalučani su je nazvali *Baumova kuća*.

Porodica Baum je i prije 1935. držala kožarsku radnju u Banjaluci, a držali su i trgovine u Zagrebu i Osijeku.¹³⁵

Na spisku Židova određenih za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva u Banjaluci, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternika, evidentiran je i Lavoslav Baum.¹³⁶

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Kulenovića 16c.¹³⁷

Flora rođ. Fingerhut (Glogov, Poljska 1886 - ?)

- domaćica, supruga trgovca Lavoslava Bauma.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Kulenovića 16c.¹³⁸

Zlata (Mrzović, kotar Đakovo 1909 - ?)

- domaćica, kćerka trgovca Lavoslava Bauma i Flore rođ. Fingerhut.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Kulenovića 16c.¹³⁹

Antun

- trgovac iz Zagreba, brat trgovca Lavoslava Bauma.

¹³⁴ ARSBL, Registar radnji, IV-1933-19.

¹³⁵ *Vrbaske novine*, broj 807/1935.

¹³⁶ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

¹³⁷ Popis broj 1, 2 i 3.

¹³⁸ Popis broj 1, 2 i 3.

¹³⁹ Popis broj 1, 2 i 3.

BENAU

MAVRO

- sin pok. Ignaca, iz Beograda, odlukom Sreskog suda u Banjaluci Dn br. 1298/46, a na osnovu rješenja Sreskog suda III reona grada Beograda broj O:1012/46 od 4. avgusta 1946. godine, postao je vlasnik nekretnina u Banjaluci.¹⁴⁰

Godine 1948, kao suvlasnik, prodao je predmetne nekretnine, koje se sastoje iz vrta površine 217 m² i kućišta sa gospodarstvenom zgradom i dvorištem površine 364 m². Vrijednost nekretnina procijenjena je na iznos od 80.000 dinara.¹⁴¹

¹⁴⁰ ARSBL, GNOBL, broj 25987/1946.

¹⁴¹ ARSBL, GNOBL, broj 13170/1948.

BERGMAN

Berta dr (Blažuj kod Sarajeva 1895 - ?)

U molbi za izdavanje putne isprave za Austriju, koju je dr Berta Bergman 25. septembra 1924. podnijela poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, navedeno je da je "liječnica sa stalnim boravištem u Banjaluci, vjere jevrejske, stasa srednjeg, lica oblog, kose crne, očiju zelenkastih, nosa i usta naravnih."¹⁴²

¹⁴² ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-156.

BERNSTEIN

Simon (Veliškovci, Slavonija 1851 - ?)

Dana 9. maja 1886. kao vlasnik je protokolisao tvrtku *Simon Bernstein tvornica soda vode*, sa sjedištem u Banjaluci.

Naredbom Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine od 6. juna 1896. godine tvrtka je brisana iz sudskog registra.¹⁴³

U molbi za izdavanje inozemne putovnice radi odlaska u Beč na liječenje, koju je 12. jula 1920. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, navedeno je da je "trgovački putnik u mirovini sa stalnim boravištem u Banjaluci, vjere izraelske, stasa srednjeg, lica oblog, kose prosijede, očiju plavih, usta i nosa naravnih i da nosi brkove". Saputnici su mu bili Eta i Leopold Reichman.¹⁴⁴

Giselle rod. Löwy

- dana 3. juna 1885. sa suprugom Simonom Bernsteinom sklopila je ženidbeni ugovor i donijela miraz u iznosu od 2.000 forinti.

Beniamin dr

- u toku 1924. radio je u Banjaluci kao kontraktualni vojni ljekar.

U molbi upućenoj 24. septembra 1924. poglavaru Sreza banjalučkog tražio je izdavanje vangraničnog pasoša radi putovanja u Francusku.¹⁴⁵

2. Dr Beniamin Bernstein

¹⁴³ ARSBL, OSBL, Trgovački registar inokosnih firmi, broj 157/313.

¹⁴⁴ ARSBL, VŽVO, AJ 27-40.

¹⁴⁵ ARSBL, VŽVO, AJ 8-150.

BINENFELD

Herman (1879- ?)

Godine 1934. kao vlasnik je registrovao je trgovinu konfekcijskom i kratkom robom *Herman Binenfeld* sa sjedištem u Banjaluci.¹⁴⁶

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici Ademage Mešića 1.¹⁴⁷

Regina (1887- ?)

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici Ademage Mešića 1.¹⁴⁸

¹⁴⁶ ARSBL, OSBL, Trgovački registar inokosnih firmi, broj Fi-386/1934.

¹⁴⁷ Popis broj 2.

¹⁴⁸ Popis broj 2.

BRAMMER

Moritz

- mađarski Jevrej, školovani farmaceut, na osnovu koncesije dobijene 30. decembra 1878. od Vojne komande austro-ugarske vojske u Banjaluci, dana 1. aprila 1879. u kući Riste Bokonjića otvorio je prvu savremenu apoteku evropskog tipa u Banjaluci.¹⁴⁹

Robert (? - 1919)

- sin Moritza Brammera, od oca je naslijedio apoteku. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, pod brojem 88341/I od 2. oktobra 1892. godine, dala mu je koncesiju za apoteku.¹⁵⁰

Apoteka Roberta Brammera registrovana je kao inokosna tvrtka 27. maja 1893.¹⁵¹ U toku 1907. godine plaćao je porez od 6.000 kruna.

Bio je član upravnog odbora¹⁵² i potpredsjednik direkcije¹⁵³ Prve banjalučke štedionice d.d.

Apoteka Roberta Brammera registrovana je 16. juna 1919. kao društvena tvrtka, a poslije smrti vlasnika postala je svojina udovice Jozefine Brammer i maloljetnih sinova Ernesta, Hansa i Alfreda Bramera. Maloljetnost sinova izbrisana je iz registra 21. aprila 1934.¹⁵⁴

Jozefina rod. Büchler (Zagreb 1880 - ?)

- supruga apotekara Roberta Brammera.

Sa sinovima je preuzela vođenje apoteke poslije smrti svoga supruga 1919. godine.

U toku 1936. dobila je odobrenje za adaptaciju i nadogradnju kuće u Ulici kralja Alfonsa 18 u čijem je prizemlju bila apoteka. Projekat i građevinske radove izveo je građevinski inženjer Frano Mikuš iz Banjaluke.¹⁵⁵

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Budaka 18.¹⁵⁶

Porodična zgrada Ernestine Brammer u Ulici Veselina Masleše 18, koja ima prizemlje i dva sprata, odnosno dva dvosobna stana i jedan poslovni prostor površine 306 m², došla je krajem 1958. pod udar nacionalizacije. Nacionalizovan je poslovni prostor (apoteka) a izuzeta su dva dvosobna stana kao posebni dijelovi zgrade.¹⁵⁷

¹⁴⁹ *Vrbaske novine*, broj 110/1933 i 765/1935.

¹⁵⁰ *Službene novine*, broj 59/1931.

¹⁵¹ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 601.

¹⁵² *Sarajevski list*, broj 37/1911.

¹⁵³ *Bosansko-hercegovački kompas*, 1912/1913.

¹⁵⁴ ARSBL, OSBL, Registar društava, broj Fi-107/1919.

¹⁵⁵ ARSBL, GPBL, broj 120/1936.

¹⁵⁶ Popis broj 1.

¹⁵⁷ ARSBL, NOSBL, N-41/1959.

Ernest mr ph, zvani Puba (Banjaluka 22.9.1899 - 11.3.1960)

- sin Roberta Brammera i Jozefine rod. Böhler, magistar farmacije.

Od školske 1909/10. godine pohađao je Veliku realnu gimnaziju u Banjaluci. Diplomirao je na *ratnoj maturi* 1917/18. godine.

Gradski kotarski ured u Banjaluci rješavao je 20. avgusta 1921. njegovu molbu za izdavanje inozemne putovnice radi odlaska na studije u Beč. U osobnom opisu Ernesta Brammera, zavičajnog u Novom Sadu, stoji da je "stasa srednjeg, lica okruglog, kose i očiju crnih, usta i nosa naravnih i da nosi naočale".¹⁵⁸

3. Mr Ernest Brammer

Po završetku studija u Beču stekao je titulu magistra farmacije.

Često je putovao po Njemačkoj, Austriji, Italiji, Čehoslovačkoj, Francuskoj i Mađarskoj radi obavljanja trgovačkih poslova.

Na godišnjoj skupštini Teniskog kluba, održanoj 24. marta 1934, izabran je za člana Upravnog odbora, a na godišnjoj skupštini Filatelističkog društva od 21. februara 1937. izabran je za člana nadzornog odbora.¹⁵⁹

Bio je oženjen Franciskom Šolić. Živio je i radio u porodičnoj kući u Ulici kralja Alfonsa 18.

Na spisku Židova uhapšenih i određenih za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik, bio je evidentiran i Ernest R. Brammer. Iz pritvora ga je pustio Anton Puba Rebac.¹⁶⁰

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Budaka 18.¹⁶¹

Godine 1955. bio je direktor Uprave gradskih apoteka u Banjaluci.¹⁶²

¹⁵⁸ ARSBL, OOBL, AJ 28-73.

¹⁵⁹ *Vrbaske novine*, broj 91/1934 i 1218/1937.

¹⁶⁰ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

¹⁶¹ Popis broj 1.

¹⁶² ARSBL, GNOBL, broj 143/1955.

Franciska rođ. Šolić (Krivi put, kotar Senj 1903 - ?)

- supruga apotekara Ernesta Brammera, domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Budaka 18.¹⁶³

Hans (Banjaluka 22.9.1903 - ?)

- sin apotekara Roberta Brammera i Jozefine rođ. Büchler.

U vremenu od 1909. do 1913. u Banjaluci je završio osnovnu školu, a Veliku realnu gimnaziju od 1913. do 1921. Studirao je na Visokoj tehničkoj školi u Beču. Od 1922. radio je u očevoj apoteci.

Farmaciju je završio u Zagrebu 1923-25. godine a uporedo je slušao i filozofske kolegije.

Vladao je njemačkim, engleskim, hebrejskim i francuskim jezikom.

Često je išao na naučna i poslovna putovanja u Austriju, Mađarsku, Njemačku, Italiju, Čehoslovačku i Švajcarsku.

U molbi za izdavanje inozemne putne isprave, koju je 7. marta 1928. uputio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, stoji da je "stasa srednjeg, lica duguljastog, kose i očiju smeđih, nosa i usta naravnih i da nosi naočale."¹⁶⁴

Godine 1930. oženio se Florom Salom i od tada je živio u Zagrebu.

U toku 1930. proširio je djelatnost apoteke. Ona je od tada djelovala i kao medicinska drogerija, pod nazivom *Vesna*. Odlukom Ustaškog stožera i Povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu, broj 3016/41, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene radnja je 10. juna 1941. prodana Slavici Maričić za iznos od 20.000 kuna sa rokom otplate od godinu dana.¹⁶⁵

U toku 1942. sa grupom ljekara i apotekara upućen je na rad u Vojnu bolnicu u Banjaluci. Uhapšen je u Zagrebu 1943. i zadržan u vojnom zatvoru šest mjeseci, a potom je upućen u vojnu apoteku u Bosanskom Brodu. Na slobodnu teritoriju prešao je avgusta 1944. i bio apotekarski referent u XII udarnoj diviziji.

Od 1945. radio je kao apotekar u Zagrebu. Godine 1949. preselio je u Jerusalem i radio kao apotekar, publicista i književnik.

U književnosti se javio 1921. sa pjesmama objavljenim u *Narodnoj židovskoj svijesti*. U mnogim listovima i časopisima objavljivao je pjesme, novele, crtice, drame, književne prikaze, napise i pripovijetke.¹⁶⁶

Flora Bramer rođ. Salom

- kćerka Arona Saloma Sarafića i Sarine rođ. Poljokan, godine 1930. udala se za apotekara Hansa Bramera i preselila u Zagreb.

¹⁶³ Popis broj 1.

¹⁶⁴ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-857.

¹⁶⁵ ARSBL, 330-004-027, redni broj 6.

¹⁶⁶ Leksikon pisaca Jugoslavije, Matica srpska, 1972.

Flora Bramer rođena Salom iz Zagreba, Mira Papo rođ. Salom iz Beograda, Hanči Kabiljo rođ. Salom iz Beograda i Paula Čubrilović rođ. Kabiljo prodale su 23. decembra 1947. dvospratnu kuću sa dućanom, površine 130 m², a 10. marta i 13. aprila 1948. i kuću sa kućištem od 95 m², vrt od 77 m², vrt od 204 m² i dvorište od 50 m², te dvospratnu kuću od 77 m².¹⁶⁷

Alfred

- sin Roberta i Jozefine Brammer, školske 1929/30. godine maturirao je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci. Bio je oficir JNA.

¹⁶⁷ ARSBL, GNOBL, Ugovori – H/3, H/103 i M/12.

BRAUN

Julio (Erdevik 1894 - ?)

- privatni činovnik iz Banjaluke.

Na spisku Židova uhapšenih i određenih za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik, bio je evidentiran i Julio Braun. Iz pritvora je pušten na intervenciju Antona Pube Repca.¹⁶⁸

Do 28. jula 1942. stalno je boravio u Ulici Hrvoja Vukčića.¹⁶⁹

Nataša rođ. Antonić (Banjaluka 1923 - ?)

- domaćica, izjašnjavala se kao *čista arijevska vjere rimokatoličke*. U braku sa Juliom Braunom nije imala djece.

Do 28. jula 1942. stalno je boravila u Ulici Hrvoja Vukčića 2.¹⁷⁰

Franciska Braun rođ. Levi (Petrinja 1873 - ?)

- domaćica.

Prema obavještenju poglavara banjalučkog sreza od 11. avgusta 1928. godine, Löwy Franciska iz Banjaluke promijenila je prezime u Levi.¹⁷¹

Bila je udata za Ernesta Brauna, rođenog 1866. u Egeru, Čehoslovačka, koji je na teritoriji NDH živio od 1890. godine, a izjašnjavao se kao arijevac rimokatoličke vjere.

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Harambašićevoj 63.¹⁷²

¹⁶⁸ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

¹⁶⁹ Popis broj 1.

¹⁷⁰ Popis broj 1.

¹⁷¹ ARSBL, VŽVOBL, AJ 19-116.

¹⁷² Popis broj 1.

BRÜCKNER

Bernath

- mađarski Jevrej, trgovac, protokolisoao je 1890. trgovinu manufakturnom robom i konfekcijom *A. Bernath Brückner* sa sjedištem u Banjaluci i podružnicom u Tuzli. U toku 1907. platio je porez u iznosu od 12.000 kruna. Firmu je napustio 30. avgusta 1910.¹⁷³

Bio je i suvlasnik firme *Bernath Brückner i Julius Schnitzler*, osnovane 1. februara 1892. a registrovane 13. avgusta iste godine. Firmu je potpisivao samo Julius Schnitzler. Od 1910. ova firma radila je pod nazivom *Bernath Brückner, Max Schnitzler i Georg Kohn*, a od 1924. pod nazivom *Bernath Brückner naslj. M Schnitzler i Kohn*. Firmu su potpisivali Max Schnitzler i Georg Kohn. Ova trgovina manufakturnom robom nalazila se u Ulici kralja Alfonsa 12.¹⁷⁴

Odlukom broj 6045/02 od 29. januara 1902. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu oslobodila ga je plaćanja kućarine na novu zgradu u Gospodskoj ulici 12 za period od 1901. do 1908.¹⁷⁵

Sigmund dr (Banjaluka 4.11.1886 - ?)

- sin pokojnog trgovca Bernatha Brücknera, nadležan u Belvardu kod Pečuha. Molbu za zavičajnost (državljanstvo) podnio je Gradskom poglavarstvu u Banjaluci 1919. U molbi je naveo da je "neporočan, neoženjen, jevrejske vjere, suvlasnik triju kuća u Banjaluci u vrijednosti 350.000 kruna i posjednik pokretnog imetka u vrijednosti od 30-40.000 kruna. Na studijama u Beču stekao je zvanje doktora hemije. Poslije svršenih studija nije se nastanio u Banjaluci zbog obaveza prema vojnoj službi". Zavičajnost mu je odobrena 30. novembra 1922.¹⁷⁶

Rudolf (Banjaluka 8.1.1888 - ?)

- sin pokojnog trgovca Bernatha Brücknera iz Banjaluke, nadležan u Belvardu kod Pečuha.

Molbu za zavičajnost (državljanstvo) podnio je Gradskom poglavarstvu u Banjaluci 1919. U molbi je naveo da je "đak nacionalne ekonomije, neporočan, neoženjen, jevrejske vjere, suvlasnik triju kuća u Banjaluci u vrijednosti 350.000 kruna i posjednik pokretnog imetka u vrijednosti od 30-40.000 kruna". Zavičajnost mu je odobrena 30. novembra 1922.¹⁷⁷

¹⁷³ ARSBL, OSBL, Trgovački registar inokosnih firmi 1884.

¹⁷⁴ ARSBL, Registar radnji, IV-1932/125.

¹⁷⁵ ARSBL, Kreisbehörde, regesta 35/1902.

¹⁷⁶ ARSBL, GPBL, broj 1347/1919 i broj 6890/1922.

¹⁷⁷ ARSBL, GPBL, broj 1346/1919 i broj 6890/1922.

CHOMET

Mavro

- činovnik načelstva Okruga banjalučkog, veterinarski inspektor. U spisak činovnika zaveden je 25. aprila 1922.¹⁷⁸

¹⁷⁸ ARSBL, OOBL, AJ 11-25.

DEZSÖ

Gizela rođ. Berger (Szarvas, Mađarska 1873 - ?)

- domaćica, supruga Isidora Dezsöa, sa kojim je stekla sinove Julijusa i Ljudevita.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ajanovića ulici 2.¹⁷⁹

Julijus dr (Lugojno, Rumunija 1894 - Banjaluka 2.9.1938)

- sin Isidora Dezsöa i Gizele rođ. Berger, ljekar, gradski fizikus u Banjaluci.

Umro je od arterioskleroze.¹⁸⁰

Ljudevit dr (Bolind, Rumunija 1893 - ?)

- sin Isidora Dezsöa i Gizele rođ. Berger.

U Banjaluku je doselio 1922. i u činu majora Kraljevske vojske radio kao zubar u Vojnoj bolnici. Od 1938. u činu majora, a od 1940. u činu potpukovnika, bio je upravnik Vojne bolnice.¹⁸¹

U svojoj kući na uglu Titove i Zagrebačke ulice vodio je privatnu zubnu ordinaciju.¹⁸²

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ajanovića ulici 2.¹⁸³

¹⁷⁹ Popis broj 1.

¹⁸⁰ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

¹⁸¹ *Službene novine*, broj 151/1931 i *Vrbaske novine*, broj 1448/1938 i 1750/1940.

¹⁸² ARSBL, Kazivanje Žarka Lastrića, 2. avgust 1980.

¹⁸³ Popis broj 1.

DEUTSCH

David (Bačka Palanka 3.9.1857 - Banjaluka 1.9.1942)

- penzionisani bankarski činovnik.

Godine 1942. imao je stalno boravište u Frankopanskoj 22a.¹⁸⁴

Gyula (1882 - ?)

Na osnovu Odobrenja broj № 86 od 3. januara 1910. godine, otvorila je u Zagorčevoj ulici trgovinu imitiranim dragocjenostima. Njen prethodni kompanjon bio je Singer.¹⁸⁵

Sidonija (Ferdinandovac 24.2.1893 - ?)

- kćerka trgovca Sigmunda, austrijska jevrejka.

Školske 1904/05. godine pohađala je drugi razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala kod odvjetničkog perovođe Ignatza Singera u Anđeoskoj ulici.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Popis broj 1.

¹⁸⁵ ARSBL, Obrtni registar, broj 1/1910.

¹⁸⁶ ARSBL, OFDŠBL, 4-9/324.

ECKHAUS

Abraham (1888 - ?)

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u ulici Pećine 57.¹⁸⁷

¹⁸⁷ Popis broj 2 i 3.

EISENBERG

Salomon (? – 1918)

- trgovački putnik, oženjen Janettom rođ. Kuh, sa kojom je stekao kćerke Edit, Hildegarde i Isabellu.

Kao austrougarski vojnik poginuo je 2. februara 1918.¹⁸⁸

Janette

- supruga Salomona Eisenberga.

Kao udovica je primala pomoć za plaćanje stana. Isplata porodične penzije obustavljena joj je 1923.¹⁸⁹

Kao nasljednica Rosalije Kuh, dana 27. septembra 1910. protokolirala je trgovinu kitničarskom robom *Janette Eisenberg, nasljednica Rosalije Kuh*. Radnja je brisana iz sudskog registra 13. juna 1925.¹⁹⁰

Edit (Beč 26.2.1909 - ?)

- kći Salomona i majke Janette Eisenberg.

Školske 1921/22. godine pohađala je prvi razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala u Kuhovoj vili.¹⁹¹

Hildegarde (Banjaluka 16.11.1911 - ?)

- kći Janette Eisenberg.

Školske 1922/23. godine pohađala je prvi razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala na Vrbas cesti. Poslije prvog semestra odselila se u Požegu.¹⁹²

Isabella (Banjaluka 4.4.1913 - ?)

- kći Salomona i majke Janette Eisenberg.¹⁹³

¹⁸⁸ ARSBL, OSBL, Invalidsko odjeljenje, broj 253-E.

¹⁸⁹ ARSBL, OSBL, Invalidsko odjeljenje, broj 253-E.

¹⁹⁰ ARSBL, OSBL, Trgovački registar inokosnih firmi 1910.

¹⁹¹ ARBL, OFDVDŠ, 21-8.

¹⁹² ARBL, OFDVDŠ, 21-9.

¹⁹³ ARSBL, OSBL, Invalidsko odjeljenje, broj 253-E.

ELEASAR

Menahem (Sarajevo 8.10.1920 - ?)

- sin ličioca Mojsija iz Banjaluke.

Prvi razred Državne građanske škole završio je u Sarajevu, a školske 1934/35. godine u Banjaluci je pohađao drugi razred i stanovao u Ulici Tanaska Rajića 3.¹⁹⁴

* ¹⁹⁴ ARSBL, OGDGŠBL, 29- 34.

ELIJAU

Abraham (1865 - Banjaluka 11.8.1942)

- sin Jakova, do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Gundulićevoj 42.¹⁹⁵

Umro je u 77. godini života na putu za državnu bolnicu. Sudski vještak dr Zdenko Šporn u prosekturi je izvršio seciranje leša i naveo da su ga ustaše dovele iz Jasenovca i da je smrt nastupila zbog staračke iscrpljenosti, sat prije dovoženja u Državnu bolnicu.¹⁹⁶

Klara (1874 - ?)

Do 28. jula 1942. imala je stalno mjesto boravka u Gundulićevoj 42.¹⁹⁷

Rikica rođ. Papo (Žepče 1909 - ?)

- kćerka Jakova i Estere Papo, krojačica, udata u Banjaluci.

Kažnjena je od strane Župske redarstvene oblasti u Banjaluci globom od 500 kuna i 40 kuna takse jer joj se ispod kaputa nije vidjela jevrejska zvijezda.¹⁹⁸

Zajedno sa sinom Avramom do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Gundulićevoj 42.¹⁹⁹

Josip (1888 - ?)

- trgovac iz Banjaluke, 19. juna 1940. registrovao je trgovinu knjigama, papirom i pisaćim priborom *Atlas* sa sjedištem na Bulevaru kralja Aleksandra 25. Radnja je brisana iz registra na osnovu Odluke broj 84/43 od 2. januara 1943.²⁰⁰

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici Mehmed paše Sokoiovića 60.²⁰¹

Irena (1886 - ?)

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Mehmed-paše Sokolovića 60.²⁰²

¹⁹⁵ Popis broj 2 i 3.

¹⁹⁶ ARSBL, OSBL, broj Kzp-442/1942.

¹⁹⁷ Popis broj 2 i 3.

¹⁹⁸ ARSBL, ŽROBL, broj 10084/4.

¹⁹⁹ Popis broj 2 i 3.

²⁰⁰ ARSBL, Registar radnji, IV 1938-359.

²⁰¹ Popis broj 2 i 3.

²⁰² Popis broj 2 i 3.

Luna (Bosanska Gradiška 7.12.1887 - ?)

- kćerka trgovca Haima, španjolska jevrejka.

Od 1899. do 1902, kao đak prve generacije, pohađala je Državnu višu djevojačku školu. U toku školovanja stanovala je u Salvator i Andeoskoj ulici.²⁰³

Jakob

- rabin Jevrejske vjeroispovijedne opštine sefardskog obreda u Banjaluci. Predavao je kao vjeroučitelj na Velikoj realnoj gimnaziji u Banjaluci.²⁰⁴

²⁰³ ARSBL, OFVDŠBL, 1-2/5.

²⁰⁴ *Bosnischer Bote*, 1908.

ELIJAN

Avram (Bosanska Gradiška 1865 - ?)

- trgovac, do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Gundulićevoj 42.²⁰⁵

Klara rođ. Levi (Sarajevo 1880 - ?)

- supriža Avrama Elijana, domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Gundulićevoj 42.²⁰⁶

Jozef (Bosanska Gradiška 1888 - Jasenovac 30.6.1942)

- sin Avrama i Hane, trgovac.

Ubijen je u logoru Jasenovac 30. juna 1942. godine.²⁰⁷

Irena (Sarajevo 1892 - Jasenovac 1942)

Boravila je u Banjaluci. Ubijena je u logoru Jasenovac 30. juna 1942.²⁰⁸

²⁰⁵ Popis broj 1.

²⁰⁶ Popis broj 1.

²⁰⁷ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

²⁰⁸ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

ENGEL

Moritz

- porijeklom iz Slavonije, držao je obućarsku radnju. U toku 1907. platio je porez u iznosu od 200 kruna. Radnju je preseljavao 1912. i 1913. Obućarske poslove napustio 1. septembra 1916.²⁰⁹

Kao poslodavac, 1911-12. bio je zamjenik člana Nadzornog odbora Sreske bolesničke blagajne.²¹⁰

²⁰⁹ ARSBL, Obrtni registar, broj 216/1907.

²¹⁰ Izvještaj Sreske bolesničke blagajne Banjaluka 1912.

FAL

Vera (Celovec 10.1.1928 - ?)

- kći katastarskog inspektora Gustava i Marije.

Sa roditeljima je živjela u Jajcu i tamo završila osnovnu školu. Od 1938. do 1940. pohađala je prvi i drugi razred Državne niže ženske realne gimnazije u Banjaluci i stanovala kod sestra milosrdnica u Ulici fra Grge Martića 20.²¹¹

²¹¹ ARSBL, DNŽGŠBL, 42-42.

FELDERMAN

Binen (Senta 1879 - ?)

- invalid i trgovac, oženjen Reginom Feldherman.

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Mile Budaka 16.²¹²

Regina (Senta 1887 - ?)

- domaćica, supruga Binena Feldhermana.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Mile Budaka 16²¹³.

²¹² Popis broj 1.

²¹³ Popis broj 1.

FINCI

Berta Bea udata Kamhi (Sarajevo 30.12.1905 - ?)

4. Berta Finci

- kći Jude Šaloma Fincija i Rifke Finci iz Beograda, vjere mojsijeve, pripadnica jevrejske vjeroispovijedne opštine sefardskog obreda u Sarajevu.

Pohadala je Malu realnu gimnaziju u Sarajevu od 1917. do 1919, a Veliku prvu realnu gimnaziju u Sarajevu od 1919. do 1925. godine. Ispit zrelosti položila je 25. juna 1925. Na Filozofskom fakultetu u Beogradu diplomirala je 3. jula 1930. Odlukom Ministarstva prosvete Kraljevine Jugoslavije od 14. oktobra 1930. postavljena je za suplenta I kategorije IX grupe I stepena Gimnazije u Banjaluci sa mjesečnom platom od 1.800 dinara. Na dužnosti je ostala do 15. septembra 1931, kada je premještena na Žensku gimnaziju u Sarajevu.

Dana 28. jula 1931. Beja Berta Finci vjenčala se u jevrejskoj vjeroispovijednoj opštini sefardskog obreda u Sarajevu sa dr Haimom Kamhijem iz Sarajeva.²¹⁴

Ernestina udata Levi (1866 - logor Stara Gradiška 1942)

Na osnovu molbe Flore Levi i saglasnosti Okružnog narodnog odbora u Banjaluci broj 4969/47 od 7. juna 1947. godine, Rješenjem Gradskog narodnog odbora Banjaluka broj 17972/47 od 16. maja 1947. godine, kao datum i mjesto smrti Ernestine Levi rod. Finci iz Banjaluke upisuje se u matičnu knjigu umrlih mjesec avgust 1942. godine, pogubljena u logoru Stara Gradiška (imenovana je žrtva masovnog pogubljenja).²¹⁵

Šarika (Sarajevo 1903 - ?)

- činovnica zaposlena kod "Astre" u Banjaluci.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Pećanića ulici 38.²¹⁶

Gracija rod. Levi (Banjaluka ? - 1942)

- kći Jakova Levija i Irene rod. Papo, učiteljica, supruga Leona Fincija.

Leon

- 1912. imao je registrovanu obrtničku radnju u Banjaluci.²¹⁷

Sabetaj

- 1912. imao je registrovanu obrtničku radnju u Banjaluci.²¹⁸

²¹⁴ ARSBL, KBUVBBL, Dosijei, IV-F.

²¹⁵ ARSBL, GNOBL, broj 17972/1947.

²¹⁶ Popis broj 1.

²¹⁷ ARSBL, Indeks obrtničkih radnji.

²¹⁸ ARSBL, Indeks obrtničkih radnji.

FISCHER

Arnold (Čakovec 25.12.1855 - 1930)

- mađarski Jevrej, ženio se dva puta. Prva supruga bila mu je Henriete rođ. Lebl a druga Valerija. Imao je sinove Paula i Valtera i kćerke Margaretu, Lili i Miru. U molbi za zavičajnost (državljanstvo), koju je podnio 1922. godine, naveo je da je djecu savremeno vaspitavao i školovao. Veletrgovačkim gvoždarskim poslovima u Banjaluci bavio se od 1876.²¹⁹

Društvo *A. Fischer et Rechnitzer* osnovano je usmenim ugovorom od 1. maja 1896. Javni članovi društva bili su Arnold Fischer i Ladislav S. Rechnitzer, trgovci gvoždarskom robom, kožom i zemaljskim proizvodima. Dana 24. januara 1903. tvrtka je prešla u vlasništvo Arnolda Fischera.²²⁰

Inokosna tvrtka *Arnold Fischer trgovac gvoždarskom robom, kožom i zemaljskim proizvodima*, sa sjedištem u Banjaluci, protokolisana je 24. januara 1903.²²¹

U toku 1907. na ime poreza platio je iznos od 4.000 kruna.²²²

Dana 26. aprila 1919. godine, kada je firma prerasla u društvo, svom sinu Paulu dao je prokuru.

Od 24. aprila 1929. firma *Fišer trgovina gvoždarskom robom* registrovana je kao društvena tvrtka u vlasništvu Arnolda i Paula Fischera. Zbog smrti, Arnold Fischer je kao partner brisan iz registra 12. marta 1930.²²³

Radi obavljanja trgovačkih poslova često je putovao u Beč, Grac i Budimpeštu.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice naveo je da "živi u Banjaluci u ulici Kamenita ćuprija broj 14 i da je stasa srednjeg, lica okruglog, kose prosijede, očiju zelenih, usta i nosa pravilnih".²²⁴

Jedan je od osnivača Banke za trgovinu i obrt d.d, osnovane 9. jula 1911. u Banjaluci. Od 1912. do 1918. bio je član Upravnog odbora, a od 1919. jedan od potpredsjednika ove banke.

Na sjednici Sokolskog društva od 27. januara 1924. izabran je za člana Izvršnog odbora za izgradnju zgrade Sokolane.²²⁵

²¹⁹ ARSBL, GPBL, broj 1854/1919.

²²⁰ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj Fi-7/1919.

²²¹ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj Fi-7/1919.

²²² ARSBL, Obrtni registar, broj 227/1907.

²²³ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj Fi-7/1919.

²²⁴ ARSBL, OOBL, AJ 29-49.

²²⁵ ARSBL, VŽVO, AJ 23-5.

Valerija (Čakovec 30.5.1879 - ?)

- kći Salomona i supruga Arnolda Fischera.
Često je sa suprugom putovala u Beč, Grad i Budimpeštu. U molbi za izdavanje inozemne putovnice, koju je 22. februara 1919. podnijela Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, stoji da je "po zanimanju trgovkinja, stasa srednjeg, lica odugog, kose i očiju crnih, usta i nosa pravilnih".²²⁶

5. Valerija Fischer

Margareta (Banjaluka 25.4.1889 - ?)

- kći trgovca Arnolda Fischera.
Od 1900. do 1905. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Gospodskoj ulici 77.²²⁷

Lili (Banjaluka 13.4.1890 - ?)

- kći trgovca Arnolda Fischera.
Od 1901. do 1906. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Gospodskoj ulici 77.²²⁸

Paul (Banjaluka 1.8.1894 - logor Jajinci 1943/44)

6. Paul Fischer

- sin Arnolda Fischera, trgovac, oženjen Lolom rođ. Schnietzler sa kojom je stekao sina Milasa.

Od 1904. do 1911. pohađao je Veliku realnu gimnaziju u Banjaluci.²²⁹

Dugo je sa ocem vodio a potom i naslijedio veletrgovinu gvoždarskom robom²³⁰.

Radi obavljanja trgovačkih poslova putovao je u Austriju, Čehoslovačku, Njemačku i Italiju. U molbi za izdavanje inozemne putovnice, koju je 8. avgusta 1924. podnio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, naveo je da mu je "stas srednji, lice oblo, kosa smeđa, oči plave, usta i nos pravilni".²³¹

Bio je član upravnog odbora Prve banjalučke štedionice

²²⁶ ARSBL, OOBL, AJ 25-49

²²⁷ ARSBL, OFVDŠBL, 3-4 /172.

²²⁸ ARSBL, OFVDŠBL, 3-4-5/2.

²²⁹ Godišnji izvještaji Gimnazije.

²³⁰ *Narodno jedinstvo*, broj 69/1930.

²³¹ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-109.

a.d. Banjaluka, u narodu nazvane *jevrejska banka*. Za vijećnika Gradskog vijeća u Banjaluci biran je 1932.²³² i 1936.²³³.

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu, K broj 1632/41, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene, radnja Paula Fischera prodana je 28. maja 1941. Zdravku Šerblu iz Banjaluke za 318.108,90 kuna, na otplatu, uz mjesečnu ratu od 15.000 kuna.²³⁴

Na osnovu odluke Župske redarstvene oblasti broj 79/43 od 31. decembra 1942. godine, radnja Paula A. Fischera brisana je iz registra.

U izjavi koju je inž. Valter Fischer, pok. Arnolda, dana 3. avgusta 1945. dao Upravi narodnih dobara u Banjaluci, stoji da je "*njegov brat Paul pok. Arnolda Fischera bio vlasnik tt. A. Fischer trgovina željezom – gvoždara u Banjaluci koja se nalazila u ulici Gospodskoj broj 10. Kao namještenik u toj radnji radio je Zdravko Šerbl. Kada je 1941. godine u svoje ruke uzela vlast NDH u sporazumu, prisustvovanje i kontrolu moga brata Paula radnju je preuzeo Zdravko Šerbl. Ustaške vlasti počele su progoniti Židove i moga brata prisilili da pobjegne u Split i od njih ne nastrada.... Moj brat Paul je u Splitu bio uhvaćen po Njemcima i odveden u nepoznatom pravcu u Njemačku ali se o njegovoj sudbini još do danas ništa nezna. Njegova žena Lola pobjegla je sa djetetom u Italiju i neće se vratiti jer je teško bolesna*".²³⁵

Prema kazivanju Dušana Drče iz Banjaluke, Paul Fischer je davao priloge Klubu akademičara u Banjaluci. U aprilskom ratu izbjegao je u Split, gdje je živio do kapitulacije Italije. Nakon toga uhapsili su ga Nijemci i odveli u logor Jajince. Ubijen je 30. januara 1944. sa grupom logoraša pri pokušaju bijega.²³⁶

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:617/46 od 29. decembra 1947. i popisu zaostavštine iza Paula p. Arnolda Fischera, koji je sačinila komisija Gradskog narodnog odbora u Banjaluci, navedeno je da je "Paul p. Arnolda Fischer odveden od strane njemačke policije 1943. u koncentracioni logor gdje je i poginuo; da su nekretnine kuća sa dvorištem površine 230 m², vrt do kuće površine 370 m², kuća i dvorište površine od 176 m², dvorište površine 98 m², vrt površine 400 m², kuća i dvorište površine 86 m²; gradilište površine 055 m², bašča površine od 1194 m² i bašča površine 254 m² ukupne vrijednosti 22. decembra 1947. godine 217.080 dinara i da su nasljednici imetka iza umrlog Paula p. Arnolda Fischera iz Banjaluke žena Lola rođ. Schnitzler udova Paula Fischera iz Zagreba i malodobni sin Milas Fischer pok. Paula iz Zagreba".²³⁷

²³² *Vrbaske novine*, broj 58/1932.

²³³ ARSBL, GPBL, Zapisnici 1936/39.

²³⁴ ARSBL, 330-004-027, redni broj 3.

²³⁵ GNOBL, broj 45116/1947.

²³⁶ ARSBL, lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

²³⁷ ARSBL, GNOBL, broj 45116/1947.

Lola rod. Schnitzler (Pečuj 1899 - ?)

- supruga Paula Fischera, privatnica, putovala je u Mađarsku, Italiju i Austriju radi obavljanja trgovačkih poslova, posjete porodici i liječenja u sanatorijumu.

Milas (1932 - ?)

- sin Paula Fischera i Lole rod. Schnitzler.

Valter (Banjaluka 14.12.1898 - ?)

- sin Arnolda Fischera.

U izjavi koju je 3. avgusta 1945. dao Upravi narodnih dobara u Banjaluci, po zanimanju je inženjer i živi u Sisku.²³⁸

Mira (Banjaluka 25.12.1900 - ?)

- kći Arnolda Fischera, privatnica, aprila mjeseca 1921. putovala je u Beč.²³⁹

Josip

- viši poreski kontrolor.

U molbi od 19. avgusta 1952. Josip Fischer, direktor Narodne banke u Prelogu, Međimurje, navodi da je 1941. godine transportovan u Njemačku u logor, da živi u Prelogu (porodica ima dva člana), da nema namjeru da se vrati u Banjaluku i da je prodao svoje nekretnine u Kozarskoj ulici 47, koje čine kuća prizemnica i dvorište površine 360 m² (sagrađene na nekretninama Evladijet vakufa).²⁴⁰

Edita (Prelog 15.6.1926 - ?)

- kći višeg poreskog kontrolora Josipa.

Od 1937. do 1940. pohađala je Državnu nižu žensku realnu gimnaziju u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Njegoševoj ulici 14.²⁴¹

Antun

Odlukom poglavara Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, a prema službenoj potrebi, godine 1911. nadgeometar Antun Fischer premješten je iz Kotarskog ureda u Bijeljini u Seoski kotarski ured u Banjaluci.²⁴²

U toku 1915. kod trgovca Save Miloševića kupio je robe u vrijednosti od 85,40 kruna.²⁴³

Zavičajnost u Banjaluci odobrena mu je 30. marta 1922.²⁴⁴

²³⁸ Isto.

²³⁹ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 378/1921.

²⁴⁰ ARSBL, GNOBL, Ugovori F-14.

²⁴¹ ARSBL, DNŽRGL, 42-36.

²⁴² *Sarajevski list*, broj 137/1911.

²⁴³ ARSBL, Trgovačka knjiga Save Miloševića iz Banjaluke, str. 6.

Paula rod. Polak (Fehedžarmat, Rumunija 1879 - ?)

- supruga Berharda Fischera i majka dr Feliksa Fischera, domaćica.

Godine 1905. doselila se na teritoriju NDH. Godine 1942. imala je stalno boravište na Trgu 10. travnja 2.²⁴⁵

U toku 1947. živjela je kod dr Lole Fischer u Zagrebu, Ilica 104.²⁴⁶

Feliks dr (Beograd 1910 - Banjaluka 1944)

- sin Berharda Fischera i Pauline rod. Polak i suprug dr Lole rod. Atijas.

Radio je u Državnoj bolnici i stanovao na Trgu cara Dušana 2.

Poginuo je 1. januara 1944. u toku prvog partizanskog napada na Banjaluku.²⁴⁷ Prema kazivanju Žarka Lastrića iz Banjaluke od 2. avgusta 1980. godine, dr Feliks Fischer bio je po nacionalnosti Jevrej i ljekar za dječije bolesti. Ubili su ga Nijemci ispred zgrade u kojoj je stanovao zajedno sa Sumajstorčićem²⁴⁸ i kapelnikom u Hotelu *Bosna* Tiborom.²⁴⁹

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište na Trgu 10. travnja 2.²⁵⁰

Lola dr rod. Atijas (Sarajevo 1912 - ?)

- ljekar, supruga dr Feliksa Fischera.

Kandidovana je na drugoj kandidatskoj listi na osnivačkoj skupštini Kluba akademičara u Banjaluci 1934.²⁵¹

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište na Trgu 10. travnja 2.²⁵²

Rješenjem Ministarstva unutrašnjih poslova, Glavno ravnateljstvo za zdravstvo u Zagrebu, broj 77805/1942 od 15. decembra 1942. godine, imenovana je za ugovornog službenika na poslovima suzbijanja endemskog sišilisa u Banjaluci, sa mjesečnom nagradom od 2.500 kuna.²⁵³

²⁴⁴ ARSBL, GPBL, 1-1.1.

²⁴⁵ Popis broj 1.

²⁴⁶ ARSBL, GNOBL, broj 17964/1947.

²⁴⁷ ARSBL, GNOBL, broj 17964/1947 i 1515/1952.

²⁴⁸ Ivica Sumajstorčić, mesar iz Banjaluke, u toku 1941/42. bio je član Izvanrednog narodnog suda u Banjaluci.

²⁴⁹ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

²⁵⁰ Popis broj 1.

²⁵¹ *Banjaluka u radničkom pokretu i NOB-i*, Banjaluka, 1985, str. 214.

²⁵² Popis broj 1.

²⁵³ ARSBL, VŽSLBL, broj 60919/43.

Ljiljana (Banjaluka 1941 - ?)

- kćerka dr Feliksa Fischera i dr Lole rođ. Atijas.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište na Trgu 10. travnja 2.²⁵⁴

David

- godine 1895. David Fischer, mađarski Jevrej, Jonas Weis i Jakub Neumann osnovali su Kompaniju *Fischer & Co* za trgovinu špecerajskom i galanterijskom robom. U toku 1907. Kompanija je platila porez u iznosu od 2.300 kruna. Firma je 26. maja 1919. brisana iz obrtnog registra jer je obrt napušten.²⁵⁵

Alios

- u toku 1901. bio je okružni marveni liječnik u Banjaluci.²⁵⁶

Febs

Prema evidencijama zatvorenika Župske redarstvene oblasti u Banjaluci, uhapšenih u toku ili poslije ofanzive na Kozaru, Febs je od 10. jula 1942. bio pritvorenik u Crnoj kući.²⁵⁷

Lela

Prema evidencijama zatvorenika Župske redarstvene oblasti u Banjaluci, uhapšenih u toku ili poslije ofanzive na Kozaru, Lela je od 10. jula 1942. bio pritvorena u Crnoj kući.²⁵⁸

Marija

- kći Ilije.

Prema obrascu N-2 Komisije za nacionalizaciju pri NOO Banjaluka, broj VI 929/333-59 od 21. jula 1959. godine, na dan 25. septembra 1958. Marija Ilije Fišer, domaćica iz Banjaluke, sopstvenik je (suvlasnik) nekretnina i to "prizemne zgrade sa mansardom koja ima jedan dvosoban i jedan trosoban stan i nalazi se u Banjaluci u Ulici braće Radića broj 7, zgrade koja ima jedan jednosoban stan i jednu odvojenu sobu i nalazi se u Banjaluci u Ulici braće Radića broj 5. Nekretnine nisu nacionalizovane".²⁵⁹

²⁵⁴ Popis broj 1.

²⁵⁵ ARSBL, Obrtni registar, broj 225/1907.

²⁵⁶ Bošnjački kalendar 1901, str. 7.

²⁵⁷ ARSBL, Evidencije ŽRO, Banjaluka.

²⁵⁸ ARSBL, Evidencije ŽRO, Banjaluka.

²⁵⁹ ARSBL, NOSBL, N-144/59.

FON

Adolf

Firma *Fon i Grgić* osnovana je 16. jula 1902. ugovorom između Adolfa Fona, mađarskog Jevreja i Pave Grgića. Dana 1. avgusta 1903. firmi je pristupio i Josip Wolf. Adolf Fon je kao javni član 5. aprila 1910. izbrisan iz registra, a kao nasljednice su upisane njegova supruga Irena Fon i malodobne kćerke Aranka i Berta.

Ova štamparija, knjigoveznica i knjižara nalazila se u Gospodskoj ulici. U toku 1907. na ime poreza platila je iznos od 5.000 kruna.²⁶⁰

Firma je prestala da postoji 21. decembra 1929.²⁶¹

²⁶⁰ ARSBL, Obrtni registar, broj 226/1907.

²⁶¹ ARSBL, OSBL, Trgovački registar društava, broj Fi-31/1910.

FRANCKFUTTER

Moritz dr

Školske 1906/07. godine predavao je vjeronauku austrijskim Jevrejima na Velikoj realnoj gimnaziji u Banjaluci.²⁶²

²⁶² Godišnji izvještaj Velike realne gimnazije u Banjaluci 1906/1907, str. 24.

FRIED

Robert dr (Žilina, Slovačka 1892 - ?)

- ljekar, početkom 1933. iz Doma zdravlja u Tuzli premješten je u Higijenski zavod u Banjaluci.²⁶³

Bio je oženjen domaćicom Koldidom rođ. Pospišil, rođenom 1899. u Zagrebu, koja se u toku 1942. izjašnjava kao arijevka vjere rimokatoličke. Do 28. jula 1942. imali su stalno boravište u Ulici Joze Sunarića 1. Na teritoriju NDH doselili su 1918.²⁶⁴

Dana 24. oktobra 1944. postavljen je za vršioca dužnosti upravitelja Higijenskog zavoda u Banjaluci.²⁶⁵

²⁶³ *Vrbaske novine*, broj 85/1933.

²⁶⁴ Popis broj 1.

²⁶⁵ ARSBL, VŽSLBL, broj 2526/1944.

FRIEDMANN

Aleksander dr (Krems, Njemačka 1875 - ?)

- bio je oženjen Gizelom rođ. Deutsch. Prema kazivanju Mire Kesić bio je prvi infektolog u Banjaluci, oženjen Jevrejkom sa kojom je imao dvije kćerke, od kojih se jedna zvala Greta.²⁶⁶

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za putovanje u Beč radi medicinskih potreba, koju je 20. decembra 1919. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da je "po zanimanju kotarski nadliječnik, stasa srednjeg, lica oduga, kose i očiju plavih, usta i nosa naravnih".²⁶⁷

Na sjednici Gradskog vijeća od 30. marta 1922. odobrena mu je zavičajnost u Banjaluci.²⁶⁸

Penzionisan je 2. februara 1920. kao kotarski nadliječnik.²⁶⁹ Imao je privatnu ordinaciju, koja je 1934. preseljena u Ulicu fra Grge Martića 12.²⁷⁰

Kao ljekar u mirovini, do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Frankopanskoj 22a.²⁷¹

Gizela, zvana Giza, rođ. Deutsch (Sarajevo 1889 - logor Jasenovac 1942)

- supruga dr Aleksandera Friedmanna.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice radi putovanja u Beč i liječenja, koju je 22. decembra 1919. podnijela Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, navela je da je "vjere izraelske, supruga kotarskog nadliječnika iz Banjaluke, stasa visokog, lica odugog, kose i očiju smeđih, usta i nosa naravnih".²⁷²

Godine 1936. investirala je u izgradnju kuće na sprat (10,14 x 15,32 m) na njenom imanju u Frankopanskoj ulici, između Hrvatskog doma i imanja Lazara Mutića. Projektne i građevinske radove izvelo je preduzeće *Evgenije Bubik* iz Beograda. U prizemlju kuće bila je ordinacija.

Novembra mjeseca 1936. inž. Stojan Borovnica, arhitekta iz Banjaluke, izvršio je izmjene na svjetlarniku, djevojačkim sobama i izgledu glavne fasade stambeno-poslovne kuće i gradnju sporedne zgrade na njenom imanju u Frankopanskoj ulici.²⁷³

²⁶⁶ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

²⁶⁷ ARSBL, OOBL, AJ 27-22.

²⁶⁸ ARSBL, GPBL, broj 1811/1932.

²⁶⁹ *Narodno jedinstvo*, broj 29/1920.

²⁷⁰ *Vrbaske novine*, broj 493/1934.

²⁷¹ Popis broj 1, 2, i 3.

²⁷² ARSBL, OOBL, AJ 27-21.

²⁷³ ARSBL, GPBL, 5.8.1-F.

Do 18. jula 1942. Gizela Friedmann, domaćica, sa kućom vrijednom 230.000 kuna, imala je stalno boravište u Frankopanskoj ulici 22a.²⁷⁴

U ostavinskom spisu Sreskog suda u Banjaluci broj O:331/46 od 6. avgusta 1946. godine, stoji da je "ostaviteljica Gizela rođ. Deutsch Friedmann iz Banjaluke umrla u Jasenovac logoru jula 1942. godine; da je ostavila nekretnine kuća sa dvorištem površine 375 m² u ulici Frankopanskoj. Imovinu u cijelosti nasljeđuje kćerka Greta rođ. Friedmann Kanceljak iz Banjaluke".

Greta udata Kanceljak (Sarajevo 1.10.1908 - ?)

- kći ljekara Aleksandera, aškenaska Jevrejka, pohađala je od 1920. do 1924. Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci.²⁷⁵

Avram

- godine 1932. na Bulevaru kralja Aleksandra 41 registrovao je agenturnu radnju *Avram Friedman i drug.*²⁷⁶

Odlukom gradonačelnika inž. H. Džinića i Gradskog poglavarstva broj 5371/43 od 1. marta 1943. godine, konstatovano je da "*Avram Fridman i drug*, agenturska radnja, poslove ne obavlja više od jedne godine i dužan je da dozvolu o radu vrati u roku od 15 dana nadležnom organu. Istovremeno se radnja briše iz registra".²⁷⁷

Elza udata Vertovšek (Sarajevo 1910 - ?)

- domaćica iz Banjaluke, mjeseca juna 1929. položila je maturu na Državnoj realnoj gimnaziji u Banjaluci.²⁷⁸

Do 28. jula 1942. udova pokojnog satnika Vertovšeka, arijevca rimokatoličke vjere, imala je stalno boravište u Frankopanskoj 22a²⁷⁹

Abraham, zvani Avram (1885 - ?)

- direktor Jugoslovenske komercijalne banke d.d, Podružnica u Banjaluci, zavičajan u Oradea Mare (Rumunija), 22. marta 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju. U BiH živi od 1903.²⁸⁰

²⁷⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

²⁷⁵ ARSBL, OFVDŠBL, 19-21.

²⁷⁶ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj Fi-295/1932.

²⁷⁷ ARSBL, Registar radnji, IV-1932/398.

²⁷⁸ AJ, fond 56/SN, fasc. 7.

²⁷⁹ Popis broj 1.

²⁸⁰ ARSBL, OOBL, AJ 29-5 i UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 330/1921.

Ella (1891 -?)

- domaćica, zavičajna u Banjaluci, 23. marta 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju.²⁸¹ U zahtjevu je navela da putuje radi liječenja i da sa njom putuje suprug Abraham Friedmann, direktor banke.²⁸²

Matija (Velika Banja 1886 - ?)

- poreski nadkontrolor u penziji, do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Starčevića 27.²⁸³

Marija rod. Leichner (Brčko 1890 - ?)

- domaćica, polužidovka, do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Ante Starčevića 27.²⁸⁴

Katarina

- dana 17. marta 1888. protokolisala je inokosnu tvrtku *Katarina Friedmann* trgovačka radnja sa sjedištem u Banjaluci. Tvrtka je brisana iz sudskog trgovačkog registra 28. novembra 1896.²⁸⁵

Ignatz

- mađarski Jevrej, registrovao je 1907. vođenje sitničarskog obrta, prodaje duvana i točenja pića.²⁸⁶

Eduard

- godine 1915. registrovao je obrtničku radnju sa sjedištem u Banjaluci.²⁸⁷

Franc

- dana 10. maja 1932. protokolisao je inokosnu tvrtku *Franc Friedmann* trgovačka radnja sa sjedištem u Banjaluci.²⁸⁸

²⁸¹ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, 1921/331.

²⁸² ARSBL, OOB, AJ29-5 i UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 331/1921.

²⁸³ Popis broj 1, 2 i 3.

²⁸⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

²⁸⁵ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi 1886.

²⁸⁶ ARSBL, Registar obrta, broj 236/1907.

²⁸⁷ ARSBL, Indeks registra radnji, broj F-77/1915.

²⁸⁸ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj Fi-75/1932.

FÜRST

Frieda (Banjaluka 16.2.1891 - ?)

- kći magacionera Henrika, vjere jevrejske.

Od 1901. do 1904. pohađala je prvi i drugi razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci. Za vrijeme školovanja stanovala je kod roditelja na Predgrađu i na Carskom drumu.²⁸⁹

Lina

- mađarska Jevrejka, godine 1907. registrovala je obrt švalje i na ime poreza platila iznos od 300 kruna. Obrt je napustila 10. septembra 1909.²⁹⁰

Heinrich

- godine 1916. registrovao je obrtnu radnju u Banjaluci.²⁹¹

²⁸⁹ ARSBL, OFVDŠBL, 3-4-11/184.

²⁹⁰ ARSBL, Registar obrta, broj 232/1907.

²⁹¹ ARSBL, Indeks obrtnog registra, broj F-27/1916 i 166/1916.

GABÓR

Geza inž. (Pecel. 26.2.1871 - ?)

- inženjer, mađarski Jevrej, nadležan u Monoru, komitat Pešt-Piliš, od 13. decembra 1915. boravio je u Banjaluci u Kralja Alfonsa ulici 10.²⁹²

Radio je u Bosanskom d.d. za iskorišćavanje drveta i pogon parnih pilana *Bosna Bois*.

Dana 28. avgusta 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice radi putovanja u Beč.²⁹³

Početkom 1925. Ministarstvo socijalne politike odobrilo mu je rad u *Bosna Bois d.d.* za period od 26. februara do 26. avgusta 1925.²⁹⁴

Dana 20. maja 1931. od Uprave policije u Banjaluci tražio je dozvolu za boravak njega i njegove porodice u Banjaluci.

Na osnivačkoj skupštini Filatelističkog kluba u Banjaluci, održanoj u hotelu *Bosna* oko 20. februara 1936. godine, izabran je za člana uprave.²⁹⁵

Lujza

- u toku 1929. u Ulici kralja Alfonsa otvorila je ugostiteljsku radnju za kuhanje jela. Odlukom Gradskog poglavarstva u Banjaluci broj 13013/37²⁹⁶ radnja je 2. juna 1937. brisana iz registra.

Geza (Budimpešta 10.10.1909 - ?)

- sin inž. Geze, pohađao je od 1920. do 1928. Realnu gimnaziju u Banjaluci. Maturirao je 16. juna 1928, a viši tečajni ispit položio 19. juna iste godine.²⁹⁷

Lujza (Budimpešta 30.6.1912 - ?)

- kći inž. Geze, pohađala je od 1923. do 1931. Realnu gimnaziju u Banjaluci. Maturirala je 20. juna 1931.²⁹⁸

²⁹² ARSBL, KBUVBBL, II AJ 1-62.

²⁹³ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 828/1921.

²⁹⁴ ARSBL, VŽVOBL, broj 9968/1925.

²⁹⁵ *Vrbaske novine*, 22. februar 1939.

²⁹⁶ ARSBL, Registar radnji, I a, b, c-8.

²⁹⁷ AJ, fond 66/Slu, fasc. 7, 1928.

²⁹⁸ 36. izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci.

GAON

Avram

- profesor na Gimnaziji u Banjaluci školske 1927/28. godine.²⁹⁹
Rješenjem S.n.25.478/27 od 22. agusta 1927. premješten je sa gimnazije u Metkoviću na banjalučku gimnaziju³⁰⁰, a rješenjem S.n. 29.152/28 od 30. agusta 1928. na gimnaziju u Bihaću.³⁰¹

²⁹⁹ AJ, fond 66/SN, fasc. 7.

³⁰⁰ *Prosvjetni glasnik*, broj 9/1927.

³⁰¹ *Prosvjetni glasnik*, broj 9/1928.

GOTTLIEB

Moritz (Kuty, šrez Kossow, Galicija 3.3.1878 - ?)

- bio je oženjen Ernestinom, sa kojom je stekao kćerke Kamilu i Lidu.

U molbi za priznavanje zavičajnosti (državljanstva), podnesenoj 1923. godine, naveo je "da se u Bosnu doselio prije 30 godina a u Banjaluku prije 20 godina gdje se i oženio te da mu je moralno i političko vladanje besprijeekorno". Molbi je udovoljeno.³⁰²

Godine 1907. u Gospodskoj ulici otvorio je sahadžijsku i draguljarsku radnju i platio porez na obrt u iznosu od 2.200 kruna.³⁰³ Radnja je 1911. izgorjela u požaru.

Dana 20. avgusta 1909. otvorio je trgovinu zlatnom i srebrnom robom i draguljima *M. Gottlieb*. Radnja je 17. marta 1928. izbrisana iz sudskog registra.³⁰⁴

Dana 20. maja 1911. u Gospodskoj ulici otvorio je *Elektro bioskop*, prvi bioskop u Banjaluci. Već 31. avgusta 1911. bioskop je prodao Ignatzu Faülwetteru, kako bi obnovio juvelirnicu koja je izgorjela.³⁰⁵

Dana 11. juna 1919. Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje inozemne putovnice za Beč radi nabavke zlatnine za amulet sa natpisom *Živjela naša sloboda 1918*. koji je dao da se napravi za regenta. U molbi je naveo da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju crnih, usta i nos pravih i da nosi crni brk". Sa njim je putovala i njegova supruga Ernestina.³⁰⁶

7. Draguljarnica Moritza Gotlieba u Gospodskoj ulici

³⁰² ARSBL, GPBL, broj 3719/1923.

³⁰³ ARSBL, Registar obrta, broj 246/1907.

³⁰⁴ ARSBL, Registar inokosnih firmi, broj Fi-18/1909 i *Narodno jedinstvo*, broj 52/1928.

³⁰⁵ ARSBL, Registar obrta, broj 88/1911.

³⁰⁶ ARSBL, OOBL, AJ 29-57.

Ernestina (Banjaluka 1883 - ?)

- supruga juvelira Moritza Gottlièba.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice, koju je njen suprug 11. juna 1919. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da je Ernestina "rasta srednjeg, kose smeđe, očiju crnih i usta i nosa pravilnih".

Kamila (Banjaluka 13.3.1910 - ?)

- kćerka juvelira Moritza Gottlièba, aškenaska Jevrejka.

Od 1922. do 1924. pohađala je prvi i drugi razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Ulici fra Grge Martića 27.³⁰⁷

Lida (Banjaluka, 6.10.1912 - ?)

- kći Moritza Gottlièba.³⁰⁸

Adolf (Lavin, Poljska, 1870 - ?)

- pravnik i sudija. U braku sa Evom rođ. Herschtal³⁰⁹ stekao je kćerku Karolinu.

Eva rođ. Herschtal (Lavin, Poljska, 1880 - ?)

- domaćica, supruga Adolfa Gottlièba.³¹⁰

Dana 17. avgusta 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice radi putovanja u Beč sa kćerkom Karolinom.³¹¹

Karolina, zvana Draga, udata Bogoslawski (Banjaluka 20.10.1903 - Zagreb 1.10.1983)

- kćerka Adolfa Gottlièba i Eve rođ. Herschtal.

Školske 1920/21. godine maturirala je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.

Dana 17. avgusta 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč, gdje je studirala.³¹²

Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a 9. oktobra 1930. položila je stručni ispit.

Gotovo cijeli radni vijek provela je kao gimnazijski profesor i to u:

- Bihaću 14.10.1925-30.9.1926,

- Bosanskoj Gradišci 1.10.1926-23.7.1927,

- Banjaluci 24.7.1927-7.2.1930, 17.9.1938-29.7.1941. i 25.7.1945-31.12.1946,

- Nišu 8.2.1930-11.10.1931. i

³⁰⁷ ARSBL, OFDVDŠBL., 1-2 / 11.

³⁰⁸ ARSBL, GPBL, broj 3719/1923.

³⁰⁹ ARSBL, GNOBL, broj 1709/1949.

³¹⁰ ARSBL, GNOBL, broj 1709/1949.

³¹¹ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 774/1921.

³¹² ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 775/1921.

- Vršcu 12.10.1931-16.9.1938.

Dana 15. juna 1928. sklopila je brak sa Aleksandrom Vladimirom Bogoslovskim, profesorom na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.

Penzionisana je 8. januara 1960. kao profesorica na Nižoj muzičkoj školi u Banjaluci.

Posljednje godine života provela je u Domu boraca NOR-a u Zagrebu, sa teško oštećenim vidom, krećući se uz pomoć trećih lica.³¹³

Scharlota (Banjaluka 1904 - ?)

- bečki student, godine 1924. Velikom županu Vrbaske oblasti u Banjaluci podnijela je molbu za izdavanje inozemne putovnice radi putovanja u Beč.³¹⁴

³¹³ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1941) i GNOBL, broj 1709/1949 i 24724/1949.

³¹⁴ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-136.

GROSS

Hermann

- Jevrej iz Slavonije, registrovao je 1907. krojačku radnju i plaćao porez od 400 kruna.³¹⁵

Samuel (Banjaluka 1904 - ?)

- krojački radnik.

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Ante Pavelića 5.³¹⁶

³¹⁵ ARSBL, Registar obrta, broj 242/1907.

³¹⁶ Popis broj 1, 2 i 3.

GRÜNFELD

Victor (Rumunija 28.10.1858 - ?)

U molbi za priznavanje zavičajnosti (državljanstva), koju je 1923. podnio Gradskom poglavarstvu u Banjaluci, naveo je da se "u Banjaluku doselio prije 42 godine, tačnije 1882. godine, da živi sa porodicom na Kralja Petra drumu 9, da je oženjen i da ima dvoje djece".³¹⁷

Godine 1907. protokolirao je obrtničku kožarsku, obučarsku i opančarsku radnju u Gospodskoj ulici (kasnije Gundulićeva) i na ime poreza platio iznos od 5.000 kruna.³¹⁸

Dana 14. juna 1933. nad radnjom *TT Victor Grünfeld* otvoren je postupak prinudnog poravnjanja van stečaja u trajanju od jedne godine. Za upravitelja je predložen Filip Hoffmann, knjigovođa iz Banjaluke.³¹⁹

Sofija (2.4.1853 - ?)

- supruga Victora Grünfelda, s kojim je stekla kćerku Malvinu i sina Aleksandera.³²⁰

Malvina (Banjaluka 14.11.1890 - ?)

- kćerka trgovca cipelama Victora i Sofije.

Pohadala je i završila od 1901. do 1906. godine Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala sa roditeljima na Carskom drumu 89, a od 1904. u Gospodskoj ulici 80.³²¹

Godine 1923. bila je udata za kotarskog nadoficijala dr Alike.³²²

Aleksander (Banjaluka 12.2.1894 - ?)

- sin trgovca cipelama Victora i Sofije

Pohađao je Realnu gimnaziju u Banjaluci. Od 1923. stalno je živio u Novom Sadu.³²³

³¹⁷ ARSBL, GPBL, broj 4622/1923 i 6142/1923.

³¹⁸ ARSBL, Registar obrta, broj 248/1907 i 257/1907.

³¹⁹ ARSBL, OSBL, broj Prp-5/1933.

³²⁰ ARSBL, GPBL, broj 4622/1923 i 6142/1923.

³²¹ ARSBL, OFVDŠBL, 2-3-4/15.

³²² ARSBL, GPBL, broj 4622/1923 i 6142/1923.

³²³ ARSBL, GPBL, broj 4622/1923 i 6142/1923 i Godišnji izvještaj Gimnazije u Banjaluci 1905/06.

GRÜNWARD

Moritz

- mađarski Jevrej, 18. marta 1893, kao vlasnik agenturne i komisione radnje i fabrike soda vode sa sjedištem u Banjaluci, protokoliso je tvrtku *Moritz Grünwald*. Dana 16. septembra 1929. radnja je brisana iz sudskog registra jer je po smrti vlasnika prestala da postoji.³²⁴ U toku 1907. plaćao je porez u iznosu od 4.400 kruna.³²⁵

Od 1907. do 1913. biran je za člana Gradskog opštinskog vijeća u Banjaluci.³²⁶

U godinama prije Prvog svjetskog rata bio je član Upravnog odbora Prve banjalučke štedionice d.d, a od 1916. član Izvršnog komiteta i Direkcije.³²⁷

Bio je predsjednik Izraelske bogoštovne opštine u Banjaluci za njemačko- mađarske Jevreje.³²⁸

Jozef

- mađarski Jevrej, registrovao je 1907. kafanu i restoraciju sa sjedištem u Banjaluci.³²⁹

Julije

- šumarski mjernik iz Banjaluke, dobio je 25. oktobra 1911. carsko odobrenje da može nositi francusko odlikovanje Oficira crne zvijezde od Benina.³³⁰

Zlatko Goran (Sremska Mitrovica 15.7.1901 - Zagreb 21.6.1976)

U Banjaluku je došao iz Slavenskog Broda. Poslije završene Gimnazije u Banjaluci, u Beču i Zagrebu studirao je romanistiku i germanistiku.

Bio je svestrani stvaralac. Od 1922. do 1941. uspješno se bavio novinarstvom kao osnivač, urednik, koizdavač, pisac i prevodilac (*Kosmos, Der Morgen, Zagreber Tagblatt, Belgrader Zeitung, Morgenblatt, Novosti, Hrvatska pozornica*). Radio je u pozorištu i na filmu i priredio tri slikarske izložbe.³³¹

³²⁴ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj Fi-618/1928.

³²⁵ ARSBL, Obrtni registar, broj 244/1907.

³²⁶ ARSBL, ZP - Predsjednici gradske opštine i gradski vijećnici 1877-1936.

³²⁷ *Sarajevski list*, broj 29/1912 i *Bosnischer Bote*, Sarajevo 1916.

³²⁸ *Bosnischer Bote*, Sarajevo 1916.

³²⁹ ARSBL, Obrtni registar, 239/1907.

³³⁰ *Sarajevski list*, broj 267/1911.

³³¹ *Leksikon pisaca Jugoslavije*, Matica srpska, 1979, knj II, str. 262-264.

Oskar (Futog 1899 - ?)

Godine 1920, kao student sa stalnim boravištem u Banjaluci, Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je molbu za izdavanje inozemne putovnice za Beč radi studiranja.³³²

Adela

- udovica, u toku 1934. gradila je prizemnu kuću sa pomoćnom zgradom u Aleji vojvode Stepe. Prve komšije bili su joj Antun Pihler i inž. Josip Soravia. Projekat i građevinske radove izveo je inž. Josip Soravia. U toku 1936. pomoćnu dvorišnu zgradu adaptirala je za stambene potrebe.³³³

Mavro (Gornji Miholjac 1857 - ?)

Dana 20. februara 1921. podnio je zahtjev za izdavanje putne isprave za Austriju.³³⁴

Mila (1876 - ?)

- nadležna u Gornjem Miholjcu.

Dana 20. februara 1921. podnijela je zahtjev za izdavanje putne isprave za Austriju.³³⁵

³³² ARSBL, OOB, AJ 28-28.

³³³ ARSBL, GPBL, 5.8.1 – G.

³³⁴ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 193/1921.

³³⁵ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 194/1921.

HAJON

Irena rod. Levi

Ostavinskim zaključkom Sreskog suda u Derventi broj O:94/46 od 10. aprila 1951. godine, utvrđeno je da je Jozef Hajon iz Dervente uhapšen od ustaških vlasti 31. jula 1942. i avgusta mjeseca iste godine transportovan u logor Stara Gradiška, gdje je i ubijen. Kasnije je u logoru umrla supruga Irena rod. Levi Hajon i djeca Teodora, Rikica i Hančika, svi iz Dervente.

Nasljednicima imovine iza umrle porodice Hajon iz Dervente proglašeni su dr Hajon Levi, sin pok. Teodora, iz Banjaluke, inž. Moric Levi, sin pok. Teodora, iz Beograda i Jozef Levi, sin pok. Teodora, iz Zagreba. Dr Hajon Levi i inž. Moric Levi odrekli su se svog nasljednog dijela u korist svoga brata Jozefa.³³⁶

³³⁶ ARSBL, GNOBL, broj 35398/1947.

HALPERN

Pinkas (1878 - ?)

- trgovac, zavičajan u Stanislavovu.

U toku 1914. i 1916. godine protokolisao je vođenje trgovačkog obrta u Banjaluci.³³⁷

Dana 16. jula 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.³³⁸

Dana 27. septembra 1915. protokolisao je trgovinu mješovitom robom i pekarskim proizvodima *Pinkas Halpern* sa sjedištem u Banjaluci. Firma je brisana iz sudskog registra 28. februara 1925.³³⁹

Fani (1881 - ?)

- domaćica, zavičajna u Stanislavovu.

Dana 16. jula 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.³⁴⁰

Herni (1906 - ?)

- đak, zavičajan u Stanislavovu.

Dana 16. jula 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.³⁴¹

Roza (Malinac, Koruška, 26.6.1907 - ?)

- kćerka trgovca Pinkasa, aškenaska Jevrejka.

Školske 1920/21. godine završila je prvi razred Rimokatoličke više djevojačke škole *Marija Pomoćnica* u Banjaluci.³⁴²

Julija (Ausschlog, D. Austrija, 21.8.1909 - ?)

- kćerka trgovca Pinkasa, aškenaska Jevrejka.

Školske 1920/21. godine završila je prvi razred Rimokatoličke više djevojačke škole *Marija Pomoćnica* u Banjaluci.³⁴³

Levi (1886 - ?)

- trgovac, zavičajan u Stanislavovu.

Dana 12. decembra 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju i Rumuniju.³⁴⁴

³³⁷ ARSBL, Indeks obrtnog registra, broj 178/1917 i 95/1916.

³³⁸ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 677/1921.

³³⁹ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj Fi-115/1917.

³⁴⁰ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 679/1921.

³⁴¹ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 678/1921.

³⁴² ARSBL, OFVDŠBL, 19-7.

³⁴³ ARSBL, OFVDŠBL, 19-6.

³⁴⁴ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 1043/1921.

Frida (1888 - ?)

- domaćica, zavičajna u Stanislavovu.

Godine 1920. protokolisala je vođenje trgovačkog obrta u Banjaluci.³⁴⁵

Dana 9. maja 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč radi "prešne" operacije na klinici. Dana 12. decembra 1921. podnijela je još jedan zahtjev za odobrenje putovanja u Austriju i Rumuniju.³⁴⁶

³⁴⁵ ARSBL, Indeks obrtnog registra, broj 55/1920.

³⁴⁶ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 485/1921 i 1040/1921.

HASON

Sarina (Banjaluka 28.9.1891 - ?)

- kćerka udovice Blanke, španjolska Jevrejka.

Od 1903. do 1907. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci. U toku školovanja živjela je sa majkom kod Sare Baruch u Salvator gasse, a od 1905. kod Ester Löwy u Husedžinovića ulici.³⁴⁷

³⁴⁷ ARSBL, OFVIŠBL, 3-4-5/7-300.

HERZL

Margita dr (Subotica 22.2.1900 - Čemernica 1942)

8. Dr Margita Hercl

- završila je Medicinski fakultet u Beču, a godine 1928. stekla je zvanje specijaliste za dječije bolesti. Govorila je mađarski i njemački, a služila se francuskim jezikom.

Sa mjesta šefa Dječije poliklinike u Subotici premještena je 31. maja 1930. u istom zvanju na Dječiju polikliniku Higijenskog zavoda u Banjaluci. Tu funkciju obavljala je do 15. februara 1941, kada je imenovana za vršioca dužnosti šefa Odjeljenja za zaštitu majke i djeteta u istom zavodu.³⁴⁸

Na konstitutivnoj skupštini Ženskog pokreta u Banjaluci, održanoj 1. septembra 1935, izabrana je za člana Nadzornog odbora.³⁴⁹

Početkom marta 1938. otvorila je privatnu ordinaciju u Ulici kralja Alfonsa 20³⁵⁰, a februara 1939. ordinaciju je preselila na Bulevar kralja Petra 17, preko puta Narodnog pozorišta Vrbaske banovine.³⁵¹

Decembra mjeseca 1941. godine otišla je u partizane. Svoj odlazak iz Banjaluke pravdala je navodnim odlaskom na dopust u Zagreb. Župska redarstvena oblast u Banjaluci raspisala je 14. februara 1942. za njom potjernicu.³⁵² Dana 14. januara 1942. otpuštena je iz službe.³⁵³

Poginula je januara mjeseca 1942. godine u partizanskoj bolnici na Čemernici poslije napada četnika.

³⁴⁸ ARSBL, ZDIL, broj 74.

³⁴⁹ Vrbaske novine, broj 797/1935.

³⁵⁰ Vrbaske novine, broj 1404/1938.

³⁵¹ Vrbaske novine, 1546/1939.

³⁵² Arhiv Vojnoistorijskog instituta, 160-43 i 160-46.

³⁵³ Narodne novine, broj 72/1942.

HERZLER

Simon

- trgovac, Jevrej iz Slavonije.³⁵⁴

Dana 31. januara 1903. protokolisao je trgovinu pomodnom, manufakturnom i konfekcionom robom *Simon Herzler* sa sjedištem u Banjaluci.³⁵⁵ Radnja je bila registrovana i 1913.³⁵⁶

Godine 1907. na ime poreza platio je iznos od 1.200 kruna.³⁵⁷

Ova trgovina je 18. januara 1915. brisana iz registra, a upisano je da vlasnik prodaje pokućstvo komisiji Prve hrvatske stolarske i tapetarske zadruge iz Zagreba. Radnja je 21. januara 1922. brisana iz registra jer ju je vlasnik napustio.³⁵⁸

Serafina

U toku 1921. imala je registrovanu trgovačku radnju u Banjaluci.³⁵⁹

Hansi (Banjaluka 12.8.1912 - ?)

- kći Serafine Herzler.

Između 1923. i 1925. završila je prvi i drugi razred Rimokatoličke više djevojačke škole *Marija Pomoćnica* u Banjaluci, a između 1925. i 1927. treći i četvrti razred Rimokatoličke ženske građanske škole *Marija Pomoćnica* u Banjaluci.³⁶⁰

Fridrich

Školske 1915/16. godine pohađao je šesti razred Velike realne gimnazije u Banjaluci.³⁶¹ Maturirao je školske 1920/21. godine.

³⁵⁴ *Bosansko-hercegovački kompas*, 1912/1913

³⁵⁵ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 974 i *Bosansko-hercegovački kompas*, 1912/1913

³⁵⁶ ARSBL, Indeks obrtnog registra, broj 179/1913.

³⁵⁷ ARSBL, Obrtni registar, broj 283/1907.

³⁵⁸ ARSBL, ORSBL, Registar inokosnih firmi, broj Fi-10/1914.

³⁵⁹ ARSBL, Indeks obrtnog registra, broj 120/1921.

³⁶⁰ ARSBL, OFDŽGŠBL, 19-10.

³⁶¹ XXI izvještaj Velike realke 1915/1916, str. 40.

HERZMAN

Eduard (Klagenfurt 1861 - Banjaluka 30.6.1921)

Godine 1893. poglavar Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine postavio ga je za privremenog kotarskog ljekara u Bijeljini.³⁶²

Od 1912. radio je kao sreski, a potom kao okružni ljekar u Banjaluci, a bio je i glavni ljekar u Sreskoj bolesničkoj blagajni u Banjaluci prije Prvog svjetskog rata.³⁶³

Ukazom od 1. aprila 1919. penzionisan je u zvanju zdravstvenog nadzornika.³⁶⁴

Imao je kuću na uglu Štrosmajerove i Nikole Tesle. Umro je u Banjaluci 30. juna 1921. godine.

Klementina (1873 - ?)

- zubarica, supruga sanitarnog inspektora dr Eduarda Herzmana, zavičajna u Erdeviku, Srem.

Dana 13. aprila 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju.³⁶⁵

Johana (1895 - ?)

- zubarica, zavičajna u Erdeviku, Srem.

Dana 12. avgusta 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.³⁶⁶

Albert (1898 - ?)

- đak, zavičajan u Erdeviku, Srem.

Dana 12. avgusta 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Grac.³⁶⁷

³⁶² *Sarajevski list*, broj 112/1893.

³⁶³ Izvještaj Sreske bolesničke blagajne u Banjaluci za 1912.

³⁶⁴ *Službene novine Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca*, broj 26/1919.

³⁶⁵ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 406/1921.

³⁶⁶ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 766/1921.

³⁶⁷ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 767/1921.

HERZOG

Moritz (Gospodinci 1875 - 1946)

- sin Davida, trgovac, mađarski Jevrej, suprug Gizele rođ. Herzl, sa kojom je stekao sinove Sigmunda, Leopolda i Fridricha.

Dana 3. februara 1900. protokolisao je trgovinu mješovitom robom *Moritz Herzog* sa sjedištem u Banjaluci.³⁶⁸ U toku 1907. na ime poreza platio je iznos od 3.340 kruna.³⁶⁹

Dana 5. jula 1940. firma je registrovana kao trgovačko društvo sa javnim članovima (otac Moritz i punoljetni sinovi Sigmund, Leopold i Fridrich), bez pismenog ugovora, sa sjedištem u Kralja Aleksandra 2.³⁷⁰ Društvo se bavilo trgovinom kolonijalnom, špecerajskom i delikatesnom robom, kućnim i kuhinjskim priborom, a prodajni prostor imalo je na uglu Gospodske i Princa Pavla.

9. Moritz Herzog

U toku Prvog svjetskog rata dodijeljen je na rad kod generala M. Kalszera u Banjaluci. od njega je na mašini prekucao *Monografiju Banjaluke od početka okupacije do 1. maja 1914. godine.*³⁷¹

Bio je član Nadzornog vijeća odnosno Nadzornog odbora Banke za trgovinu i obrt d.d. u Banjaluci³⁷², od 18. januara 1930. član Cenzorskog odbora Prve hrvatske štedionice d.d. u Zagrebu, Podružnica u Banjaluci³⁷³, a na osnivačkoj skupštini Saveza trgovačkih udruženja za Vrbasku banovinu, održanoj 10. novembra 1935. u Banjaluci, izabran je za zamjenika člana Predsjedništva.³⁷⁴

Radi obavljanja trgovačkih poslova često je putovao u Njemačku, Austriju i Čehoslovačku. U

molbi za izdavanje putne isprave, koju je 27. maja 1929. podnio poglavaru Gradskog sreza u

Banjaluci, naveo je da je "stasa niska, lica odugog, kose prosijede, očiju smeđih, nosa i usta naravnih i da putuje radi trgovačkog posla".³⁷⁵

Posjedovao je kuću na dva sprata i lokalima u prizemlju u Princa Pavla 1, kuću sa lokalom u Gospodskoj, porodičnu kuću na sprat u Gajevoj 6 i lokal u Kralja Aleksandra 40.

³⁶⁸ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 708 i *Bosansko-hercegovački kompas*, 1912/1913.

³⁶⁹ ARSBL, Obrtni registar, broj 284/1907.

³⁷⁰ ARSBL, OSBL, Registar društava, broj 776.

³⁷¹ *Vrbaske novine*, broj 580/1934.

³⁷² *Bosansko-hercegovački kompas*, 1912/1913. i *Narodno jedinstvo*, broj 84/1919 i 62/1920.

³⁷³ *Narodno jedinstvo*, broj 65/1930.

³⁷⁴ *Vrbaske novine*, broj 855/1935.

³⁷⁵ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-1241.

U toku 1932. preuredio je izlog u dućanu u svojoj kući prizemnici u Kralja Alfonsa 2. Izmjene je projektovao i radove izveo Petar Bucik, građevinski majstor iz Banjaluke.³⁷⁶

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu broj 3047/41, bez izvlašćenja i revizione procjene, radnje društva *Moritz Herzog* prodate su 9. jula 1941. Rudolfu Blomsu za iznos od 380.000 kuna sa rokom otplate od tri godine.³⁷⁷

Do 28. jula 1942. imao je stalno mjesto boravka u Bahtijarevića ulici 18.³⁷⁸

Umro je 10. maja 1946. godine.³⁷⁹

Gizela rod. Herzl (Ilok, 17.7.1875 - 10.5.1946³⁸⁰)

- domaćica, supruga Moritza Herzoga. Po zanimanju domaćica, u molbi za produženje inozemne putovnice, koju je 30. juna 1927. podnijela poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, navela je da joj je "stas srednji, lice odugo, kosa smeđa, oči plave, usta i nos pravilni, te da putuje radi liječenja".³⁸¹

Do 28. jula 1942. imala je stalno mjesto boravka u Bahtijarevića ulici 18.³⁸²

Umrla je 10. maja 1946. godine.³⁸³

Sigmund (Farkašdin, Banat, 1898 - ?)

- sin Moritza Herzoga i Gizele rod. Herzl. Od 1919. do 1921. pohađao je Trgovačku akademiju u Beču.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice, koju je 31. maja 1921. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da je "stasa srednjeg, lica odugog, kose plave, očiju smeđih, usta i nosa naravnih".³⁸⁴

10. Sigmund Herzog

³⁷⁶ ARSBL, GPBL, H-5.8.1.

³⁷⁷ ARSBL, 330-004-027, redni broj 8.

³⁷⁸ Popis broj 1, 2 i 3.

³⁷⁹ Opštinski sud u Banjaluci, broj R-544/68.

³⁸⁰ Opštinski sud u Banjaluci, broj R-544/68.

³⁸¹ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-820.

³⁸² Popis broj 1, 2 i 3.

³⁸³ Opštinski sud u Banjaluci, broj R-544/68.

³⁸⁴ ARSBL, OOBLA, AJ 28-4.

Leopold (Banjaluka 1901- ?)

- sin Moritza, zavičajan u Banjaluci.

Školske 1920/21. maturirao je na Velikoj realnoj gimnaziji u Banjaluci.

Dana 10. septembra 1921, zajedno sa bratom Fridrichom, Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.³⁸⁵

Zajedno sa ocem i braćom bio je suvlasnik trgovačkog društva *Moritz Herzog*.

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.³⁸⁶

Fridrich (Banjaluka 1903 - ?)

- đak, zavičajan u Banjaluci.

Dana 10. septembra 1921, zajedno sa bratom Leopoldom, Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.³⁸⁷

Na osnovu odobrenja Gradskog poglavarstva u Banjaluci, broj 19658/40 od 23. novembra 1940, protokolisao je trgovačku radnju građevinskim i ogrevnim materijalom na veliko u Ulici princa Pavla 1.³⁸⁸

Arnold

- nastanjen u Sarajevu, jedan je od osnivača i član Upravnog odbora Banke za trgovinu i obrt u Banjaluci.³⁸⁹

Pavle dr

- ugovorni liječnik u Zavodu za suzbijanje endemskog sifilisa u Banjaluci.³⁹⁰

³⁸⁵ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 908/1921.

³⁸⁶ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

³⁸⁷ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 903/1921.

³⁸⁸ ARSBL, Registar radnji, IV 1938-368.

³⁸⁹ ARSBL OSBL, Registar društava, broj 1022, *Sarajevski list*, broj 255/1911 i *Bosansko-hercegovački kompas*, 1912/1913.

³⁹⁰ ARSBL VŽSLBL, broj 2627/1944.

HOFMAN

Arnold (Hruševac, Velika Gorica 1881 - ?)

- suprug Luize rod. Kraut, sa kojom je stekao kćerku Almu.

Radio je u Kraljevskoj banskoj upravi Vrbaske banovine u Banjaluci kao viši veterinarski savjetnik, a 25. marta 1932. u istom svojstvu premješten je u Sresko načelstvo Bosanska Gradiška.³⁹¹

Kao veterinarski savjetnik u mirovini, do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Mile Budaka 22 i "jedno dijete u miješanom braku".³⁹²

Luiza rod. Kraut (Sarajevo 1893 - ?)

- domaćica, supruga Arnolda Hofmana.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Mile Budaka 22 i izjašnjavala se kao arijevka rimokatoličke vjere.³⁹³

Alma (Sarajevo 23.9.1920 - ?)

- kćerka veterinarskog savjetnika Arnolda Hofmana i Luize rod. Kraut.

Viši tečajni ispit na Realnoj gimnaziji u Banjaluci položila je 25. juna 1939.³⁹⁴

Do 29. jula 1942, kao vježbenica u apoteci, imala je stalno boravište u Ulici dr Mike Budaka 22.³⁹⁵

Filip M. (1890 - ?)

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.³⁹⁶

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Čauševića ulici.³⁹⁷

Bukica rod. Nachmias (Banjaluka 1899 - logor Stara Gradiška 1942)

- kćerka Josefa Naschmiasa i Matilde rod. Suzin.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Čauševića ulici.³⁹⁸

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:334/47 od 3. oktobra 1947. i popisu zaostavštine iza Bukice Jozefa Nachmias udata Hofman, koji je sačinila komisija Gradskog narodnog odbora u

³⁹¹ *Vrbaske novine*, broj 122/1932.

³⁹² Popis broj 1.

³⁹³ Popis broj 1.

³⁹⁴ Godišnji izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci 1938/1939.

³⁹⁵ Popis broj 1.

³⁹⁶ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

³⁹⁷ Popis broj 2 i 3.

³⁹⁸ Popis broj 2 i 3..

Banjaluci, stoji da je "Bukica Jozefa Nachmias udata Hofman uhapšena od ustaških vlasti 31. jula 1942. godine i avgusta mjeseca iste godine transportovana u logor Stara Gradiška gdje je i ubijena, da su nekretnine kuća sa dvorištem površine od 197 m² (u mahali Ferhadija) vrijednosti 1947. godine od 60.000 dinara i da nasljednik imetka iza umrle Bukice Hofman rođ. Nachmias iz Banjaluke je sin Marcel Hofman pokojnog Filipa iz Jerusalema".³⁹⁹

Prema ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci, broj O:335/47 od 3. oktobra 1947, "iza Haima Nachmiasa pok. Josefa iz Banjaluke, brata Bukice Jozefa Nachmias udate Hofman dio imetka nasljeđuje sin pokojne Bukice Jozefa Nachmias udata Hofman, Marcel Hofman pokojnog Filipa iz Jerusalema".⁴⁰⁰

³⁹⁹ ARSBL, GNOBL, broj 48060/1947.

⁴⁰⁰ ARSBL, GNOBL, Ostavine N-10.

IZRAEL

David (1868 - ?)

- sin Isaka, španski Jevrej, trgovac.

Dana 17. maja 1902, u zajedništvu sa radnjom *Janković Mile 1893*⁴⁰¹, registrovao je trgovinu drvima (japijom) i blagom *David Izrael*, a 1910. registrovao je vođenje mesarskog obrta na Carskom drumu 21.⁴⁰²

Dana 3. septembra 1915. od Rosine Mosnay kupio je pekarsku radnju, osnovanu 1896, ali je ubrzo napustio tak posao, tako da je 7. juna 1916. radnja brisana iz registra.⁴⁰³

Rahela (Bihać 28.3.1891 - ?)

- kći trgovačkog preduzetnika Davida, španjolska Jevrejka.

Od 1903. do 1907. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja na Carskom drumu.⁴⁰⁴

Erna (Banjaluka, 6.3.1912 - ?)

- kći trgovca Davida Izraela.

Dana 20. juna 1931. maturirala je na Gimnaziji u Banjaluci.⁴⁰⁵

Rafael

.. - bio je član Upravnog odbora Banke za trgovinu i obrt d.d. u Banjaluci poslije Prvog svjetskog rata.⁴⁰⁶

Gonda

- prema obrascu N-2 Komisije za nacionalizaciju pri NOO Banjaluka od 29. oktobra 1959. godine, na dan 25. septembra 1958. Gonda Izrael iz Banjaluke, Ulica fra Grge Martića 43, bio je sopstvenik (suvlasnik) polovine zgrade površine 696 m² u Banjaluci u Ulici Moše Pijade broj 12, a koja ima prizemlje i jedan sprat, odnosno dva dvosobna i dva četvorosobna stana.⁴⁰⁷

⁴⁰¹ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 923, *Bosansko-hercegovački kompas*, 1912/1913. i *Bosnischer Bote*, 1908.

⁴⁰² ARSBL, Registar obrta, broj 134/1910.

⁴⁰³ ARSBL, Registar inokosnih firmi, broj Fi-130/1915.

⁴⁰⁴ ARSBL, OFVDŠBL, 3-4-5.

⁴⁰⁵ AJ fond 66/SN, fasc. 7.

⁴⁰⁶ *Narodno jedinstvo*, broj 62/1920.

⁴⁰⁷ ARSBL, NOOBL – nacionalizacija.

Moritz

- limar, Jevrejin iz Slavonije, sa suprugom Emom stekao je sina Roberta i kćerku Mariju.

Dana 9. maja 1886. registrovao je firmu *M. Jellinek* sa sjedištem u Banjaluci. Dana 14. juna 1907. proširio djelatnost firme i registrovao poslove građevinskog preduzetništva – uvođenja vodovoda. U toku 1907. godine na ime poreza platio je iznos od 3.000 kruna.

Poslije njegove smrti, dana 27. marta 1925. kao vlasnica firme evidentirana je Ema Jelinek. Ona je vodila trgovinu staklarskom robom i ručno proizvedenim porculanom u Gospodskoj ulici.⁴⁰⁹

Marija (Banjaluka 1884 - ?)

- kći limara Moritza, austrijska Jevrejka.

Školske 1898/99. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala u Gospodskoj ulici i Salvator gasse.⁴¹⁰

Robert (Banjaluka 1885 - ?)

- sin Moritza, trgovac.

U molbu za izdavanje inozemne putovnice za Čehoslovačku radi posjete bolesnoj sestri, koju je 5. avgusta 1920. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da mu je "stas malen, lice okruglo, kosa crna, oči smeđe, usta i nos obični".⁴¹¹

Dana 2. septembra 1921. podnio je molbu za izdavanje putovnice za Francusku.⁴¹²

Fanika (Kuzminac, Slavonija 16.8.1893 - ?)

- kći trgovca Julija, austrijska Jevrejka.

Od 1904. do 1907. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Gospodskoj ulici i u Salvator gasse.⁴¹³

Micika (D. Tuzla 1.11.1889 - ?)

- kći trgovca Lazara, vjere izraelske.

Školske 1899/1900. pohađala je prvi razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala u Salvator gasse 184.⁴¹⁴

⁴⁰⁸ Ovo se prezime pisalo i kao Jelinek.

⁴⁰⁹ ARSBL, OSBL Registar inokosnih firmi, broj F-3/1908 i Registar obrta, broj 371/1907 i 73/1908.

⁴¹⁰ ARSBL, OFVDŠBL, 1-1a/11.

⁴¹¹ ARSBL, OOB, AJ 30-46.

⁴¹² ARSBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 863/1921.

⁴¹³ ARSBL, OFVDŠBL, 4-6/326.

KABILJO

Elias (Sarajevo 1891 - ?)

- sin Arona, trgovac, oženjen Elom rođ. Herzler iz Banjaluke.

Dana 6. novembra 1931. registrovao je trgovinu gotovim muškim i dječijim odijelima *Elias Kabiljo* sa sjedištem na Bulevaru kralja Aleksandra 76.⁴¹⁵

Dana 18. marta 1937. na Bulevaru kralja Aleksandra 74 otvorio je trgovinu konfekcijom i pomodnom robom *Elka odijela*. Radnja je prestala sa radom na osnovu odluke Župske redarstvene oblasti broj 25983/42 od 24. novembra 1942.⁴¹⁶

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.⁴¹⁷

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu, K broj 3298/41, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene, radnja Elijasa A. Kabilja prodana je 25. jula 1941. Hrvatskoj konzumnoj zadruzi s.o.j. za iznos od 800.000 kuna, sa rokom otplate od dvije godine.⁴¹⁸

... Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Mehmed-paše Sokolovića 56.⁴¹⁹

Ela rođ. Herzler (Banjaluka 1901 - ?)

- bankarski činovnik, zavičajna u Iloku, Srem.

Dana 30. septembra 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju i Čehoslovačku.⁴²⁰

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Mehmed-paše Sokolovića 56.⁴²¹

Alfred, zvani Buki (Sarajevo 1924 - ?)

- sin Elijasa, zajedno sa Irenom Atijas bio je učenik elektro odsjeka Srednje tehničke škole.

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Mehmed-paše Sokolovića 56.⁴²²

⁴¹⁴ ARSBL, OFVDŠBL, 1-1

⁴¹⁵ ARSBL, Registar radnji IV, redni broj 155.

⁴¹⁶ ARSBL, Registar radnji IV, redni broj 41 i 150.

⁴¹⁷ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, II gr. reg. 12/2, k. 169.

⁴¹⁸ ARSBL, 330-004-027, redni broj 16.

⁴¹⁹ Popis broj 1, 2 i 3.

⁴²⁰ ARSBL, UPBL, Evidencije izdatih putnih isprava, broj 941/1921.

⁴²¹ Popis broj 1, 2 i 3.

⁴²² Popis broj 1, 2 i 3.

Ubijen je u logoru Stara Gradiška ili na putu između Stare Gradiške i Jasenovca.⁴²³

Samuel (Banjaluka 15.8.1875 - ?)

- sin Moše, španski Jevrej.

Registrovao je trgovinu manufakturnom i kolonijalnom robom sa sjedištem u Banjaluci i u toku 1907. na ime poreza platio iznos od 1.600 kruna.⁴²⁴

Dana 18. februara 1910. protokolirao je trgovinu mješovitom robom *Samuel Kabiljo* sa sjedištem u Banjaluci.⁴²⁵

Dana 16. avgusta 1921. Ministarstvu za socijalnu politiku u Sarajevu podnio je pritužbu radi prisilnog iznajmljivanja njegovog stovarišta od strane Kotarskog ureda u Banjaluci.⁴²⁶

U molbi za zavičajnost (državljanstvo), koju je 1922. podnio Gradskom poglavarstvu u Banjaluci, naveo je da "u Banjaluci živi 22 godine, da je oženjen Rozom Rahaelom i da imaju kćerke Palu i Hani i sinove Mosku i Alberta, da ih savremeno vaspitava i školuje, da vodi trgovinu te da je veléporeznik". Nadležna opština bila mu je Tešanj.⁴²⁷

Radi obavljanja trgovačkih poslova često je putovao u Njemačku, Austriju i Čehoslovačku. U molbi za izdavanje putovnice, koju je 25. avgusta 1921. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da je "stasa visokog, lica okruglog, kose prosijede, očiju smeđih, usta i nosa naravnih i da nosi brkove".⁴²⁸

Na sjednici Gradskog poglavarstva od 14. maja 1925. izabran je za člana Poreskog odbora na period od 1925. do 1927.⁴²⁹

Roza rođ. Salom (Banjaluka 1886 - logor Jasenovac 15.7.1943)

- kći Avrama Saloma i Salome, domaćica, supruga Samuela Kabilja.

U molbi podnijetoj 15. januara 1920. godine Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci za izdavanje inozemne putovnice, navela je da je "stasa srednjeg, lica okruglog, kose crvene, očiju plavih, usta i nosa naravnih i da putuje u Njemačku, Austriju i Čehoslovačku radi liječenja".⁴³⁰

Identičnim zahtjevom podnijetim 9 jula 1921. godine tražena je inozemna putovnica za putovanje u Austriju sa kćerkama Paulom i Hanom.⁴³¹

⁴²³ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁴²⁴ ARSBL, Obrtni registar, broj 473/1907.

⁴²⁵ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 1256.

⁴²⁶ ARSBL, OOBL, AJ 13-60.

⁴²⁷ ARSBL, GPBL, broj 1811/1922.

⁴²⁸ ARSBL, OOBL, AJ 27-37.

⁴²⁹ ARSBL, VŽVOBL, broj 7176/1925.

⁴³⁰ ARSBL, OOBL, AJ 27-29.

⁴³¹ ARSBL, Evidencije izdatih putnih isprava, broj 647/1921.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 34.⁴³² U izjavi Jozefa Levija iz Banjaluke, sina pokojnog Todorisa, sa stanom u Đure Pucara 42, starog 37 godina, namještenika u Gradskom magazinu u Banjaluci, datoj 28. juna 1948. Gradskom narodnom odboru u Banjaluci, stoji da je Roza Kabiljo rođena Salom "odvedena iz Banjaluke kod masovnog odvođenja Jevreja po ustašama te je ista kao i svi drugi likvidirana u logoru Jasenovac dana 15. jula 1943. godine".⁴³³

Paula udata Čubrilović (Banjaluka 16.4.1909 - ?)

- kći Samuela Kabilja i Roze rođ. Salom, supruga Branka Čubrilovića.

Od 1920. do 1924. pohađala je i završila Rimokatoličku višu djevojačku školu u Banjaluci.⁴³⁴

Dana 23. decembra 1947, zajedno sa Florom Brammer rođ. Salom iz Zagreba, Mirom Papo rođ. Salom preudata Kulušić iz Beograda i Hanči Kabiljo rođ. Salom iz Beograda, prodala je gradilište sa dućanom od 130 m² zajedno sa gradilištem na kome je sagrađena dvospratna kuća, 10. marta 1948. gradilište sa dvospratnom kućom od 77 m², a 13. aprila 1948. kuću sa kućištem površine 95 m², vrt 77 m², vrt 204 m² i dvorište 50 m².⁴³⁵

Hanna, zvana Hanika i Hanči, udato Salom (Banjaluka 6.9.1910 - ?)

- kći Samuela Kabilja i majke Roze rođ. Salom.

Od 1921. do 1925. pohađala je i završila Rimokatoličku višu djevojačku školu u Banjaluci.⁴³⁶

Poslije Drugog svjetskog rata živjela je u Beogradu.

Mosko (Banjaluka 5. maja 1913 - ?)

- sin Samuela Kabilja.

U toku 1932. bio je učenik sedmog razreda Realne gimnazije u Banjaluci.⁴³⁷

U toku 1942. boravio je u Splitu i za Jevreje koji bježe iz NDH nabavljao legitimacije i propusnice.⁴³⁸

Albert (Banjaluka 9.9.1915 - ?)

- sin Samuela.

Dana 30. juna 1933. maturirao je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.⁴³⁹

⁴³² Popis broj 1, 2 i 3.

⁴³³ ARSBL, GNOBL, broj 20821/1948.

⁴³⁴ ARSBL, OFVDŠBL, 19- 4, 5, 6.

⁴³⁵ ARSBL, GFBL, Ugovori, H/3, H/103 i M/12.

⁴³⁶ ARSBL, OFVDŠBL, 19- 4, 5, 8.

⁴³⁷ AJ, fond 66/SN, fasc. 7.

⁴³⁸ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, 173-8/41-1.

⁴³⁹ Godišnji izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci, 1932/1933.

Malka

Dana 12. juna 1939. registrovala je stezničarsku radnju sa sjedištem u Princa Pavla bb. Radnja je brisana iz registra 15. aprila 1940.⁴⁴⁰

Rifka (Bugojno 24.10.1912 - ?)

- kći Davida Kabilja.

Dana 20. juna 1931. maturirala je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.⁴⁴¹

Debora (Derventa 6.4.1915 - ?)

- kći trgovca Davida Kabilja.

Dana 31. avgusta 1934. položila je viši tečajni ispit na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.⁴⁴²

Blanka

Prema evidencijama zatvorenika Župske redarstvene oblasti u Banjaluci za juli-avgust 1942. godine, nalazila se u zatvoru od početka jula mjeseca. Odatle je 7. avgusta 1942. upućena u logor.⁴⁴³

Rena

Prema evidencijama zatvorenika Župske redarstvene oblasti u Banjaluci za juli-avgust 1942. godine, nalazila se u zatvoru od početka jula mjeseca. Odatle je 7. avgusta 1942. upućena u logor.⁴⁴⁴

David

Prema evidencijama zatvorenika Župske redarstvene oblasti u Banjaluci za juli-avgust 1942. godine, od 9. jula nalazio se u zatvoru kao njemački zarobljenik. Odatle je 7. avgusta 1942. upućen u logor.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ ARSBL, Registar radnji IV, redni broj 486.

⁴⁴¹ XXXVI izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci.

⁴⁴² Godišnji izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci 1934/1935.

⁴⁴³ ARSBL, ŽROBL, Evidencije zatvorenika, broj 90.

⁴⁴⁴ ARSBL, ŽROBL, Evidencije zatvorenika, broj 91.

⁴⁴⁵ ARSBL, ŽROBL, Evidencije zatvorenika, broj 136.

KAFF

Albert (Banjaluka 1892 - ?)

U molbi za produženje inozemne putnice, koju je 30. juna 1927. podnio poglavaru Gradskog sreza Banjaluka, naveo je da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose crne i očiju smeđih, usta i nosa pravilnih, putuje radi lijećenja".

Na osnovu odluke Gradskog poglavarstva broj 2941/930 od 24. jula 1930, u Ulici kralja Alfonsa 16 otvorio je trgovinu cipelama *Albert Kaff*. Na osnovu odluke Župske redarstvene oblasti u Banjaluci, broj 3450/42 od 8. jula 1941, radnja je brisana iz registra.⁴⁴⁶

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu broj 3005/41, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene, radnja je 9. jula 1941. prodana Josipu Vickoviću za iznos od 100.000 kuna sa rokom otplate od tri godine.⁴⁴⁷

U toku 1934/35. Gradskom poglavarstvu u Banjaluci podnio je molbu za izdavanje građevinske dozvole za izgradnju dvospratne stambene kuće (13,40 x 16,41 m) u Ulici princa Pavla, između Ibrahimage Hadžialića i Velike gimnazije. Kuću je projektovao inž. Stojan Borovnica, arhitekta iz Banjaluke.⁴⁴⁸

Frieda rođ. Herzog (Banjaluka 1902 - ?)

U molbi za produženje inozemne putnice, koju je 30. juna 1927. podnijela poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, navela je da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju smeđih, usta i nosa naravnih".⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ ARSBL, Registar radnji IV, 1938-203.

⁴⁴⁷ ARSBL, 330-004-027, redni broj 10.

⁴⁴⁸ ARSBL, GPBL, 5.8.1-K.

⁴⁴⁹ ARSBL, AJ 8-819.

KAJON

Avram (1903 - ?)

- student, zavičajan u Sarajevu.

Dana 16. maja 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.⁴⁵⁰

⁴⁵⁰ ARSBL, UFBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 493/1921.

KASTL

Moritz

Dana 6. novembra 1866. protokolisaio je tvrtku *Moritz Kastl*.
Zajedno sa ortakom Bernardom Kastlom, trgovcem, 29. februara 1874. osnovao je tvrtku *J. Kastl 'Söhne*, otvoreno trgovačko društvo sa mješovitom trgovinom. Trgovina je započela sa radom 25. novembra 1878. godine. Društvo je iz sudskog registra brisano 12. novembra 1886. jer je prestalo da postoji.⁴⁵¹

Na osnovu ugovora sa *Koprivnica d.d.*, protokolisanog 16. avgusta 1880. godine, u korist žene Berte Kastl rod. Löbl unijet je iznos od 3.000 forinti.

Stečaj nad tvrtkom otvoren je 19. decembra 1887, a 28. februara 1897. godine tvrtka je brisana iz registra jer ju je vlasnik napustio.⁴⁵²

Beni

Dana 6. septembra 1866. protokolisala je tvrtku *Beni Kastl*.
Ugovorom sa *Zagreb d.d.*, protokolisanim 8. avgusta 1884. godine, u korist Beni Kastl rod. Herschl unijet je iznos od 6.000 forinti.

- Stečaj nad tvrtkom otvoren je 23. oktobra 1887, a 28. februara 1897. tvrtka je brisana iz registra jer ju je vlasnik napustio.⁴⁵³

Alexsander

Dana 15. oktobra 1887. protokolisaio je tvrtku za agenturne i komisione poslove *Alex. Kastl*.

U toku 1907. na ime poreza platio je iznos od 1.000 kruna.

Radnja je brisana iz registra 26. jula 1912. nakon smrti vlasnika.⁴⁵⁴

Margarita (Banjaluka 1884 - ?)

- kći agenta Abrahama, vjere jevrejske.

Od 1898. do 1900. pohađala je prvi i drugi razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Andeoskoj 54.⁴⁵⁵

Olga (Banjaluka 1886 - ?)

- kći agenta Abrahama, vjere jevrejske.

Od 1898. do 1900. pohađala je prvi i drugi razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Andeoskoj 54.⁴⁵⁶

⁴⁵¹ ARSBL, OSBL, Registar društva, broj 6.

⁴⁵² ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 330.

⁴⁵³ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 331.

⁴⁵⁴ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 347.

⁴⁵⁵ ARSBL, OFVDŠBL, 1-24.

⁴⁵⁶ ARSBL, OFVDŠBL, 1-24.

KATZ

Moritz (Stanislawowo, Galicija, 1850 - ?)

- nadležan u Derventi.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice, koju je 12. maja 1919. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da je "stasa srednjeg, lica odugog, kose sijede, očiju smeđih, usta i nosa naravnih, nosi naočale i putuje u Karlsbad, Čehoslovačka, radi liječenja".⁴⁵⁷

⁴⁵⁷ ARSBL, OOBL, AJ 27-34.

KAVEZON

David

- suprug Blanke rod. Nachmias iz Banjaluke.

Blanka rod. Nachmias (1884 - logor Jasenovac 27.8.1942)

- kći Samuela Nahmijasa i Estere, supruga Davida Kavezona sa kojim je imala kćerku Sidu, zvanu Simha i sinove Moritza i Samuela. Stanovali su u Gundulićevoj 4.

Na molbu njenog sina Moritza Kavezona iz Zagreba, Gregorijančeva 1, rješenjem Gradskog narodnog odbora Banjaluka djelovodni broj 1455/47 od 13. januara 1947, a na osnovu saglasnosti Okružnog narodnog odbora u Banjaluci broj 1222/47 od 13. februara 1947, utvrđeno je da su "dan i mjesto smrti 27. juli 1942. godine i logor Jasenovac gdje je imenovana žrtva masovnog pogubljenja".⁴⁵⁸

Uz molbu Flore Papo Papić iz Banjaluke priložena je izjava Nade Mihalovski i Erne Nahmijas, data pred Sreskim sudom u Banjaluci 11. januara 1947. godine, u kojoj stoji da su "*Lenka Nahmijas udata za Izidora Altarca i Blanka Kavezon rod. Nahmijas žena Davida odvedene 27. jula 1942. godine iz Banjaluke u Jasenovac po ustašama gdje im se izgubio svaki trag*".⁴⁵⁹

U popisu zaostavštine koji je 19. marta 1947. sačinio Gradski narodni odbor u Banjaluci i u ostavinskom zaključku broj O:68/47 od 6. aprila 1947. stoji da je "Blanka rod. Nahmijas, udova Davida Kavezona iz Banjaluke, nastradala od ustaša u logoru Jasenovac 27. avgusta 1942. godine, da su sinovi Moric Kavezon pok. Davida iz Banjaluke i Samuel Kavezon pok. Davida iz Haife, Palestina, nasljednici iza umrle Blanke rod. Nahmijas "imetka koji čine kuća sa dvorištem površine 230 m² i vrt do kuće u površini od 80 m², kuća sa kućištem i dvorištem površine 210 m² i vrt do kuće u površini od 175 m², pašnjak površine 1 a i 200 m², oranica Bašča površine 6 a i 320 m², gradilište sa magazom površine 72 m², vrt površine 630 m² i kuća i kućište površine 370 m²".⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ ARSBL, GNOBL, broj 5497/1947.

⁴⁵⁹ ARSBL, GNOBL, broj, 5946/1947.

⁴⁶⁰ ARSBL, GNOBL, Ostavine, N-23.

Sida, zvana Simha (Bosanski Petrovac 25.10.1913 - ?)

11. Sida Kavezon

- kći Davida i Blanke rod. Nahmijas.

U prepisu svjedodžbe o državljanstvu od 21. septembra 1928. stoji da je "državljanin Kraljevine Jugoslavije od rođenja, zavičajna u Bosanskom Petrovcu, visoka 160 cm, obraza okrugla, očiju smeđih, kose crne i bez osobnih znakova".

U prepisu svjedočanstva Rimokatoličke osnovne škole u Banjaluci od 30. juna 1923. stoji da je s vrlo dobrim uspjehom završila IV godišta školske 1922/23. godine.

U školskoj 1923/24. godini pohađala je prvi razred Više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala u Bijelića ulici 12.⁴⁶¹

U prepisu svjedočanstva Gradanske škole trgovačkog smjera u Banjaluci stoji da je "položila prvi put završni ispit na toj školi školske 1927/28".

U prepisu svjedočanstva Državne ženske stručne škole u Banjaluci od 28. juna 1931. stoji da je "bila redovna učenica stručnog ateliera za krojenje i šivenje rublja od školske 1928/29 do 1930/31. godine i da ju je završila s vrlo dobrim uspjehom".

U prepisu svjedočanstva Državne više ženske stručne zanatske škole u Zagrebu od 24. juna 1933. stoji da je "položila ispit spremnosti u Državnoj višoj ženskoj stručnoj zanatskoj školi u Zagrebu pred ispitnim odborom od 1-12. juna 1933".

U periodu od 1937. do 1941. radila je na ženskim zanatskim polubanovinskim školama u Sanskom Mostu, Bosanskom Novom i Drvaru kao stručna učiteljica.

U prepisu rješenja Ustaškog stožera za Bosansku Hrvatsku, VIII broj 248/41 od 20. maja 1941, stoji da se "Sida Kavezon kao stručna učiteljica IX položajne grupe ženske zanatske škole u Bosanskom Novom dodjeljuje na rad u žensku zanatsku školu u Bosansku Kostajnicu u istom svojstvu bez prava na dnevnice".⁴⁶²

Samuel (Bosanski Petrovac 15.6.1915 - ?)

- sin Davida Kavezona.

Školske 1932/33. godine maturirao je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.⁴⁶³

Lucica (Bihać 1940 – Banjaluka 15.7.1942)

- kći Moše Kavezona i Rifke, živjela je sa roditeljima u Prijedoru.

Ubijena je u Banjaluci 15. jula 1942.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ ARSBL, OFVDŠUBL. 21-10.

⁴⁶² ARSBL, ZD-K.

⁴⁶³ Godišnji izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci 1932/1933.

Rifka (Bihać 1910 - Banjaluka 15.7.1942)

- kći Moše Kavezona i Rifke, živjela je sa roditeljima u Prijedoru.

Ubijena je u Banjaluci 15. jula 1942. godine.⁴⁶⁵

⁴⁶⁴ ARSBL, GNOBL, broj 48408/1948.

⁴⁶⁵ ARSBL, GNOBL, broj 48408/1948.

KATZ

Moritz (Stanislawowo, Galicija, 1850 - ?)

- nadležan u Derventi.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za Karlsbad, Čehoslovačka, radi liječenja, koju je 12. maja 1919. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da je "stasa srednjeg, lica odugog, kose sijede, očiju smeđih, usta i nosa naravnih i da nosi naočale".⁴⁶⁶

⁴⁶⁶ ARSBL, OOBL, AJ 27-34.

KELLER

Pinkas

- doktor filozofije, rabin Izraelske bogoštovne opštine u Banjaluci (aškenaskih Jevreja) prije i poslije Prvog svjetskog rata.

Radio je kao pomoćni učitelj, kateheta na Velikoj realci u Banjaluci i Državnoj višoj djevojačkoj školi u Banjaluci.⁴⁶⁷

Prije Prvog svjetskog rata osnovao je školu za učenje hebrejskog jezika.

⁴⁶⁷ *Bosnischer Bote*, 1910, 1912. i 1916.

KOHN

Leopold

- Jevrejin iz Slavonije, protokoliso je vođenje sitničarskog i točarskog obrta sa prodajom duvana i plaćao porez u iznosu od 2.700 kruna.⁴⁶⁸
Dana 21. aprila 1910. protokoliso je kantu *Leopold Kohn*. Radnja je brisana iz sudskog registra 28. avgusta 1914. jer je vlasnik napustio.⁴⁶⁹

Janetta (Banjaluka 1884 - ?)

- kći kantinjera Leopolda, vjere jevrejske.
Od 1898. do 1900. pohađala je prvi i drugi razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Elizabetstrasse.⁴⁷⁰

Sigmund (Šarošt, Madarska, 1880 - ?)

Rabin aškenaskog obreda, zajedno sa Menahemom Romanom i Fridrikom Spelbergom, školske 1925/26. godine predavao je vjeronauku na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.⁴⁷¹
Odlukom Ministarstva pravde broj 437 od 21. novembra 1929, izraelitskom svešteniku Sigmundu Kohnu odobren je lični i porodični dodatak na skupoću u iznosu od 609 dinara mjesečno.⁴⁷²
Sa ostalim predstavnicima crkvenih opština pozvan je na uzvratnu posjetu banu Svetislavu Tisi Milosavljeviću.⁴⁷³
Na teritoriji NDH živi od 1895. Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Bahtijarevića ulici 13.⁴⁷⁴

Frieda rod. Geduling (Surdug, Novi Sad, 1889 - ?)

- domaćica, supruga rabina Sigmunda Kohna.
U molbi za izdavanje inozemne putovnice za putovanje u Austriju radi liječenja, koju je 29. septembra 1920. podnijela Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, navela je da je "stasa srednjeg, lica okruglog, kose smeđe, očiju sivih, usta i nosa običnih i nosi naočale".⁴⁷⁵
Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Bahtijarevića ulici 13.⁴⁷⁶

⁴⁶⁸ ARSBL, Obrtni registar, broj 520/1907.

⁴⁶⁹ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj F-111/1910 i *Sarajevski list*, broj 114/1911.

⁴⁷⁰ ARSBL, OFVDŠBL, I-16.

⁴⁷¹ AJ, Ministarstvo prosvete, Sn. broj 29817/1925.

⁴⁷² ARSBL, KBUVBBL, I-AJ 16-16.

⁴⁷³ ARSBL, KBUVBBL, I-AJ 4-68.

⁴⁷⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

⁴⁷⁵ ARSBL, OOB, AJ 27-48.

⁴⁷⁶ Popis broj 1, 2 i 3

Georg Đuro (Brod na Savi 1880 - ?)

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za putovanje u Austriju radi trgovine, koju je 29. septembra 1920. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose smeđe, očiju zelenih, usta i nosa običnih i nosi brk plav".⁴⁷⁷

Često je putovao u Austriju, Čehoslovačku, Njemačku, Italiju i Francusku radi obavljanja trgovačkih poslova.

Kao nasljednici Bernatha Brücknera, Maks Schnitzler i Georg Kohn registrovali su 1910. trgovačku radnju manufakturnom, tekstilnom i kratkom robom u Kralja Alfonsa 12. Na osnovu odluke Gradskog poglavarstva u Banjaluci broj 2811/41 od 25. juna 1941, radnja je privremeno obustavila rad, a na osnovu odluke istog organa od 9. juna 1942, brisana je iz registra.⁴⁷⁸

Na godišnjoj skupštini Filatelističkog društva u Banjaluci, održanoj 21. februara 1937. godine, izabran je za člana Upravnog odbora i blagajnika.⁴⁷⁹

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Filipa Čondića 2a.⁴⁸⁰

Margarita (Banjaluka 28.6.1917 - ?)

- kći trgovca Đure Kohna.

Od 1928. do 1933. pohađala je i završila Rimokatoličku žensku građansku školu *Marije Pomoćnice* u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Ulici fra Grge Marića 25.⁴⁸¹

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Filipa Čondića 2a.⁴⁸²

Moritz

U Banjaluku je došao iz Beča i 1909. otvorio filijalu Društva *Kohn Moritz*, drvna industrija u Banjaluci, čiji je bio prokurista.

Dana 13. februara 1914. sjedište Društva preseljeno je iz Beča u Banjaluku. Društvo je brisano iz sudskog registra 3. januara 1925. zbog smrti vlasnika.⁴⁸³

⁴⁷⁷ ARSBL, OOBL, AJ 29-136.

⁴⁷⁸ ARSBL, Registar radnji, IV 1938 – 201.

⁴⁷⁹ *Vrbaske novine*, broj 1218/1937.

⁴⁸⁰ Popis broj 1, 2 i 3.

⁴⁸¹ ARSBL, OFŽGŠBL, 19-27.

⁴⁸² Popis broj 1, 2 i 3.

⁴⁸³ ARSBL, OSBL, Registar društava, broj F-383/1909 i *Sarajevski list*, broj 59/1911 i 49/1914.

Adolf

Protkolisao je ugostiteljsku radnju (gostionicu) u Aleji vojvode Mišića 7 i za poslovne potrebe zakupio prostoriju u Oficirskom domu. Radnja je prestala sa radom 31. jula 1934.⁴⁸⁴

David Korenić

Rješenjem Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju broj 21732 od 14. aprila 1907, učitelju Davidu Kohnu dozvoljeno je da promijeni prezime u Korenić.⁴⁸⁵

Godine 1912. radio je kao profesor na Velikoj realci Banjaluci.⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ ARSBL, Registar radnji, Ia, b, c-224 i *Vrbaske novine*, broj 73/1933.

⁴⁸⁵ XII Izvještaj Velike realke u Banjaluci 1906/1907

⁴⁸⁶ *Bosnischer Bote*, 1912.

KONFORTI

Jakob dr. zvaní Jako (Mostar 1896 - ?)

- ljekar, suprug Marte rod. Münz sa kojim je imao kćer Vesnu.

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 1.⁴⁸⁷

Marta rod. Münz (Đakovo 1902 - logor u Njemačkoj 30.4.1944)

- domaćica, supruga dr Jakoba Konfortija sa kojim je imala kćer Vesnu.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 1.⁴⁸⁸

Ubijena je u nekom od logora u Njemačkoj 30. aprila 1944. godine.⁴⁸⁹

Vesna (Mostar 1933 - logor u Njemačkoj 30.4.1944)

- kći dr Jakoba Konfortija i Marte.

Godine 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 1.⁴⁹⁰

Ubijena u nekom od logora u Njemačkoj 30. aprila 1944.⁴⁹¹

Berta Münz (Đakovo 1874 - ?)

- domaćica, majka Marte Konforti rod. Münz.

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 1.⁴⁹²

⁴⁸⁷ Popis broj 1.

⁴⁸⁸ Popis broj 1.

⁴⁸⁹ ARSBL, GNOBL, broj 154487/1948 i broj R-1217/48.

⁴⁹⁰ Popis broj 1.

⁴⁹¹ ARSBL, GNOBL, broj 154487/1948 i broj R-1217/48.

⁴⁹² Popis broj 1.

KREBS

Salomon (Budimpešta 15.12.1854 - ?)

U molbi za zavičajnost (državljanstvo) koju je 1919. podnio Gradskom poglavarstvu u Banjaluci, naveo je da je u Bosnu i Banjaluku došao u vrijeme okupacije 1879, da je oženjen Leopoldinom rođ. Singer s kojom ima sina Arnolda, da je izraelske vjeroispovijesti, voditelj kobasičarske radnje u Banjaluci i da mu je vladanje pošteno i ispravno.⁴⁹³

U toku 1907. registrovao je radnju za vođenje agenturnih poslova i plaćao porez od 400 kruna. Godine 1917. godine prijavio je kobasičarsku radnju.⁴⁹⁴

Leopoldina rođ. Singer (Cernik, Nova Gradiška 22.6.1861 - ?)

- mađarska Jevrejka, supruga Salomona Krebsa, krojačica.

Godine 1907. registrovala je vođenje krojačkog obrta i plaćala porez od 1.200 kruna. Dana 27. februara 1922. radnja je brisana iz registra.⁴⁹⁵

Dana 29. maja 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Čehoslovačku.⁴⁹⁶

Arnold (Banjaluka 28.2.1882 - ?)

- sin Salomona Krebsa i Leopoldine rođ. Singer.⁴⁹⁷ Pošto u to vrijeme u Banjaluci nisu vođene židovske matične knjige, zaveden je u maticu rođenih Cernik.

Godine 1920. prijavio je obrtničku radnju u Banjaluci.⁴⁹⁸

⁴⁹³ ARSBL, GPBL, broj 880/1919.

⁴⁹⁴ ARSBL, Obrtni registar, broj 518/907 i Imenik obrtnog registra, broj 87/1917.

⁴⁹⁵ ARSBL, Obrtni registar, broj 519/1907.

⁴⁹⁶ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 551/1921.

⁴⁹⁷ ARSBL, GPBL, broj 880/1919.

⁴⁹⁸ ARSBL, Imenik obrtnog registra, broj 94/1920.

KRONFELD

Rihard inž. (Zagreb 1912 - ?)

- činovnik Gradskog poglavarstva u Banjaluci, suprug Margite rod. Kraljić sa kojom je imao dvoje djece.

Godine 1942. imao je stalno boravište u Mehmed-paše Sokolovića 56a.⁴⁹⁹

Margita rod. Kraljić (Nova Gradiška 1909 - ?)

- domaćica, supruga inž. Riharda Kronfelda sa kojim je imala dvoje djece.

Godine 1942. izjašnjavala se kao arijevka rimokatoličke vjere, posjedovala je kuću vrijednu 80.000 kuna i imala stalno boravište u Mehmed-paše Sokolovića 56a.⁵⁰⁰

⁴⁹⁹ Popis broj 1.

⁵⁰⁰ Popis broj 1.

KUH

Rozalija

- Jevrejka iz Hrvatske.

Registrovala je obrtnu radnju modistice (prodaja ženskih šešira) sa sjedištem u Banjaluci i za 1907. na ime poreza platila iznos od 700 kruna. Radnju je odjavila 13. septembra 1913.⁵⁰¹

⁵⁰¹ ARSBL, Obrtni registar, broj 435/1907.

LASZLO

Ignatz inž. (Šurovica, Trnava, 9.2.1886 - ?)

- sin Mavre, suprug Sarine rod. Štokhamer sa kojom je stekao sina Miroslava.

Osnovnu školu završio je u mjestu rođenja, a srednju i Veterinarski fakultet u Budimpešti, gdje je 1910. promovisan za veterinara.

U svojstvu gradskog veterinara radio je u Banjaluci od 1. februara 1911. Pored veterinarske prakse u ambulanti i nadzora nad prometom stoke radi suzbijanja širenja stočnih bolesti, radio je i u Veterinarskom pastuvskom staništu i Poljoprivrednom zavodu u Delibašinom selu, a obavljao je i privatnu ambulatnu praksu.

Godine 1932. sa suprugom Sarinom podigao je kuću (15,20 x 12,60 m) na uglu Fra Grge Martića i Vojvode Putnika. Projektne i građevinske radove izveo je građevinski preduzimač Nikola Knez.

Penzionisan je 25. maja 1941. Dana 12. februara 1942. iz Banjaluke je sa porodicom pobjegao u Crikvenicu. Tu je uhapšen 1. septembra 1942. i interniran u talijanski logor u Kraljevici, a potom prebačen u logor na Rabu, gdje je ostao do oktobra mjeseca 1943. godine, kada je NOVJ oslobodila otok.

Do maja 1945. radio je u veterinarskoj službi Mjesnog narodnooslobodilačkog odbora Klasnić, srez Glina.

Od 14. maja 1945. do 20. maja 1946. radio je u Banjaluci u Gradskom i Okružnom narodnom odboru i u sreskim narodnim odborima u Sanskom Mostu i Bosanskoj Gradišci.

Od 20. maja 1946. do 1. maja 1950, kada je penzionisan, radio je u Banjaluci. Nakon penzionisanja ostao je da radi kao honorarni službenik.⁵⁰²

U obrascu Komisije za nacionalizaciju pri NOO Banjaluka, broj N-2 od 14. aprila 1959. godine, evidentiran je kao sopstvenik (suvlasnik sa suprugom Sarinom Laszlo) zgrade sa prizemljem i jednim spratom, koja ima dva trosobna stana i dvije poslovne prostorije, površine 323 m² u Fra Grge Martića 43.⁵⁰³

Sarina rod. Štokhamer (14.2.1895 - ?)

- domaćica, supruga veterinara Ignatza Lasla.

Poslije Drugog svjetskog rata živjela je u Banjaluci.⁵⁰⁴

⁵⁰² ARSBL, GNOBL, Personalni dosijei, L-20.

⁵⁰³ ARSBL, NOOBL, Nacionalizacija, 1959.

⁵⁰⁴ ARSBL, GNOBL, Personalni dosijei, L-20.

Miroslav (Banjaluka 2.3.1922 - ?)

- sin Ignatza i Sarine rod. Štokhamer, zbog bolesti stalno nesposoban za rad.

Poslije Drugog svjetskog rata živio je u Banjaluci.⁵⁰⁵

⁵⁰⁵ ARSBL, GNOBL, Personalni dosjei, L-20.

Josip dr (Krakov 12.7.1882 - ?)

U molbi za zavičajnost (državljanstvo) koju je 1918. podnio Gradskom poglavarstvu u Banjaluci, naveo je da je oženjen Emilijom rod. Mandolfo iz Sarajeva, sa kojom ima sina Richarda i kćer Hildu, da u "ovim zemljama" živi 35 godina, da šest godina radi kao advokat, a prije toga je tri godine radio kao sudski činovnik. Roditelji mu žive u Mostaru, a suprugini u Sarajevu.⁵⁰⁷

Novu molbu za zavičajnost (državljanstvo) podnio je Gradskom poglavarstvu u Banjaluci 12. aprila 1919.⁵⁰⁸

Na sjednici Gradskog vijeća u Banjaluci, održanoj 30. novembra 1922. jednoglasno je donesena odluka o davanju zavičajnosti dr Josipu Lauferu.⁵⁰⁹

Dana 5. januara 1921. podnio je molbu za izdavanje putovnice za Njemačku i Austriju.⁵¹⁰

Dana 2. marta 1923. podnio je molbu za produženje putne isprave za suprugu Emiliju Laufer radi putovanja u Njemačku i Austriju i davanje odobrenja za putovanje u Čehoslovačku, Mađarsku, Italiju, Holandiju i Belgiju.⁵¹¹

Bio je član nadzornog odbora Banke za trgovinu i obrt d.d. u Banjaluci.⁵¹²

U toku Prvog svjetskog rata u Banjaluci je vodio advokatsku kancelariju u kojoj je kao pripravnik radio Maks Lauffer.⁵¹³

Godine 1928. advokatsku kancelariju je iz Banjaluke premjestio u Zagreb.⁵¹⁴

Emilija rod. Mandolfo

- iz Sarajeva, supruga advokata Josipa Laufera.

Dana 5. januara 1921. podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Njemačku i Austriju,⁵¹⁵ a 2. marta 1923. molbu za produženje putne isprave radi putovanja u Čehoslovačku, Mađarsku, Italiju, Holandiju i Belgiju.⁵¹⁶

⁵⁰⁶ Ovo se prezime pisalo i kao Laufer.

⁵⁰⁷ ARSBL, GPBL, broj 3705 od 16. decembra 1918.

⁵⁰⁸ ARSBL, GPBL, broj 1529 od 14. aprila 1919.

⁵⁰⁹ ARSBL, GPBL, broj 6890 od 30. novembra 1922.

⁵¹⁰ ARSBL, UPBL, Knjiga evidencija, redni broj 17.

⁵¹¹ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-6.

⁵¹² *Bosansko-hercegovački kompas* 1912/1913.

⁵¹³ *Bosnischer Bote*, 1916.

⁵¹⁴ *Narodno jedinstvo*, broj 108/1928.

⁵¹⁵ ARSBL, UPBL, Knjiga evidencija, redni broj 16.

⁵¹⁶ ARSBL, UPBL, Evidencije izdatih putnih isprava, broj 16/1921 i VŽVOBL, AJ 8-6.

Richard (Mostar 24.3.1907 - ?)

- sin advokata Josipa Lauffera.

Godine 1925. maturirao je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.⁵¹⁷

Aprila 1927. učestvovao je na Vaskrsnom turniru, a septembra-oktobra iste godine na drugom prvenstvu Šahovske sekcije "Balkan" u Banjaluci.

Hilda (Mostar 23. avgusta 1908 - ?)

- kćerka advokata Josipa Laufera i Emilije rod. Mandolfo.

Maks dr

- advokatski pripravnik u kancelariji dr Josipa Laufera u Banjaluci.

Vlastitu advokatsku kancelariju otvorio je u Tuzli, a početkom 1930. preselio je u Beograd.⁵¹⁸

Maks dr

Bio je direktor Vrbaske finansijske direkcije u Banjaluci, a 29. marta 1932. imenovan je za direktora Primorske finansijske direkcije u Splitu.⁵¹⁹

⁵¹⁷ AJ, Ministarstvo prosvjete, Sn. 13095/25 od 1. jula 1925.

⁵¹⁸ *Službene novine*, broj 284/1929.

⁵¹⁹ *Službene novine*, broj 89/1932.

Menta

U Banjaluci je živio prije 1863. Radio je kao blagajnik (malmudir) kod banjalučkog veletrgovca Šibića. Imao je sina Jorohama koji je živio u Bihaću i bavio se trgovinom.⁵²¹

Salomon Poljokan

Dana 13. juna 1884. registrovao je tvrtku *Salomon Levi Poljokan*. Tvrtka je 31. decembra 1896. brisana iz sudskog registra jer je prešla u vlasništvo Leona Levija Poljokana iz Banjaluke.⁵²²

Leon S. (Banjaluka 1857 - ?)

- bosanski Jevrej.

Dana 4. novembra 1908. registrovao je trgovanje starom robom po gradu, bez stalnog sjedišta.⁵²³

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici biskupa Garića 2.⁵²⁴

12. Leon S. Levi

Leon (Banjaluka 18.8.1874 - ?)

- sin Salomona.

Godine 1910. na Carskom drumu otvorio je trgovinu starim odijelima, a od 1912. bavio se kućnom prodajom (kućarenjem).⁵²⁵

Dana 29. aprila 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju.⁵²⁶

U molbi za izdavanje putne isprave za sve evropske zemlje, koju je dana 3. juna 1927. podnio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, naveo je da putuje radi obavljanja trgovačkih poslova i da je "lica oblog, kose smeđe, očiju plavih, nosa pravilnog, usta naravnih, nosi naočale i brkove podrezuje".⁵²⁷

⁵²⁰ Ovo se prezime pisalo i kao Levi, Löwy, Levy, Lewy, Lewi, Lövy i Levý.

⁵²¹ *Vrbaske novine*, broj 178/1933, 179/1933 i 180/1933.

⁵²² ARSBL, OSBL, Registar inokosnih tvrtki, broj 79.

⁵²³ ARSBL, Registar obrta, broj 162/1908.

⁵²⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

⁵²⁵ ARSBL, Registar obrta, broj 143/1910.

⁵²⁶ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 460/1921.

⁵²⁷ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-706.

Hana (1882 - ?)

- domaćica, zavičajna u Banjaluci.

Dana 29. aprila 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju.⁵²⁸

Mamula

Vodio je trgovinu starom robom i u toku 1907. na ime poreza platio iznos od 300 kruna. Radnju je napustio 19. novembra 1910.

Sara (1862 - ?)

- kći Salomona, bosanska Jevrejka.

Dana 28. novembra 1910. protokolisala je trgovinu starim odijelima sa sjedištem u Milića ulici. Poslovođa radnje bio je Mamula Levi.⁵²⁹ Trgovinu je zatvorila 1912.

Irena (1887 -?)

- bosanska Jevrejka.

Dana 24. marta 1911. registrovala je trgovačku radnju sitničarskom, manufakturnom i galanterijskom robom. Radnju je napustila 1. marta 1913.⁵³⁰

Mošo, zv. Mojsije (Banjaluka 1865 - ?)

- sin Salomona.

Godine 1907. registrovao je limarsku radnju, a od 12. novembra 1910. vodio je i trgovinu starim stvarima sa sjedištem u Sarajevskoj ulici.⁵³¹ Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Gundulićevoj 8.⁵³²

Rahela rođ. Montiljo (Sarajevo 1875 - logor Stara Gradiška 1942)

- kći Davida, domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Gundulićevoj 8.⁵³³

Rješenjem Gradskog narodnog odbora Banjaluka broj 5563/47 od 13. marta 1947. i saglasnosti Okružnog narodnog odbora u Banjaluci broj 2602/47 od 1. aprila 1947. godine, a na molbu Jozefa Levija iz Banjaluke, utvrđeno je da je Rahela Davida Levi rođ. Montiljo, rođena 1875. godine, ubijena jula 1942. u logoru Stara Gradiška.

U zapisniku o procjeni zaostavštine, koju je 6. maja 1947. sačinila komisija Gradskog narodnog odbora u Banjaluci i u ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci, broj O:57/47, navodi se da je

⁵²⁸ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 461/1921.

⁵²⁹ ARSBL, Registar obrta broj, 185/1910.

⁵³⁰ ARSBL, Registar obrta broj, 53/1911.

⁵³¹ ARSBL, Registar obrta broj, 533/1907 i 177/1910.

⁵³² Popis broj 1, 2 i 3.

⁵³³ Popis broj 1, 2 i 3.

Rahela rođ. Montiljo, udova Moše Levija iz Banjaluke, poginula u logoru Stara Gradiška 1942. godine od strane ustaša, i da njenu imovinu čine kuća sa kućištem i dvorištem (kuća srušena) u mahali Ciganluk u Gundulićevoj ulici površine 112 m², vrt u mahali Ciganluk površine 152 m², ukupne vrijednosti na dan popisa 15.000 dinara. Nasljednikom imovine proglašen je njen sin Jozef Levi pok. Moše, iz Banjaluke, Lastrića ulica 10, kći Rifka rođ. Levi, udata za Eugena Patraša, iz Banjaluke, Lastrića ulica 10.

Kao punomoćnik svoga brata Davida Levija, pok. Moše, iz Rivola u Italiji, Jozef Levi nije se prihvatio nasljedstva.⁵³⁴

Luna (Banjaluka 29.7.1896 - ?)

- kći limara Moše, španska Jevrejka.

Školske 1907/08. pohađala je I razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Bijelića ulici 24.⁵³⁵

Ardonija (Banjaluka 25.9.1902 - ?)

- kći limara Moše, španska Jevrejka.

Od 1914. do 1918. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Bijelića ulici 24.⁵³⁶

Salomon (Banjaluka 6.9.1903 - ?)

- sin limara Moše.

Godine 1925. maturirao je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.⁵³⁷

Zlata (Banjaluka 1908 - ?)

- krojačka radnica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Gundulićevoj 8.⁵³⁸

David (Banjaluka 1910 - ?)

- sin Moše, limar i instalater vodovoda.

Dana 1. aprila 1934. registrovao je limarsku i vodoinstalatersku radnju sa sjedištem na Bulevaru kralja Aleksandra 62. odlukom Gradskog poglavarstva u Banjaluci broj 10207/42 od 11. aprila 1942. godine radnja je brisana iz registra. Odlukom GNO Banjaluka broj 11668/46 od 7. maja 1946. godine odluka o brisanju stavljena je van snage.⁵³⁹

⁵³⁴ ARSBL, GNOBL, broj 5563/1947 i Ostavine, L-3.

⁵³⁵ ARSBL, OFVDŠBL, 6.

⁵³⁶ ARSBL, OFVDŠBL, 13-16.

⁵³⁷ AJ, Fond 66/SN, fasc. 7.

⁵³⁸ Popis broj 1, 2 i 3.

⁵³⁹ ARSBL, Registar radnji, IV-1938/118.

U toku 1940. gradio je prizemnu kuću (12,50 x 9,50 m) u Jukićevoj ulici. Susjedi su mu bili Robert Heler, Risto Džepina i Ilija Mijušković. Kuću je projektovao inž. Ibrahim Salihagić, ovlašćeni arhitekta iz Banjaluke.

Dana 18. oktobra 1940. i 6. marta 1941. u Okružnom sudu u Banjaluci saslušan je kao svjedok u vezi sa ubistvom porodice Poljokan.⁵⁴⁰

U postupku nacionalizacije zgrada i dijelova zgrada, na obrascu N-2, koji je dana 29. oktobra 1959. pod brojem VI 929/384-59 sačinio NOO Banjaluka, evidentiran je kao sopstvenik (suvlasnik) dijela zgrade u Ulici Save Kovačevića 12, koja ima prizemlje i mansardu, odnosno jedan dvosoban stan i jednu poslovnu prostoriju površine 350 m² i zgrade u Ulici Ivana Jukića 16, koja ima ima jedan trosoban stan površine 195 m².⁵⁴¹

Matilda (Banjaluka 15.4.1911 - ?)

- kći limara Moše, španska Jevrejka.

Od 1922. do 1924. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Bijelića ulici 24.⁵⁴²

Isak M.

- bosanski Jevrej.

U Banjaluci je registrovao radnju za uramljivanje, pozlatu i urezivanje stakla. U toku 1907. odselio se u Sarajevo.⁵⁴³

Izidor M.

Dana 6. septembra 1934. registrovao je radnju za popravku gumene robe sa sjedištem u Kralja Alfonsa 13. Radnja je 8. decembra 1938. brisana iz registra radnji.⁵⁴⁴

Moisie (Banjaluka 12.8.1890 - 10.5.1946)

- sin Majera i Mazalte.

Kao datum njegove smrti upisan je 10. maj 1946.⁵⁴⁵

Mario

- sin Mojsija.

U postupku nacionalizacije zgrada i dijelova zgrada, na obrascu N-2, koji je dana 29. oktobra 1959. pod brojem VI 929/39,40-59 sačinio NOO Banjaluka, kao sopstvenici (suvlasnici) dijela zgrade u Ulici Moše Pijade 12, koja ima prizemlje i sprat, odnosno dva dvosobna i dva četvorosobna

⁵⁴⁰ ARSBL, OSBL, broj Kzp-963/1940.

⁵⁴¹ ARSBL, NOOBL, Nacionalizacija.

⁵⁴² ARSBL, OFVDŠBL, 21.

⁵⁴³ ARSBL, Registar obrta, broj 544/1907.

⁵⁴⁴ ARSBL, Registar radnji, II-1932/32.

⁵⁴⁵ Opštinski sud u Banjaluci, broj R-458/69.

stana i dvorišne zgrade koja ima jedan jednosoban stan, evidentirani su Mario Levi i Gonda Izrael, iz Banjaluke, Ulica fra Grge Martića 43.⁵⁴⁶
Dana 18. aprila 1947. prodao je gradilište sa magazom u Banjaluci površine 163 m².⁵⁴⁷

Rafael (Bihać 1888 - ?)

- sin Salomona.

Dana 10 jula 1921. godine, kao trgovački pomoćnik, Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.⁵⁴⁸

Dana 2. jula 1924. Gradskom srezu Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju. U molbi je naveo da je po zanimanju staretinar, da putuje radi liječenja i da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju smeđih, usta i nosa pravilnih".⁵⁴⁹

13. Rafael S. Levi

Sara

Poslije smrti svoga muža Rafe, dana 28. aprila 1932. tražila je oslobađanje od sudske protokolacije staretinarske radnje jer je visina poreza iznosila 100 dinara. Radnja se nalazila na Govedarnici 4. Radnja je prestala sa radom 1. marta 1937. i brisana je iz registra.⁵⁵⁰

Leon, zvani Nele

- oženjen Sterinom rod. Levi, kćerkom Jozefa Levija.

Sterina – Sarina rod. Levi (Banjaluka 14.9.1876 - logor Stara Gradiška 25.10.1944)

- kći Jozefa Levija i Sare rod. Levi.

U molbi njenih unuka Marka i Milorada Novakovića iz Banjaluke, od 10. marta 1948. godine, navedeno je da je Sarina Levi, domaćica iz Banjaluke, udata za Leona Levija zvanog Nele, odvedena 15. oktobra u logor Stara Gradiška u kojem je likvidirana 25. oktobra 1944.⁵⁵¹

⁵⁴⁶ ARSBL, NOOBL, Nacionalizacija.

⁵⁴⁷ ARSBL, NOGBL, Ugovori, Č-1.

⁵⁴⁸ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 65919/21.

⁵⁴⁹ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-67.

⁵⁵⁰ ARSBL, OSBL, AJ 45, broj Fi-65/1932.

⁵⁵¹ ARSBL, GNOBL, broj 9256/1948.

Irena, zv. Majkica, udata Novaković (Banjaluka 3.12.1905 - logor Stara Gradiška 15.10.1944)

- kći Leona Levija, zvanog Nele i Sterine, kćerke Jozefa Levija.

U molbi njenih sinova Marka i Milorada Novakovića od 10. marta 1948. godine, navedeno je da je Irena Levi, domaćica iz Banjaluke, udata za Savu Novakovića, odvedena u logor Stara Gradiška u kojem je i likvidirana 25. oktobra 1944.⁵⁵²

Sara udata Jakovljević, preudata Bajić

U ostavinskom postupku iza Sare rođ. Levi, udate za Atanasija Jakovljevića iz Banjaluke, preudate za Đorđu Bajića iz Banjaluke, vodenom pred Sreskim sudom u Banjaluci broj O:243/46 od 5. marta 1948. godine, Marku Novakoviću, sinu Save, iz Banjaluke, dato je starateljstvo nad imovinom njegovih ujaka Izidora i Morica Levija, sinova pokojnog Leona Levija iz Banjaluke, koji se nalaze u Americi a nepoznato im je boravište i nad imovinom njegove rođake Matilde Fogl rođ. Levi, iz Zagreba, kćerke pokojne Rahele Levi, sestre Leona i Sare Levi, za koju se ne zna da li je živa i, ako jeste, koje joj je boravište.⁵⁵³

Matilda udata Fogl (Banjaluka 1893 - ?)

U molbi za izdavanje putne isprave za sve evropske zemlje, koju je 27. maja 1927. podnijela poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, navela je da putuje radi liječenja, da je domaćica i da je "stasa srednjeg, lica duguljastog, kose i očiju crnih, nosa i usta naravnih". Molbu je potpisao Herman Fogl.⁵⁵⁴

Dudo - Rafael (1880 - ?)

- sin Leona, trgovac, zavičajan u Banjaluci, oženjen, bez djece.

Godine 1919. registrovao je trgovačku radnju, a 23. decembra 1921. trgovinu mješovitom robom *Dudo Rafael Levi* sa sjedištem u Banjaluci.⁵⁵⁵

Dana 28. jula 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju i Italiju.⁵⁵⁶ U zahtjevu je naveo da je "stasa srednjeg, lica odugog, očiju i kose smeđe, usta i nosa običnih, nosi smeđi brk".⁵⁵⁷

⁵⁵² ARSBL, GNOBL, broj 9256/1948.

⁵⁵³ ARSBL, GNOBL, broj 9048/1948.

⁵⁵⁴ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-461.

⁵⁵⁵ ARSBL, Registar inokosnih firmi, broj Fi-305/1920.

⁵⁵⁶ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 711/1921.

⁵⁵⁷ ARSNL, OOBL, AJ 28-177.

Josipa (Banjaluka 24.3.1886 - ?)

- kći trgovca Leona, vjere jevrejske.

Od 1901. do 1905. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala u Husedžinovića ulici 2.⁵⁵⁸

Angelina (Bosanska Dubica 21.4.1897 - ?)

- kći trgovca Leona, španska Jevrejka.

Od 1907. do 1912. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala u Husedžinovića ulici 2, a školske 1911/12. godine kod roditelja u Bosanskoj Dubici.⁵⁵⁹

Rachela, zvana Lela (Banjaluka 1.12.1901 - ?)

- kći trgovačkog pomoćnika Leona, španska Jevrejka.

Od 1913. do 1917. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala u Husedžinovića ulici 2.⁵⁶⁰

U državnoj službi radila je od 1920. godine, najduže kao arhivski činovnik u Okružnom sudu u Banjaluci. U starješinskim izvještajima ocjenjivana je kao vrlo marljiva i pouzdana.

- Naređenjem Ustaškog stožera za bosansku Hrvatsku, Kab broj 1615/41 od 28. maja 1941. godine, udaljena je od službe u Sudbenom stolu u Banjaluci, a rješenjem Ministarstva pravosuđa broj 33842/41 od 10. juna 1941. godine penzionisana je.⁵⁶¹

Albert (Banjaluka 30.12.1910 - ?)

- sin trgovačkog putnika Leona.

Školske 1930/31. pohađao je VIII-b razred Realne gimnazije u Banjaluci, a maturu je položio 10-20. juna 1931.⁵⁶²

Bio je u grupi od trideset i jednog Jevrejina i osam Srba, koje je po nalogu Ozrena Kvaternika, ravnatelja Ustaškog redarstva u Banjaluci, tajnik Antun Puba Rebac uputio u Gospić 24. jula 1941.⁵⁶³

⁵⁵⁸ ARSBL, OFVDŠBL, 2-4.

⁵⁵⁹ ARSBL, OFVDŠBL, 6-10.

⁵⁶⁰ ARSBL, OFVDŠBL, 12-15.

⁵⁶¹ ARSBL, OSBL, Personalni dosijeji, L-130.

⁵⁶² AJ, Fond 66/SN, fasc. 7.

⁵⁶³ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

Salomon L.

Dana 7. oktobra 1937. u Ulici Nikole Pašića 19 otvorio je piljarsku radnju (kiosk), a stalno boravište imao je u Ulici Nikole Pašića 15. Radnja je 13. januara 1939. brisana iz registra radnji.⁵⁶⁴

Bio je u grupi od trideset i jednog Jevrejina i osam Srba, koje je po nalogu Ozrena Kvaternika, ravnatelja Ustaškog redarstva u Banjaluci, tajnik Antun Puba Rebac uputio u Gospić 24. jula 1941.⁵⁶⁵

Hinko (Sanski Most 4.10.1921 - ?)

- sin pok. Leona Levija.

Pohadao je Mješovitu državnu građansku školu u Banjaluci i živio kod strica Levija Salamona u Ulici vojvode Putnika 42.⁵⁶⁶

Albert (Banjaluka 1897 - ?)

- sin pok. Morica Levija, trgovački pomoćnik, vjeroispovijesti mojsijevske, nastanjen u Banjaluci u Ulici fra Grge Martića.

Od 1915. do 1920. i od 1922. do njegove pogibije, radio je kao trgovački pomoćnik kod Salomona Poljokana.

Dana 10. marta 1941. u Okružnom sudu u Banjaluci saslušan je kao svjedok u vezi sa ubistvom porodice Poljokan.⁵⁶⁷

Mihael (Sarajevo 1895 - ?)

- sin pok. Morica Levija, tapetar, vjeroispovijesti mojsijevske.

Godine 1925. registrovao je tapetarsku radnju sa sjedištem u Gundulićevoj 18.⁵⁶⁸

Dana 5. marta 1941. u Okružnom sudu u Banjaluci saslušan je kao svjedok u vezi sa ubistvom porodice Poljokan.

Luna (1897 - ?)

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Gundulićevoj 18.⁵⁶⁹

Jakob (Banjaluka 23.4.1867 - logor Stara Gradiška 1942)

- sin Avrama i Lee, trgovac.

Do 12. juna 1942. imao je stalno boravište u Mehmed-paše Sokolovića 58.⁵⁷⁰

Ubijen je u logoru Stara Gradiška 1942.⁵⁷¹

⁵⁶⁴ ARSBL, Registar radnji, IV-1938/56.

⁵⁶⁵ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁵⁶⁶ ARSBL, DMGŠBL, I.

⁵⁶⁷ ARSBL, OSBL, broj Kzp broj 963/1940.

⁵⁶⁸ ARSBL, Registar radnji, II-1932/98.

⁵⁶⁹ Popis broj 2 i 3.

⁵⁷⁰ Popis broj 1.

⁵⁷¹ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

Rena (Sarajevo 1876 - ?)

- domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Mehmed-paše Sokolovića 58.⁵⁷²

Lea (1908 - ?)

- privatna činovnica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Mehmed-paše Sokolovića 58.⁵⁷³

Diana (Banjaluka 13.4.1915 - ?)

- kćerka trgovca Jakoba Levija.

Od 1926. pohađala je Realnu gimnaziju, a veliku maturu je polagala 12-23. juna 1935.⁵⁷⁴

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici Mehmed-paše Sokolovića 58.⁵⁷⁵

Albert (Banjaluka 1897 - logor Jasenovac 11.11.1944)

- sin Jakova Levija i Irene rođ. Papo, krojački radnik, neoženjen.

Ubijen je u ustaškom logoru Jasenovac 11. novembra 1944.⁵⁷⁶

Isak (Banjaluka 1918 - ?)

- sin Jakova Levija i Irene rođ. Papo, neoženjen, brijački pomoćnik, stanovao je u Ulici Mehmed-paše Sokolovića 58.

Ubijen je u Bosanskoj Dubici avgusta 1942.⁵⁷⁷

Anula (Bihać 1881-1942)

- kći Sabataja Levija, supruga Jakova Levija, domaćica.

Posjedovala je kuću vrijednu 15.000 kuna, a 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Gutića 49.⁵⁷⁸

U zapisniku o procjeni zaostavštine, koji je 1. jula 1946. sačinila komisija Gradskog narodnog odbora Banjaluka i u ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:313/46, utvrđeno je da je Anula rođ. Levi, udova Jakova Levija iz Banjaluke, umrla 1942. i da njenu imovinu, koju čine kuća sa kućištem i dvorištem (kuća srušena) u mahali Kalauzija, površine 255 m² i kovačnica sa dvorištem u mahali Kalauzija, površine 475 m², ukupne vrijednosti 30.000 dinara, nasljeđuje

⁵⁷² Popis broj 1, 2 i 3.

⁵⁷³ Popis 1, 2 i 3.

⁵⁷⁴ XXXV Godišnji izvještaj banjalučke Realne gimnazije.

⁵⁷⁵ Popis 1, 2 i 3.

⁵⁷⁶ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁵⁷⁷ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁵⁷⁸ Popis broj 1, 2 i 3.

njen brat Moritz Levi, sin pok. Sabataja, namještenik štamparije "Glas" u Banjaluci.⁵⁷⁹

Sabataj - Šabatalj (1910 - ?)

Imao je stalno boravište u Ulici dr Gutića 49.⁵⁸⁰

Moritz

- sin Sabataja Levija, nastanjen u Jukićevoj 4, oženjen Deborom rod. Atijas, zvanom Dobrila, sa kojom je stekao kćerku Nadu.

Dana 2. oktobra 1937. u Jevrejskom domu u Ulici princa Pavla registrovao je ugostiteljsku radnju (kavotočje i čajdžinica).⁵⁸¹

Debora, zv. Dobrila, rod. Atijas (Banjaluka 1902 - Banjaluka 21.11.1937⁵⁸²)

- kćerka Juse Atijasa i Blanke, supruga Moritza Levija.

Nada (Banjaluka 21.11.1934 - ?)

- kći Moritza Levija.

Bila je nastanjena u Sarajevu. Dana 1. juna 1955. sa Zdravkom Čukom iz Konjica sklopila je brak, a zajedničko porodično prezime je muževo.⁵⁸³

Flora (Bosanska Dubica 1.6.1899 - ?)

- kći trgovca Jude, španska Jevrejka.

Od 1910. do 1914. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala u Husedžinovića ulici 2.⁵⁸⁴

Ruta (Banjaluka 21.3.1906 - ?)

- kći trgovca Jude.

Godine 1925. maturirala je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.⁵⁸⁵

Dana 28. oktobra 1930. kao apsolvirani student filozofije postavljena je za suplenta, a 15. novembra 1933. za profesora Realne gimnazije u Banjaluci, na kojoj je predavala zemljopis i prirodopis. Dana 17. januara 1934. premještena je na gimnaziju na Sušaku.⁵⁸⁶

Kao član KPJ imala je ličnu vezu sa članovima MK KPJ u Banjaluci.

Rješenjem ministra dr Mile Budaka broj 3822/41 od 14. maja 1941. godine kao profesor Ženske realne gimnazije na Sušaku otpuštena je iz državne službe.⁵⁸⁷

⁵⁷⁹ ARSBL, GNOBL, broj 30464/1946 i 30482/1946.

⁵⁸⁰ Popis broj 2 i 3.

⁵⁸¹ ARSBL, Registar radnji, Ia,b,c - broj 48.

⁵⁸² ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁵⁸³ ARSBL, GNOBL, Matični ured, broj 583/1955.

⁵⁸⁴ ARSBL, OFVDŠBL 9-12.

⁵⁸⁵ AJ, Fond 66/SN, fasc. 7.

⁵⁸⁶ *Prosvjetni glasnik*, 1930-1934.

⁵⁸⁷ *Narodne novine*, broj 33/1941.

Flora rođ. Poljokan (? - 1942)

- kći Avrama Poljokana, supruga Josipa Levija, sa kojim je stekla sina Marina.

Zapisnikom komisije Gradskog narodnog odbora u Banjaluci od 1. jula 1946. i ostavinskim zaključkom Sreskog suda u Banjaluci broj O:143/45 od 22. decembra 1945. godine, utvrđeno je da je Flora Levi, kći Avrama Poljokana, umrla 1942. Za nasljednika njene imovine, koju čini gradilište sa magazom, površine 163 m², vrijedno 30.000 dinara, proglašen je njen malodobni sin Marin, pok. Josipa Levija, iz Banjaluke. Za tutora malodobnom Marinu postavljena je Sabina Laslo iz Banjaluke.⁵⁸⁸

Avram J. (Banjaluka 1896 - ?)

- trgovac.

Dana 24. avgusta 1921. Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci podnio je molbu za izdavanje putovnice za Beč. U molbi je naveo da putuje radi obavljanja trgovačkih poslova i da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju crnih, nosa i usta pravilnih". Dana 19. jula 1924. podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Njemačku, Austriju i Italiju.⁵⁸⁹

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 13.⁵⁹⁰

14. Avram J.

Regina (Bihać 1882 - ?)

- domaćica.

Dana 10. jula 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.⁵⁹¹

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 13 i posjedovala kuću vrijednu 40.000 kuna.⁵⁹²

⁵⁸⁸ ARSBL, GNOBL, broj 24906/1946.

⁵⁸⁹ ARSBL, JPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 821/1921, OOBL, AJ 27-28 i VŽVOBL, AJ 8-95.

⁵⁹⁰ Popis broj 2 i 3.

⁵⁹¹ ARSBL, JPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 663/1921.

⁵⁹² Popis broj 1, 2 i 3.

Erna (1904 - ?)

Do 28. jula 1942. sa sinovima Samuilom i Rikom imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 13.⁵⁹³

Zadik - Bukus (1875 - ?)

- trgovac, zavičajan u Banjaluci.

Dana 28. maja 1912. na Bulevaru kralja Aleksandra 66 otvorio je trgovinu manufakturnom robom *Zadik Bukus Levi*. U toku 1933. trgovinu je počela da vodi njegova udovica Regina Bukus Levi.⁵⁹⁴

Dana 7. aprila 1934. radnja je prerasla u društvo, čiji su javni članovi i vlasnici bili dr Juda Levi, advokat iz Zagreba i trgovkinja Regina, udova Zadika Bukusa Levija.⁵⁹⁵

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu, broj 3291/41, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene, radnja *Bukus Z. Levi* prodana je 25. jula 1941. S. Gluhaću i A. Džaniću za iznos od 20.000 kuna, sa rokom otplate od dvije godine.⁵⁹⁶

Odlukom Gradskog poglavarstva u Banjaluci broj 25984/42 od 24. novembra 1942. godine radnja je brisana iz registra radnji.⁵⁹⁷

Dana 10. jula 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.⁵⁹⁸

Od 1923. do 1928. bio je vijećnik Gradske opštine Banjaluka.⁵⁹⁹

Regina rod. Salom (Banjaluka 1877 - ?)

- domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Pavelića 73.⁶⁰⁰

Ostavinskim zaključkom Sreskog narodnog suda u Banjaluci broj O-1/1945 od 14. jula 1945. godine utvrđeno je da se imovina u godini 1944. preminule Regine Bukus-Levi, rod. Salom, iz Banjaluke, sastoji od dijela dućanske robe i dijela kuće sa dvorištem, površine 414 m², dvorišta od 620 m², vrta od 123 m² i kuće sa kućištem, površine 44 m². Testamentarnim nasljednicima proglašeni su njena sestra Berta Salom, rod. Salom, iz Banjaluke, sestrić Albert Kabiljo, sin njene sestre Roze, iz Banjaluke, sada (1945. godine) u Italiji i sestrična Hančeki rod. Kabiljo, udata Salom, iz Banjaluke, sada (1945. godine) u Vlajkovićevoj 9/1 u Beogradu.

⁵⁹³ Popis broj 2 i 3.

⁵⁹⁴ ARSBL, Registar radnji, II-1932/120.

⁵⁹⁵ ARSBL, OSBL, Registar društava, broj 2866.

⁵⁹⁶ ARSBL, 330-004-027, redni broj 17.

⁵⁹⁷ ARSBL, OSBL, Registar društava, broj Fi-292/20 i Registar radnji, IV-1938/191.

⁵⁹⁸ ARSBL, UPBL, Evidencije izdatih putnih isprava, broj 664.

⁵⁹⁹ ARSBL, ZP - Predsjednici Gradske opštine i gradski vijećnici 1877-1936.

⁶⁰⁰ Popis broj 1, 2 i 3.

Pravo uživanja na dijelu nekretnina, do njihove predaje, imaju dr Juda Levi i Ana Maestro.⁶⁰¹

Abraham, zvani Avram (? - 1941)

- sin Majera Levija.

U vrijeme Vrbaske banovine živio je u Banjaluci sa kćerkama Florom, Sarinom i Lunom.

Bio je u grupi od trideset i jednog Jevrejina i osam Srba koje je po nalogu Ozrena Kvaternika, ravnatelja Ustaškog redarstva u Banjaluci, tajnik Antun Puba Rebac uputio u Gospić 24. jula 1941.⁶⁰²

U zapisniku o procjeni zaostavštine, koji je 10. jula 1947. sačinila komisija Gradskog narodnog odbora Banjaluka i u ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:317/47, utvrđeno je da je Abraham Levi, sin pok. Majera, iz Banjaluke, umro u Banjaluci 1941. godine i da njegovu imovinu, koju čine kuća sa dvorištem i jednom zgradom u Pelagićevoj ulici i vrt 208 m², ukupne vrijednosti 12.110 dinara, nasljeđuju njegove kćerke Lunčika, žena Naima Hrgića iz Jajca i Flora, žena Ise Popovića iz Sarajeva.⁶⁰³

Ernestina rod. Finci (Travnik 1886 - logor Stara Gradiška 1942)

Rješenjem Gradskog narodnog odbora Banjaluka broj 17972/47 od 16. maja 1947, uz saglasnost Okružnog narodnog odbora u Banjaluci broj 4969/47 od 7. juna 1947. godine, a na molbu Flore Levi, utvrđeno je da je Ernestina Levi rod. Finci iz Banjaluke, rođena 1886. u Travniku, mjeseca avgusta 1942. pogubljena u logoru Stara Gradiška.⁶⁰⁴

Dijana (Banjaluka 4.3.1886 - ?)

- kćerka trgovca Abrahama Levija.

Od 1899. do 1903. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Albertovoj i Milićevoj ulici.⁶⁰⁵

Jakob (Banjaluka 1889 - logor Jasenovac 31.4.1942)

- sin pok. Abrahama, bosanski Jevrej.

U Banjaluci je vodio trgovinu starim stvarima (tandleraj). Sjedište radnje preseljeno je u toku 1919.⁶⁰⁶

U zapisniku komisije Gradskog narodnog odbora Banjaluka od 20. juna 1947. i u ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:258/47, stoji da je Jakov Levi, sin pok. Abrahama, iz Banjaluke,

⁶⁰¹ ARSBL, GNOBL broj 26672/1947.

⁶⁰² ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁶⁰³ ARSBL, GNOBL, broj 26313/1947.

⁶⁰⁴ ARSBL, GNOBL, broj 17972/1947.

⁶⁰⁵ ARSBL, OFVDŠBL, 1-3.

⁶⁰⁶ ARSBL, Registar obrta, broj 549/1907 i broj 229/1919.

zajedno sa braćom Isakom i Albertom, poginuo 31. aprila 1942. u logoru Jasenovac prilikom masovnog streljanja Židova i da njegovu imovinu čini kuća sa kućištem, površine 95 m², vrt od 77 m², vrt od 204 m² i dvorište od 50 m², vrijednosti 70.000 dinara.

Nasljednicima su proglašeni njegovi sinovi Isak i Albert Levi, oba iz Banjaluke i kćerka Sarina Horn rod. Levi, iz Zagreba. Nasljednici preminulog Isaka Levija, sina pok. Jakova, su brat Albert Levi i sestra Sarina Horn rod. Levi, a nasljednik preminulog Alberta Levija je njegova sestra Sarina Horn rod. Levi.⁶⁰⁷

Rješenjem Gradskog narodnog odbora Banjaluka broj 9678/47 od 8. aprila 1947, uz saglasnost Okružnog narodnog odbora u Banjaluci broj 3774/47 od 10. aprila 1947. godine, a na molbu Sarine Horn rod. Levi, utvrđeno je da je Jakov Levi, sin Avrama i majke Lee rod. Levi, iz Banjaluke, rođen 1889. godine u Banjaluci, pogubljen 31. aprila 1942. u logoru Jasenovac.⁶⁰⁸

Anula (1886 - ?)

- su pruga Jakova Levija, španska Jevrejka.

Dana 29. septembra 1909. na Govedarnici je otvorila trgovinu starim stvarima, odnosno sitničarsku radnju. Radnja je 18. septembra 1925. brisana iz registra.⁶⁰⁹

Stalno boravište imala je u Benalića ulici 3.⁶¹⁰

Majer (Banjaluka 1906 - ?)

- sin Jakova i Anule.

U molbi za izdavanje putne isprave za Njemačku, Austriju i Italiju, koju je 9. jula 1924. podnio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, naveo je da putuje radi obavljanja trgovačkih poslova i da je "stasa niska, lica dugog, kose i očiju crnih, nosa i usta naravnih".⁶¹¹

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.⁶¹²

15. Majer Levi

⁶⁰⁷ ARSBL, GNOBL, broj 26313/1947.

⁶⁰⁸ ARSBL, GNOBL, 9678/1947.

⁶⁰⁹ ARSBL, Registar obrta, broj 186/1909.

⁶¹⁰ Popis broj 2 i 3.

⁶¹¹ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-86.

⁶¹² ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

Isak (? - 31.4.1942)

- sin Jakova Levija.

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.⁶¹³

Albert (1920 - 31.4.1942)

- sin Jakova Levija.

Stalno boravište imao je u Benalića ulici 3.⁶¹⁴

Sarina (Banjaluka 1.7.1904 - ?)

- kći trgovca Jakoba, sefardska Jevrejka.

Od 1915. do 1917. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Albrechtovoj 41.⁶¹⁵

Sarina Horn rod. Levi iz Zagreba prodala je 11. jula 1947. kuću sa kućištem od 95 m², vrt od 77 m², vrt od 204 m² i dvorište od 50 m².⁶¹⁶

Lenka (Banjaluka 31.3.1907 - ?)

- kći trgovca Jakoba, sefardska Jevrejka.

Od 1918. do 1923. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Albrechtovoj 4, na Kralja Petra drumu 19 i Hissetama 19.⁶¹⁷

Kao honorarna službenica radila je u Poljoprivrednom odjeljenju Banske uprave u Banjaluci od 31. jula 1931. Prethodno je radila u Zagrebu u TT A. Romano. Ova trgovačka tvrtka je likvidirana.⁶¹⁸

Matilda udata Landor (1912 - logor Stara Gradiška 1942)

- kći Abrahama Levija i Ernestine.

Rješenjem Gradskog narodnog odbora Banjaluka broj 17973/47 od 16. maja 1947, uz saglasnost Okružnog narodnog odbora u Banjaluci broj 4970/47 od 7. juna 1947. godine, a na molbu Flore Levi, utvrđeno je da je Matilda Landor, kći Abrahama Levija i Ernestine, iz Banjaluke, rođena novembra 1912. u Travniku, mjeseca avgusta 1942. pogubljena u logoru Stara Gradiška.⁶¹⁹

⁶¹³ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

⁶¹⁴ Popis broj 2 i 3.

⁶¹⁵ ARSBL, OFVDŠBL, 14-15.

⁶¹⁶ ARSBL, GNOBL, Ugovori, H-3.

⁶¹⁷ ARSBL, OFVDŠBL, 18-21.

⁶¹⁸ ARSBL, KBUVB, III AJ 6-363.

⁶¹⁹ ARSBL, GNOBL, broj 17973/1947.

Luna (Banjaluka 15.5.1914 - ?)

- kćerka trgovca Abrahama Levija, sefardska Jevrejka.

Od 1926. do 1930. pohađala je četvorogodišnju Građansku školu trgovačkog smjera u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Bijelića ulici 34, Gundulićevoj 18 i Pelagićevoj 23.⁶²⁰

Flora (Banjaluka 29.9.1918 - ?)

- kći trgovca Abrahama Levija, sefardska Jevrejka.

Od 1929. do 1933. pohađala je četvorogodišnju Građansku školu trgovačkog smjera u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Bijelića ulici 34, Gundulićevoj 18 i Pelagićevoj 23.⁶²¹

U toku jula i avgusta 1942. bila je zatvorenik Župske redarstvene oblasti u Banjaluci. U logor je internirana 7. avgusta 1942.⁶²²

Majer (Banjaluka 15. 5.1925 - Stara Gradiška 1942)

- sin Abrahama i majke Ernestine.

Rješenjem Gradskog narodnog odbora Banjaluka djelovodni broj 17964/47 od 16. maja 1947, uz saglasnost Okružnog narodnog odbora u Banjaluci broj 4968/47 od 7. juna 1947. godine, a na molbu Flore Levi, utvrđeno je da je Majer Levi avgusta mjeseca 1942. pogubljen u logoru Stara Gradiška.⁶²³

Zadik J.

Dana 6. juna 1884. registrovao je trgovačku-tvrtku *Zadik J. Levi*. Zbog smrti vlasnika tvrtka je 7. marta 1919. brisana iz sudskog registra.⁶²⁴

Rafael, zvan Braco (Banjaluka 1884 - ?)

- sin Zadika J.

U dane 16. juna 1919. i 6. februara 1920. Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci podnio je molbe za izdavanje inozemne putovnice za Pariz, Njemačku i Austriju. U molbama je naveo da je trgovac, da putuje radi obavljanja trgovačkih poslova i da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju smeđih, usta i nosa normalnih i nosi brk smeđi".⁶²⁵

⁶²⁰ ARSBL, OFGŠBL, 19-22.

⁶²¹ ARSBL, OFGŠBL, 23-24.

⁶²² ARSBL, ŽROBL, Evidencija zatvorenika Župske redarstvene oblasti, broj 97.

⁶²³ ARSBL, GNOBL, broj 17964/1947.

⁶²⁴ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 78.

⁶²⁵ ARSBL, OOB, AJ 29-53 i 103.

16. Obučarska radnja Rafaela Z. Levija

Dana 25. juna 1919. u Ulici fra Grge Martića 6 otvorio je obučarsku radnju *Rafael Z. Levi*. Radnja je 2. decembra 1935. preseljena u Ulicu kralja Aleksandra 55.⁶²⁶

Odlukom Župske redarstvene oblasti u Banjaluci broj 13435/42 od 11. juna 1942. godine, obučarska radnja *Rafael J. Levi* brisana je iz registra radnji.⁶²⁷

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu, K broj 2427/41, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene, radnja *Braco J. Levi* prodana je 16. jula 1941. Sakibu Morankiću za 700.000 kuna, sa rokom otplate od pet godina.⁶²⁸

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu, broj 3002/41, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene, radnja *Braco J. Levi* prodana je Ejubu Huseinbegoviću za 270.000 kuna, sa rokom otplate od tri godine.⁶²⁹

⁶²⁶ ARSBL, Registar radnji, II- 1935/335.

⁶²⁷ ARSBL, OSBL, broj Fi-431/1935.

⁶²⁸ ARSBL, 330-004-027, redni broj 4.

⁶²⁹ ARSBL, 330-004-027, redni broj 9.

Flora (Bihać 27.4.1920 - ?)

- kćerka obučara Rafaela i Regine.

Pohađala je Državnu žensku realnu gimnaziju u Banjaluci. Niži tečajni ispit položila je 12-20. juna 1936. U toku školovanja stanovala je kod roditelja u Ulici fra Grge Martića 13.⁶³⁰

Anula (Banjaluka 5.11.1925 - ?)

- kćerka obučara Rafaela Levija.

Školske 1936/37. godine pohađala je Ib razred Državne niže ženske realne gimnazije u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Ulici fra Grge Martića 13.⁶³¹

Salomon (Kladanj 1891 - ?)

- sin Haima i Flore, suprug Sarine rođ. Nachmias, sa kojom je stekao kćerku Floru i sina Haima.

Frizerski zanat izučio je u Sarajevu, a zatim se u Gracu usavršavao za pozorišnog vlasuljara.

Dana 30. avgusta 1910. u Ulici princa Pavla 4 registrovao je trgovinu parfimerijskom i kozmetičkom robom, toaletnim potrepštinama, medicinskim i sanitarnim potrepštinama iz gume, kaučuka i celuloida. Radnja je 3. decembra 1942. brisana iz registra.⁶³²

Dana 4. novembra 1912. u Ulici princa Pavla 42 registrovao je brijačko-frizersku radnju. Na osnovu akta 10207/42, radnja je brisana iz registra.⁶³³

Dana 14. aprila 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju.⁶³⁴

U toku 1924. prezentovao je projekat prizemne stambene kuće koja je trebalo da se gradi u Ulici vojvode Putnika 21.

Bio je u grupi od trideset i jednog Jevrejina i osam Srba koje je po nalogu Ozrena Kvaternika, ravnatelja Ustaškog redarstva u Banjaluci, tajnik Antun Puba Rebac uputio u Gospić 24. jula 1941.⁶³⁵

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu broj 2838/41, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene, radnje su 30. juna 1941. prodate M. Juriću i F. Stepfneru za iznos od 30.000 kuna, sa rokom otplate od dvije godine.⁶³⁶

⁶³⁰ ARSBL, DNŽRGLB, 31.

⁶³¹ ARSBL, DNŽRGLB, 34.

⁶³² ARSBL, Registar radnji, IV-1938/211.

⁶³³ ARSBL, Registar radnji, IV-1938/200.

⁶³⁴ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 407/1921.

⁶³⁵ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁶³⁶ ARSBL, 330-004-027, redni broj 7.

Sa suprugom Sarinom i sinom Haimom bio je zatočen u logoru Jasenovac. Prema kazivanju preživjelih, bio je živ sve do poznatog bjekstva logoraša.⁶³⁷

Sarina rod. Nachmias (Banjaluka 1895 - ?)

- domaćica, supruga Salomona Levija, sa kojim je stekla kćerku Floru i sina Haima.

U toku 1936. adaptirala je prizemnu stambenu zgradu u Ulici vojvode Putnika 42. Projektant i preduzimač radova bio je inž. Ivan Golac, ovlašćeni građevinski inženjer iz Banjaluke.⁶³⁸

Do 28. juna 1942. imala je stalno boravište u Petra Svačića 42.⁶³⁹

Flora (Banjaluka 3.8.1921 - logor Jasenovac 1942)

- kćerka frizera i brijača Salomona Levija i Sarine rod. Nachmias.

Od 1930. do 1935. pohađala je Državnu građansku školu trgovačkog smjera u Banjaluci i stanovala u Ulici vojvode Putnika 42.⁶⁴⁰

U popisu zaostavštine koji je 24. septembra 1946. sačinila komisija Gradskog narodnog odbora u Banjaluci i u ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:402/52 od 19. decembra 1953. godine, navedeno je da je Flora Levi, kći Salomona, umrla u logoru Jasenovac 1942. i da njenu zaostavštinu čine gradilište sa dvorištem i vrtom, površine 818 m², kuća površine 97 m² i kuća u Ulici vojvode Putnika, površine 91 m², ukupne vrijednosti 100.000 dinara.

Nasljednikom imovine proglašen je Salomon Levi, sin pokojnog Haima, frizer iz Banjaluke. Pošto je on umro poslije 30. aprila 1945. godine, zaostavštinu nasljeđuju sestre Luna Albahari rod. Levi, iz Sarajeva, Mali Alifakovac 8 i Sarina Medić rod. Levi, iz Prijedora, Ulica JNA 42.⁶⁴¹

Haim (1925 - logor Jasenovac 1942)

- sin Salomona Levija i Sarine rod. Nachmias.

Imao je stalno mjesto boravišta u Ulici Petra Svačića 42.⁶⁴²

U popisu zaostavštine koji je 24. septembra 1946. sačinila komisija Gradskog narodnog odbora u Banjaluci i u ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:404/52 od 8. januara 1953. godine, navedeno je da je Haim Levi, sin Salomona, umro u logoru Jasenovac 1942. i da njegovu zaostavštinu čine kuća sa kućištem i dvorištem površine 75 m², vrt do kuće površine 120 m², gradilište sa vrtom i

⁶³⁷ Luna Albahari, *Rođena sam u Kladnju, Jevrejski pregled*.

⁶³⁸ ARSBL, GPBL, 5.8.1. L.

⁶³⁹ Popis broj 1, 2 i 3.

⁶⁴⁰ ARSBL, OFGŠBL, 23-29.

⁶⁴¹ ARSBL, GNOBL, broj 12130/1953.

⁶⁴² Popis broj 2 i 3.

dvorištem površine 818 m², kuća od 97 m² i kuća u Ulici vojvode Putnika površine 91 m², ukupne vrijednosti 100.000 dinara.

Nasljednikom imovine proglašen je Salamon Levi, sin pokojnog Haima, frizer iz Banjaluke. Pošto je on umro poslije 30. aprila 1945. godine, zaostavštinu nasljeđuju njegove sestre Luna Albahari rođ. Levi, iz Sarajeva, Mali Alifakovac 8 i Sarina Medić rođ. Levi, iz Prijedora, Ulica JNA 42.⁶⁴³

Luna (Banjaluka 19.1.1898 - ?)

- kćerka trgovca Haima, španska jevrejka.

Od 1909. do 1913. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala u Milića ulici 21.

Todoros, zvani Todor (Banjaluka 1862 - ?)

- bosanski Jevrej, oženjen Hanom rođ. Levi, sa kojom je stae kao sinove Haima, Jozefa, Izaka i Benjamina i kćerku Simhu.

Dana 22. juna 1901. na Haništu 7 otvorio je trgovinu mješovitom robom *Todoros Levi*. Radnja je 26. septembra 1932. brisana iz registra zbog smrti njenog vlasnika. Kao novi vlasnik upisan je Samuel Levi, koji je prokuru podijelio sa bratom Jakovom.⁶⁴⁴

Registrovao je i bavljenje sarafskim obrtom i prodajom luka na veliko, a kasnije je počeo da se bavi i opančarstvom. U toku 1907. na ime poreza platio je iznos od 1.000 kruna.⁶⁴⁵

Dana 10. marta 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju.

U zahtjevu za produženje putne isprave za sve evropske zemlje, koji je 10. januara 1927. podnio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, naveo je da putuje radi obavljanja trgovačkih poslova i da je "stasa visokog, lica dugog, kose prosijede, očiju smeđih, nosa i usta naravnih".⁶⁴⁶

Hana rođ. Levi (Banjaluka 1868 - ?)

- domaćica, udata za Todorisa Levija, trgovca iz Banjaluke.

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Gutića 42.⁶⁴⁷

Haim dr (Banjaluka 1898 - ?)

Pohađao je Veliku realnu gimnaziju u Banjaluci.⁶⁴⁸

Dana 6. septembra 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč. Dana 19. oktobra 1924. poglavaru

⁶⁴³ ARSBL, GNOBL, broj 12135/1953.

⁶⁴⁴ ARSBL, Registar radnji, IV-1938/292 i OSBL, broj 805.

⁶⁴⁵ ARSBL, Registar obrta, broj 547/1907.

⁶⁴⁶ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 281/1921 i VŽVOBL, AJ 8-654.

⁶⁴⁷ Popis broj 1.

⁶⁴⁸ XX i XXI Godišnji izvještaj banjalučke Realne gimnazije.

Gradskog sreza u Banjaluci podnio je molbu za izdavanje putne isprave za Njemačku i Austriju. U molbi je naveo da šutuje na studije i da je "stasa visokog, lica duguljastog, kose smeđe, očiju plavih, nosa pravilnog i usta umjerenih".⁶⁴⁹

U toku 1940. dogradio je prizemnu stambenu kuću u Ulici princa Pavla 42. Projektant i preduzimač radova bio je Josip Soravia, građevinski preduzimač iz Banjaluke.⁶⁵⁰

Radio je kao ljekar u Higijenskom zavodu u Banjaluci.

Do 12. juna 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Viktora Gutića 42.⁶⁵¹

Od 15. decembra 1947. radio je kao ljekar u Banjaluci.⁶⁵²

Dana 2. avgusta 1951. saslušan je u Upravi zdravstvene službe Gradskog narodnog odbora Banjaluka i u izjavi naveo da "živi i radi u Banjaluci, da je razveden, da ima dijete dobi od pet godina i da se svog dijela nasljedstva odriče u korist Jozefa Levija pok. Todorisa iz Zagreba".⁶⁵³

Žadik zvanu Braco (? - logor Jasenovac 1943)

- sin Todorosa Levija.

Zadik T. Levi držao je u Ulici kralja Alfonsa I trgovinu manufakturnom, tekstilnom i kratkom robom. Na osnovu odluke 62/43 od 31. decembra 1943. godine, radnja je brisana iz registra radnji.⁶⁵⁴

Bio je u grupi od trideset i jednog Jevrejina i osam Srba koje je po nalogu Ozrena Kvaternika, ravnatelja Ustaškog redarstva u Banjaluci, tajnik Antun Puba Rebac uputio u Gospić 24. jula 1941.⁶⁵⁵

Prema kazivanju Ankice Cijan-Dilber, koja je u toku 1943. internirana u jasenovački logor, Bracu Levija ubile su ustaše u Jasenovcu 1943.⁶⁵⁶

Jozef (1911 - ?)

- sin pok. Todorosa Levija.

Godine 1948. živio je u Ulici Đure Pucara 42 i bio namještenik Gradskog magazina u Banjaluci.⁶⁵⁷

Jozef Levi iz Banjaluke, sin pok. Todorosa, nastanjen u Vojnovičevoj 34 u Zagrebu, prodao je 19. aprila 1951. Kršćanskoj adventističkoj crkvi iz Zagreba⁶⁵⁸ kuću sa kućištem površine 730 m² i baštu površine 1.170 m².

⁶⁴⁹ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 891/1921 i VŽVOBL, AJ 8-148.

⁶⁵⁰ ARSBL, GPBL, 5.8.1. L.

⁶⁵¹ Popis broj 1.

⁶⁵² ARSBL, GNOBL, Matična knjiga službenika i radnika.

⁶⁵³ ARSBL, GNOBL, broj 19352/1951.

⁶⁵⁴ ARSBL, Registar radnji, IV-1938/252.

⁶⁵⁵ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁶⁵⁶ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁶⁵⁷ ARSBL, GNOBL, broj 20821/1948.

⁶⁵⁸ ARSBL, GNOBL, Ugovori, L -11.

Isak (21. 6.1912 - logor Jasenovac 5.7.1941)

- sin trgovca Todorosa.

Od 13. do 27. juna 1934. polagao je viši tečajni ispit na Realnoj gimnaziji u Banjaluci. Maturirao je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci 25-28. avgusta 1935.⁶⁵⁹

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.⁶⁶⁰

Jozef T. Levi, brat pokojnih Isaka i Simhe, u molbi podnesenoj Gradskom narodnom u Banjaluci naveo je da su Isak Levi, sin pok. Todorosa, student agronomije i Simha Levi, kći pok. Todorosa, domaćica iz Banjaluke, mjeseca jula 1941. od strane ustaša odvedeni u logor Jasenovac. Rješenjem Gradskog narodnog odbora Banjaluka, broj 48264/47 od 12. decembra 1947. godine, utvrđeno je da je Isak Levi, sin pok. Todorosa i Hane rođ. Levi, rođen 21. juna 1912. godine, pogubljen 5. jula 1941. u logoru Jasenovac.⁶⁶¹

Simha (17.11.1908 - logor Jasenovac 5.7.1941)

- kći Todorosa Levija, domaćica.

Jozef T. Levi, brat pokojnih Isaka i Simhe, u molbi podnesenoj Gradskom narodnom u Banjaluci naveo je da su Isak Levi, sin pok. Todorosa, student agronomije i Simha Levi, kći pok. Todorosa, domaćica iz Banjaluke, mjeseca jula 1941. od strane ustaša odvedeni u logor Jasenovac. Rješenjem Gradskog narodnog odbora Banjaluka broj 48264/47 od 12. decembra 1947. godine, utvrđeno je da je Simha Levi, kći pok. Todorosa i Hane rođ. Levi, rođena 17. novembra 1908. godine, pogubljena 5. jula 1941. u logoru Jasenovac.⁶⁶²

Benjamin (Banjaluka 14.3.1919 -?)

- sin trgovca Todorosa Levija.

Maturu na Realnoj gimnaziji u Banjaluci polagao je od 11. do 24. juna 1937.⁶⁶³

Zlata (Banjaluka 1919 - ?)

- domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Gutića 24.⁶⁶⁴

⁶⁵⁹ Godišnji izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci 1924/1935 i 1935/1936.

⁶⁶⁰ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

⁶⁶¹ ARSBL, GNOBL, broj 48264/1948.

⁶⁶² ARSBL, GNOBL, broj 48264/1948.

⁶⁶³ Godišnji izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci 1936/1937.

⁶⁶⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

Simka (Banjaluka 1922 - ?)

- domaćica.

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Gutića 42.⁶⁶⁵

Salomon (1926 - ?)

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Viktora Gutića 42.⁶⁶⁶

Salomon

Godine 1915. registrovao je obrtničku radnju sa sjedištem u Banjaluci.⁶⁶⁷

Imao je stalno boravište u Nikole Pašića 15.

Godine 1927. na Bulevaru kralja Aleksandra 86 registrovao je ugostiteljsku radnju (kavotočje). Radnja je prestala sa radom 7. novembra 1932.⁶⁶⁸

Matilda (1872 - ?)

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Kvaternikovoj 15.⁶⁶⁹

Erna (1900 - ?)

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Kvaternikovoj 15.⁶⁷⁰

Flora (Banjaluka 19.3.1924 - ?)

- kćerka trgovca Salomona Levija.

Od 1934. do 1937. pohađala je Rimokatoličku žensku građansku školu *Marija Pomoćnica* u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Pašićevoj 15.⁶⁷¹

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Kvaternikovoj 15.⁶⁷²

Sonja (3.6. 1925 - ?)

- kći kafedžije Salomona.

Školske 1936/37. godine pohađala je Ib razred Državne ženske realne gimnazije u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Pašićevoj 15.⁶⁷³

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Kvaternikovoj 15.⁶⁷⁴

⁶⁶⁵ Popis broj 1.

⁶⁶⁶ Popis broj 2 i 3.

⁶⁶⁷ ARSBL, Indeks registra obrta, broj S-171/1915.

⁶⁶⁸ ARSBL, Registar radnji, Ia, b, c-148.

⁶⁶⁹ Popis broj 2 i 3

⁶⁷⁰ Popis broj 2 i 3.

⁶⁷¹ ARSBL, OFDŽGŠBL, 27.

⁶⁷² Popis broj 2 i 3.

⁶⁷³ ARSBL, DRŽGBL, 34.

⁶⁷⁴ Popis broj 2 i 3.

Salomon A. (1888 - ?)

- trgovac, zavičajan u Banjaluci.

Dana 17. maja 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju.⁶⁷⁵

Zadik A.

- bosanski Jevrej.

Dana 4. novembra 1908. registrovao je trgovinu starom robom po gradu, bez stalnog sjedišta.⁶⁷⁶

Dana 17. juna 1910. otvorio je inokosnu tvrtku za obavljanje agenturnih i komisionih poslova *Zadik A. Levi*.⁶⁷⁷

Anula (Sarajevo 30.3.1900 - ?)

- kei trgovačkog agenta Zadika Levija.

Školske 1911/12. godine pohađala je prvi razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Miličevića ulici 45.⁶⁷⁸

Hana rod. Rihter (1879 - ?)

- zavičajna u Banjaluci, domaćica.

Dana 4. jula 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.⁶⁷⁹

Prema zapisniku Sreskog suda u Banjaluci broj 43 od 6. februara 1948. godine, Hana Levi rod. Rihter iz Banjaluke prodala je kuću sa kućištem i dvorištem od 255 m² i vrt od 204 m².⁶⁸⁰

Emil dr M.

- zavičajan u Đakovu.

Na Univerzitetu u Beču doktorirao je pravne nauke. Državni stručni sudski ispit položio je 22. septembra 1914. pred Vrhovnim sudom za BiH u Sarajevu.

Vrijeme od 16. februara 1915. do 31. maja 1918. proveo je u 31. lovačkom bataljonu u Osijeku.

Dekretom Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu broj 85697/III-I od 30. aprila 1913, imenovan je za privremenog prislušnika u XI činovničkom razredu na Okružnom sudu u Banjaluci, a dekretom iste vlade broj 216773/III-I od 28. septembra 1914. godine, imenovan je za sudskog pristava u IX čin. razredu.

⁶⁷⁵ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 509/1921.

⁶⁷⁶ ARSBL, Registar obrta, broj 162/1908.

⁶⁷⁷ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 1369.

⁶⁷⁸ ARSBL, OFDŠBL, 10.

⁶⁷⁹ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 624/1921.

⁶⁸⁰ ARSBL, GNOBL, Ugovori, L-27.

Iz Sreskog suda u Banjaluci premješten je u Sreski sud u Bosanskoj Dubici.⁶⁸¹

Frida (1897 - ?)

- zavičajna u Đakovu, supruga sudskog tajnika u Banjaluci.

Da 17. aprila 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju.⁶⁸²

Albert

- sin Wita.

U toku 1915. i 1916. imao je registrovanu obrtničku radnju u Banjaluci.⁶⁸³

Dana 11. januara 1918. protokolisao je trgovinu mješovitom robom *Albert Wita Levi*. Firma je 12. marta 1924. brisana iz sudskog registra.⁶⁸⁴

Ērna (Sarajevo 1.1.1907 - ?)

- kći trgovca Alberta Levija, vjere jevrejske.

Školske 1919/20. bila je upisana je I razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala u Aleksandrovoj ulici 6.⁶⁸⁵

Leon

- bosanski Jevrej.

Dana 4. novembra 1908. registrovao je trgovinu starim stvarima po gradu, bez stalnog sjedišta.⁶⁸⁶

Godine 1919. imao je registrovanu radnju sa sjedištem u Banjaluci.⁶⁸⁷

Ernista, zvana Erna

Godine 1912. je registrovala, a 20. decembra 1932. preregistrovala trgovinu starim stvarima. Radnju je otkazala 31. maja 1935.⁶⁸⁸

Godine 1930. registrovala je proizvodnju bezalkoholnih pića, soda vode i krahera, dok je prodaju proizvoda vršila samo po vašarima. Erna i njen suprug Leon su 1931. zbog nerentabilnosti odjavili vođenje obrta.⁶⁸⁹

Godine 1932. na Bulevaru kralja Aleksandra 86 otvorila je ugostiteljsku radnju (kavotočje), a 4. januara 1934. radnja je preseljena na Bulevar

⁶⁸¹ ARSBL, OSBL, Dosijei, 129.

⁶⁸² ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 428/1921.

⁶⁸³ ARSBL, Indeks registra obrta, broj 52/1915 i 72/1916.

⁶⁸⁴ ARSBL, OSBL, broj Fi-114/1917.

⁶⁸⁵ ARSBL, OFVDŠBL, 18.

⁶⁸⁶ ARSBL, Registar obrta, broj 162/1908.

⁶⁸⁷ ARSBL, Indeks registra obrta, broj 259/1919.

⁶⁸⁸ ARSBL, Indeks registar obrta, broj 89/1912 i OSBL, AJ 45-Fi-9/1933.

⁶⁸⁹ ARSBL, OSBL, AJ 27-Fi-302/1931 .

kralja Aleksandra 82. U toku 1937. radnja je privremeno obustavila rad.
Dana 8. oktobra 1938. radnja je brisana iz registra radnji.⁶⁹⁰

Aron (Sarajevo 1902 - ?)

- urar.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za Beč, koju je 10. januara 1920. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da putuje radi usavršavanja urarskog posla i da je "stasa srednjeg, lica okruglog, kose crne, očiju smeđih, usta i nosa naravnih".⁶⁹¹

Juso (Bihać 1876 - ?)

- trgovac.

Do 12. juna 1942. imao je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 4.⁶⁹²

Gracija (Bihać 1890 - ?)

- domaćica.

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 4.⁶⁹³

Jakov (Bihać 1914 - ?)

- radnik.

Do 12. juna 1942. imao je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 4.⁶⁹⁴

Jakob (1900 - ?)

- zavičajan u Banjaluci.

Od 1911. pohađao je Veliku realnu gimnaziju u Banjaluci.⁶⁹⁵

Okružnoj oblasti Banjaluka kao student je podnio zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju.⁶⁹⁶

Albert (Banjaluka 1920 - ?)

- student medicine.

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici biskupa Benalića 3.⁶⁹⁷

Juda (1898 - ?)

- zavičajan u Banjaluci.

Od 1909. bio je učenik Velike realne gimnazije u Banjaluci.⁶⁹⁸

⁶⁹⁰ ARSBL, Registar radnji, Ia, b, c – 230.

⁶⁹¹ ARSBL, OOBL, AJ 28-33.

⁶⁹² Popis broj 1, 2 i 3.

⁶⁹³ Popis broj 1,2 i 3.

⁶⁹⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

⁶⁹⁵ XVIII-XXI Godišnji izvještaj Velike realke u Banjaluci.

⁶⁹⁶ ARSBL, JPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 424/1921.

⁶⁹⁷ Popis broj 1, 2 i 3.

⁶⁹⁸ XIV-XXI Godišnji izvještaj Velike realke u Banjaluci.

Dana 30. avgusta 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč i Prag.⁶⁹⁹

Julijana

Bila je zatvorenica Župske redarstvene oblasti u Banjaluci. Uhapšena je u toku ili neposredno poslije kozarske ofanzive. U okružnom zatvoru Crna kuća bila je pritvorena od 26. do 29. jula 1942.⁷⁰⁰

Sabataj

U toku jula i avgusta 1942. bio je zatvorenik Župske redarstvene oblasti u Banjaluci. U zatvor je sproveden početkom jula mjeseca.⁷⁰¹

Vjekoslav (Sarajevo 1906 - ?)

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici kralja Krešimira 7.⁷⁰²

Bio je zatvorenik Župske redarstvene oblasti u Banjaluci. Uhapšen je u toku ili poslije kozarske ofanzive, a od 26. do 29. jula 1942. bio je pritvoren u okružnom zatvoru Crna kuća.⁷⁰³

Isidor dr

Dr Isidor Levi, ljekar iz Beograda, prodao je 19. jula 1954. oranicu od 1060 m², kuću sa kućištem i dvorištem od 1090 m² i dvorište od 40 m² u Banjaluci.⁷⁰⁴

Ladin (Banjaluka 1902 - ?)

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za putovanje u Beč, koju je 18. oktobra 1920. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da putuje radi pohađanja plesnog kursa, da je plesni naučnik sa stalnim boravištem u Banjaluci, vjere izraelske, stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju smeđih, usta i nosa običnih.⁷⁰⁵

Zadik

- sin Salomona, bosanski Jevrej.

Godine 1844. otvorio je trgovinu manufakturnom robom *Levi Zadik Salomon*.⁷⁰⁶

Godine 1907. registrovao je vođenje sitničarskog obrta.⁷⁰⁷

⁶⁹⁹ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 840/1921.

⁷⁰⁰ ARSBL, ŽROBL, Evidencija zatvorenika Župske redarstvene oblasti Banjaluka.

⁷⁰¹ ARSBL, ŽROBL, Evidencija zatvorenika Župske redarstvene oblasti Banjaluka.

⁷⁰² Popis broj 2 i 3.

⁷⁰³ ARSBL, ŽROBL, Evidencija zatvorenika Župske redarstvene oblasti Banjaluka.

⁷⁰⁴ ARSBL, GNOBL, Ugovori, P-10.

⁷⁰⁵ ARSBL, OOBL, AJ 28-58.

⁷⁰⁶ *Bosnischer Bote*, 1908.

⁷⁰⁷ ARSBL, Registar obrta, broj 990/1907.

Radnje je zbog smrti vlasnika prestala da postoji i 9. juna 1911. brisana je iz sudskog registra.⁷⁰⁸

Majer

- bosanski Jevrej.

Godine 1907. registrovao je vođenje sitničarskog obrta, ali ga je ubrzo napustio.⁷⁰⁹

Majer

Dana 27. marta 1933. u Ulici kralja Alfonsa 20 otvorio je radnju *Krojač muških odijela Levi Majer*.⁷¹⁰ Dana 22. juna 1934. radnja je preseljena u Ulicu princa Pavla 6.

Na osnovu odluke Gradskog poglavarstva broj 18769/42 od 1. septembra 1942. godine, radnja je brisana iz trgovačkog registra.⁷¹¹

Bio je predsjednik Radničke krojačke zadruge u Banjaluci i član radničke delegacije koja je 27. januara 1933. posjetila bana Svetislava Tisu Milosavljevića.⁷¹²

Majer (Banjaluka 1921 - ?)

- radnik.

Do 12. juna 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Čondrića 23.⁷¹³

Marijana rođ. Markovac

- čehoslovačka državljanka iz Zagreba.

Na osnovu odobrenja Vrbaske banovine broj I- 825/38 od 31. januara 1938. godine, u Ulici princa Pavla 29 otvorila je radnju *Forest* za agenturne i komisione poslove građevinskim i ogrevnim materijalom, bez uvoza i izvoza.⁷¹⁴

Sara

U popisu zaostavštine koji je 8. avgusta 1946. sačinila komisija Gradskog narodnog odbora u Banjaluci, navedeno je da je Sara Levi, kći pokojnog Rafe, umrla u Gradišci 1942. i da njenu zaostavštinu čine kuća i kućište sa dvorištem i vrtom površine 188 m², vrijednosti 70.000 dinara i livada od 586 m², vrijednosti 2.500 dinara.⁷¹⁵

⁷⁰⁸ ARSBL, Registar inokosnih firmi, broj Fi-19/1911.

⁷⁰⁹ ARSBL, Registar radnji, broj 548/1907.

⁷¹⁰ ARSBL, OSBL, AJ 37-53/1933.

⁷¹¹ ARSBL, Registar trgovačkih radnji, IV-1938/333.

⁷¹² *Vrbaske novine*, broj 73/1933.

⁷¹³ Popis broj 1.

⁷¹⁴ ARSBL, OSBL, broj Fi-58/1938 i Registar radnji, IV-1938/282.

⁷¹⁵ ARSBL, GNOBL, broj 21041/1946.

Berata (Banjaluka 28.9.1903 - ?)

- tutor joj je bila tetka Gracija Levi, sefardska Jevrejka.

Od 1915. do 1920. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala u Albrechtovoj 43.⁷¹⁶

Leon (Banjaluka 1893 - ?)

- sin Isidora Levija, trgovac.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za Beč i Prag radi nabavke robe za radnju, koju je 6. februara 1920. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da je "stasa povišokog, lica okruglog, kose smeđe, očiju plavih, usta i nosa pravilnih, nosi brkove plave i malene".⁷¹⁷ Godine 1923. Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci podnio je zahtjev za iseljenje u Ameriku.⁷¹⁸

Laura

- bosanska Jevrejka.

Dana 6. septembra 1897. protokolisala je trgovinu manufakturnom robom *Laura Levi*. U toku 1907. na ime poreza platila je iznos od 300 kruna.

Tvrtka je iz sudskog registra brisana 25. avgusta 1914. jer ju je vlasnica napustila.⁷¹⁹

Elizar (Sarajevo 1904 - ?)

Kao stipendista jevrejskog društva *La Benovolenca* studirao je filozofiju na univerzitetu u Zagrebu.

Dana 10. oktobra 1930. postavljen je za suplenta Realne gimnazije u Banjaluci, gdje je predavao srpsko-hrvatski jezik i radio u đачkoj biblioteci.

Poslije otpuštanja iz službe iz Banjaluke odlazi u Sarajevo, gdje radi kao bibliotekar u jevrejskom društvu *La Benevolentia* i u privatnim večernjim školama.

U svojstvu suplenta radio je na gimnaziji u Trebinju, a uoči rata premješten je na gimnaziju u Sarajevu.

Književne radove objavljivao je u *Književnoj krajini*, *Godišnjaku* i *Pregledu*.

Među prvima je pokušao da se 1941. prebaci na Romaniju. Uhapšen je nakon jednog neuspjelog pokušaja i interniran u jasenovački logor, gdje je i ubijen.⁷²⁰

⁷¹⁶ ARSBL, OFVDŠBL, 14-18.

⁷¹⁷ ARSBL, OOBL, AJ 29-99.

⁷¹⁸ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-16.

⁷¹⁹ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 951 i Registar obrta, broj 537/1907.

⁷²⁰ *Otrgnuti od zaborava*, Sarajevo 1983. i 36. izvještaj Državne realne gimnazije u Banjaluci 1930/1931.

Jakica (Banjaluka 1925-1942)

- sin Sofije Levi.

Ubijen je na Rebrovačkom mostu u Banjaluci 1942.⁷²¹

Abram

- sin Sofije Levi, brijač. Često je bio bez posla.

Pripadao je omladinskoj grupi *Čorava partija*. Bio je član RKD *Pelagić* i URSS-a. Prije Drugog svjetskog rata radio je u Beogradu. U partizane je otišao 1942. Demobilisan je kao oficir JA.

U ustaškom logoru ubijeni su mu majka Sofija i braća Dudo i Miko Levi.⁷²²

Sadik

Bio je član Gradskog vijeća u Banjaluci 1920-22.⁷²³

Dudo Avram (Banjaluka 1878 - ?)

- trgovac, oženjen.

Izidor (Banjaluka 1891 - ?)

- trgovac, oženjen.

Katica (Daruvar 1887 - ?)

- kućanica, udata.

⁷²¹ SUBNOR Banjaluka, *Žrtve fašističkog terora*, evidencijski broj 105.

⁷²² Mujo Kušmić, *Sjećanje na moju generaciju*, Glas Banjaluka 1975.

⁷²³ ARSBL, ZP - Predsjednici Gradske opštine i gradski vijećnici 1877-1936 i *Vrbaske novine*, broj 1190/1937.

LICHTENSTEIN

Efraim Franz (Budimpešta 13.12.1869 - 1932)

- oženjen Rahelom Lichtenstein sa kojom je imao sina Izahara - Izidora.

Dana 16. marta 1908. registrovao je kafanu s aščinicom i plaćao porez od 200 kruna, a 30. juna 1909. registrovao je prodaju voća.⁷²⁴

U molbi za zavičajnost (državljanstvo) koju je podnio početkom 1923. godine, naveo je da se "u Banjaluku doselio, oženio, te da mu je sin rođen u Banjaluci u kojoj inače živi preko 30 godina i koju nije nikada napuštao".

Na sjednici Gradskog vijeća u Banjaluci, održanoj 16. jula 1923. godine, jednoglasno je donijeta odluka o odobrenju zavičajnosti molitelju Franzu Lichtensteinu.⁷²⁵

Dana 5. aprila 1930. prirođenjem je stekao državljanstvo.⁷²⁶

U novinskom članku objavljeno je da je 13. decembra 1932. na misteriozan način nestao Franc Lihtenštajn, kafedžija *Narodne kafane* na Bulevaru kralja Aleksandra. Otac dvoje djece, ostavio je pismo svojoj bolesnoj ženi u kome navodi "da samovoljno odlazi u smrt jer dalje ne može živjeti". U kasi koju je otvorila policija nađena je mala suma novca. Po priči bližih prijatelja, Franc Lihtenštajn je prema svojim prilikama bio "malo više prezadužen". Zbog manjeg duga naplata je provedena iz njegove cjelokupne pokretne imovine. Starog Lihtenštajna, koji je bio cijeli svoj život čestit i ispravan građanin, ova situacija je neobično potresla i od tog vremena je govorio da će samoubistvom završiti život. Vjerovatno je svoju namjeru izvršio, po jednoj pretpostavci bacivši se u Vrbas. Osim porodici, pismo je Lihtenštajn uputio i policiji. I pored energične istrage koju je provela policija, Franc Lihtenštajn nije pronađen ni živ ni mrtav.⁷²⁷

Rahela (1876 - ?)

- supruga gostioničara Efraima Franza Lichtensteina, zavičajna u Banjaluci.⁷²⁸

Izahar Izidor (Banjaluka 2.12.1893 - ?)

- sin Efraima Lichtensteina, krojač, ratni invalid, oženjen Bulicom rod. Baruch iz Bihaća, sa kojom je stekao sina.

U molbi za zavičajnost (državljanstvo) koju je podnio 1923, naveo je da "živi 40 godina u Banjaluci i da se u Banjaluci oženio, da je rođen u Banjaluci, gdje je izučio krojački zanat".

⁷²⁴ ARSBL, Obrtni registar, broj 27/1908 i broj 86/1909.

⁷²⁵ ARSBL, GPBL, broj 3886/1923.

⁷²⁶ *Službene novine*, 157/1932.

⁷²⁷ *Vrbaske novine*, broj 61/1932.

⁷²⁸ *Službene novine*, broj 157/1932.

Na sjednici Gradskog vijeća u Banjaluci, održanoj 16. jula 1923, jednoglasno je donijeta odluka o odobrenju zavičajnosti molitelju Izaharu Lichtensteinu.⁷²⁹

Na osnovu ovlašćenja za rad broj 20106/1934 od 17. jula 1934, protokolirao je *Krojačku radnju muških i ženskih odijela* sa na Trgu cara Dušana 3. Radnja je 14. februara 1940. preseljena na Hanište 6. Dana 1. jula 1940. odobreno mu je da u radnji može da drži učenike na izučavanju zanata. Radnja je privremeno objavljena 10. jula 1941.⁷³⁰

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Kvaternikovoj ulici 15.⁷³¹

Odlukom gradonačelnika inž. H. Džinića broj 18768/42 od 1. septembra 1942, a prema izvještaju Obrtnog zbora u Banjaluci broj 444/42 od 25. avgusta 1942, utvrđeno je da Preduzeće krojačkog muškog i ženskog odijela ne obavlja djelatnost više od jedne godine, a ovlašćenje za rad prestalo je da važi. Izahar Lihtenštajn je dužan da u roku od 15 dana Poglavarstvu vrati ovlašćenje za rad.⁷³²

Bukica rod. Baruch (Bihać 1892 - ?)

- domaćica, supruga Izahara Izidora Lichtensteina.

Godine 1930. registrovala je krojačku radnju *Bukica Lihtenštajn*, sa sjedištem u Vuka Karadžića 2. Odlukom Uprave policije u Banjaluci broj 14330/36 od 15. juna 1936. godine, radnja je brisana iz registra.⁷³³

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Kvaternikovoj ulici 15.⁷³⁴

Jozef (1920/1921 - ?)

- sin Izahara Izidora, krojača iz Banjaluke.

Školske 1931/32. godine pohađao je I razred Državne građanske škole trgovačkog smjera u Banjaluci i stanovao kod roditelja na Trgu cara Dušana 1.⁷³⁵

Evidentiran je na spisku Židova određenih za transport u koncentracioni logor, koji je 19. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.⁷³⁶

Rozina udata Atijas (Banjaluka 18.8.1894 - ?)

- kći postolara Franje, španska Jevrejka, supruga Alberta Atijasa.

Školske 1906/07 godine pohađala je I razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Albrechtovoj ulici.⁷³⁷

⁷²⁹ ARSBL, GPBL, broj 380619/23.

⁷³⁰ ARSBL, Trgovački registar, II-1932/32 i Trgovački registar, IV-1938/158.

⁷³¹ Popis broj 1, 2 i 3.

⁷³² ARSBL, OSBL, broj Fi-84/1927.

⁷³³ ARSBL, Registar radnji, II-1932/252.

⁷³⁴ Popis broj 1.

⁷³⁵ ARSBL, OFGŠBL, 36-12.

⁷³⁶ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

⁷³⁷ ARSBL, OFVDŠBL, 6-36

MAESTRO

Juda (Bihać 1876 - ?)

- trgovac.

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Viktora Gutića 73.⁷³⁸

Blanka rod. Levi (Banjaluka 1878 - ?)

- domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Viktora Gutića 73.⁷³⁹

Lenka (Bihać 1907 - ?)

- kći trgovca Jude Maestra.

Kao student agronomije u Zagrebu je u policijskim evidencijama zavedena kao filo-komunista.⁷⁴⁰

Miko (Bihać 1928 - ?)

- đak.

Godine 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Viktora Gutića 73.⁷⁴¹

Hana rod. Levi (Banjaluka 1897 - ?)

- domaćica.

Godine 1942. imala je stalno boravište u Sokolovića ulici 55.⁷⁴²

Sarina rod. Levi (Banjaluka 7.2.1916 - logor Stara Gradiška 1942)

- kći trgovca Abrahama Levija i Ernestine, sefardska Jevrejka.

Od 1926. do 1931. pohađala je četvorogodišnju Građansku školu trgovačkog smjera u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Bijelića ulici 34, Gundulićevoj 18 i Pelagićevoj 23.⁷⁴³

Rješenjem Gradskog narodnog odbora Banjaluka broj 17965/47 od 16. maja 1947, uz saglasnost Okružnog narodnog odbora u Banjaluci broj 4971/47 od 7. juna 1947. godine, a na molbu Flore Levi, utvrđeno je da je Sarina Maestro rod. Levi, kći pok. Abrahama i majke Ernestine Levi iz Travnika, rođena mjeseca februara 1916. u Banjaluci, pogubljena avgusta 1942. u logoru Stara Gradiška.⁷⁴⁴

⁷³⁸ Popis broj 1, 2 i 3.

⁷³⁹ Popis broj 1, 2 i 3.

⁷⁴⁰ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁷⁴¹ Popis broj 1, 2 i 3.

⁷⁴² Popis broj 1, 2 i 3.

⁷⁴³ ARSBL, OFGŠBL, 19-23.

⁷⁴⁴ ARSBL, GNOBL, broj 17965/1947.

MANDOLFO

Ida (Mostar 3.6.1900 - ?)

- kći Rafaela, upravitelja Pomoćnog ureda u Banjaluci, jevrejske vjere. Školske 1914/15. godine pohađala je četvrti razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala u Gospodskoj ulici. Iz škole je ispisana 26. maja 1915.⁷⁴⁵

⁷⁴⁵ ARSBL, OFVDŠBL, 13-21.

METSCH

Ignatz

Dana 4. juna 1886. protokolisao je trgovačku tvrtku *I. Metsch*. Tvrtka je brisana iz sudskog registra 27. marta 1925. poslije smrti vlasnika.⁷⁴⁶

Aranka (Banjaluka 28.5.1890 - ?)

- kći trgovca Ignatza Metscha, vjere jevrejske.

Školske 1902/03. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala u Salvator ulici.⁷⁴⁷

Hersch dr (1869 - ?)

- sudski nadsavjetnik, nadležan u Bosanskoj Kostajnici.

Dana 15. marta 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je molbu za izdavanje inozemne putovnice radi putovanja u Austriju.⁷⁴⁸

Erna (1903 - ?)

- kći Herscha Metscha, nadležna u Bosanskoj Kostajnici, privatnica.

Dana 15. marta 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je molbu za izdavanje inozemne putovnice radi putovanja u Austriju.⁷⁴⁹

Helena (Prozor 25.9.1907 - ?)

- kći Herscha Metscha, aškenazi Jevrejka.

Od 1918. do 1922. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i živjela kod oca u Ulici nova varoš 2.⁷⁵⁰

⁷⁴⁶ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 323.

⁷⁴⁷ ARSBL, OFVDŠBL, 2-17.

⁷⁴⁸ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 309/1921.

⁷⁴⁹ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 310/1921.

⁷⁵⁰ ARSBL, OFVDŠBL, 20-21/25.

MEVORAH

Jakob

Dana 30. maja 1884. registrovao je trgovačku tvrtku *Jakob Mevorah* sa sjedištem u Banjaluci, a 26. jula 1890. i podružnicu u Prijedoru. Dana 27. decembra 1896. sjedište tvrtke preneseno je iz Banjaluke u Prijedor. Godine 1912. je otvoren, a 1913. završen stečajni postupak nad tvrtkom i ona je 1914. brisana iz sudskog registra.

Dana 20. februara 1920. otvorio je trgovačko društvo *Jakob Mevorah i sin*. Pored njega, članovi Društva bili su i njegovi sinovi Izrael, Šandor, Salomon i Jozef.⁷⁵¹

Dana 28. avgusta 1928. velikom županu u Banjaluci podnio je molbu za izdavanje inozemne putovnice radi putovanja u Italiju, Austriju i Čehoslovačku.⁷⁵²

U molbi je naveo da je "trgovac iz Prijedora, vjere izraelske, stasa visokog, lica oblog, kose prosjede, očiju smeđih, nosa pravilnog i usta naravnih, nosi podrezani prosjedi brk".⁷⁵³

Salomon

- trgovac, u Gajevoj 4 u Prijedoru držao je trgovačku radnju.

Evidentiran je na spisku zatvorenika Župske redarstvene oblasti u Banjaluci za juli-avgust 1942. U zatvor je sproveden 9. jula 1942. kao njemački zatvorenik.⁷⁵⁴

Irma

- supruga Salomona, trgovca iz Prijedora.

Dana 17. jula 1928. velikom županu u Banjaluci podnijela je molbu za produženje inozemne putovnice radi liječenja i oporavka.⁷⁵⁵

Evidentirana je na spisku zatvorenika Župske redarstvene oblasti u Banjaluci za juli-avgust 1942. U zatvor je sprovedena 9. jula 1942. kao njemački zatvorenik.⁷⁵⁶

⁷⁵¹ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 77 i Registar društava, broj 516.

⁷⁵² ARSBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 309/1921.

⁷⁵³ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-1023.

⁷⁵⁴ ARSBL, ŽROBL, Evidencije zatvorenika.

⁷⁵⁵ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-987.

⁷⁵⁶ ARSBL, ŽROBL, Evidencije zatvorenika.

MONTIJAS

Hajm (Banjaluka 1875 - ?)

U molbi za izdavanje dozvole za obavljanje kućarenja galanterijskom i manufakturnom robom bez konja i kola po banjalučkom okružju, sa uložnim kapitalom od 1.000 kruna, koju je 5. aprila 1919. podnio Okružnoj oblasti Banjaluka, naveo je da je "vjere izraelske, stasa srednjeg, lica oblog, očiju smeđih, nosa malog, usta običnih i kose kestenjaste". Uz molbu je priložio ljekarsko uvjerenje izdato od kotarskog nadliječnika dr Cvijića. Molitelj je od nadležnih vlasti dobio kućaricu broj 16/5493 od 30. juna 1911. godine, ali je 1915. nije produžio.⁷⁵⁷

Na osnovu ovlašćenja broj 6712/32 od 11. juna 1932. registrovao je limarsku radnju u Kraljice Marije 7. Na osnovu odluke Župske redarstvene oblasti u Banjaluci broj 18760742 od 1. septembra 1942. radnja je brisana iz registra.⁷⁵⁸

Dana 19. februara 1938. firma Građevinski i galanterijski limar *Hajm Montijas i sin* iz Banjaluke dala je ponudu za hitnu popravku limarskih dijelova na banskim zgradama.⁷⁵⁹

Na dan 28. jula 1942. bio je vlasnik kuće vrijedne 30.000 kuna i imao stalno boravište u Halilovcu 5.⁷⁶⁰

Sumbula rođ. Atijas (Banjaluka 1880 - logor Jasenovac 1942) - domaćica.

Godine 1942. imala je stalno boravište u Halilovcu 5.⁷⁶¹

Na popisu imetka koji je izradila komisija Gradskog narodnog odbora u Banjaluci, Sumbula rođ. Atijas Montijas umrla je u logoru Jasenovac 1942. Od pokretnog imetka nije ostalo ništa, a od nepokretnog njiva Bara pod Muftijinim kulama od 540 m², vrijednosti 6.000 dinara.⁷⁶²

Leon, zvani Dudo

- sin Hajma.

Godine 1926. protokolisao je radnju za prodaju cipela u Kojdića ulici 49. Radnja je kasnije preseljena u Ulicu despota Stevana 49. Radnja je brisana iz registra 1. septembra 1942.⁷⁶³

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo

⁷⁵⁷ ARSBL, OOBL, AJ 12-2.

⁷⁵⁸ ARSBL, Registar radnji, II-1932/17 i IV-1938/80.

⁷⁵⁹ ARSBL, KBUVBBL, V-AJ 42-3113.

⁷⁶⁰ Popis broj 1, 2 i 3.

⁷⁶¹ Popis broj 1, 2 i 3.

⁷⁶² ARSBL, GNOBL, broj 35082/1946.

⁷⁶³ ARSBL, Registar radnji, II 1932/210 i IV 1938/316.

Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.⁷⁶⁴

Ester (Banjaluka 6.7.1928 - ?)

- kći obučara Leona Dude Montijasa, vjere mojsijevske.

Školske 1940/41. pohađala je I-a razred Državne ženske građanske škole u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Ulici despota Stevana 49. Odlukom Ministarstva prosvete broj IV-14096/40, otpuštena je i ispisana iz škole i izdata joj je svjedodžba broj 355.⁷⁶⁵

Samuel (Banjaluka 1907 - ?)

- sin Hajma Montijasa i suprug Rose rod. Atijas.

Dana 26. juna 1933. registrovao je trgovinu mješovitom robom i mjenjačnicu u Davidovića ulici 19. U toku 1940. radnja je premještena u Kotorvarošku 67. Na osnovu odluke Župske redarstvene oblasti u Banjaluci broj 91/43 od 2. januara 1943. radnja je brisana iz registra.⁷⁶⁶

Godine 1940. Gradskom poglavarstvu u Banjaluci podnio je molbu za izdavanje građevinske dozvole za gradnju stambeno-poslovne kuće na sprat (12,72 x 8,90 m) na uglu ulica Davidovića i Kotorvaroške (lijevo od parcele bili su nasljednici Mustafe Džonlića, a iznad Adolf Hrnjicki). Gradnja je odobrena.⁷⁶⁷ Kuću je projektovao arhitekta inž. Ibrahim Salihagić, a preduzimač radova bio je Andrej Ambrozić, zidarski majstor iz Banjaluke.⁷⁶⁸

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu, broj 2270/41, bez izvlaštenja vlasnika i revizione procjene, radnja Samuela Nahmijasa prodana je 30. novembra 1941. Junuzu Šabanoviću za iznos od 9.460,50 kuna.⁷⁶⁹

Godine 1941. sproveden je u ustaški logor kod Gospića i tamo ubijen.⁷⁷⁰

Isak - Isidor (Banjaluka 20. septembra 1914 - ?)

- sin limara Hajma Montijasa, sefardski Jevrej.

Pohađao je Državnu građansku školu trgovačkog smjera u Banjaluci. Pošto je ponavljao četvrti razred, otac ga je 14. februara 1930. ispisao iz škole. U toku školovanja stanovao je kod roditelja u Beglerovića ulici 12 i ulici Poenkarevoj 14.

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo

⁷⁶⁴ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

⁷⁶⁵ ARSBL, OFDŽGŠBL, broj 30-21.

⁷⁶⁶ ARSBL, Registar radnji, IV 1938/19 i 326.

⁷⁶⁷ ARSBL, GPBL, 5.8.1-M.

⁷⁶⁸ ARSBL, GPBL, 5.8.1-M.

⁷⁶⁹ ARSBL, 330-004-027, redni broj 20.

⁷⁷⁰ ARSBL, lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.⁷⁷¹

Rafael

- sin Hajma Montijasa.

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.⁷⁷²

Avram dr (Banjaluka 10.3.1898 - ?)

Školske 1916/17. godine, kao učenik Realne gimnazije u Banjaluci, dobio je stipendiju *La Benevolentie* u iznosu od 12 kruna, ali samo za jedan mjesec. Stipendiju su dobili i Salomon Papo i Samuel Romano.⁷⁷³

Dana 28. avgusta 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice Beč i Prag.⁷⁷⁴

Odlukom broj 72127-0-1942 od 22. septembra 1942, ministar zdravstva NDH dr Ivan Petrić imenovao je dr Avrama Montijasa, liječnika iz Banjaluke, za ugovornog službenika koji će vršiti službu u Zavodu za suzbijanje endemijskog sifilisa u Banjaluci, uz mjesečnu nagradu od 5.600 kuna. Ugovor o službi sačinjen je 22. septembra 1942.

Narednjem ministra unutrašnjih poslova dr A. Artukovića, R.Z. broj 42573-0-1943 od 25. septembra 1943, rješenje je stavljeno van snage pošto imenovani nije stupio na dužnost i nepoznatog je boravišta.⁷⁷⁵

Zlata rođ. Atijas (Doboj 1894 - logor Jasenovac 1941)

- domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Viktora Gutića 42.⁷⁷⁶

U popisu imetka, koji je sačinila komisija Gradskog narodnog odbora u Banjaluci, napredeno je da je Zlata Montijas rođ. Atijas umrla u logoru Jasenovac 1941. Od pokretnog imetka iza nje nije ostalo ništa, a od nepokretnog njiva Bara pod Muftijinim kulama od 540 m², vrijednosti 6.000 dinara.⁷⁷⁷

⁷⁷¹ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

⁷⁷² ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

⁷⁷³ XXII Izveštaj realne gimnazije u Banjaluci 1916/1917.

⁷⁷⁴ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 829/1921.

⁷⁷⁵ ARSBL, ZD – M.

⁷⁷⁶ Popis broj 1, 2 i 3.

⁷⁷⁷ ARSBL, GNOBL, broj 35082/1946.

Blanka (Banjaluka 1924 - ?)

- domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Viktora Gutića 42.⁷⁷⁸

Stela Levi (Banjaluka 1931 - ?)

- kćerka Zlate rod. Atijas, učenica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Viktora Gutića 42.⁷⁷⁹

Mosko (Banjaluka 11.3.1919 - 3.1.1952)

- sin Salomona i Zlate rod. Atijas. Dana 25. aprila 1949. pred Mjesnim narodnim odborom Palače, srez Osijek, sklopio je brak sa Rosandom Aćimović.⁷⁸⁰

Radio je kao elektromonter u Električnom preduzeću BiH, Podružnica Banjaluka. Godine 1947. njegova prosječna mjesečna plata iznosila je 3.000 dinara.⁷⁸¹

U zapisniku o procjeni zaostavštine, koji je sačinila komisija Gradskog narodnog odbora Banjaluka, u predmetu ostavinskog postupka Sreskog suda u Banjaluci broj O:17/52, stoji da je Mosko Montijas iz Banjaluke, sin pok. Salomona, umro 3. januara 1952. u Banjaluci u Ulici JNA 18 i da je iza sebe ostavio njivu Bara pod Muftijinim kulama, površine 540 m², vrijednosti 10.000 dinara i pokretne stvari (sobni namještaj i lična odjeća), vrijednosti 18.500 dinara. Ostaviočev nasljednik je supruga Rosa rod. Aćimović iz Banjaluke.⁷⁸²

David (Banjaluka 1901 - ?)

- trgovački pomoćnik.

Dana 17. aprila 1926. poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci podnio je molbu za izdavanje putne isprave za Francusku radi zaposlenja. U molbi je naveo da mu je "stas nizak, lice duguljasto, kosa i oči smeđe, nos pravilan i usta naravna".⁷⁸³

⁷⁷⁸ Popis broj 1, 2 i 3.

⁷⁷⁹ Popis broj 1, 2 i 3.

⁷⁸⁰ ARSBL, GNOBL, broj 13353/1949.

⁷⁸¹ ARSBL, GNOBL, broj 6427/1947.

⁷⁸² ARSBL, GNOBL, broj 1939/1952.

⁷⁸³ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-632.

Jozef (Banjaluka 1889 - ?)

- sin Avrama, trgovac, zavičajan u Banjaluci.

Dana 8. avgusta 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju.⁷⁸⁴

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova, određenih za transport u koncentracioni logor, koji je dana 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.⁷⁸⁵

Mošo (Banjaluka 1909 - 1941)

- sin Haima, oženjen Lunom Atijas.

Dana 17. maja 1934. registrovao je knjigoveznicu u Ulici kralja Alfonsa 25. Radnja je brisana iz registra 11. aprila 1942.⁷⁸⁶

Ubijen je u ustaškom logoru u Gospiću 1941.⁷⁸⁷

Elza (Travnik 1906 - ?)

- domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Husedžinovića ulici 20.⁷⁸⁸

Paul (Banjaluka 1934 - ?)

- sin Elze Montijas.

Do 28. jula 1942. sa majkom je imao stalno boravište u Husedžinovića ulici 20.⁷⁸⁹

Luna (1911 - ?)

Do 28. jula 1941. imala je stalno boravište u Ulici Osmana Tankovića 5.⁷⁹⁰

Sadik

- sin monopolske radnice Lenke Montijas iz Banjaluke, koja se preudala za Savu Pucarevića. Godine 1941, kada je imao oko 18 godina, sa majkom i očuhom protjeran je u Srbiju. U jesen iste godine otišao je u partizane i poginuo u borbi za Užice.⁷⁹¹

⁷⁸⁴ ARSBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 738/1921.

⁷⁸⁵ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

⁷⁸⁶ ARSBL, Registar radnji, II-1932/21 i IV-1938/235.

⁷⁸⁷ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁷⁸⁸ Popis broj 1, 2 i 3.

⁷⁸⁹ Popis broj 1, 2 i 3.

⁷⁹⁰ ARSBL, Popis broj 2 i 3.

⁷⁹¹ ARSBL, Kazivanje Fadila Bojića iz Banjaluke.

MONTILJO

Rahela udata Levi (1875 - logor Stara Gradiška 1942)

- kći Davida Montilja.

Na osnovu molbe Jozefa Levija iz Banjaluke, uz koju je priložena sudska izjava dvaju svjedoka, rješenjem Gradskog narodnog odbora Banjaluka broj 5563/47 od 13. marta 1947, a uz saglasnost Okružnog narodnog odbora u Banjaluci broj 2602/47 od 1. aprila 1947, utvrđeno je da je Rahela Davida Levi rod. Montiljo rođena 1875. i da je umrla mjeseca jula 1942. u logoru Stara Gradiška kao žrtva masovnog pogubljenja.⁷⁹²

Haim

Školske 1914/15. godine pohađao je IV razred Velike realke u Banjaluci.⁷⁹³

Salomon (1897 - ?)

- trgovac, zavičajan u Banjaluci.

Dana 16. aprila 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.⁷⁹⁴

Moritz⁷⁹⁵, zvani Mosko (Banjaluka 15.3.1920 -)

- sin trgovca sitničara Salomona zvanog Moni, sefardski Jevrej.

Od 1932. do 1934. pohađao je Državnu građansku školu trgovačkog smjera i stanovao kod roditelja u Pašićevoj 4.

⁷⁹² ARSBL, GNOBL, broj 5563/1947

⁷⁹³ XX Izvještaj Velike realke 1914/1915

⁷⁹⁴ ARSBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 414/1921

⁷⁹⁵ U aktu 24-28/33 Objedinjenog fonda državnih građanskih škola u Banjaluci u zagradi je navedeno i prezime Montijas.

MOSKOVITZ

Lili (Prijedor 23.4.1905 - ?)

- kći trgovca Dezsöa iz Prijedora, aškenaska Jevrejka.

Od 1916. do 1920. privatno je pohađala i završila Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci.⁷⁹⁶

⁷⁹⁶ ARSBL OFVDŠBL, 15-18.

Samuel

- sin Jozefa, bosanski Jevrej, oženjen Esterom rod. Papo, sa kojom je stekao sinove Jozefa mladeg, Danijela i Rafaela i kćerku Lenku, udatu za limara Izidora Altarca.

Dana 22. juna 1901. protokoliso je trgovinu cipelama i kožnom robom *Samuel J. Nachmias* i u toku 1907. na ime poreza platio iznos od 1.000 kruna.

Trgovina je 4. februara 1910. brisana iz sudskog registra jer je vlasnik firme umro. Njegovi nasljednici firmu su registrovali kao društvo.⁷⁹⁸

Estera rod. Papo

- supruga trgovca cipelama i kožnom robom Samuela Jozefa Nachmiasa.

Dana 4. februara 1910. godine, sa sinovima Jozefom mladim, malodobnim Danijelom i Rafaelom, protokoliso je tvrtku *Samuel J. Nachmias i nasljednici*.

Dana 16. februara 1929. godine, zbog smrti Estere udove Nachmias, javni članovi su brisani iz registra, a Danijel i Rafael su istupili iz Društva.⁷⁹⁹

Rahela (Sarajevo 7.1.1899 - ?)

- kći Samuela i Ester rod. Papo, vjere jevrejske.

Od 1911. do 1915. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod majke Ester u Bijelića ulici 12.⁸⁰⁰

Danijel (1890 - ?)

- sin Samuela, zavičajan u Banjaluci, student.

Od 1902. do 1910. bio je učenik Velike realne gimnazije u Banjaluci, na kojoj je maturirao 1910.⁸⁰¹

Dana 3. maja 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je molbu za izdavanje putovnice za Beč radi studija.⁸⁰²

⁷⁹⁷ Ovo se prezime pisalo i kao Nahmijas.

⁷⁹⁸ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih tvrtki, broj 802 i Registar obrta, broj 670/1907.

⁷⁹⁹ ARSBL, OSBL, Registar društva, broj 193, Registar inokosnih tvrtki, broj 2777 i *Narodno jedinstvo*, broj 65/1930.

⁸⁰⁰ ARSBL, OFVDŠBL, 10-12

⁸⁰¹ Godišnji izvještaji Velike realne gimnazije u Banjaluci 1902-1910.

⁸⁰² ARSBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 470/1921.

Jozef mlađi zvani Juso (? - logor Jasenovac 1941)

- sin Samuela.

Dana 16. februara 1929. registrovao je trgovinu cipelama i kožarskom robom *Samuel J. Nachmias*.⁸⁰³

Na osnovu odluke broj 26780/42 od 25. novembra 1942, trgovina u Milića ulici 10 u Banjaluci brisana je iz sudskog registra.⁸⁰⁴

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.⁸⁰⁵

U popisima zaostavštine koje je 30. septembra 1946. i 14. januara 1947. sačinio Gradski narodni odbor u Banjaluci i zaključku ostavinskog spisa Sreskog suda u Banjaluci broj O:281/46 od 13. januara 1946, stoji da je "Jozef Nahmijas pok. Samuela iz Banjaluke nastradao od ustaša u logoru Jasenovcu 1941. godine i da dio imetaka koji čini kuća sa dvorištem i šupom površine 86 m², kuća sa dvorištem i kućištem površine 300 m², vrt u mahali Ciganluk površine 465 m², kuća i dvorište sa kućištem površine 375 m², vrt do kuće u mahali Ciganluk površine 400 m², kuća sa dvorištem i kućištem površine 100 m², bašta (šljivik) kod kuće površine 180 m², pašnjak površine 140 m², dvorište površine 214 m², dvorište površine 52 m², kuća sa kućištem i dvorištem površine 172 m², vrt površine 455 m², dvorište površine 328 m², oranica više kuće površine 335 m², voćnjak površine 4.900 m², vrt površine 630 m² i kuća sa kućištem i dvorištem površine 370 m². Nasljednici iza umrlog prema gore pomenutom zaključku su žena Erna rođ. Danon, udova Jozefa Nahmijasa, iz Sarajeva i sin Mirko Nahmijas pok. Jozefa Nahmijasa sada u Ljubljani major JA".⁸⁰⁶

Jozef stariji (Travnik 1867 - ?)

- sin Samuela Nachmiasa, trgovac, zavičajan u Banjaluci.

Dana 21. maja 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju i Trst.⁸⁰⁷

Dana 6. marta 1897. otvorio je trgovinu mješovitom robom sa sjedištem u Ulici kralja Aleksandra 37. Nešto kasnije djelatnost je proširio i na prodaju na malo zemaljskih proizvoda. Dana 24. maja 1934. radnja je prerasla u stovarište robe i žita.⁸⁰⁸ Dana 12. maja 1934. kao novi vlasnik

⁸⁰³ ARSBL, OSBL, Registar društva, broj 193, Registar inokosnih tvrtki, broj 2777 i *Narodno jedinstvo*, broj 65/1930.

⁸⁰⁴ ARSBL, Registar radnji, IV-1938/207

⁸⁰⁵ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

⁸⁰⁶ ARSBL, GNOBL, broj 1776/1947.

⁸⁰⁷ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 534.

⁸⁰⁸ ARSBL, Registar radnji, IV-1932-258.

upisan je Samuel Nachmias Jozefov.⁸⁰⁹ Radnja je brisana iz registra 31. decembra 1942. godine.⁸¹⁰

Prema izjavi koju je 1. septembra 1933. dao Okružnom sudu u Banjaluci, trgovinom mješovitom robom bavi se neprekidno od protokolacije radnje.

U izvještaju Uprave policije u Banjaluci od 28. novembra 1933. stoji da je u toku 1913. bila registrovana agenturna radnja *Kon*, koju je finansirao Jozef S, Nahmijas, ali je ubrzo prestala sa radom.⁸¹¹

Na osnovu ovlašćenja broj 13983/28 od 6. decembra 1928, David Sarafić i Jozef Nahmijas st. registrovali su fabriku za izradu papirnatih vrećica na Trgu cara Dušana 4. Na osnovu odluke broj 10207/42 od 11. aprila 1942, radnja je brisana iz registra.⁸¹²

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Čauševića ulici 31.⁸¹³

Samuel, zvani Puba (? - logor 1941)

- sin Jozefa Nachmiasa i Matilde rod. Suzin.

Dana 28. decembra 1928. godine sa Haimom Nachmiasom i Salomonom Kalmi Altarcem osnovao je Tvornicu češljeva, dugmadi i lula *Dori*. Haim Nachmias je 22. oktobra 1938. istupio iz zajedničke firme.⁸¹⁴

Haim Nahmias i drugovi su krajem 1928. registrovali Strojnu radionu za obradu drveta, izradu češljeva i lula *Nachmias* sa sjedištem u Ulici vojvode Putnika 26.⁸¹⁵

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.⁸¹⁶

Na molbu pokojnikovog brata, u popisu zaostavštine, koji je 7. avgusta 1947. sačinila komisija Gradskog narodnog odbora u Banjaluci i ostavinskog spisa Sreskog suda u Banjaluci, broj O:335/47 od 3. oktobra 1947. godine, i molbe Samuela Nachmiasa, brata pokojnog, stoji da je utvrđeno da su "Haima Nachmiasa pok. Jozefa iz Banjaluke ustaški krvnici odveli u logor u julu mjesecu 1941. godine i ubili; da imetak koji čini kućište (kuća porušena) sa dvorištem površine 226 m², vrijednosti 7. avgusta 1947. godine 11.300 dinara, nasljeđuju brat Samuel pok. Jozefa Nachmiasa iz Banjaluke i sestra Bukica rod. Nahmijas udata Hofman iz Banjaluke. Pošto je Bukica rod. Nachmias udata Hofman iz Banjaluke

⁸⁰⁹ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih tvrtki, broj 675 i AJ 45 – Fi-67/1933.

⁸¹⁰ ARSBL, Registar radnji, IV-1938-263.

⁸¹¹ ARSBL, OSBL, AJ 45, broj Fi 67/1933.

⁸¹² ARSBL, Registar radnji IV-1938-383.

⁸¹³ Popis broj 1, 2 i 3.

⁸¹⁴ ARSBL, Registar društva, broj F-710/1928.

⁸¹⁵ ARSBL, Registar radnji, II-1932, broj 318.

⁸¹⁶ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

ubijena 1942. godine, nasljeđuje ju sin Marcel Hofman p. Filipa iz Jerusalima".⁸¹⁷

Haim, zvani Mićo (Banjaluka 1904 - logor Jasenovac 1941)

- sin Jozefa Nachmiasa i Matilde Suzin, student, zavičajan u Banjaluci.

17. Haim Nahmias

Školske 1915/16. pohađao je I-b razred Velike realne gimnazije u Banjaluci.⁸¹⁸

Dana 1. jula 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.⁸¹⁹

Dana 7. maja 1929. poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci podnio je molbu za izdavanje putne isprave radi obavljanja trgovačkih poslova po Evropi. U molbi je naveo da je "sin Jozefa Nachmiasa, trgovca iz Banjaluke, vjere izraelske, stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju smeđih, nosa pravilnog i usta naravnih".⁸²⁰

Dana 28. decembra 1928. sa suvlasnicima Samuelom Jozefom i Salomonom Kalmi Altarcem otvorio je Tvornicu češljeva, dugmađi i lula *Dori*. Iz zajedničke firme istupio je 22. oktobra 1938.⁸²¹

Krajem 1928. registrovao je Strojnu radionu za obradu drveta, češljeva i lula *Nachmias* u Ulici vojvode Putnika 26.⁸²²

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu broj 790/41, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene, *Češljara Nachmias* prodana je 20. oktobra 1941. Antonu Poliku za iznos od 116.520 kuna sa rokom otplate od tri godine.⁸²³

Na osnovu molbe Samuela Nachmiasa, brata pokojnog Haima, u popisu zaostavštine, koji je 7. avgusta 1947. sačinila komisija Gradskog narodnog odbora u Banjaluci i ostavinskog spisa Sreskog suda u Banjaluci broj O: 335/47 od 3. oktobra 1947. godine, utvrđeno je da su "Haima Nachmiasa pok. Jozefa iz Banjaluke ustaški krvnici odveli u logor u julu mjesecu 1941. godine i ubili; da imetak koji čini kućište (kuća porušena) sa dvorištem površine 226 m² vrijednosti 7. avgusta 1947. godine 11.300 dinara nasljeđuju brat Samuel pok. Jozefa Nachmiasa iz Banjaluke i sestra Bukica rod. Nahmijas udata Hofman iz Banjaluke. Pošto je Bukica rod. Nachmias udata Hofman iz Banjaluke

⁸¹⁷ ARSBL, Ostavine, N-10.

⁸¹⁸ XXI izvještaj Velike realke u Banjaluci 1915/1916.

⁸¹⁹ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 627/1921.

⁸²⁰ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-1226.

⁸²¹ ARSBL, Registar društava, broj F-710/1928.

⁸²² ARSBL, Registar radnji II-1932 broj 318.

⁸²³ ARSBL, 330-004-027, redni broj 19.

ubijena 1942. godine nasljeđuje ju sin Marcel Hofman p. Filipa iz Jerusalima".⁸²⁴

Ubijen je u logoru Jasenovac jula 1941.⁸²⁵

Mazalta (Banjaluka 21.2.1908 - logor Jasenovac 1942)

- kći Sadika Poljokana i Estere rođ. Levi, činovnica Sreskog suda u Banjaluci, supruga trgovca Haima Nachmiasa.⁸²⁶

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Čauševića ulici 29.⁸²⁷

Na popisu zaostavštine, koji je 23. oktobra 1946. sačinio Gradski narodni odbor u Banjaluci, stoji da imovinu Mazalte Nahmijas, umrle u logoru Jasenovac 1942. godine, čine kućište i dvorište, površine 369 m².⁸²⁸

David (? - 1916)

- sin Jozefa, bosanski Jevrej, oženjen Rifkom Nachmias, sa kojom je stekao kćerke Bertu, Sarinu, Rahelu, Matildu i Lenku i sinove Jozefa, zvanog Josip i Rafaela.

Godine 1907. registrovao je vođenje limarske radnje i na ime poreza platio iznos od 500 kruna.⁸²⁹

Rifka (? - 1923)

- supruga Davida Nachmiasa, trgovkinja.

Berta (Banjaluka 18.11.1892 - ?)

- kći limara Davida, španska Jevrejka.

Od 1904. do 1907. pohađala je i završila Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Albrechtovoj 36.⁸³⁰

Sarina (Banjaluka 10.1.1895 - ?)

- kći limara Davida, španska Jevrejka.

Od 1906. do 1911. pohađala je i završila Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Albrechtovoj 36.⁸³¹

U molbi koju je 1955. uputila Gradskom narodnom odboru u Banjaluci navela je da živi u Travniku, da je stradala i da su joj ustaše i Njemci sve opljačkali i odnijeli, te da živi od socijalne pomoći, u zajednici sa bratom dr Rafaelom Nachmiasom, njegovom suprugom i njihovo dvoje djece. Pošto živi u teškom materijalnom stanju, tražila je da se njena kuća u

⁸²⁴ ARSBL, Ostavine, N-10.

⁸²⁵ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁸²⁶ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁸²⁷ Popis broj 1, 2 i 3

⁸²⁸ ARSBL, GNOBL, Ostavine, N-20.

⁸²⁹ ARSBL, Registar obrta, broj 673/1907.

⁸³⁰ ARSBL, OFVDŠBL, 4-5-6.

⁸³¹ ARSBL, OFVDŠBL, 4-5-6.

Ferhatpašinoj 10 izuzme iz stambene zajednice i da joj se i dalje šalje kirija od iznajmljivanja kuće.⁸³²

Rafael dr (Banjaluka 1897 - Travnik 12.1.1955)

- sin Davida.

Dana 28. avgusta 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.⁸³³

Poslije rata je živio do 1955. u Travniku sa suprugom, dvoje maloljetne djece i sestrom Sarinom udatom Altarac.⁸³⁴

Pohađao je Veliku realnu gimnaziju u Banjaluci od 1909. do 1915. godine. U toku pohađanja sedmog razreda mobilisan je i služio je vojsku od 7. decembra 1915. godine. Maturirao je u mjesecu januaru 1917. godine na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.⁸³⁵

Rahela (Banjaluka 12.9.1897 - ?)

- kći limara Davida, španska Jevrejka.

- Od 1909. do 1912. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Albrechtovoj 36.⁸³⁶

Jozef (Banjaluka 1899 - logor Jajinci 3.4.1942)

- sin Davida i Rifke rod. Nachmias, bosanski Jevrej, trgovac, oženjen Biankom Nachmias.

Godine 1907. registrovao je vođenje agenturnog i komisijonog obrta i na ime poreza platio iznos od 500 kruna.⁸³⁷

Dana 16. jula 1919. u Milića ulici 7 otvorio je trgovinu mješovitom robom. U toku 1932. počeo je i sa prodajom galanterijske robe, a radnju je preselio u Ulicu kraljice Marije 13.

U izvještaju Uprave policije u Banjaluci od 28. novembra 1933. stoji da je u toku 1907. imao agenturnu radnju *Jozef D. Nachmias* te da ju je preregistrovao u galanterijsku radnju u Kraljice Marije ulici.

Radnja je 3. jula 1941. brisana iz registra na osnovu odjave njenog vlasnika.⁸³⁸

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu broj 3287/41, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene, radnja *Jozef D. Nachmias* prodana je 25. jula 1941. Franji i Zvonku Stipančiću za iznos od 741.993 kuna, sa rokom otplate od tri godine.⁸³⁹

⁸³² ARSBL, GNOBL, broj 8291/1955.

⁸³³ ARSBL, UPBL, Evidencije izdatih putnih isprava, broj 830/1921.

⁸³⁴ ARSBL, GNOBL, broj 8291/1955.

⁸³⁵ XXI i XXII Izvještaj Velike realke u Banjaluci.

⁸³⁶ ARSBL, OFVDŠBL, 4-5-6.

⁸³⁷ ARSBL, Registar obrta, broj 671/1907.

⁸³⁸ ARSBL, Registar radnji II-1932/106, Registar radnji IV-1938/228 i OSBL, AJ 45, Fi-67/1933.

⁸³⁹ ARSBL, 330-004-027, redni broj 13.

18. Trgovinska radnja Jozefa D. Nachmiasa

U molbi za izdavanje putne isprave radi obavljanja trgovačkih poslova po cijeloj Evropi, koju je 30. januara 1926. podnio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, naveo je da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju smeđih, nosa i usta naravnih".⁸⁴⁰

Na osnivačkoj skupštini Saveza trgovačkih udruženja Vrbaske banovine, održanoj 10. novembra 1935. godine, izabran je zamjenika člana Predsjedništva.⁸⁴¹

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.⁸⁴²

Ubijen je u logoru Jajinci kod Beograda 3. aprila 1942.

Zaključkom Vrhovnog suda NRBiH broj GŽ:180/49 od 29. avgusta 1949. godine, odbijena je tužba radi izlučenja od konfiskacije imovine iza 1941. godine, koju su podnijeli Milica Nachmias udete Krstanović, Jozefa Elazara, poručnika iz Beograda i Side Elazar, inspektora iz Splita, nasljednika ubijenog Jozefa D. Nahmijasa.⁸⁴³

⁸⁴⁰ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-395.

⁸⁴¹ *Vrbaske novine*, broj 855/1935.

⁸⁴² ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

⁸⁴³ ARSBL, GNOBL, broj 498/1950.

Bianka (Banjaluka 4.2.1907 - logor Sajmište, Beograd, 15.2.1942)

- kći Samuela Nachmiasa i Matilde rod. Suzin i supruga trgovca Jozefa Nachmiasa, sa kojim je imala sinove Davka i Aleksandra, zvanog Aco. Ubijena je u logoru Sajmište kod Beograda 15. februara 1942. godine.⁸⁴⁴ Na osnovu molbe Milice Krstanović iz Banjaluke, rješenjem Gradskog narodnog odbora Banjaluka broj 2293/47 od 25. januara 1947, te saglasnosti Okružnog narodnog odbora u Banjaluci broj 1280/47 od 18. februara 1947, kao dan i mjesto njene smrti utvrđen je 15. februar 1942. na Sajmištu kod Beograda, gdje je bila žrtva masovnog pogubljenja.⁸⁴⁵

Davko (Banjaluka 24.7.1928 - logor Sajmište, Beograd, 15.2.1942)

- sin Jozefa Nachmiasa i Bianke rod. Nachmias.

Ubijen je 15. februara 1942. u logoru Sajmište kod Beograda.⁸⁴⁶

Na osnovu saglasnosti Okružnog narodnog odbora u Banjaluci broj 1279/47 od 18. februara 1947, kao dan i mjesto njegove smrti utvrđen je 15. februar 1942. u logoru Sajmište kod Beograda, gdje je bio žrtva masovnog pogubljenja.⁸⁴⁷

Aleksandar, zvaní Aco (Banjaluka 24.10.1934 - logor Sajmište, Beograd, 15.2.1942)

- Jozefa Nachmiasa i Bianke rod. Nachmias.

Ubijen je 15. februara 1942. u logoru Sajmište kod Beograda.⁸⁴⁸

Na osnovu saglasnosti Okružnog narodnog odbora u Banjaluci, broj 1279/47 od 18. februara 1947, kao dan i mjesto njegove smrti utvrđen je 15. februar 1942. u logoru Sajmište kod Beograda, gdje je bio žrtva masovnog pogubljenja.⁸⁴⁹

Matilda (Banjaluka 12.9.1904 - ?)

- kći limara Davida, španska Jevrejka.

Od 1915. do 1920. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Albrechtovoj 36.⁸⁵⁰

Od školske 1916/17. godine, umjesto oca kao njen tutor upisana je majka Rifka, trgovkinja iz Banjaluke.

⁸⁴⁴ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁸⁴⁵ ARSBL, GNOBL, broj 6131/1947.

⁸⁴⁶ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁸⁴⁷ ARSBL, GNOBL, broj 6148/1947.

⁸⁴⁸ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁸⁴⁹ ARSBL, GNOBL, broj 6147/1947.

⁸⁵⁰ ARSBL, OFVDŠBL, 14-15-18-20.

Lenka (Banjaluka 6.6.1907 - ?)

- kći pok. Davida i majke Rifke, španska Jevrejka.

Od 1919. do 1924. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala u Albrechtovoj 36.⁸⁵¹

Od školske 1923/24. godine, umjesto majke Rifke, kao njen staratelj i izdržavalac upisan je brat Jozef, trgovac iz Banjaluke.

Klementina (Banjaluka 2.4.1887 - ?)

- kći nadrabina Josipa, španska Jevrejka.

Od 1899. do 1904. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Albrechtovoj 32.⁸⁵²

Rahela (Banjaluka 14.8.1897 - ?)

- kći agenta Josipa, vjere jevrejske, španske.

Od 1907. do 1912. pohađala je i završila Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Miličevića i u Gospodskoj ulici 20.⁸⁵³

Sultana (Banjaluka 24.2.1899 - ?)

- kći trgovca Josipa, španska Jevrejka, supruga Kalmi Altarca, sa kojim je imala kćerku Doricu, zvanu Dori. .

Od 1910. do 1914. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja.⁸⁵⁴

Rachela (Banjaluka 1901 - ?)

- vjere izraelske, posebnica - medicinska sestra.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice radi vođenja bolesnog šogora u Beč, koju je 27. decembra 1918. podnijela Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, navela je da je "stasa niska, lica oblog, kose plave, očiju smeđih, usta i nos pravilnih i da putuje sa Reginom Alkaly i Florom Altarac".⁸⁵⁵

Samuel (Banjaluka 16.1.1901 - ?)

- sin Jozefa, student.

Dana 1. jula 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč i Trst.⁸⁵⁶

U obrascu za utvrđivanje nacionalizacije zgrada i dijelova zgrada N-2 od 25. septembra 1958, navedeno je da živi u Jerusalimu i da je sopstvenik

⁸⁵¹ ARSBL, OFVDŠBL, 14-15-18-20.

⁸⁵² ARSBL, OFDVDŠBL, 2-3.

⁸⁵³ ARSBL, OFDVDŠBL, 7-12.

⁸⁵⁴ ARSBL, OFDVDŠBL, 9-12.

⁸⁵⁵ ARSBL, OOB, AJ 30-23.

⁸⁵⁶ ARSBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 628/1921.

(suvlasnik) zgrade sa osam poslovnih prostorija u Zagrebačkoj bb, površine 436 m², zgrade na sprat sa jednim trosobnim stanom u Zagrebačkoj 20, površine 241 m², dijela zgrade u Beogradskoj 36, koji čini poslovna prostorija, magaza, površine 460 m², zgrade sa poslovnom prostorijom u Zdravka Čelara 3, površine 13 m² i dijela zgrade koji čine dva dvosobna stana i jedna poslovna prostorija u Beogradskoj 30, ukupne površine 465 m².

Pored Samuela Jozefa Nachmiasa, u Jerusalimu živi i Jozef Samuela Nachmijas.⁸⁵⁷

Mr ph Ernest Bramer iz Banjaluke bio je 1952. specijalno opunomoćen za prodaju kuće i bašte Samuela Nachmiasa iz Banjaluke, nastanjenog u Jerusalimu, ukupne površine 1058 m². Vlasnik je nekretnine prodao jer se ne namjerava vraćati u Banjaluku, a novcem od prodatih nekretnina poboljšao bi materijalni položaj svoje porodice.⁸⁵⁸

Lorka (Banjaluka 23.8.1913 - ?)

- kći trgovca Jozefa.

Dana 20. juna 1931. maturirala je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.⁸⁵⁹

Doktorirala je medicinu na Univerzitetu u Zagrebu u toku 1937. godine.⁸⁶⁰

Samuel mladi (Banjaluka 31.5.1918 - ?)

- sin trgovca Jozefa.

Bio je oslobođen usmenog dijela maturalnog ispita na Realnoj gimnaziji u Banjaluci, koji je polagao 11-24. juna 1937.⁸⁶¹

Isak dr

Školske 1903/04. maturirao je na Velikoj realnoj gimnaziji u Banjaluci. Penzionisan je 1. septembra 1946. kao veterinarski savjetnik u Gradskom narodnom odboru u Sarajevu.⁸⁶²

⁸⁵⁷ ARSBL, NOOBL, Nacionalizacija.

⁸⁵⁸ AESBL, GNOBL, Ugovori N-15.

⁸⁵⁹ XXXVI Izvještaj realnegimnazije u Banjaluci.

⁸⁶⁰ *Vrbaske novine*, broj 1252/1937

⁸⁶¹ Godišnji izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci 1936/1937.

⁸⁶² *Sarajevski list*, broj 36/1946.

NAJBAB

Hugo (1881 - logor Jasenovac 30.6.1941)

- sin pok. Bernharda, viši poreski inspektor, suprug Herte rođ. Najbah sa kojom je imao kćerku Editu.

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.⁸⁶³

U pismenoj izjavi koju je Mavro Benau, viši inspektor Saveznog ministarstva za finansije u penziji u Beogradu, dao 14. novembra 1947. godine, između ostalog stoji "da je za vrijeme okupacije Hugo Najbah odveden u logor Jasenovac".

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O: 500/47 od 20. oktobra 1947. godine, stoji "da je Hugo pok. Bernharda Najbah, viši poreski inspektor, proglašen umrlim dana 30. juna 1941. godine, da polovina nepokretne imovine iza Huga pok. Bernharda Najbaha koju čini kuća sa dvorištem u površini od 217 m², vrt do kuće u površini od 363 m² u vrijednosti 1947. godine od 40.000 dinara, nasljeđuju žena Herta Najbah domaćica iz Sarajeva i kćerka Edita Najbah magistar farmacije iz Beograda. Pošto su supruga Herta Najbah i ćerka Edita Najbah proglašene umrlim imovinu nasljeđuje brat Mavro pok. Ignjaca Benau viši, inspektor saveznog ministarstva za finansije u Beogradu u penziji, pokojne Herte Najbah".⁸⁶⁴

Herta rođ. Benau (? - logor Auschwitz 30.9.1942)

- kći Ignatza, domaćica, supruga Huga Najbaha.

U pismenoj izjavi koju je Mavro Benau, viši inspektor Saveznog ministarstva za finansije u penziji u Beogradu, dao 14. novembra 1947. godine, između ostalog stoji "da je za vrijeme okupacije Herta Najbah rođ. Benau, od oca pok. Ignjaca i supruga pokojnog Huga odvedena u logor Auschwitz 30. septembra 1942. godine" (i tog dana je proglašena umrlom).⁸⁶⁵

Edita mr ph (Bijeljina 1913 - logor Stara Gradiška 6.8.1942)

- apotekar, neudata, zavičajna u Banjaluci.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Bahtijarevića ulici 5.⁸⁶⁶

Sa Reginom Rozner uspjela je da iz logora Jablanac, gdje su bile internirane jevrejske djevojke, pobjegne u Staru Gradišku, a odatle u

⁸⁶³ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

⁸⁶⁴ ARSBL, GNOBL, broj 20446/1946 i Ostavine, N-7.

⁸⁶⁵ ARSBL, GNOBL, broj 20446/1946 i Ostavine, N-7.

⁸⁶⁶ Popis broj 1, 2 i 3.

Bosansku Gradišku, gdje su prenoćile. Narednog dana, 31. avgusta 1942. u 10 časova, sa zarom i propusnicom, Regina Rozner otputovala je u Banjaluku, a Edita Najbah je uhapšena i sprovedena u Župsko redarstvo u Banjaluci. Regina Rozner pronađena je u Banjaluci 2. septembra 1942.⁸⁶⁷

U pismenoj izjavi koju je 14. novembra 1947. dao njen ujak Mavro Benau, viši inspektor Saveznog ministarstva za finansije u penziji, sa stanom u Beogradu, stoji "da je za vrijeme okupacije Edita Huga Najbah odvedena u logor Gradiška dana 6. avgusta 1942." (i tog dana je proglašena umrlom).⁸⁶⁸

⁸⁶⁷ AVII-87-45-a-51/1.

⁸⁶⁸ ARSBL, GNOBL, broj 20446/1946 i Ostavine N-7.

NEUMANN⁸⁶⁹

Jakob

Dana 23. septembra 1893. protokolisao je trgovinu mješovitom robom *Jakob Neumann* sa sjedištem u Banjaluci. Po smrti vlasnika radnja je prestala da postoji i 10. juna 1910. brisana je iz sudskog registra.⁸⁷⁰

Mađarski Jevreji Jakob Neumann i Jonas Weis registrovali su obrtničku radnju za prodaju špecerajske robe i maloprodaju duvana i špirita *Neumann i Weis* sa sjedištem u Banjaluci. U toku 1907. na ime poreza platili su iznos od 5.300 kruna. Radnja je brisana iz obrtnog registra 2. septembra 1924.⁸⁷¹

Bertha (1882 - ?)

- kći trgovca Jakoba, vjere jevrejske.

Školske 1898/99. godine pohađala je I-b razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci.⁸⁷²

Adela (Banjaluka 1884 - ?)

- kći trgovca Jakoba, vjere jevrejske.

Školske 1898/99. godine pohađala je I-b razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci.⁸⁷³

Josip

- član Nadzornog odbora Banke za trgovinu i obrt u Banjaluci.⁸⁷⁴

Ljuba dr

Naredbom br. R:Z:180-O-I-1944 od 14. marta 1944. godine, Ministarstvo zdravstva i udružbe NDH stavilo je van snage ugovor o radu broj 21057-0-1942 od 22. septembra 1942. godine, sklopljen sa dr Ljubom Neumann u Zavodu za suzbijanje endemičnog sifilisa u Banjaluci.⁸⁷⁵

⁸⁶⁹ Ovo se prezime pisalo i kao Nojman.

⁸⁷⁰ ARSBL, OSBL, broj 613.

⁸⁷¹ ARSBL, Registar obrta, broj 661/1907.

⁸⁷² ARSBL, OFVDŠBL, 1-15.

⁸⁷³ ARSBL, OFVDŠBL, 1-14.

⁸⁷⁴ *Bosansko-hercegovački kompas* 1912/1913.

⁸⁷⁵ ARSBL, VŽSL, broj 4694/1944.

ORNSTEIN⁸⁷⁶

Eta rod. Fröhlich (Čepin, Osijek, 1870 - ?)

- domaćica, majka dr Dragutina Ornsteina.

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Ante Starčevića 51.⁸⁷⁷

Dragutin dr (Osijek 8.10.1894 - ?)

- sin Emanuela Emila Ornsteina i Etelke Ete rod. Fröhlich.

Godine 1912. završio je Veliku gimnaziju u Osijeku, a 1921. medicinski fakultet u Njemačkoj. Godine 1926. oženio se Elvirom Etom Grossmann, kćerkom Alberta i Tereze rod. König.

Od 7. avgusta 1929. do 28. aprila 1941. radio je kao ljekar u Okružnom uredu za osiguranje radnika u Osijeku. Odlukom ministra zdravlja u Vladi NDH Z broj 30187/41 od 19. avgusta 1941. godine upućen je na rad u Zavod za endemski sifilis u Banjaluci, gdje je radio kao honorarni a kasnije i kao ugovorni ljekar.

Dana 18. oktobra 1941. kršten je u rimokatoličkoj župi u Banjaluci.

Do 12. juna 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Ante Starčevića 51.⁸⁷⁸

Nestao je 19. septembra 1944. prilikom napada partizana na Banjaluku.⁸⁷⁹

Elvira rod. Grossmann (Osijek 1906 - ?)

- kći Alberta Grossmanna i Tereze rod. König i supruga dr Dragutina Ornsteina, domaćica.

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Ante Starčevića 51.⁸⁸⁰

Milica zv. Mila (Osijek 24.6.1928 - ?)

- učenica, kći dr Dragutina Ornsteina i Elvire rod. Grossmann.

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Ante Starčevića 51.⁸⁸¹

Dana 18. oktobra 1941. krštena je u rimokatoličkoj župi u Banjaluci.⁸⁸²

Vlatko

Zajedno sa Salomonom Poljokanom bio je prokurista Banke za obrt i trgovinu d.d. u Banjaluci.⁸⁸³

⁸⁷⁶ Ovo se prezime pisalo i kao Ornštajn.

⁸⁷⁷ Popis broj 1.

⁸⁷⁸ Popis broj 1.

⁸⁷⁹ ARSBL, ZD-O.

⁸⁸⁰ Popis broj 1.

⁸⁸¹ Popis broj 1.

⁸⁸² ARSBL, ZD-O.

Isak

Boravio je u Banjaluci 1863. godine.

Od 1889. do 1897. bio je vijećnik Gradske opštine u Banjaluci.⁸⁸⁵

Sofija (Banjaluka 1856 - ?)

- domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici kralja Petra Svačića 20.⁸⁸⁶

Jakov (Banjaluka 1924 - ?)

- stolar.

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici kralja Petra Svačića 20.⁸⁸⁷

Luna (Sanski Most 5.5.1905 - ?)

- kći trgovca Izaka iz Sanskog Mosta, sefardska Jevrejka.

Školske 1918/19. pohađala je Rimokatoličku višu djevojačku školu *Marije pomoćnice* u Banjaluci.⁸⁸⁸

Sumbul A. (Visoko 1887 - ?)

- poreski kontrolor u penziji, suprug Ade Estere Levi.

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik. Iz pritvora je pušten na slobodu.⁸⁸⁹

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Kulenovića 16a.⁸⁹⁰

Ada Estera rođ. Levi (Beograd 1887 - logor Jasenovac 1942)

- domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Kulenovića 16a.⁸⁹¹

⁸⁸³ *Bosansko-hercegovački kompas*, 1912/1913.

⁸⁸⁴ Hećim Isak Papo došao je iz Sarajeva u Banjaluku da liječi ljude lijekovima koje je sam pripravljaio od trava i korijenja. Bio je vješt u liječenju i uživao je veliki ugled u narodu koji ga je nazvao Papić.

⁸⁸⁵ ARSBL, ZP - Predsjednici Gradske opštine i gradski vijećnici 1877-1936.

⁸⁸⁶ Popis brč; 1, 2 i 3.

⁸⁸⁷ Popis broj 1.

⁸⁸⁸ ARSBL, OFVDŠBL, 19.

⁸⁸⁹ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

⁸⁹⁰ Popis broj 1, 2 i 3.

⁸⁹¹ Popis broj 1, 2 i 3.

U ostavinskom zaključku Sreskog suda Banjaluka broj O:2524/47 od 6. januara 1949. i u zapisniku o popisu imovine, koji je sačinila Komisija III rejona u Sarajevu, broj 14331/47, stoji da je Ada Estera Papo rod. Levi, supruga Sumbula Papa, domaćica iz Banjaluke, *odvedena od ustaša u logor Jasenovac juna mjeseca 1942. godine, gdje je i stradala*, da imovinu umrle čine kuća sa kućištem i dvorištem površine 65 m² i kuća sa kućištem i dvorištem površine 142 m² u Sarajevu, da je ukupna vrijednost imovine na dan popisa 97.000 dinara i da je zakonski nasljednik imovine usvojena kći Klarica Levi rod. Papo iz Beograda.⁸⁹²

Avram (Mostar 1925 - ?)

- sin Alberta.

Kao učenik IV razreda Realne gimnazije u Banjaluci bio je oslobođen polaganja nižeg tečajnog ispita, koji se polagao 10-17. juna 1940.⁸⁹³ Godine 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Kulenovića 16a.⁸⁹⁴

Simha rod. Levi (Banjaluka 22.6.1880 - ?)

- kći Majera Levija i majke Mazalte rod. Atijas.⁸⁹⁵

Avram (Sarajevo 20.7.1892 - ?)

Na gimnaziji u Sarajevu maturirao je 1912. godine. Studirao je francuski i njemački jezik u Beču i Parizu.

Prvo zaposlenje dobio je 1920. na Realnoj gimnaziji u Banjaluci, gdje je predavao francuski i njemački jezik.⁸⁹⁶

Odlukom ministra prosvjete Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca od 1. septembra 1924. godine, iz Banjaluke je premješten na Drugu mušku gimnaziju u Sarajevo.⁸⁹⁷

Berta (1893 - ?)

- zavičajna u Banjaluci, privatnica.

Dana 10. jula 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.⁸⁹⁸

⁸⁹² ARSBL, GNOBL, Ostavine, N-10.

⁸⁹³ Godišnji izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci 1939/40.

⁸⁹⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

⁸⁹⁵ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁸⁹⁶ *Otrgnuti od zaborav*, Sarajevo, 1983.

⁸⁹⁷ *Narodno jedinstvo*, broj 112/1924.

⁸⁹⁸ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 661/1921.

Sarina (Bihać 10.9.1898 - ?)

- keći učitelja Šemtova iz Banjaluke.

Od 1909. do 1913. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Bijelića ulici 12.⁸⁹⁹

Salamon (Visoko 18.2.1901 - ?)

- sin Šemtova Sante Papo i majke Rifke rod. Nachmias, suprug Line rod. Danon sa kojom je stekao sina Cadika Cezija.

19. Salamon Papo

Godine 1913. završio je I dječjačku narodnu osnovnu školu u Banjaluci, a Veliku realnu gimnaziju 30. juna 1919. Školske 1916/17. dobio je stipendiju *La Benevolentie* u iznosu od 12 kruna i to samo za jedan mjesec.⁹⁰⁰

Kraljevsku umjetničku akademiju u Zagrebu završio je 30. juna 1928. Kao učitelj vještina radio je od 1929. na gimnazijama u Novoj Gradišci, Bitolju i Bihaću.

Penzionisan je 23. oktobra 1941. godine. Istog mjeseca interniran je u Bosanski Petrovac.⁹⁰¹

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište Gundulićevoj 18.⁹⁰²

Lina rod. Danon (Sarajevo 1908 - ?)

- keći Cadika i Hane Danon, domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište Gundulićevoj 18.⁹⁰³

Cadik Cezi (Nova Gradiška 17.6.1935 - ?)

- sin Salamona i Line rod. Danon, učenik.

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište Gundulićevoj 18.⁹⁰⁴

Josip (Banjaluka 1893 - ?)

- civilni geometar, oženjen Angelom rod. Levi sa kojom je stekao sinove Leona i Samuela.

Od školske 1906/07. godine pohađao je i završio Gimnaziju u Banjaluci.⁹⁰⁵

⁸⁹⁹ ARSBL, OFGŠBL, 8-11/526

⁹⁰⁰ XXII izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci.

⁹⁰¹ ARSBL, ZDIL, 151.

⁹⁰² Popis broj 1, 2 i 3.

⁹⁰³ Popis broj 1, 2 i 3.

⁹⁰⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

⁹⁰⁵ Godišnji izvještaji Realne gimnazije u Banjaluci.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice, koju je 16. avgusta 1920. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da kao građevinski tehničar putuje u Palestinu radi studija, te da je "stasa malena, lica odugog, kose crne, očiju smeđih, usta i nosa običnih".⁹⁰⁶
Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici biskupa Garića 2.⁹⁰⁷
Od početka jula mjeseca 1942. bio je zatvorenik Župske redarstvene oblasti u Banjaluci, a u logor je upućen 7. avgusta 1942.⁹⁰⁸

Angela rod. Levi (Bosanska Dubica 1897 - ?)

- domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici biskupa Garića 2.⁹⁰⁹

Leon (Bosanska Gradiška 1927 - ?)

- sin Josipa i Angele Papo, učenik.

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici biskupa Garića 2.⁹¹⁰

Samuel (Bosanska Gradiška 1930 - ?)

- sin Josipa, učenik.

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici biskupa Garića 2.⁹¹¹

Samuel

U toku 1922. i 1930. godine registrovao je obrtničke radnje sa sjedištem u Banjaluci.⁹¹²

Sjedište radnje staretinarskom robom bilo je u Beogradskoj ulici 28, a 3. februara 1934. radnja je preseljena u Ulicu Tanaska Rajića. Radnja je brisana iz obrtnog registra 9. oktobra 1941.⁹¹³

Moritz

Godine 1928. registrovao je obrtničku radnju u Banjaluci.⁹¹⁴

⁹⁰⁶ ARSBL, OOBL, AJ 28-44.

⁹⁰⁷ Popis broj 1, 2 i 3.

⁹⁰⁸ ARSBL, Evidencije Župske redarstvene oblasti Banjaluka, broj 24.

⁹⁰⁹ Popis broj 1, 2 i 3.

⁹¹⁰ Popis broj 1, 2 i 3.

⁹¹¹ Popis broj 1, 2 i 3.

⁹¹² ARSBL, Indeks obrtnog registra, broj 165/1922 i 8/1930.

⁹¹³ ARSBL, Registar radnji, II-1932-313 i IV-1938-27 i OSBL, broj Fi-150/1931.

⁹¹⁴ ARSBL, Indeks registra radnji, broj 64/1928.

Jozef S.

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik. Iz pritvora je pušten na slobodu.⁹¹⁵

Palomba rod. Elijan (Bosanska Gradiška 15.4.1895 - logor Stara Gradiška 27.7.1942)

- kći Abrahama Avrama Elijana i majke Hane rod. Poljokan, supruga Jozefa Papa. Likvidirana je u logoru Stara Gradiška 27. jula 1942. godine.⁹¹⁶

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Gundulićevoj 42.⁹¹⁷

Estera (Sarajevo 1922 - ?)

- kći Jozefa, domaćica.

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Gundulićevoj 42.⁹¹⁸

Samuel (Sarajevo 1923 - ?)

- sin Jozefa, radnik.

Do 12. juna 1942. imao je stalno boravište u Gundulićevoj 42.⁹¹⁹

Erna (Sarajevo 1920 - logor Jasenovac 30.7.1942)

- kći Jozefa i Pepike Papo.

Uhapšena je u toku ili poslije kozarske ofanzive. Bila je zatvorenik Župske redarstvene oblasti u Banjaluci i pritvorenik u Crnoj kući 22-29. jula 1942.⁹²⁰

Ubijena je u logoru Jasenovac 30. jula 1942.⁹²¹

Hana (Sarajevo 1930 - logor Jasenovac 30.7.1942)

- kći Jozefa i Pepike Papo.

Ubijena je u logoru Jasenovac 30. jula 1942.⁹²²

Loti rod. Noje (Vatra Dornai, Rumunija, 1903 - ?)

- domaćica.

Godine 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Gutića 53.⁹²³

⁹¹⁵ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

⁹¹⁶ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁹¹⁷ Popis broj 1.

⁹¹⁸ Popis broj 1.

⁹¹⁹ Popis broj 1.

⁹²⁰ ARSBL, Evidencije Župske redarstvene oblasti Banjaluka, broj 58.

⁹²¹ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁹²² ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁹²³ Popis broj 1, 2 i 3.

Zlata (Sarajevo 10.2.1915 - ?)

- kći trgovca Izaka Papa.

Maturirala je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci školske 1932/33. godine.⁹²⁴

Jozef

Kao učenik IV razreda Realne gimnazije u Banjaluci bio je oslobođen polaganja nižeg tečajnog ispita, koji se polagao 10-17. juna 1940.⁹²⁵

Pepica

Bila je zatvorenik Župske redarstvene oblasti u Banjaluci. Uhapšena je u toku ili poslije kozarske ofanzive i bila pritvorena u Crnoj kući 22-29. jula 1942.⁹²⁶

Rifka

Bila je zatvorenik Župske redarstvene oblasti u Banjaluci jula-avgusta 1942. godine. U logor je upućena 7. avgusta 1942.⁹²⁷

Mira rođ. Salom, preudata Kulušić

U postupku nacionalizacije zgrada i dijelova zgrada, na obrascu N-2 od 25. septembra 1958. godine evidentirana je kao raniji sopstvenik (suvlasnik) polovine zgrade u Ulici Vese Masleše 5, koja ima prizemlje i jedan sprat, odnosno jedan jednosoban stan i jednu poslovnu prostoriju, te polovine zgrade u Ulici Rade Ličine 19, koja ima prizemlje i jedan sprat, odnosno dva jednosobna i dva dvosobna stana i polovine zgrade u Ulici Rade Ličine 17, koja ima jedan dvosoban stan.⁹²⁸

Flora udato Altarac

- kćerka Izidora Papa i Lenke Altarac rođ. Nahmijas i supruga Izidora Altarca iz Banjaluke.

Godine 1946. pokrenula je postupak proglašavanja umrlom njene majke Lenke Altarac rođ. Nahmijas, ubijene u logoru Jasenovac.⁹²⁹

Jakov (Sarajevo 17.2. 1907 - ?)

- sin Elijazara, tapetar.

Radio je od 6. aprila 1927. do 17. aprila 1941.

Od 17. aprila 1941. do 21. juna 1945. bio je vojni zarobljenik u logoru Tešin-Langsdorf. U toku 1962. godine, kao radniku Narodnog pozorišta u Banjaluci, u poseban radni staž priznato mu je vrijeme provedeno u zarobljeništvu.

⁹²⁴ Godišnji izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci 1932/33.

⁹²⁵ Godišnji izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci 1939/40.

⁹²⁶ ARSBL, Evidencije Župske redarstvene oblasti Banjaluka, broj 72.

⁹²⁷ ARSBL, Evidencije Župske redarstvene oblasti Banjaluka, broj 95.

⁹²⁸ ARSBL, NOOBL, Nacionalizacija.

⁹²⁹ ARSBL, GNOBL, 5946/1947.

PEZACH⁹³⁰

Jakob (Derventa 1883 - ?)

Godine 1917. imao je registrovanu obrtnu radnju sa sjedištem u Banjaluci.⁹³¹

Dana 21. marta 1918. protokolisao je trgovinu manufakturnom i pomodnom robom *Jakob L. Pezach* sa sjedištem u Banjaluci. Radnja je brisana iz sudskog registra 26. novembra 1924.⁹³²

U molbi za izdavanje putovnice za Beč, Prag i Pariz, koju je 10. decembra 1919. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da putuje radi obavljanja trgovačkih poslova i da je "stasa srednjeg, lica duguljastog, kose i očiju smeđih, usta i nosa običnih."⁹³³

Dana 16. januara 1920. podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju i Čehoslovačku.⁹³⁴

Rachela (Banjaluka 1892 - ?)

- domaćica.

U molbi za izdavanje putovnice za Beč, Prag i Pariz, koju je 10. decembra 1919. podnijela Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, navela je da će pratiti supruga i da je "stasa povisokog, lica okruglog, kose i očiju crnih, usta i nosa običnih".⁹³⁵

Dana 16. januara 1920. podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju i Čehoslovačku.⁹³⁶

⁹³⁰ Ovo se prezime pisalo i kao Pesah.

⁹³¹ ARSBL, Indeks obrtnog registra, broj 64/1917.

⁹³² ARSBL, OSBL, Registar inokosnih tvrtki, broj Fi-93/1918.

⁹³³ ARSBL, OOBL, AJ 29-78.

⁹³⁴ ARSBL, UPBL Evidencija izdatih putnih isprava, broj 29/1921.

⁹³⁵ ARSBL, OOBL, AJ 29-79.

⁹³⁶ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 28/1921.

PIJADE

Avram

Španski Jevrej iz Srbije, dana 9. septembra 1909. protokolisaio je tapetarsku radnju sa sjedištem u Albrechtovoj ulici.⁹³⁷

⁹³⁷ ARSBL, Registar obrta, broj 170/1909.

PINHASS⁹³⁸

Flora (Bugojno 1.4.1909 - ?)

- kći rabina Izaka.

Od 1921. do 1924. privatno je pohađala Rimokatoličku višu djevojačku školu u Banjaluci.

Redovno je pohađala privatnu samostansku školu u Jajcu.⁹³⁹

⁹³⁸ Ovo se prezime pisalo i kao Pinhas.

⁹³⁹ ARSBL, OFVDŠBL, 7/5-12.

PINTO

Zlata (Turbe 1914 - logor Đakovo 1942)

- kći Jude i majke Laure.

Nižu gimnaziju završila je u Travniku, a Učiteljsku školu u Banjaluci. Radila je kao učiteljica u Pećigradu.

Početkom rata uhapšena je zajedno sa bratom i odvedena u Bihać, odakle je vraćena sa nalogom da ode roditeljima u Turbe.

Početkom 1942. godine, zajedno sa sestrom Nadom Pinto, rođenom 1917. godine, domaćicom, ustaše su je iz Turbeta odvele u logor Đakovo i zatočili u bivšem mlinu.⁹⁴⁰

Umrla je marta ili aprila 1942.⁹⁴¹

⁹⁴⁰ *Službeni list NRBiH*, broj 13/1947.

⁹⁴¹ *Otrgnuti od zaborava*, Sarajevo, 1983.

POLJOKAN

Salomon Levi

U Banjaluku je došao 1863. godine, bez porodice. Kao dječak je izgubio jedno oko, zbog čega su ga prozvali Poluokan, te mu je uz prezime Levi dodato i Poljokan. Vremenom je prezime Levi sasvim potisnuto, a ostalo je samo Poljokan. Na klupama ispred džamije Ferhadije iznajmio je ćepenak i prodavao robu. Svake sedmice išao je u Sarajevo i dovozio tovar robe.⁹⁴²

Godine 1868. njegova trgovina sitnom i mješovitom robom, sa prometom od 25.000 guldena godišnje, bila je peta po veličini u Banjaluci.⁹⁴³

Hadži Rafael, zvani Rafo (Sarajevo 1849 - ?)

- sin Salomona, trgovac i posjednik iz Banjaluke. Imao je sinove Salomona -Haima, Jakoba, Bracu - Isaka i kćerku Matildu.

Stalno je nosio šešir i kišobran, a hodao kratkim koracima. Zbog toga je dobio nadimak *Frajlica*.⁹⁴⁴

Dana 25. januara 1884. otvorio je trgovinu mješovitom robom *Rafael A. Poljokan*. Dana 11. juna 1898. ova je radnja prerasla u trgovačko društvo, čiji su javni članovi bili Rafael, Abraham i Isak Poljokan, trgovci iz Banjaluke. Odnosi između suvlasnika temeljili su se na usmenom dogovoru od 24. januara 1884. Glavni zastupnik i potpisnik firme bio je Rafael.

Isak Poljokan je iz društva istupio 2. juna 1900, a 20. januara 1902. godine, nakon brisanja upisa suvlasništva Abrahama Poljokana, sina Salomona, društvo prestaje da postoji, odnosno, preregistrovano je u inokosnu firmu u vlasništvu Rafaela Poljokana, sina Salomona.

Pod istim nazivom 7. marta 1905. inokosna firma je ponovo preregistrovana kao društvo, čiji su javni članovi i suvlasnici Rafael Poljokan, sin Salomona, i Salomon i Jakob, sinovi Rafaela Poljokana, trgovci manufakturnom robom iz Banjaluke. Prokurista društva bio je Rafael Poljokan. On je 23. jula 1908. brisan iz sudskog registra kao javni član i vlasnik, a pravo potpisivanja i zastupanja prenijeto je na Salomona R. Poljokana. Jakob R. Poljokan je 4. septembra 1911. istupio iz društva, koje je postalo vlasništvo Salomona R. Poljokana.⁹⁴⁵

⁹⁴² *Vrbaske novine*, broj 178/1933, 179/1933 i 180/1933 i Luna Albahari, *Sjećanje iz Banjaluke, Jevrejski pregled*.

⁹⁴³ Galib Šljivo, *Banjaluka u vrijeme turske uprave 1527-1878*, Banjaluka 1999.

⁹⁴⁴ Luna Albahari, *Sjećanje iz Banjaluke, Jevrejski pregled*.

⁹⁴⁵ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 8 i 882, Registar društava, broj 93, 144 i 1500 i *Bosnicher Bote*, 1908.

U Albrechtsgasse (Albrehtova ulica) izgradio je reprezentativnu stambenu zgradu na sprat, u obliku obrnutog slova L, dimenzija 28,40 x 25,10 m. Projekat zgrade izraden je aprila mjeseca 1897.

Godine 1898. sa Hamidom Husedžinovićem i Olgom Barbatz osnovao je konzorcijum, koji je sa Zemaljskom vladom u Sarajevu sklopio dvogodišnji ugovor o eksploataciji šumskog bogatstva Kozare i iz pravca Podgradaca.⁹⁴⁶

U periodu 1901-1906. bio je vijećnik Gradskog vijeća u Banjaluci.⁹⁴⁷

Dana 2. juna 1919. Gradskom kotarskom uredu podnio je molbu za izdavanje putovnice za Karlsbad. U molbi je naveo da putuje radi liječenja i da je "stasa niska, lica duguljastog, kose sijede, očiju smeđih, usta i nosa naravnih".⁹⁴⁸

Još od turske uprave, stalno je nosio oružje. Dozvolu za nošenje oružja dobio je 1920.⁹⁴⁹

Salomon Haim (Banjaluka 15.8.1879 - 17/18.10.1940)

- sin Rafaela Poljokana.

Uz hotel *Palas* imao je kuću u čijem su prizemlju bile trgovačke radnje. U radnje se ulazilo preko širokog stepeništa, po čemu su nazvane *Poljokan na širokim basamacima*.

U toku 1907. registrovao je radnju za trgovinu zemaljskim proizvodima, otpremničke i komisione poslove i plaćao porez od 3.000 kruna.⁹⁵⁰

Više godina bio je član Nadzornog vijeća Prve banjalučke štedionice d.d.⁹⁵¹

Dana 2. juna 1919. Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci podnio je molbu za izdavanje putovnice za Karlsbad i Beč. U molbi je naveo da putuje radi obavljanja trgovačkih poslova i liječenja supruge i djece, da putuje sa suprugom Mici i dvoje djece i da je "stasa srednjeg, lica okruglog, kose i očiju crnih, usta i nosa naravnih".⁹⁵²

Slične zahtjeve podnio je 7. oktobra 1921. i 29. aprila 1927, s tim što je radi obavljanja trgovačkih poslova namjeravao da putuje u Austriju, Italiju, Njemačku, Francusku i Čehoslovačku.⁹⁵³

U toku 1937. adaptirao je i preuredio izloge u poslovnom dijelu zgrade na Bulevaru kralja Aleksandra. Projekte i građevinske radove izveo je inž. Stojan Borovnica, arhitekta iz Banjaluke. Zgrada je građena u obliku potkovice. Poslovni prostor, u koji se ulazilo preko širokog stepeništa

⁹⁴⁶ ARSBL, OSBL, Registar društava, broj 187.

⁹⁴⁷ ARSBL, ZP - Predsjednici gradske opštine i gradski vijećnici 1877-1936.

⁹⁴⁸ ARSBL, OOB, AJ 27-5.

⁹⁴⁹ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁹⁵⁰ ARSBL, Registar obrta, broj 702/1907.

⁹⁵¹ *Sarajevski list*, broj 37/1911 i 29/1912 i *Bosansko-hercegovački kompas*, 1912/1913.

⁹⁵² ARSBL, OOB, AJ 29-58.

⁹⁵³ ARSBL, UPBL, Evidencije izdatih putnih isprava, broj 991/1921 i VŽVOBL, AJ 8-689.

ukrašenog sa dva stuba, činile su tri odvojene prostorije (radnje). Marta 1942. rađeni su tehnički nacrti za postojeću zgradu.⁹⁵⁴

Salomon, njegova supruga Micika rod. Poljokan i njihov sin Rafael ubijeni su na svirep način u noći 17/18. oktobra 1940. Njihova kćerka Šarika udata Levi poslije ovog događaja liječena je u Zagrebu zbog psihičkih problema i stalno insistirala da je u Zagrebu saslušala istražni sudija. Krivični postupak u ovom predmetu obustavljen je 1942.⁹⁵⁵

Juna 1941. stožernik dr Viktor Gutić ustupio je imovinu Salomona Haima Poljokana Nabavljačkoj zadruzi državnih službenika s.o.j. Banjaluka.⁹⁵⁶

Odlukom Sreskog suda u Banjaluci, Dn br. 1282 od 19. septembra 1946. godine, dozvoljeno je brisanje doživotnog prava uživanja nekretnina u korist Rafaela Poljokana p. Salomona, Salomona Haima Poljokana p. Rafaela i Mici Poljokan, svi iz Banjaluke.⁹⁵⁷

Micika zvana Mici (Banjaluka 18.8.1886 - 17/18.10.1940)

- kći trgovca Isaka Poljokana.

Školske 1898/99. godine pohađala je Ia razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci.⁹⁵⁸

Dana 18. maja 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju i Čehoslovačku.⁹⁵⁹

U molbi za produženje putne isprave za sve evropske zemlje, koju je 29. aprila 1927. podnijela poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, navela je da putuje radi liječenja i da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju crnih, nosa i usta naravnih".⁹⁶⁰

Rafael (? -17/18.10.1940)

- sin Salomona Haima Poljokana i Micike rod. Poljokan.

Ubijen je u noći 17/18. oktobra 1940.

Sarafina, zvana Šarika, udata Levi, preudata Poljokan (Banjaluka 28.7.1907 - ?)

- kćerka Salomona Haima Poljokana i Micike rod. Poljokan.

U molbi za produženje inozemne putovnice, koju je 8. oktobra 1927. podnijela poglavaru Gradskog sreza Banjaluka, navela je da radi liječenja putuje u sve evropske zemlje i da je "stasa niska, lica oblog, kose i očiju crnih, usta i nosa pravilnih".⁹⁶¹

⁹⁵⁴ ARSBL, GPBL, 5.8.1. P-15.

⁹⁵⁵ ARSBL, OSBL, broj Kzp-963/1940.

⁹⁵⁶ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

⁹⁵⁷ ARSBL, GNOBL, broj 25983/1946.

⁹⁵⁸ ARSBL, OFVDŠBL, 1-22.

⁹⁵⁹ ARSBL, UPBL, broj 516/1921.

⁹⁶⁰ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-689.

⁹⁶¹ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-787.

Poslije smrti muža Šarika Levi doselila se u stan svojih roditelja, živjela tu četiri godine i radila u njihovoj radnji u prizemlju.⁹⁶² U svoj stan u istoj kući preselila se tri sedmice prije ubistva njene porodice.

U obrascu N-2, koji je dana 29. oktobra 1959. pod brojem broj VI 929/385-59 sačinila Komisija za nacionalizaciju pri NOO Banjaluka, Šarika Poljokan rod. Poljokan upisana je kao sopstvenik zgrade u Ulici Lole Ribara 2, koja ima dvije poslovne prostorije površine 768 m² i zgrade na sprat sa mansardom u Ulica fra Grge Martića 2, koja ima tri dvosobna i dva trosobna stana, četiri odvojene sobe i dvije poslovne prostorije, površine 476 m².⁹⁶³

Jakob zvani Jako i Jakica (Banjaluka 1883 - ?)

- sin Rafaela Poljokana.

Dana 18. septembra 1911. registrovao je trgovinu mješovitom i manufakturnom robom, a od 9. jula 1927. bavio se samo agenturnim i komisionim poslovima.⁹⁶⁴

Od 9. aprila 1932. sjedište agenturne preseljeno je u Mišića ulicu 9. Radnja je prestala sa radom 26. jula 1934.⁹⁶⁵

U molbi za produženje putne isprave za sve evropske zemlje, koju je 3. januara 1927. podnio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, naveo je da putuje radi obavljanja trgovačkih poslova i da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju crnih, nosa i usta pravilnih".⁹⁶⁶

Dvapat je (30. oktobra 1940. i 7. marta 1941) policijski saslušan u vezi sa ubistvom njegovog brata Salomona, bratovljevog sina Rafaela i supruge mu Micike, navodeći da je po zanimanju trgovac, oženjen i da živi Banjaluci u Jukićevoj ulici 17, te da je njegov brat Salomon bio dobre naravi i da nije dolazio u sukob ni sa kim, a takav isti bio je i njegov sin Rafael. Na dan ubistva bio je u Laktašima i nadgledao gradnju kuće Isaka Poljokana.⁹⁶⁷

Sarafina (Banjaluka 20.7.1914 - ?)

- kćerka trgovca Jakoba.

Od 1925. do 1929. pohađala je Rimokatoličku žensku građansku školu *Marija Pomoćnica* u Banjaluci i stanovala kod roditelja na Kralja Petra drumu 18.⁹⁶⁸

⁹⁶² ARSBL, OSBL, broj Kzp-963/1940.

⁹⁶³ ARSBL, NOOBL, Nacionalizacija.

⁹⁶⁴ ARSBL, Registar obrta, broj 106/1911 i OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 1507.

⁹⁶⁵ ARSBL, Registar radnji, I-a, b, c-30.

⁹⁶⁶ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-645,

⁹⁶⁷ ARSBL, OSBL, broj Kzp-963/1940.

⁹⁶⁸ ARSBL, OFŽGŠBL, 19.

Matilda (Banjaluka 26.2.1892 - ?)

- Rođena je 26. februara 1892. godine u Banjaluci kćerka trgovca Rafaela.

Školske 1903/04. godine pohađala je I razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala kod roditelja na Carskom drumu.⁹⁶⁹

Isak dr. zvan Braco (Banjaluka 1897 - ?)

- sin Rafaela Poljokana i brat Salomona Haima Poljokana, ubijenog 17/18. oktobra 1940. sa suprugom Micikom i sinom Rafaelom u porodičnoj kući u Banjaluci.⁹⁷⁰

Dana 17. juna 1919. Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci podnio je molbu za izdavanje inozemne putovnice za Lion i Pariz radi nastavka jurisdikcijskih studija. U molbi je naveo da je "stasa ovisokog, lica duguljastog, kose i očiju crnih, usta i nosa naravnih". Sličan zahtjev podnio je 5. maja 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka, navodeći da namjerava da putuje u Austriju, Francusku i Englesku.⁹⁷¹

Hadži Izak zvan Kučo (Banjaluka 1855 - Marijanske Lazni 1930)

- sin Salomona, imao je sinove Abrahama i Salomona i kćerku Mazaltu.

Ispred njegove radnje, koja se nalazila nasuprot Šehovoj džamiji (Sijamiji), odnosno od 1933. hotelu *Palas*, nalazila se velika lipa po kojoj je radnja nazivana i *Poljokan pod lipom*.

U toku savezničkog bombardovanja Banjaluke maja i juna 1944. dio zgrade sa kupolom na kojoj se nalazila Davidova zvijezda je teško oštećen a potom i porušen. Od 1945. do 1969. u ovoj zgradi bio je Zemaljski (ZE-MA) odnosno Narodni magazin (NA-MA).

Trgovačko društvo za trgovinu mješovitom robom *Poljokan Isak & Söhne* osnovano je 1. marta 1899. Njegovi članovi bili su Isak, Abraham i Salomon, sinovi Isaka Poljokana. Isak Poljokan bio je ovlašćeni zastupnik i potpisnik.⁹⁷²

Dana 13. februara 1925. u sudskom registru brisan je kao suvlasnik Abraham Poljokan jer je umro, a 17. aprila 1926. Isak Poljokan je istupio iz Društva, pa je ono postalo vlasništvo Salomona Isaka Poljokana, s tim što je zadržalo naziv i bilo preregistrovano u inokosnu firmu.⁹⁷³

U toku 1907. na ime poreza platio je iznos od 25.000 kruna i po tom osnovu spadao je u grupu najvećih trgovaca u Bosni i Hercegovini.⁹⁷⁴

Više godina bio je član Upravnog odbora Prve banjalučke štedionice d.d.⁹⁷⁵

⁹⁶⁹ ARSBL, OFVDŠBL, 4-28.

⁹⁷⁰ ARSBL, OSBL, broj Kzp-963/1940.

⁹⁷¹ ARSBL, COBL, AJ 28-5 i UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 472/1921.

⁹⁷² *Bosnischer Bote*, 1908.

⁹⁷³ ARSBL, OSBL, broj Fi-65/1912 i *Narodno jedinstvo*, broj 1/1926.

⁹⁷⁴ ARSBL, Obrtni registar, broj 712/1907.

U periodu 1914-15. bio je član Gradskog vijeća u Banjaluci.⁹⁷⁶

U molbi za izdavanje putne isprave za Austriju, koju je 26. februara 1927. podnio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, naveo je da putuje radi obavljanja trgovačkih poslova i da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose prosijede, očiju sivih, nosa pravilna, usta naravnih".⁹⁷⁷ Sa sličnim zahtjevom dana 28. jula 1921. obratio se Okružnoj oblasti Banjaluka, navodeći da namjerava da putuje u Čehoslovačku i Italiju.⁹⁷⁸

U Jukićevoj ulici, uz Jevrejski dom⁹⁷⁹, posjedovao je kuću u kojoj je u toku 1934. bila poznata banjalučka kafana *Jedinstvo*, vlasništvo Dušana Boškovića.⁹⁸⁰

Bio je i vlasnik velikog imanja danas poznatog pod nazivom Poljokanov park.

Abraham (1875 - ?)

- trgovac, sin Isaka, zavičajan u Banjaluci.

Dana 7. septembra 1903. Okružna oblast u Banjaluci odbila je njegov zahtjev za kupovinu zemljišta na Haništu.⁹⁸¹

Jedan je od osnivača Banke za trgovinu i obrt d.d. Banjaluka i član njenog Upravnog odbora.⁹⁸² Član Ravnateljstva i Upravnog odbora ove banke bio je i u toku 1919. i 1920.⁹⁸³

Na skupštini akcionara Hrvatske banke i štedionice d.d. u Bosanskom Brodu, održanoj 6. maja 1911. godine, izabran je za člana Upravnog odbora. Ova banka nastala je nakon likvidacije i preuzimanja dugova Prve hrvatske štedionice i veresijske zadruge u Bosanskom Brodu s.o.j, a imala je filijalu u Derventi.⁹⁸⁴

Dana 4. aprila 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju i Čehoslovačku.⁹⁸⁵

Anica (Banjaluka 1885 - ?)

- domaćica, zavičajna u Banjaluci.

Dana 4. aprila 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju i Čehoslovačku.⁹⁸⁶

⁹⁷⁵ *Sarajevski list*, broj 37/1911 i 29/1912 i *Bosansko-hercegovački kompas*, s 1912/1913.

⁹⁷⁶ ARSBL, ŽP - Predsjednici gradske opštine i gradski vijećnici 1877-1936.

⁹⁷⁷ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-662.

⁹⁷⁸ ARSBL, UPBL, Evidencije izdatih putnih isprava, broj 709/1921.

⁹⁷⁹ ARSBL, GPBL, 5.8.1. B-12.

⁹⁸⁰ ARSBL, GPBL, 5.8.1. B-12.

⁹⁸¹ ARSBL, Kreisbehörde Banjaluka (1878-1918) i Regesta, broj 125/1903.

⁹⁸² *Sarajevski list*, broj 255/1911.

⁹⁸³ *Narodno jedinstvo*, broj 84/1919 i 62/1920.

⁹⁸⁴ *Sarajevski list*, broj 149/1911 i *Bosansko-hercegovački kompas - finansijski ljetopis*, 1912/1913.

⁹⁸⁵ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 373/1921.

⁹⁸⁶ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 374/1921.

Rachela (2.5.1887 - ?)

- kći trgovca Abrahama, španska Jevrejka.

Od 1899. do 1902. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja na Carskom drumu.⁹⁸⁷

Sofija (11.8.1889 - ?)

- kći trgovca Abrahama, španska Jevrejka.

Od 1900. do 1902. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Gospodskoj ulici.⁹⁸⁸

Josipa, zvana Pepa (18.9.1895 - ?)

- kći trgovca Abrahama, španska Jevrejka.

Od 1905. do 1910. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Albrechtovoj ulici.⁹⁸⁹

Mazalta (Banjaluka 31.5.1906 - ?)

- kći trgovca Izaka, sefardska Jevrejka.

Od 1918. do 1920. pohađala je Rimokatoličku višu djevojačku školu *Merija Pomoćnica*.⁹⁹⁰

Salomon (Banjaluka 15.4.1878 - 30.8.1938)

- sin Izaka Poljokana i Mazalte rođ. Baruch. Bio je oženjen Ernom rođ. Poljokan, sa kojom je stekao sinove Izaka i Rafaela. Umro je u Banjaluci 30. avgusta 1938.⁹⁹¹

Dana 12. decembra 1921. godine Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju, Italiju i Čehoslovačku.⁹⁹²

Dana 9. novembra 1926. poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci podnio je zahtjev za produženje putne isprave za Austriju radi obavljanja trgovačkih poslova.⁹⁹³

Dana 17. aprila 1926. Društvo *Poljokan Isak & Söhne* postalo je inokosna firma u vlasništvu Salomona I. Poljokana. Od 28. oktobra 1933. pored mješovitom robom radnja je počela da trguje i manufakturnom robom na malo i na veliko. Dana 2. avgusta 1938. ponovo je promijenjen pravni status firme i od tada je ona registrovana kao društvo, a poslovala je pod istim nazivom.⁹⁹⁴

Bio je ugledni trgovac i građanin, predsjednik Jevrejske crkvene opštine sefardskog obrěda u Banjaluci i gradski vijećnik od 1932.⁹⁹⁵ Sa

⁹⁸⁷ ARSBL, OFVDŠBL, 1-2.

⁹⁸⁸ ARSBL, OFVDŠBL, 1-2.

⁹⁸⁹ ARSBL, OFVDŠBL, 4-8.

⁹⁹⁰ ARSBL, OFVDŠBL, 17-19.

⁹⁹¹ ARSBL, GNOBL, broj 18867/1949 i Matični ured, broj 29/1950.

⁹⁹² ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 1041/1921.

⁹⁹³ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-589.

⁹⁹⁴ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 2502.

⁹⁹⁵ ARSBL, ZP - Predsjednici gradske opštine i gradski vijećnici 1877-1936.

predstavnicima ostalih vjerskih zajednica bio je u uzvratnoj posjeti banu Svetislavu Milosavljeviću.⁹⁹⁶

Erna rod. Poljokan (Banjaluka 15.10.1884 - ?)

- kći Rafaela Poljokana i majke Sare rod. Izrael, udata za Salomona Poljokana, sina Isaka.⁹⁹⁷

Uprave policije u Banjaluci obavijestila je Upravno odjeljenje Banske uprave u Banjaluci da je 2. februara 1931. Erni Poljokan iz Banjaluke, supruzi trgovca, izdat zagranični pasoš za Čehoslovačku, Njemačku, Italiju i Austriju radi liječenja.⁹⁹⁸

Mela (Banjaluka 31.5.1907 -?)

- kći Salomona I. Poljokana i majke Erne rod. Poljokan.

Dana 1. decembra 1935. u sinagogi Bet Israel u Beogradu vjenčala se za dr Jašu Albalu, sina Regine i Biti Albale iz Beograda.⁹⁹⁹

Isak (Banjaluka 2.12.1910 - ?)

- sin Salomona Poljokana i majke Erne rod. Poljokan.¹⁰⁰⁰

Dana 2. avgusta 1938. registrovano je Društvo za trgovinu manufakturnom tekstilnom i kratke robom *Isak Poljokan i sinovi* sa sjedištem na Bulevaru kralja Aleksandra 58. Javni članovi i vlasnici Društva su Izak i Rafael, sinovi Salomona Poljokana.¹⁰⁰¹ Radnja je 31. decembra 1942. brisana iz obrtnog registra.¹⁰⁰²

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu broj 3142/41, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene, radnje Izaka i Rafaela Poljokana prodate su 17. jula 1941. D. Kriškoviću i J. Krivecu za iznos od 3,462.352,25 kuna sa rokom otplate od pet godina.¹⁰⁰³

U toku 1947. sanirana je zgrada u Ulici Đure Pucara 4, vlasništvo Isaka i Rafaela Poljokana, sinova pokojnog Salomona. Vrijednost izvedenih radova iznosila je 1,079.938,90 dinara. Investitor je bio Gradski narodni odbor u Banjaluci. Isak i Rafael Poljokan tražili su da ubiranje kirije i nadzor nad zgradom preuzme Državno preduzeće "Domaćin" iz Banjaluke.¹⁰⁰⁴

Isak Poljokan, umrlog Salomona, iz Banjaluke, sa boravištem u Beogradu, Terazije 27/V, prodao je 25. aprila 1947, u svoje ime i kao punomoćnik Rafaela Salomona Poljokana, voćnjak površine 800 m²¹⁰⁰⁵,

⁹⁹⁶ ARSBL, KBUVBBL, I AJ 4-68.

⁹⁹⁷ ARSBL, GNOBL, Matični ured, broj 29/1950.

⁹⁹⁸ ARSBL, KBUVBBL, II AJ 18-4.

⁹⁹⁹ ARSBL, GNOBL, Matični ured broj 31/1950 i *Vrbaske novine*, broj 870/1935.

¹⁰⁰⁰ ARSBL, GNOBL, Matični ured, broj 32/1950.

¹⁰⁰¹ ARSBL, Registar društava, broj 1262.

¹⁰⁰² ARSBL, Registar radnji, IV-1938/276.

¹⁰⁰³ ARSBL. 330-004-027, redni broj 12.

¹⁰⁰⁴ ARSBL, GNOBL, 1942/1950.

¹⁰⁰⁵ ARSBL, GNOBL, Ugovori, P-42.

a 8. maja 1947. magazuu u mahali Ferhadija površine 35 m², gradilište sa dućanom površine 31 m² i gradilište sa dućanom površine 5 dn i 390 m².¹⁰⁰⁶

T.t. Isak Poljokan i sinovi iz Banjaluke, zastupana po javnom članu Isaku Poljokanu iz Beograda. Braće Medića 15, prodala je 29. decembra 1947. nekretnine koje čine kuća, kućište, dvorište, pašnjak i oranica.¹⁰⁰⁷

Leon, zvanu Dudo Levi Poljokan (1857 – Banjaluka 23.7.1937¹⁰⁰⁸)

- sin Salomona, trgovac iz Banjaluke, imao je sinove Salomona, zvanog Bukus i Rafacića.

Dana 31. decembra 1896. protokolisoao je inokosnu trgovinu manufakturnom i špecerajskom robom *Leon Levi Poljokan* i u toku 1907. na ime poreza platio iznos od 10.000 kruna. Dana 19. decembra 1913. trgovinu je predao sinovima, a ista je prerasla u društvo, čiji su javni članovi i vlasnici Salomon, zvanu Bukus i Rafael Poljokan.¹⁰⁰⁹

Oko 1905. godine, u vrijeme rusko-japanskog rata i borbe za Port-Artur, na Carskom drumu, preko puta Pokrivenog sokaka, izgradio je dvospratnicu nazvanu *Port-Artur*.

Dana 16 maja 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju, Italiju i Čehoslovačku.¹⁰¹⁰

Salomon zvanu Bukus (Banjaluka 1877 - 1942)

- sin Leona.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice, koju je 12. januara 1920. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da putuje u Njemačku, Austriju, Čehoslovačku, Mađarsku i Francusku radi obavljanja trgovačkih poslova, da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose prosijede, očiju smeđih, usta i nos naravnih, te da hramlje na desnu nogu".¹⁰¹¹

Do-28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 23 i posjedovao kuću vrijednu 300.000 kuna.¹⁰¹²

U popisu zaostavštine, koji je na zahtjev Leona Poljokana dana 17. septembra 1946. sačinio Gradski narodni odbor u Banjaluci, navedeno je da je Salomon Dudo Poljokan umro u Jasenovcu 1942. i da njegovu zastavštinu čine kuća, kućište i vrt, kuća sa vrtom, kuća sa kućištem i oranica, ukupne vrijednosti 250.000 dinara.¹⁰¹³

¹⁰⁰⁶ ARSBL, GNOBL, Ugovori, P-51.

¹⁰⁰⁷ ARSBL, GNOBL, Ugovori, P-57.

¹⁰⁰⁸ *Vrbaske novine*, broj 1308/1937.

¹⁰⁰⁹ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 303, Registar društava, broj 670, Obrtni registar, broj 731/1907 i *Sarajevski list*, broj 17/1914.

¹⁰¹⁰ ARSBL, UPBL, broj 498/1921.

¹⁰¹¹ ARSBL; OOBL, AJ 29-98.

¹⁰¹² Popis broj 1, 2 i 3.

¹⁰¹³ ARSBL, GNOBL, broj 15769/1946.

Tina rod. Mevorach (Banjaluka 1880 - ?)

- domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 23.¹⁰¹⁴

Klara (1880 - ?)

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 23.¹⁰¹⁵

Leon inž. (Banjaluka 1901 - ?)

- sin Salomona.

Od 1912. pohađao je Veliku realnu gimnaziju u Banjaluci.¹⁰¹⁶

Dana 6. septembra 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.¹⁰¹⁷

20. Inž. Leon Poljokan

Studije za inženjera hemije završio je u Beču. Salomon Haim Poljokan i porodica Mevorach iz Prijedora materijalno su pomagali njega i njegovu sestru Raschelu za vrijeme studija u Beču.

Radio je u Higijenskom zavodu u Banjaluci.

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 23.¹⁰¹⁸

Poslije Drugog svjetskog rata bio je profesor na Srednjoj medicinskoj školi u Banjaluci.

Inž. Leon Poljokan, Raschela Jellinek rod. Poljokan iz New Yorka i Tilda Neuman rod. Poljokan iz Zagreba, zastupane po njihovom bratu inž. Leonu Poljokanu, profesoru iz Banjaluke, prodali su 20. februara 1949. vrt do kuće, površine 722 m² i gradilište prema ulici Mirka Višnjica.¹⁰¹⁹

Matilda, zvana Tilda (Banjaluka 10.5.1910 - ?)

- kćerka Salomona Poljokana.

U vremenu 12-19. juna 1928. maturirala je na Gimnaziji u Banjaluci.¹⁰²⁰
Studirala je filozofiju.

U toku 1935. bila je sumnjiva policiji zbog komunističke djelatnosti.¹⁰²¹

¹⁰¹⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

¹⁰¹⁵ Popis broj 2 i 3.

¹⁰¹⁶ XVIII-XXI Godišnji izvještaj Velike realne gimnazije u Banjaluci.

¹⁰¹⁷ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 887/1921.

¹⁰¹⁸ Popis broj 1.

¹⁰¹⁹ ARSBL, GNOBL, Ugovori, P-70.

¹⁰²⁰ Arhiv Jugoslavije, Fond 66/SN, fasc. 7.

¹⁰²¹ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

Raschela

- kći Salomona Poljokana.

Od 1915. pohađala je Veliku realnu gimnaziju u Banjaluci¹⁰²², a na konzervatorijumu u Beču studirala je opersko pjevanje. Kao operska pjevačica živjela je u Zagrebu, a poslije Drugog svjetskog rata u SAD.¹⁰²³

U obrascu N-2, koji je dana 6. novembra 1959. pod brojem VI 929/383-59 sačinila Komisija za nacionalizaciju pri NOO Banjaluka, navedeno je da je sopstvenik dijelova zgrade na sprat u Banjaluci u Ulici fra Grge Martića 25, koju čine dva četvorosobna stana površine 797 m².¹⁰²⁴

Rafael (Banjaluka 1881 - ?)

- sin Leona Poljokana, trgovac.

Dana 19. marta 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju.¹⁰²⁵

21. Rafael Poljokan

Kleris (1885 - ?)

- domaćica, zavičajna u Banjaluci.

Dana 19. marta 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju.¹⁰²⁶

Rahela (Banjaluka 15.3.1892 - ?)

- kći trgovca Leona.

Od 1902. do 1907. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja na Carskom drumu.¹⁰²⁷

¹⁰²² XX Izvještaj Velike realke u Banjaluci.

¹⁰²³ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

¹⁰²⁴ ARSBL, NOOBL, Nacionalizacija.

¹⁰²⁵ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 325/1921.

¹⁰²⁶ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 326/1921.

¹⁰²⁷ ARSBL, OFVDŠBL, 2-5.

Avram

- sin Salomona, oženjen Gracijom rod. Levi, bosanski Jevrej.

Dana 15. aprila 1903. protokolisao komisyonu i agenturnu firmu *Avram S. Poljokan*. Dana 27. marta 1905. za prokuristu firme imenovan je Moisie A. Poljokan. Prokura je brisana 4. aprila 1913. godine, a firma je prerasila u društvo čiji su vlasnici Avram S. Poljokan i Moisie A. Poljokan. Društvo je obavljalo bankarske, komisijone i otpremničke poslove. Vlasnici su Društvo napustili 21. novembra 1919.¹⁰²⁸

Avram S. Poljokan, bosanski Jevrej, registrovao je i obavljanje mjenjačkih i bankarskih poslova. U toku 1907. na ime poreza platio je iznos od 20.000 kruna.¹⁰²⁹

Bio je jedan od osnivača Banke za trgovinu i obrt d.d. Banjaluka i član njenog Upravnog odbora i Ravnateljstva.¹⁰³⁰

Moisie (Banjaluka 1875 - ?)

- sin Avrama Poljokana, španski Jevrej iz Bosne.

Imao je registrovanu radnju za obavljanje bankarskih i komisijonih poslova sa sjedištem u Banjaluci. U toku 1907. bio je oporezovan zajedno sa ocem Avramom.¹⁰³¹ Ista radnja bila je registrovana i u toku 1914.¹⁰³²

U molbi za izdavanje inozemne putovnice, koju je 12. juna 1919. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da putuje u Prag, CiriH i Pariz radi obavljanja trgovačkih poslova, da putuje sa suprugom Ernestinom i da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju crnih, usta i nosa pravilnih, nosi crni brk".¹⁰³³

Na molbu Državnog erara, Sreski sud u Banjaluci je 24. jula 1924. dozvolio javnu dražbu imovine Moisia Poljokana, sina Abrahama, iz Banjaluke. Dražba je zakazana za 5. septembar 1924.¹⁰³⁴

Godine 1929. Ministarstvu trgovine i industrije Kraljevine Jugoslavije uputio je žalbu na kamatu, koju je po stopi od 30% zaračunavala Banka za trgovinu i obrt d.d. u Banjaluci, navodeći da *nije čudo ako kod ovakvih teških troškova narod i privreda strada*.

Ernestina (Banjaluka 1885 - ?)

- supruga trgovca Moisia Poljokana.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice, koju je 12. juna 1919. podnijela Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, navela je da putuje u Karlove Vari radi liječenja, da sa njom putuju suprug i 16-godišnja

¹⁰²⁸ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 983 i Registar društava, broj 285.

¹⁰²⁹ ARSBL, Registar obrta, broj 729/1907.

¹⁰³⁰ *Bosansko-hercegovački kompas*, 1912/1913 i *Narodno jedinstvo*, broj 84/1919 i 62/1920.

¹⁰³¹ ARSBL, Registar obrta, broj 14/1908.

¹⁰³² ARSBL, Indeks registra obrta, broj 165/1914.

¹⁰³³ ARSBL, OOBL, AJ 29-56.

¹⁰³⁴ *Narodno jedinstvo*, broj 90/1924.

kćerka Ella i da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose crne, očiju smeđih, usta i nosa naravnih".¹⁰³⁵

Ella (1903 - ?)

- kći Moisia i Ernestine Poljokan.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice, koju je 12. juna 1919. Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci podnijela njena majka, navedeno je da je Ella "stasa srednjeg, lica okruglog, kose i očiju crnih, usta i nosa naravnih".¹⁰³⁶

Rafael, zvani Rafić (Banjaluka 1889 - Senj 1944)

- sin Avrama Poljokana i Gracije Levi.

Ubijen je u Senju februara 1944.¹⁰³⁷

Flora (7.5.1894 - ?)

- kći trgovca Avrama.

Od 1906. do 1912. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Albrechtovoj i Anđeoskoj ulici.¹⁰³⁸

Salomon, zvani Moni A. (Banjaluka 1877 - ?)

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za Čehoslovačku, Francusku i Englesku, koju je 5. juna 1919. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da putuje kao pratnja bolesnoj supruzi i radi ostvarivanja bankarskih poslovnih veza, da je "stasa srednjeg, lica okruglog, kose i očiju crnih, usta i nosa naravnih" te da putuje zajedno sa suprugom Zlatom i hadži Rafaelom Poljokanom.¹⁰³⁹

Dana 15. septembra 1927. poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci podnio je molbu za produženje vangraničnog pasoša za suprugu Zlatu i punicu Rahel Salom Sarafić, radi putovanja u Austriju.¹⁰⁴⁰

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Gutićevoj ulici 12.¹⁰⁴¹

Estera, zvana Zlata rođ. Salom (Banjaluka 1881 - 1942)

- domaćica, supruga Salomona Monija A. Poljokana.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za Čehoslovačku, koju je 5. juna 1919. podnijela Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, navela je da putuje radi liječenja, da je supruga bankovnog direktora sa stalnim

¹⁰³⁵ ARSBL, OOBL, AJ 27-13.

¹⁰³⁶ ARSBL, OOBL, AJ 27-55.

¹⁰³⁷ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

¹⁰³⁸ ARSBL, OFVDŠBL, 5-9.

¹⁰³⁹ ARSBL, OOBL, AJ 29-52.

¹⁰⁴⁰ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-749.

¹⁰⁴¹ Popis broj 2 i 3.

boravištem u Banjaluci i da je "stasa visoka, lica okruglog, kose i očiju smeđih, usta i nos naravnih".¹⁰⁴²

Slične molbe, radi putovanja u Austriju, Čehoslovačku, Francusku, Italiju i Njemačku, podnosila je 8. jula 1920. i 14. februara 1921.¹⁰⁴³

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Gutićevoj ulici 12.¹⁰⁴⁴

U ostavinskom zaključku Sreskog suda Banjaluci broj O:251/46 od 16. januara 1947. i u zapisniku komisije Gradskog narodnog odbora Banjaluka od 14. juna 1946. godine, stoji da je Estera Poljokan rod. Salom, zvana Zlata, udovica Salomona A. Poljokana, domaćica iz Banjaluke, umrla 1942. i da njenu zaostavštinu čine kuća sa kućištem i dvorištem u mahali Varoš površine 288 m², kuća sa kućištem i dvorištem u mahali Varoš površine 196 m², gradilište sa magazom u mahali Ferhadija površine 55 m², kuća sa kućištem u mahali Ferhadija površine 29 m², vrt površine 1 d i 150 m², kuća sa dvorištem površine 180 m², vrt površine 1 d i 325 m², kućište i dvorište površine 305 m², vrt površine 330 m², gradilište sa dućanom u mahali Ferhadija površine 40 m², vrt u mahali Čaire površine 5 d i 245 m², vrt u mahali Čaire površine 2 d i 10 m² i gotovina od 744 dinara, pohranjena u filijali Državne hipotekarne banke u Banjaluci. Ukupna vrijednost imovine iznosi 97.000 dinara. Nasljednicima se proglašeni njeni bratići dr Rika Salomon, umrlog Jozefa, iz Sarajeva, dr Jakob Sarafić, umrlog Isidora, iz Štipa i dr Samuel Sarafić, umrlog Isidora, iz Beograda.¹⁰⁴⁵

Elza (Banjaluka 18.8.1900 - Stara Gradiška 30.9.1941)

- keći Sadika Poljokana.

Ubijena je u ustaškom logoru Stara Gradiška 30. septembra 1941.¹⁰⁴⁶

Salomon, zvan Moni (Banjaluka 16.1.1904 – logor, Njemačka, 1943)

- sin trgovca Zadika Poljokana i Ester rod. Poljokan. Bio je neženja.

Od 1914. pohađao je Realnu gimnaziju u Banjaluci, na kojoj je maturirao 11-26. juna 1924.

Na Pravnom fakultetu u Zagrebu 27. juna 1929. položio je sudstveni diplomski i sudstveni strogi ispit, a 5. decembra 1931. državno-znanstveni diplomski ispit.

Godine 1931. bio je redovni dak eskadrona Konjičke škole za rezervne oficire Kraljevine Jugoslavije, ali je zbog zdravstvenih tegoba proglašen privremeno nesposobnim za vojnu službu.

22. Salamon Moni

¹⁰⁴² ARSBL, OOBL, AJ 29-4.

¹⁰⁴³ ARSBL, AJ 28-38 i UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 636/1921.

¹⁰⁴⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

¹⁰⁴⁵ ARSBL, GNOBL, broj 1777/1947.

¹⁰⁴⁶ ARSBL, GNOBL, broj 17902/1949.

Dana 11. januara 1932. počeo je da kao sudski pripravnik radi u Okružnom sudu u Banjaluci.

Apelacioni sud u Sarajevu uputio ga je 26. jula 1934. na rad u Sreski sud u Kotor Varošu. Godine 1936. premješten je u Okružni sud u Banjaluci, 4. januara 1937. u Sreski sud u Glamoču, a od 1939. u Sreski sud u Bosanskoj Kostajnici. U Sreskom sudu u Kozarcu zatekao ga je početak Drugog svjetskog rata i uspostavljanje NDH. Vladanje u službi bilo mu je primjerno, sudske poslove obavljao je samostalno i izvanredno, pokazujući ustrajnost, pouzdanost, savjesnost i tačnost.¹⁰⁴⁷

Godine 1933. izabran je za potpredsjednika Športskog kluba *Balkan* i za člana Poslovnog odbora Banjalučkog nogometnog podsaveza.¹⁰⁴⁸

Godine 1926. sa Emilom Herrmannom podijelio je prvo mjesto na prvom prvenstvu Šahovske sekcije *Balkan* i godinama bio njen standardni prvotimac. Dana 20. aprila 1931. remizirao je sa Rudolfom Spielmannom na simultanoj produkciji u Banjaluci. Učestvovovao je i na Aljehinovoj simultanci 1. maja 1936.

Interniran je u koncentracioni logor u Njemačku i tamo ubijen avgusta 1943.¹⁰⁴⁹

Estera (Sarajevo 1868 - ?)

- domaćica.

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Čauševića ulici 29.¹⁰⁵⁰

Mamo (1878 - ?)

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište na Trgu 10. travnja 2.¹⁰⁵¹

Klara rod. Sumbulović (Sarajevo 1880 - ?)

- domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 23.¹⁰⁵²

Ašer (Banjaluka 1886 - ?)

- bez zanimanja.

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište na Hisetima bb.¹⁰⁵³

¹⁰⁴⁷ ARSBL, OSBL, Personalni dosijei, P-188.

¹⁰⁴⁸ *Vrbaske novine*, broj 70/1933.

¹⁰⁴⁹ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

¹⁰⁵⁰ Popis broj 1.

¹⁰⁵¹ Popis broj 2 i 3.

¹⁰⁵² Popis broj 1, 2 i 3.

¹⁰⁵³ Popis broj 1, 2 i 3.

Estera rod. Salom (Banjaluka 1886 - 28.8.1942)

- kćerka Davida Saloma Sarafića i Rahele rod. Baruh, supruga Salomona Poljokana.¹⁰⁵⁴

Uz saglasnost Okružnog narodnog odbora Banjaluka od 30. maja 1947. godine, kao datum njene smrti određen je 28. avgust 1942. Imenovana je bila žrtva masovnog pogubljenja.¹⁰⁵⁵

Mosko dr (Banjaluka 1896 - ?)

- advokat, sin Jude Poljokana.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za Čehoslovačku, koju je podnio 30. septembra 1920. godine, naveo je da putuje radi studija i da je "stasa visoka, lica duguljastog, kose i očiju crnih, usta i nosa običnih".¹⁰⁵⁶

Dana 20. januara 1928. podnio je zahtjev za produženje inozemne putne isprave za sve evropske zemlje radi poslovnih potreba.¹⁰⁵⁷

Dana 3. oktobra 1932. Advokatska komora u Sarajevu brisala je Ali Kjamilbega Džinića iz spiska advokata u BiH, a njegovu advokatsku kancelariju preuzeo je dr Mosko Poljokan.¹⁰⁵⁸

U toku 1936. adaptirao je poslovne prostorije u prizemlju stambeno-poslovne kuće na Trgu cara Dušana 2. Nacrt kuće sa pomoćnim prostorijama i vrtom izrađen je 31. oktobra 1923.¹⁰⁵⁹ Radove je izveo Konrad Pečarić, ovlašćeni građevinski preduzimač iz Banjaluke.

U toku 1953. izvršio je popravku svoje stambene zgrade u Ulici maršala Tita 163.¹⁰⁶⁰

Dana 27. februara 1941. u Okružnom sudu u Banjaluci saslušan je kao svjedok u vezi sa ubistvom porodice Poljokan. Ubijeni Salomon Haim Poljokan bio mu je brat od strica a ubijena Micika Poljokan sestra od strica koji je njihovu ćerku Šariku, udovu Levi, oženio poslije pogibije porodice Poljokan.¹⁰⁶¹

Milita (Banjaluka 22.10.1909 - ?)

- kći Salomona Poljokana.

U molbi za izdavanje putne isprave za Austriju, koju je 8. novembra 1926. podnijela poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, navela je da putuje radi liječenja i da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju crnih, nosa i usta naravnih i da nosi naočale".¹⁰⁶²

¹⁰⁵⁴ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

¹⁰⁵⁵ ARSBL, GNOBL, broj 20548/1947.

¹⁰⁵⁶ ARSBL, OOBL, AJ 28-51.

¹⁰⁵⁷ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-825.

¹⁰⁵⁸ *Službene novine*, broj 235/1932.

¹⁰⁵⁹ ARSBL, GPBL, 5.8.1.

¹⁰⁶⁰ ARSBL, GNOBL, 19556/1953.

¹⁰⁶¹ ARSBL, OSBL, BROJ Kzp-963/1940.

¹⁰⁶² ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-625.

Albin

Školske 1910. godine bio je učenik Velike realne gimnazije u Banjaluci.¹⁰⁶³

Rafael (Banjaluka 1912 - ?)

U molbi za izdavanje putne isprave za Čehoslovačku i Austriju, koju je 27. maja 1929. podnio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, naveo je da putuje radi liječenja, da je učenik i da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju smeđih, nosa pravilnog, usta naravnih".¹⁰⁶⁴

Rafael, zvani Braco

Dana 25. septembra 1931. u Ulici Nikole Pašića 6 otvorio je trgovinu spavaćim namještajem i pokućstvom. Radnju je napustio 31. decembra 1935.¹⁰⁶⁵

Godine 1932. započeo je izgradnju stambene kuće na sprat (7,10 x 15,35 m) u Ulici Nikole Pašića, pored trgovca Koste Dimitrijevića. Kuću je projektovao Josip Soravia, ovlašćeni graditelj iz Banjaluke.¹⁰⁶⁶

Godine 1933. na skupštini Banjalučkog teniskog kluba izabran je za člana Upravnog odbora.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶³ XV-XXI Godišnji izvještaj Velike realke u Banjaluci.

¹⁰⁶⁴ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-1335.

¹⁰⁶⁵ ARSBL, OSBL, AJ 44- Fi-90/1931 i Registar radnji, IV-1938-162.

¹⁰⁶⁶ ARSBL, GPBL, 5.8.1. P.

¹⁰⁶⁷ *Vrbaske novine*, broj 91/1933.

REDLIH

Margareta (1905 - ?)

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Hotelu *Bosna*.¹⁰⁶⁸

¹⁰⁶⁸ Popis broj 2.

REICHMAN

Gustav (Stanislawowo 1871 - ?)

- nadveterinar, suprug Ete sa kojom je stekao sina Leopolda Reichmana. U molbi za izdavanje inozemne putovnice za Grac ili Beč radi liječenja supruge, koju je 12. juna 1919. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, stoji da je "stasa niskog, lica okruglog, kose prosijede, očiju plavih, usta i nosa naravnih".¹⁰⁶⁹

Eta (Lawrow 1871 - ?)

- domaćica, supruga Gustava Reichmana.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za Grac ili Beč radi liječenja, koju je 12. juna 1919. podnijela Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, stoji da će putovati sa Gustavom i Leopoldom Reichmanom i da je "stasa niskog, lica oblog, kose smeđe, očiju crnih, usta i nosa naravnih".¹⁰⁷⁰

Leopold (Stanislawowo 1899 - ?)

- student medicine, sin Gustava i Ete Reichman.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za Grac ili Beč radi liječenja njegove majke u sanatorijumu, koju je 12. juna 1919. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, stoji da je "stasa niskog, lica okruglog, kose plave, očiju zelenih, usta i nosa naravnih i da nosi naočale".¹⁰⁷¹

¹⁰⁶⁹ ARSBL, OOBL, AJ 27-9.

¹⁰⁷⁰ ARSBL, OOBL, AJ 27-8.

¹⁰⁷¹ ARSBL, OOBL, AJ 27-10.

RIEMER¹⁰⁷²

Dragutin (Hogorešu, Rumunija 1869 - ?)

- penzionisani gruntovničar u Sreskom sudu u Banjaluci.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj živio je od 1902. godine, a do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Gajevoj 11.¹⁰⁷³

Ilonka (Pečuh 26.10.1897 - ?)

- kći gruntovničara Karla, domaćica, mađarska Jevrejka.

Od 1910. do 1912. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Albrechtovoj ulici.¹⁰⁷⁴

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj živjela je od 1902. godine, a do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Gajevoj 11.¹⁰⁷⁵

Maks (Gradačac 1895 - ?)

- student.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za putovanje u Austriju, Njemačku i Francusku radi studija, koju je 4. septembra 1919. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da je "stasa srednjeg, lica odugog, kose crne, očiju smeđih, usta i nosa naravnih i da nosi dugu smeđu bradu".¹⁰⁷⁶

23. Rabin Karlo Riemer, sjedi, drugi slijeva

¹⁰⁷² Ovo se prezime pisalo i kao Rimer.

¹⁰⁷³ Popis broj 1, 2 i 3.

¹⁰⁷⁴ ARSBL, OFVDŠBL, 9/578.

¹⁰⁷⁵ Popis broj 1, 2 i 3. }

¹⁰⁷⁶ ARSBL, AJ 28-14.

ROMANO

Menachem

- rabin Jevrejsko-sefardske bogoštovne opštine u Banjaluci, predavao vjeronauku na Realnoj gimnaziji u Banjaluci, oženjen Simhom sa kojom je stekao sinove Jakoba, zvanog Jašo i Bracu i kćerku Blanku.

Bio je skroman, povučen, nenametljiv i vjerski obrazovan. Poznavao je vjerske običaje i istoriju Jevreja i odlično govorio hebrejski.

Jakob dr, zvani Jašo (Banjaluka 23.5.1908 - 16.9.1986¹⁰⁷⁷)

- sin Menachema i Simhe, oženjen Nadom, sa kojom je imao sinove Predraga i Nenada.

Između 14. i 26. juna 1927. maturirao je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.¹⁰⁷⁸

Završio je veterinarski fakultet.

U štabu V korpusa NOVJ bio je referent veterinarstva u činu poručnika.

Od 5. septembra 1944. učestvovao je u osnivanju veterinarske korpusne bolnice.¹⁰⁷⁹

Samuel

- sin Menachema.

Školske 1914/15 pohađao je Ib razred Velike realke u Banjaluci, a školske 1916/17 dodijeljena mu je stipendija *La Benevoletie* u iznosu od 12 kruna, ali samo za jedan mjesec.¹⁰⁸⁰

Blanka (Banjaluka 9.1.1909 - ?)

- kći rabina Menachema Romana, sefardska Jevrejka.

Pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Jukićevoj 1.¹⁰⁸¹

Sida (Sarajevo 15.8.1903 - ?)

- sefardska Jevrejka.

Od 20. oktobra do 14. decembra 1915. pohađala je prvi razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala u Husedžinovića ulici 2, a potom je otišla u Sarajevo.¹⁰⁸²

¹⁰⁷⁷ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

¹⁰⁷⁸ AJ, Fond 66/SN, fasc. 7.

¹⁰⁷⁹ AVII-1628-47/2

¹⁰⁸⁰ XX i XXII Izvještaj Velike realne gimnazije u Banjaluci.

¹⁰⁸¹ ARSBL, OFVDŠBL, 18-34.

¹⁰⁸² ARSBL, OFVDŠBL, 14-31.

ROT

Josip M.

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.¹⁰⁸³

¹⁰⁸³ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

ROZENHECK¹⁰⁸⁴

Gedalije (Kolomeja, Poljska 1878 - ?)

- trgovac, oženjen Hani rod. Jetre, sa kojom je stekao kćerku Elzu.

U NDH živi od 1910. godine, a do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u ulici Pećine 48.¹⁰⁸⁵

Hani rod. Jetre (Dukla, Poljska, 1882 - ?)

Godine 1917. registrovala je trgovačku radnju manufakturnom robom na Carskom drumu (kasnije Bulevar kralja Aleksandra 76). Radnju je objavila 12. oktobra 1937.¹⁰⁸⁶

Dana 25. jula 1932. od Okružnog suda u Banjaluci zatražila je uvođenje prinudnog poravnjanja van stečaja za svoju trgovačku radnju manufakturnom robom. Za upravnika imovinom postavljen je Jozef Nachmias stariji, trgovac iz Banjaluke.¹⁰⁸⁷

Na godišnjoj skupštini banjalučke podružnice Saveza privatnih namještenika, održanoj 11. februara 1936. godine, izabrana je za člana Upravnog odbora.¹⁰⁸⁸

Dana 6. oktobra 1937. na Bulevaru kralja Aleksandra 78 registrovala je kaparsku radnju. Radnja je 6. oktobra 1937. preseljena u Smail-age Čengića 48/I, a 1. septembra 1942. brisana je iz sudskog registra.¹⁰⁸⁹

U NDH živi od 1910. godine, a do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u ulici Pećine 48.¹⁰⁹⁰

Elza (Gornji BeĀak, Njemačka, 1908 - ?)

- kći Gedalija, zubotehničar.

U NDH živi od 1910. godine, a do 28. jula 1942. imala je sa stalno boravište u ulici Pećine 48.¹⁰⁹¹

Sabina (Ausbang, Austrija, 8.1.1910 - ?)

- kći trgovca Gustava.

Između 12. i 19. juna 1928. maturirala je na Realnoj gimnaziji.¹⁰⁹²

Maks

Od 1931. do 1938. bio je učenik Realne gimnazije u Banjaluci. Školske 1935/36 godine izabran je člana uprave Đačkog literarnog društva *Mlada Jugoslavija*.¹⁰⁹³

¹⁰⁸⁴ Ovo se prezime pisao i kao Rozenhek.

¹⁰⁸⁵ Popis broj 1, 2 i 3.

¹⁰⁸⁶ ARSBL. Registar radnji, II-1932/155.

¹⁰⁸⁷ ARSBL, OSBL, broj Prp 35/1932.

¹⁰⁸⁸ *Vrbaske novine*, broj 924/1936.

¹⁰⁸⁹ ARSBL, Registar radnji, IV-1938/282.

¹⁰⁹⁰ Popis broj 1, 2 i 3.

¹⁰⁹¹ Popis broj 1, 2 i 3.

¹⁰⁹² AJ, fond 66/SN, fasc. 7.

¹⁰⁹³ Godišnji školski izvještaji Realne gimnazije u Banjaluci 1931-38.

ROSENRAUCH¹⁰⁹⁴

Mihel, zvani Mihajlo (31.12.1877 - Banjaluka 31.12.1937¹⁰⁹⁵)

- sin Arona, trgovac, u Banjaluci je živio od 1899. godine, oženjen Jeti rod. Kohn sa kojom je stekao sina Adolfa.¹⁰⁹⁶

Godine 1922. na Govedarnici br. 14 otvorio je staretinarsku radnju, a 6. marta 1933. trgovinu manufakturnom robom na Velikom trgu broj 4. Dana 10. decembra 1935. radnja je premještena u Milića ulicu 2.

Od 26. marta 1938. trgovinu je vodila udovica Jeti Rozenrauch.¹⁰⁹⁷

Jeti rod. Kohn (Kimpolungu, Rumunija, 1878 - ?)

- primalja.

U NDH živi od 1905. godine i posjeduje kuću vrijednu 150.000 kuna. Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Sunarića 7.

Adolf (Banjaluka 3.12.1904 - logor Slano, Pag, 1941)

- sin Mihaila i Jeti rod. Kohn.

Od 1915. pohađao je Realnu gimnaziju u Banjaluci, a maturalni ispit položio je 11-14. septembra 1925.¹⁰⁹⁸

Od 16. marta 1938. godine, poslije očeve smrti, preuzeo je vođenje trgovine manufakturnom robom u Milića ulici 7. Radnja je 14. novembra 1942. brisana iz registra radnji.¹⁰⁹⁹

Na osnovu molbe Deборе Ostojić rod. Kabiljo iz Prijedora od 7. februara 1947. godine i izjava dvaju svjedoka, datih Okružnom narodnom odboru u Banjaluci 10. maja 1947. godine, kao dan i mjesto smrti Adolfa Rozenraucha, sina pok. Mihajla, upisani su 1941. godina i otok Pag na Jadranskom moru, gdje je imenovani bio žrtva masovnog pogubljenja.¹¹⁰⁰

Sarina rod. Kabiljo (Bugojno 19.4.1912 - 1.8.1942)

- kći Davida Kabilja i majke Blanke Atijas, supruga Adolfa Rosenraucha sa kojim je stekla kćerku Schoschanu, domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici kralja Krešimira 11.¹¹⁰¹

Na osnovu molbe Deборе Ostojić rod. Kabiljo iz Prijedora od 7. februara 1947. godine i izjava dvaju svjedoka, datih Okružnom narodnom odboru

¹⁰⁹⁴ Ovo se prezime pisalo i kao Rozenrauh.

¹⁰⁹⁵ ARSBL, GNOBL, Matični ured, broj 965/1955.

¹⁰⁹⁶ ARSBL, GPBL, broj 4123/19.

¹⁰⁹⁷ ARSBL, Registar radnji, I a, b, c i Registar radnji, IV- 1938/6.

¹⁰⁹⁸ AJ, Ministarstvo prosvete, Sn. broj 13095/1925 i 22296/1925.

¹⁰⁹⁹ ARSBL, Registar radnji, IV-1938/226.

¹¹⁰⁰ ARSBL, GNOBL, broj 4482/1947.

¹¹⁰¹ Popis broj 1, 2 i 3 i ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

u Banjaluci 10. maja 1947. godine, kao dan njene smrti upisan je 1. avgust 1942.¹¹⁰²

Schoschana (Banjaluka 2.4.1940 - logor Stara Gradiška 1942)

- kći Adolfa Rosenraucha i Sarine rođ. Kabiljo.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici kralja Krešimira 11.¹¹⁰³

Na osnovu molbe Debore Ostojić rođ. Kabiljo iz Prijedora od 8. aprila 1947. godine i izjava dvaju svjedoka, datih Okružnom narodnom odboru u Banjaluci 12. aprila 1947. godine, kao dan i mjesto smrti Šošane Rozenrauch upisani su 1942. godina i logor Stara Gradiška, u kojem je imenovana bila žrtva masovnog pogubljenja.¹¹⁰⁴

Salomon

Od 1908. do 1915. bio je učenik Velike realne gimnazije u Banjaluci.¹¹⁰⁵

Max, zvani Makso (Banjaluka 1889 - ?)

Od 1910. godine pohađao je Veliku realnu gimnaziju u Banjaluci.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za Beč radi nastavka studija, koju je 5. septembra 1921. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da je "stasa srednjeg, lica okruglog, kose smeđe, očiju zelenih, usta i nosa naravnih".¹¹⁰⁶

Ljeta 1923. počeo je da izdaje i uređuje šaljivi list *Trazera*, jedini jevrejski list koji je izlazio u Banjaluci do 1941. godine. List je štampan na španskom sefardskom i srpskohrvatskom jeziku. Izašla se svega dva broja ovog lista.¹¹⁰⁷

¹¹⁰² ARSBL, GNOBL, broj 4482/1947.

¹¹⁰³ Popis broj 1, 2 i 3.

¹¹⁰⁴ ARSBL, GNOBL, broj 14256/1947.

¹¹⁰⁵ Godišnji izvještaji Realne gimnazije u Banjaluci.

¹¹⁰⁶ ARSBL, OOBL, AJ 28-91.

¹¹⁰⁷ Бојан Стојнић, *Штампа и штампарије у Бањалуци (до 1941)*, Banjaluka 2006.

ROSENZWEIG¹¹⁰⁸

Natan (Suhovci, istočna Galicija, 7.7.1872 - ?)

- bankarski činovnik, oženjen Betom, sa kojom je stekao sina Eriha i kćerku Zlatu.¹¹⁰⁹

Godine 1924. bio je upravnik banjalučke filijale Zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu.

Zlata (Banjaluka 9.8.1900-- ?)

- kći Natana i Bete, bankarski činovnik.

U molbi za produženje putne isprave za Austriju i Italiju, koju je 30. marta 1928. podnijela poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, navela je da putuje u posjetu rodbini i da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose smeđe, očiju zelenih, nosa i usta naravnih".¹¹¹⁰

Erich dr (Banjaluka 7.7.1903 - ?)

- sin Natana i Bete, ljekar, oženjen Fridom rođ. Gilić.

Do 12. juna 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Viktora Gutića 8.¹¹¹¹

Frida rođ. Gilić (Mađarska 1910 - ?)

- domaćica.

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Viktora Gutića 8. Izjašnjavala se kao arijevka rimokatoličke vjere.¹¹¹²

Filip

- inženjer.

Godine 1932. iz Vardarske banovine premješten je u Banjaluku na mjesto tehničkog savjetnika u Tehničkom odjeljenju Kraljevske banske uprave Vrbanske banovine.¹¹¹³

Godine 1936. izabran je za člana Nadzornog odbora Banjalučkog šahovskog kluba.¹¹¹⁴

¹¹⁰⁸ Ovo se prezime pisalo i kao Rozencvajg.

¹¹⁰⁹ ARSBL, GPBL, broj 4402/1924.

¹¹¹⁰ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-771.

¹¹¹¹ Popis broj 1.

¹¹¹² Popis broj 1.

¹¹¹³ *Službene novine*, broj 196/1932.

¹¹¹⁴ Zapisnici sa sjednica Banjalučkog šahovskog kluba 1933-1940.

ROZNER

Isidor (Dorna Vatra, Bukovina, Rumunija, 1892 - ?)

- privatni činovnik u Bosanskom dioničarskom društvu za proizvodnju drveta i pogon parnih pilana *Bosna bois* Banjaluka.

Dana 18. juna 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je molbu za izdavanje putovnice za Rumuniju. U molbi je naveo da putuje sa suprugom Reginom i trogodišnjim sinom i da je "stasa srednjeg, lica oblog, očiju plavih, nosa dugačkog i usta naravnih, sa dva zlatna zuba".¹¹¹⁵

U toku 1929. i 1930. godine, kao činovnik na Pilani u Banjaluci, u toku 1929. i 1930. godine kod trgovca Save Miloševića kupio je robe u vrijednosti od 1.300 dinara.¹¹¹⁶

U NDH živi od 1910. godine, a 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Kulenovića 6.¹¹¹⁷

Regina (Dorna Vatra, Bukovina, Rumunija, 1897 - ?)

- kći Arona i Salome, domaćica.

Dana 18. juna 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Rumuniju.¹¹¹⁸

U NDH živi od 1910. godine, a 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Kulenovića 6.¹¹¹⁹

Uhapšena je 28. jula 1942. i upućena u logor Jablanac, u kojem su bile internirane Jevrejke. Dana 30. avgusta 1941. godine ona i Edita Neibach pobjegle su iz logora, prevezle se u Bosansku Gradišku i tu prenoćile. Narednog dana, 31. avgusta 1942, sa zarom i propusnicom otputovala je u Banjaluku. Pronađena je i uhapšena u Banjaluci 2. septembra 1942.¹¹²⁰

Edita (Banjaluka 4.4.1922 - ?)

- kći privatnog činovnika Isidora i Regine.

Od 1932. do 1936. pohađao je Državnu građansku školu u Banjaluci i stanovao kod roditelja u Pilanskoj ulici 4.¹¹²¹

Kurt (1918 - ?)

- sin privatnog činovnika Isidora i Regine.

U toku 1941. bio je uhapšen i odveden u logor Jasenovac.¹¹²²

¹¹¹⁵ ARSBL, OOBL, AJ 30-86 i UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 596/1921.

¹¹¹⁶ ARSBL, Trgovačka knjiga Save Miloševića iz Banjaluke.

¹¹¹⁷ Popis broj 1, 2 i 3.

¹¹¹⁸ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 597/21 i OSBL, broj Kzp-1141/1941.

¹¹¹⁹ Popis broj 1, 2 i 3.

¹¹²⁰ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, 87-45-a-51/1.

¹¹²¹ ARSBL, OFGŠBL, 24.

¹¹²² ARSBL, OSBL, broj Kzp-1141/1941.

SALOM¹¹²³

Prvi Jevrej zanatlija koji se u Banjaluku doselio iz Travnika bio je iz porodice Salom i po zanimanju *sahadžija*.¹¹²⁴

Avram Abraham

- bosanski Jevrej, oženjen Salomom, sa kojom je stekao sinove Arona i Moritza, zvanog Mosko i kćerke Reginu udata Levi, Rosu udata Kabiljo i Bertu udata Salom.

Dana 11. avgusta 1894. u sudskom registru protokoliso je trgovačku firmu *Avram Salom*, a u obrtničkom registru za grad Banjaluku sahadžijski obrt. Godine 1907. na ime poreza platio je iznos od 2.200 kruna.¹¹²⁵

Trgovačka firma brisana je 3. septembra 1916. iz sudskog registra zbog smrti vlasnika.¹¹²⁶

Aron (Banjaluka 1876 - logor Stara Gradiška 1944)

- sin Avrama, urar i trgovac optičarskom, zlatarskom i draguljarskom robom, oženjen Sarinom rođ. Poljokan, sa kojom je stekao sinove Leona i Avrama i kćeri Hanu, Palombu, Floru i Miru.

Dana 28. novembra 1904. u Ulici kralja Alfonsa 7 registrovao je urarsku radnju. U toku 1907. na ime poreza platio je iznos od 1.200 kruna. Od 19. avgusta 1916. počeo je da se bavi i draguljarstvom, a firma je promijenila naziv u *Aron A. Salom, urar i draguljar*. Od 1926. počeo je trguje električnim sijalicama i lampama i drugom električnom robom. Obavljanje optičarske djelatnosti registrovao je 7. avgusta 1935.¹¹²⁷

U molbi za izdavanje putovnice za Austriju, Njemačku i Trst radi obavljanja trgovačkih poslova, koju je 21. avgusta 1920. podnio Okružnoj oblasti Banjaluka, naveo je da je "stasa srednjeg, lica duguljastog, kose prosijede, očiju smeđih, usta i nosa pravilnih".¹¹²⁸ Sličnu molbu podnio je i 1921. godine.¹¹²⁹

¹¹²³ Mjenjačkim-sarafskim poslom u Banjaluci su se najviše bavili Jevreji, a u tome je prednjačila porodica Salom. Od dolaska u Banjaluku pored sahadžijskog (urarskog) bavila se i sarafskim poslom sve do 1941. godine. Porodica Salom postala je poznata po vještini obavljanja sarafskog obrta i vremenom je uz svoje prezime dodala i Sarafić.

¹¹²⁴ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini*, Društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, Knjiga XVII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 12, Sarajevo, 1961.

¹¹²⁵ ARSBL, Registar obrta, broj 793/1907.

¹¹²⁶ ARSBL, Registar inokosnih firmi, broj 636.

¹¹²⁷ ARSBL, OSBL, broj 1135 i broj Fi-249/1935, Registar obrta, broj 800/1907, *Sarajevski list*, broj 106/1906 i Registar radnji, II-1932/27.

¹¹²⁸ ARSBL, OOBL, AJ 29-131.

¹¹²⁹ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 408/1921.

Bio je član Zanatlijske zadruge s.o.j. u Banjaluci od njenog osnivanja 23. avgusta 1925. godine.¹¹³⁰

U toku 1934. Aron i Sarina Salom gradili su stambenu kuću na sprat (16 x 15.02 m) u Ulici vojvode Putnika 44a. Susjedi su im bili malodobna S. Levi (slijeva) i Ignac dr Laslo i Sarina (zdesna). Objekat je projektovalo Građevinsko tehničko preduzeće "Evgenije Bubik" iz Beograda, a radove je izvodio preduzimač Konrad Pečarić.¹¹³¹

Godine 1936. Aron i Sarina Salom izgradili su prizemnu dvorišnu zgradu (7,37 x 11,50 m) u Ulici vojvode Putnika 44a. Projektant i preduzimač radova bio je građevinski inženjer Ivan Golac. U toku gradnje sin Leon Salom, kao zastupnik Arona i Sarine Salom, obavijestio je nadležne vlasti o izmjenama koje su nastale tokom gradnje.¹¹³²

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu, K broj 1953/41, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene, radnja je 31. maja 1941. prodana Sabahudinu Skorupu za iznos od 100.000 kuna, sa isplatom u mjesečnim obrocima na rok od deset mjeseci. Međutim, kupoprodajna cijena isplaćena je odmah.¹¹³³

Radnja je 11. aprila 1942. brisana iz obrtnog registra.¹¹³⁴

Do 12. juna 1942. imao je stalno boravište u Ulici kralja Petra Svačića 44.¹¹³⁵

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:354/46 od 25. oktobra 1947. godine i u popisu zaostavštine Arona A. Saloma, koji je 18. novembra 1946. sačinila komisija Gradskog narodnog odbora u Banjaluci, stoji da je "Aron pokojnog Avrama Salom urar optičar zlatar i draguljar iz Banjaluke poginuo u logoru Stara Gradiška 1944. godine". Nekretnine iza umrlog Arona pokojnog Avrama Saloma iz Banjaluke, koju čine kuća sa kućištem i dućanom u mahali Varoš, površine 56 m², polovina kuće sa dvorištem u Ulici vojvode Putnika, površine 481 m² i polovina bašte, površine 420 m², ukupne vrijednosti 422.500 dinara na dan popisa, nasljeđuju kćerke Flora Brammer rod. Salom i Mira Papo rod. Salom, obe iz Zagreba.¹¹³⁶

Sarina rod. Poljokan (Banjaluka 1880 - 25. 6. 1946)

- kći Dude Poljokana, domaćica.

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Ulici kralja Petra Svačića 44.¹¹³⁷

¹¹³⁰ ARSBL, KBUVB, I AJ 15-15.

¹¹³¹ ARSBL, GPBL, 22-S-5.8.1.

¹¹³² ARSBL, GPBL, 22-S-5.8.1.

¹¹³³ ARSBL, 330-004-027, redni broj 1.

¹¹³⁴ ARSBL, Registar radnji, IV-1938/347.

¹¹³⁵ Popis broj 1.

¹¹³⁶ ARSBL, GNOBL, Ostavine, S.

¹¹³⁷ Popis broj 1.

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci, broj O:354/46 od 16. februara 1951. godine, navodi se da je Sarina rod. Poljokan Salom iz Banjaluke umrla 25. juna 1946. godine. Njenu imovinu čine kuća sa dvorištem u Ulici vojvode Putnika površine 481 m², kuća sa dvorištem u Ulici vojvode Putnika površine 420 m², procijenjene od Gradskog narodnog odbora u Banjaluci 25. septembra 1946. na iznos od 112.500 dinara. Njenim nasljednicima proglašene su kćerke Flora Bramer rod. Salom, domaćica iz Zagreba, Ulica bosanska 13, Mira Papo rod. Salom preudata Kulišić, apotekarica iz Zagreba, Ulica bosanska 13 i Hana Levi rod. Salom iz Starente, Italija i sinovi Avram Salom i Leon Salom, obojica iz Starenta.

Kći Hana Levi rod. Salom iz Starente u Italiji i sinovi Avram i Leon, svi iz Starente u Italiji, odrekli su se svojih nasljednih dijelova u korist svojih sestara Flore Bramer i Mire Papo, obe iz Zagreba.¹¹³⁸

Hana (Banjaluka 28.8.1900 - ?)

- kći zlatara Arona, sefardska Jevrejka.

Školske 1912/13. godine pohađala je I razred Više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Milićevoj ulici 2¹¹³⁹

Palomba (Banjaluka 17.6.1903 - ?)

- kći zlatara Arona, sefardska Jevrejka.

Od 1918. do 1920. pohađala je III i IV razred Više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Milićevoj ulici 2.¹¹⁴⁰

Školske 1935/36. godine predavala je ručni rad prvom, drugom i trećem razredu Državne ženske realne gimnazije u Banjaluci.¹¹⁴¹

Avram (Banjaluka 1903 - ?)

- sin Arona.

Dana 17. jula 1940. drogeriju *Avram A. Salom* u Ulici kralja Alfonsa 8 registrovao je kao trgovinu parfimerijskom i kozmetičkom robom, toaletnim, medicinskim i sanitarnim potrepštinama iz gume, kaučuka i celuloida. Na osnovu odluke broj 82/43 od 2. januara 1943. godine, radnja je brisana iz registra.¹¹⁴²

Dana 20. oktobra 1940. u Okružnom sudu u Banjaluci saslušan je u svojstvu svjedoka povodom ubistva porodice Poljokan.¹¹⁴³

Evidentiran je na spisku Židova koji su određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo

¹¹³⁸ ARSBL, GNOBL, broj 5766/1951.

¹¹³⁹ ARSBL, OFVDŠBL, 11-29/629.

¹¹⁴⁰ ARSBL, OFVDŠBL, 11-29/629.

¹¹⁴¹ ARSBL, DŽRGBL, 31-36.

¹¹⁴² ARSBL, Registar radnji, IV-1938/368.

¹¹⁴³ ARSBL, OSBL, broj Kzp-963/1940.

ustaškog redarstva u Banjaluci, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.¹¹⁴⁴

Berta (1891 - logor Jasenovac 16.7.1943)

- kći Avrama, sestra Regine udate Levi i Roze udate Kabiljo, domaćica.
Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Pavelića 73.¹¹⁴⁵

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:354/46 od 25. oktobra 1947. godine, utvrđeno je da je 16. jula 1943. ubijena u logoru Jasenovac.¹¹⁴⁶

Albert, zvani Pišta (Banjaluka 18.9.1920 - ?)

- sin trgovca Avrama, trgovački pomoćnik, sefardski Jevrej.

Školske 1930/31. godine pohađao je prvi razred Državne građanske škole u Banjaluci, trgovački smjer i živio kod roditelja u Ulici fra Grge Martića 36.¹¹⁴⁷

Učestvovao je na ljevičarskim priredbama i bio aktivan u radu ljevičarskih organizacija, posebno među trgovačkom omladinom.¹¹⁴⁸

Evidentiran je na spisku Židova koji su određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva u Banjaluci, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.¹¹⁴⁹

Leon (Banjaluka 24. novembra 1908 - ?)

- juvelir, sin Arona.

Od 14. do 26. juna 1927. maturirao je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.¹¹⁵⁰

Dana 12. marta 1941. Okružni sud u Banjaluci saslušao ga je u svojstvu svjedoka povodom ubistva porodice Poljokan.¹¹⁵¹

Mira (Banjaluka 2. aprila 1915 - ?)

- kćerka zlatara Arona Saloma.

Od 26. do 29. avgusta 1936. maturirala je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci.¹¹⁵²

¹¹⁴⁴ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

¹¹⁴⁵ Popis 1, 2 i 3.

¹¹⁴⁶ ARSBL, GNOBL, Ostavine, S.

¹¹⁴⁷ ARSBL, DGŠBL, 23-43.

¹¹⁴⁸ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, 169-19/4-1.

¹¹⁴⁹ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

¹¹⁵⁰ AJ, Fond 66/SN, fasc. 7.

¹¹⁵¹ ARSBL. OSBL, broj Kzp-963/1940.

¹¹⁵² Godišnji izvještaj Realne gimnazije Banjaluka 1936/1937.

Zadik dr (Banjaluka 1892 - 18.9.1938)

- sin Avrama.

Od 1903. godine pohađao je Veliku realnu gimnaziju u Banjaluci.¹¹⁵³

Dana 24. marta 1921. godine, kao student medicine, Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju.¹¹⁵⁴

Dana 21. marta 1924. godine, kao doktor medicine, sa stalnim boravištem u Subotici, podnio je molbu za izdavanje putovnice za Austriju, Italiju, Čehoslovačku, Njemačku i Madarsku. U molbi je naveo da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose plave, očiju smeđih, usta i nosa naravnih i da nosi naočale".¹¹⁵⁵

U popisu nekretnina, koji je 18. septembra 1946. sačinila komisija Gradskog narodnog odbora Banjaluka, utvrđeno je da njegovu zaostavštinu čini kuća sa kućištem, dvorištem i gradilištem, površine 5.226 m², ukupne vrijednosti 700.000 dinara.¹¹⁵⁶

Moritz, zvani Mosko (Banjaluka 1896 - logor Jasenovac 20.10.1943)

- trgovac, sin Avrama Abrahama Saloma i suprug Side rod. Levi, sa kojom je stekao kćerke Miru i Hanči.

- Dana 21. jula 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.¹¹⁵⁷

Dana 25. aprila 1919. u Ulici kralja Alfonsa 13 registrovao je urarsku radnju. U obavještenju Sreskog načelstva u Banjaluci od 20. aprila 1933. godine, stoji da je radnju sa broja 13 preselio na kućni broj 9.

Od 7. avgusta 1935. u radnji je počeo da obavlja i optičarsku i zlatarsku djelatnost. Radnja je 11. aprila 1942. brisana iz registra radnji.¹¹⁵⁸

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu, K broj 2419/41, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene, radnja je 14. juna 1941. prodana Ivanu Šagadinu za iznos od 40.000 kuna sa isplatom u mjesečnim obrocima, na rok od osamnaest mjeseci.¹¹⁵⁹

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:354/46 od 25. oktobra 1947. godine i u popisu zaostavštine, koji je 18. novembra 1946. sačinila komisija Gradskog narodnog odbora u Banjaluci, navodi se da je Moric Mosko, sin pokojnog Avrama Saloma, urar i optičar iz Banjaluke, poginuo u logoru Jasenovac 20. oktobra 1943. godine. Njegove nekretnine čine gradilište sa dućanom u mahali Ferhadija površine 10 m², gradilište sa dućanom u mahali Varoš površine 130 m² i gradilište sa dućanom u mahali Varoš površine 70 m², kuća sa kućištem i dvorištem

¹¹⁵³ Godišnji izvještaj Velike realne gimnazije Banjaluka 1903/1910.

¹¹⁵⁴ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 337/1921.

¹¹⁵⁵ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-63.

¹¹⁵⁶ ARSBL, GNOBL, broj 17309/1946.

¹¹⁵⁷ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 688/1921.

¹¹⁵⁸ ARSBL, Registar radnji II-1932/334 i IV-1938/448 i OSBL, AJ 38-81/1933.

¹¹⁵⁹ ARSBL, 330-004-027, redni broj 2.

površine 1650 m², ukupne vrijednosti 1,480.000 dinara. Njegovim nasljednicima proglašeni su bratične Flora Bramer rod. Salom iz Zagreba, Mira Papo rod. Salom iz Zagreba i Hanči Levi rod. Salom, bratići Avram Salom i Leon Salom, sestrične Paula Kabiljo, udata za dr Branka Čubrilovića i Hani Kabiljo udata Salom i sestrići Mosko Kabiljo i Albert Kabiljo. Bratična Hani Levi rod. Salom odrekla se svoga dijela nasljedstva u korist sestara Mire Papo rod. Salom iz Zagreba i Flore Bramer rod. Salom iz Zagreba. Bratići Avram i Leon Salom odrekli su se svoga dijela nasljedstva u korist sestara Mire Papo rod. Salom iz Zagreba i Flore Bramer rod. Salom iz Zagreba. Sestrići Mosko Kabiljo i Albert Kabiljo odrekli su se svoga dijela nasljedstva u korist sestara Paule Kabiljo udate Čubrilović i Hanči Kabiljo udate Salom.¹¹⁶⁰

Sida rod. Levi (Sarajevo 1898 - ?)

- domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 43.¹¹⁶¹

Ubijena je u logoru Jasenovac.¹¹⁶²

Hanči, zvana Anči (Banjaluka 22.10. 1920 - ?)

- kći zlatara Moske, sefardska Jevrejka.

Od 1930. do 1935. pohađala je četvorogodišnju Državnu građansku školu trgovačkog smjera u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Ulici fra Grge Martića 43.¹¹⁶³

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 43.¹¹⁶⁴

Ubijena je u logoru Jasenovac.¹¹⁶⁵

Mira (Banjaluka 1930 - ?)

- kći zlatara Moske, bez zanimanja.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 43.¹¹⁶⁶

Ubijena je u logoru Jasenovac.¹¹⁶⁷

¹¹⁶⁰ ARSBL, GNOBL, Ostavine, S.

¹¹⁶¹ Popis broj 1, 2. i 3.

¹¹⁶² ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

¹¹⁶³ ARSBL, OFDGŠBL, 23-29.

¹¹⁶⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

¹¹⁶⁵ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

¹¹⁶⁶ Popis broj 1, 2 i 3.

¹¹⁶⁷ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

David G.

- oženjen Rachelom rod. Baruch, sa kojom je stekao sina Izidora i kćerke Serafinu Sarinu i Ernestinu

Dana 18. marta 1893. protokolisao je trgovinu mješovitom robom *David G. Salom* sa sjedištem u Banjaluci. Radnja je 4. jula 1914. brisana iz sudskog registra zbog vlasnikove smrti.¹¹⁶⁸

Više godina bio je član Upravnog odbora Prve banjalučke štedionice d.d. Banjaluka.¹¹⁶⁹

Rachela rod. Baruch (1857 - ?)

- domaćica, zavičajna u Banjaluci.

Dana 6. jula 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju i Čehoslovačku.¹¹⁷⁰

Dana 15. septembra 1927. Salomon Poljokan podnio je zahtjev za produženje vangraničnog pasoša za Austriju za njegovu suprugu Zlatu Poljokan i punicu Rachelu Salom Sarafić.¹¹⁷¹

Izidor (Sarajevo 1876 - logor 3.8.1943)

- sin Davida Saloma Sarafića i Rachele rod. Baruch i suprug Safire rod. Sumbul.

U Banjaluci je registrovao trgovinu mješovitom robom na veliko i malo i u toku 1907. na ime poreza platio iznos od 2.000 kruna.¹¹⁷²

Dana 10. juna 1910. protokolisao je trgovinu mješovitom robom *Isidor Salom Sarafić*, a od 28. septembra 1923. počeo je da obavlja i mjenjačke poslove (mjenjačnica za valute). Trgovinu mješovitom robom napustio je 24. februara 1934. godine, s tim što je agenturna radnja djelovala do 22. maja 1937. godine, kada je i ona otkazana.¹¹⁷³

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za Čehoslovačku, Austriju, Njemačku, Grčku i Palestinu radi obavljanja trgovačkih poslova, koju je 22. februara 1919. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da je "stasa visokog, lica oblog, kose crne, očiju zelenih, usta i nosa pravilnih i nosi naočale".¹¹⁷⁴

Sresko načelstvo u Banjaluci dalo je 16. jula 1929. prijedlog da se Isidor Sarafić, trgovac iz Banjaluke, odlikuje zlatnom medaljom.¹¹⁷⁵

¹¹⁶⁸ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 581

¹¹⁶⁹ *Sarajevski list*, broj 37/1911 i 29/1912 i *Bosansko-hercegovački kompas*, 1912/1913

¹¹⁷⁰ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 640/1921

¹¹⁷¹ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-49

¹¹⁷² ARSBL, Registar obrta, broj 807/1907

¹¹⁷³ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih firmi, broj 1352

¹¹⁷⁴ ARSBL, OOBL, AJ 29/139

¹¹⁷⁵ ARSBL, VŽVOBL, AJ 11-70

Dana 11. decembra 1933. osnovao je društvo za obavljanje komisionih i agenturnih poslova *Sarafić dd Banjaluka*. Upravnik i prokurista Društva bio je Izidor Salom Sarafić.¹¹⁷⁶

U toku 1934. pored pekare na Haništu podigao je novi magacin (7,37 x 11,50 m). Radove je izveo građevinski preduzimač Konrad Pečarić. U toku 1940. na magacinu je dogradio sprat (10,05 x 12,50 m). Objekat je projektovao građevinski inženjer Franjo Mikuš, a radove je izveo preduzimač inž. Ibrahim Salihagić.¹¹⁷⁷

Godine 1937, prema projektu inž. Stojana Borovnice, u dvorištu iza kuće na Bulevaru kralja Aleksandra podigao je novi magacin (20,15 x 16,65 m). Radove je izveo Konrad Pečarić, zidarski majstor.¹¹⁷⁸

Na osnivačkoj skupštini Saveza trgovačkih udruženja za Vrbasku banovinu, održanoj 10. novembra 1935. godine, izabran je za člana Predsjedništva.¹¹⁷⁹

Na osnivačkoj skupštini Mjesnog odbora JRZ, održanoj 18. marta 1936. godine, izabran je za člana Gradskog odbora.¹¹⁸⁰

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici braće Radića 1.¹¹⁸¹

Na osnovu saglasnosti Okružnog narodnog odbora Banjaluka, broj 4639/47 od 30. maja 1947. godine, kao datum smrti Isidora Saloma Sarafića iz Banjaluke utvrđen je 3. avgust 1943. godine. Imenovani je bio žrtva masovnog pogubljenja.¹¹⁸²

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:170/46 od 24. avgusta 1946. godine stoji da imovinu Isidora Sarafića iz Banjaluke čine sljedeće nekretnine: kuća sa kućištem i dvorištem površine 1 dun. i 954 m² (obnovljena poslije rata), vrt do kuća površine 800 m² (mahala Varoš), vrt od 152 m² (mahala Varoš), vrt od 620 m² (mahala Varoš), gradilište sa dućanom površine 22 m² (mahala Ferhadija), oranica Krčmarice površine 4 dun., bašta do kuća površine 300 m², bašta do kuća površine 330 m², oranica Hise od 1 dun. i 130 m², livada Strana od 1 dun., livada od 1 dun. i 760 m², oranica Hise od 2 dun. i 310 m², oranica Hise od 2 dun. i 578 m², oranica Duvnjakovo polje od 2 dun. i 500 m², oranica Hise od 1 dun. i 30 m², oranica Hise od 2 dun. i 525 m², kuća i kućište na Čermetani površine 450 m², kuća sa kućištem i dvorištem površine 530 m², oranica Lučanice od 14 dun. i 120 m², oranica Lučanice od 4 dun. i 850 m², oranica Križ polje od 14 dun. i 980 m², kuća površine 40 m², oranica od 4 dun. i 780 m², gradilište sa hanom površine 50 m², vrt od 1 dun. i 730 m², gradilište sa hanom površine 3 dun. i 500 m².

¹¹⁷⁶ ARSBL, OSBL, broj 2862

¹¹⁷⁷ ARSBL, GPBL, 5.8.1.

¹¹⁷⁸ ARSBL, GPBL, 5.8.1.

¹¹⁷⁹ *Vrbaske novine*, broj 855/1935.

¹¹⁸⁰ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

¹¹⁸¹ Popis broj 1, 2 i 3.

¹¹⁸² ARSBL, GNOBL, broj 20547/1947.

magaza površine 216 m², kuća sa kućištem i dvorištem površine 1 dun. i 330 m², vrt do kuće površine 825 m², vrt pred kućom do drumu u mahali Varoš površine 590 m², oranica Krčmarice od 15 dun. i 540 m², magaza površine 11 m², gradilište sa dućanom u mahali Ferhadija površine 24 m² (srušeno), magaza površine 110 m² u mahali Ferhadija, gradilište sa dućanom površine 23 m² u mahali Ferhadija, put od 42 m² u mahali Ferhadija, magaza od 26 m² u mahali Ferhadija, gradilište sa dućanom površine 50 m² u mahali Ferhadija, gradilište sa dućanom površine 16 m² u mahali Ferhadija, gradilište sa dućanom površine 12 m² u mahali Ferhadija, gradilište od 21 m² u mahali Ferhadija, gradilište od 74 m² u mahali Ferhadija, gradilište od 204 m² u mahali Ferhadija, gradilište od 54 m² u mahali Ferhadija (sve srušeno), gradilište sa dućanom površine 20 m² u mahali Ferhadija, gradilište sa dućanom površine 30 m² u mahali Ferhadija (obnovljeni poslije rata), gradilište sa dućanom površine 45 m² u mahali Ferhadija, gradilište sa dućanom površine 110 m² u mahali Ferhadija, gradilište sa dućanom površine 12 m² u mahali Ferhadija, gradilište sa dućanom površine 30 m², oranica u mahali Grab površine 8 dun. i 500 m², oranica u mahali Grab površine 850 m², bašta u mahali Grab površine 850 m², gradilište oranica površine 820 m², oranica od 8 dun. i 300 m² i srušena kuća površine 123 m². Nasljednicima imovine proglašeni su njegovi sinovi dr Samuel Sarafić iz Beograda i dr Jakob Sarafić. Sin David Sarafić odrekao se svog nasljednog dijela u korist svoje braće.¹¹⁸³

Saphira rođ. Sumbul (Sarajevo 1884 - 1942)

- domaćica, zavičajna u Banjaluci, supruga Isidora Saloma Sarafića, sa kojim je stekla sinove Davida, Jozefa, Samuila i Jakoba.

Dana 25. marta 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.¹¹⁸⁴

U zahtjevu za produženje putne isprave za sve evropske zemlje radi posjete rodbini, koji je podnijela 25. maja 1928. godine, navela je da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju smeđih, nosa i usta pravilnih".¹¹⁸⁵

U toku 1934. godine gradila je štalu sa šupom (11 x 4,60 m) na Karadorđevom drumu 16. Projekat je izradilo Građevinsko tehničko preduzeće *Evgenije Bubik* iz Beograda, a preduzimač je Omer Šekambet iz Banjaluke.¹¹⁸⁶

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Ulici braće Radića 1.¹¹⁸⁷

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:252/46 od 26. jula 1946. godine stoji da je umrla nepoznatog dana oktobra mjeseca

¹¹⁸³ ARSBL, GNOBL, broj 23124/1946.

¹¹⁸⁴ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 340/1921.

¹¹⁸⁵ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-771.

¹¹⁸⁶ ARSBL, GPBL 5.8.1.

¹¹⁸⁷ Popis broj 1.

1942. Njenu imovinu čine oranica do kuća površine 1 dun. i 360 m², bašta do kuća površine 250 m², bašta do kuća površine 150 m², oranica do kuća površine 220 m², kuća sa kućištem i dvorištem površine 264 m², oranica do kuća površine 1 dun., oranica do kuća površine 1 dun. i 20 m², bašta do kuća površine 300 m², bašta do kuća površine 330 m², kuća sa kućištem i dvorištem površine 200 m², oranica i bašta do kuća površine 3 dun. i 190 m², bašta (voćar) do kuća površine 2 dun. i 716 m², gradilište površine 236 m², dvorište sa pojatom površine 144 m², vrt od 370 m², bašta (voćar) Čajra površine 2 dun. i 560 m², oranica Čajra površine 5 dun. i 655 m², vrt Čajra površine 1 dun. i 125 m², oranica Čajra površine 4 dun. i 60 m², kuća sa kućištem i dvorištem površine 260 m², oranica Čajra površine 6 dun. i 174 m², bašta od 380 m², kuća sa kućištem i dvorištem površine 100 m², oranica Čajra od 6 dun. i 125 m² i bašta (voćar) Čajra od 758 m². Njenim nasljednicima proglašeni su sinovi dr Samuilo Sarafić, dr Jakov Sarafić i David Sarafić, svi iz Banjaluke.¹¹⁸⁸

David (Banjaluka 6.10.1903 - Milano 23. 10. 1948¹¹⁸⁹)

- sin Izidora i Safire rođ. Sumbul, bankarski činovnik.

Školske 1914/15. godine pohađao je Ib razred Velike realke u Banjaluci.¹¹⁹⁰

Dana 3. septembra 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.¹¹⁹¹

U molbi za produženje putovnice za sve evropske zemlje radi obavljanja trgovačkih poslova, koju je 12. avgusta 1927. podnio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, naveo je da je "stasa visoka, lica oblog, kose i očiju crnih, usta i nosa naravnih".¹¹⁹²

Dana 6. decembra 1928. registrovao je radionicu za izradu papirnatih vrećica *David Sarafić i Jozef Nahmijas st.*, sa sjedištem na Trgu cara Dušana 4.

Na osnovu odobrenja Zanatske komore u Banjaluci od 18. juna 1934. godine, radnja je preregistrovana u Tvornicu papirnih vrećica *Sarafić i drug.* Tvornica je 11. aprila 1942. brisana iz registra.¹¹⁹³

David i Jozef Sarafić registrovali su 8. avgusta 1929. društvo za proizvodnju tjestenine *Braća Sarafić*, sa sjedištem na Haništu 1. Firma je 30. decembra 1938. brisana iz registra radnji.¹¹⁹⁴

Dana 28. januara 1936. izabran je za vijećnika Gradskog vijeća u Banjaluci.¹¹⁹⁵

¹¹⁸⁸ ARSBL, GNOBL, broj 25454/1946.

¹¹⁸⁹ ARSBL, GNOBL, broj 11377/1949.

¹¹⁹⁰ XX Izvještaj Velike realke u Banjaluci.

¹¹⁹¹ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 865/1921.

¹¹⁹² ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-733.

¹¹⁹³ ARSBL, Registar radnji, II-1932/28 i IV-1938/388.

¹¹⁹⁴ ARSBL, Registar radnji IV-1938/291 i OSBL, Registar društava, broj 3106.

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:197/49 od 22. oktobra 1949. godine, stoji da je umro 23. oktobra 1948. i da njegov imetak čine gradilište i dućan površine 11 m², oranica površine 6 dun. i 53 m² i kuća sa kućištem površine 570 m², ukupne vrijednosti 145.000 dinara. Njegovim nasljednicima proglašeni su dr Samuilo I. Sarafić, advokat iz Beograda, sa stanom na Studentskom trgu 10 i dr Jakob I. Sarafić, kapetan JA iz Beograda, sa stanom na Studentskom trgu 10.¹¹⁹⁶

Jozef (Banjaluka 5.2.1908 - logor Jasenovac 1942)

- sin Izidora Davida Saloma Sarafića i Saphire rod. Sumbul.

24. Jozef Sarafić

Maturirao je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci 12-19. juna 1928.¹¹⁹⁷

U molbi za izdavanje putne isprave za Austriju radi studiranja na Ekonomskoj visokoj školi u Beču, koju je 27. avgusta 1928. uputio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, naveo je da je "stasa visokog, lica oblog, kose crne, očiju smeđih, nosa i usta naravnih i nosi naočale".¹¹⁹⁸

Dana 4. marta 1939. registrovao je trgovinu kolonijalno-špecerajskom robom na veliko *J. S. Sarafić*, sa sjedištem na Haništu bb. Radnja je 2. januara 1943. brisana iz registra radnji.¹¹⁹⁹

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:250/46 od 19. juna 1946. godine stoji da je februara 1942. poginuo u Jasenovcu i da se njegova zaostavština sastoji od štednog uloga u iznosu od 9.336 dinara kod Državne hipotekarne banke i da su

njegovi nasljednici braća dr Samuel Sarafić iz Beograda, dr Jakov Sarafić iz Štipa i David Sarafić. David Sarafić odrekao se svog dijela nasljedstva.

U istom aktu stoji i da su Isidor, Safira i Jozef Sarafić, svi iz Banjaluke, odvedeni od ustaša za vrijeme okupacije u logor i da su tamo i nastradali. Samuilo i David Sarafić živjeli su u porodičnoj i imovinskoj zajednici sa roditeljima i bratom Jozefom, Jakob Sarafić živio je u Skoplju, dr Jakob Sarafić bio je na službi u III brigadi VIII divizije KNOJ-a, a advokat dr Samuilo Sarafić živio je na Studentskom trgu 10 u Beogradu.¹²⁰⁰

¹¹⁹⁵ ARSBL, ZP - Predsjednici gradske opštine i gradski vijećnici 1877-1936.

¹¹⁹⁶ ARSBL, GNOBL, broj 3056419/1949.

¹¹⁹⁷ AJ, Fond 66/SN, fasc. 7.

¹¹⁹⁸ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-1025.

¹¹⁹⁹ ARSBL, Registar radnji, IV-1938/300.

¹²⁰⁰ ARSBL, GNOBL, broj 25457/1946.

Samuel dr (Banjaluka 1910 - ?)

25. Samuel Sarafić

- sin Izidora Saloma Sarafića.

U molbi za izdavanje putne isprave za Austriju radi liječenja, koju je 24. maja 1928. podnio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, naveo je da je dak Gimnazije i da je "stasa srednjeg, lica odugog, kose i očiju smeđih, nosa i usta naravnih i nosi naočale".¹²⁰¹

Juna mjeseca 1929. maturirao je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci¹²⁰², a kasnije je završio pravne nauke.

Poslije Drugog svjetskog rata trajno se nastanio u Beogradu, gdje je radio kao advokat.

Do jula 1949. zgradu na Staljinovom trgu 3 izdavao je u zakup Gradevinskom preduzeću "Krajina". Poslije

toga u zgradu je uselio Banjalučki vojni okrug.¹²⁰³

U toku 1953. Gradski narodni odbor u Banjaluci izvršio je popravku stambene zgrade u Ulici maršala Tita 105, vlasništvo Samuela Sarafića iz Banjaluke.¹²⁰⁴

Dana 6. juna 1953. prodao je lokal u Ferhatpašinoj 2, a 28. januara 1954. on i njegov brat dr Jakob prodali su kuću i zemljište u Budžaku.¹²⁰⁵

Jakob dr (Banjaluka 28. 11.1905 - ?)

26. Jakob Sarafić

- sin Izidora Saloma Sarafića i Saphire rod. Sumbul.

U molbi za izdavanje putne isprave za Austriju radi studija, koju je 19. oktobra 1924. podnio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, naveo je da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju crnih, nosa i usta naravnih".¹²⁰⁶

Zahtjev za odlazak na studije u Austriju obnavljao je sve do 1929. godine. Poslije završenih studija medicine jedno vrijeme je radio u Skoplju.

Kao ljekar bio je na službi u III brigadi VIII divizije KNOJ-a. Poslije rata stalno se nastanio u Beogradu, gdje je živio i njegov brat, advokat dr Samuel Salom Sarafić.

¹²⁰¹ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-945.

¹²⁰² AJ, Fond 66/SN, fasc. 7.

¹²⁰³ ARSBL, GNOBL, broj 34141/1947.

¹²⁰⁴ ARSBL, GNOBL, broj 19838/53.

¹²⁰⁵ ARSBL, GNOBL, Ugovori, S/71 i S/74.

¹²⁰⁶ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-167 i 771.

Serafina, zvana Sarina (Banjaluka 28.9.1885 - ?)

- kći trgovca Davida.

Od 1898. do 1903. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja na Carskom drumu 613.¹²⁰⁷

Sarina rod. Montijas (? - logor Jasenovac 1944)

U popisu nekretnina Komisije za procjenu nekretnina Gradskog narodnog odbora u Banjaluci od 25. septembra 1946. godine, utvrđeno je da zaostavštinu Sarine Salom rod. Montijas, koja je umrla 1944. u Jasenovcu, čine kuća sa kućištem i dvorištem površine 481 m² i bašta površine 420 m², ukupne vrijednosti 112.500 dinara.¹²⁰⁸

Saima (1882 - ?)

- domaćica, zavičajna u Banjaluci.

Dana 24. aprila 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju.¹²⁰⁹

Blanka (Jajce 8.5.1898 - ?)

- kći trgovca Jakova, španska Jevrejka.

Školske 1910/11. godine pohađala je I razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala kod Menachema Romana u Andeoskoj ulici, a kasnije kod Klare Nachmias u Kolodvorskoj 2.¹²¹⁰

Margita (Jajce, 26.9.1909 - ?)

- kći trgovca Dane, španska Jevrejka.

Školske 1921/22. godine polagala je I razred Rimokatoličke više djevojačke škole u Banjaluci i redovno pohađala privatnu samostansku školu u Jajcu.¹²¹¹

Ješua (1879 - ?)

- bosanski Jevrej.

Dana 6. februara 1910. u Dabovića ulici otvorio je agenturnu i komisionu radnju za poslovni, trgovački i drugi obrt *Ješua Salom*. Dana 3. septembra 1912. poslovne prostorije su preseljene na drugu lokaciju.

Od 25. avgusta 1914. kao poslovni partner registrovan je Vaso Varenika, a radnja je promijenila naziv u *Salom i Varenika*.¹²¹²

¹²⁰⁷ ARSBL, OFVDŠBL, 1-2.

¹²⁰⁸ ARSBL, GNOBL, broj 35083/1946.

¹²⁰⁹ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 446/1921.

¹²¹⁰ ARSBL, OFVDŠBL, 9-574.

¹²¹¹ ARSBL, OFVDŠBL, 7-19.

¹²¹² ARSBL, Obrtni registar, broj 37/1910.

SALZBERGER

Jeanetta (Banjaluka 5.2.1887 - ?)

- kći obučara Samuela, španska Jevrejka.

Od 1898. do 1904. pohađala je Državnu višu djevojačku školu i stanovala roditelja u Salvator ulici, Anđeoskoj ulici i na Carskom drumu.¹²¹³

¹²¹³ ARSBL, OFVDŠBL, 1-3.

SCHÖNWALD

Slavko (Karlovac 1867 - ?)

- trgovački putnik.

Bio je aktivni igrač i član uprave Banjalučkog šahovskog kluba.¹²¹⁴

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Kulenovića 16-a.¹²¹⁵

¹²¹⁴ Zapisnici Banjalučkog šahovskog kluba 1933-1940.

¹²¹⁵ Popis broj 1, 2 i 3.

SCHWARZ

Emilija (Nevesinje 12.6.1891 - ?)

- kćerka poreznika Karla.

Od 1901. do 1907. pohađala je Državnu višu djevojačku školu i stanovala kod roditelja u Salvator ulici.¹²¹⁶

¹²¹⁶ ARSBL, OFVDŠBL, 2-5.

SILBERBACH

Flora (Sarajevo 5.10.1886 - ?)

- kći matkontrolora Ignatza.

Školske 1899/1900. godine pohađala je Državnu višu djevojačku školu i stanovala u Kolodvorskoj ulici.¹²¹⁷

¹²¹⁷ ARSBL. OFDVDŠBL, 1.

SINGER

Heinrich

- mađarski Jevrej.

Registrovao je trgovinu šivaćim mašinama sa sjedištem u Banjaluci. U toku 1907. na ime poreza platio je iznos od 1.000 kruna. Radnju je napustio 5. septembra 1917.¹²¹⁸

Zajedno sa Gyulom Deutschom otvorio je trgovačku kožarsku radnju *Singer und Deutsch* sa sjedištem u Banjaluci. Na ime poreza plaćali su iznos od 1.000 kruna.¹²¹⁹

Dana 1. jula 1910. protokoliso je inokosnu firmu *Heinrich Singer*. Po smrti vlasnika radnja je prestala da postoji i 6. avgusta 1920. brisana je iz sudskog registra.¹²²⁰

Ignatz (1870 - ?)

- Jevrej iz Hrvatske.

Dana 5. avgusta 1910. registrovao je agenturnu i komisionu radnju u Gospodskoj ulici 12.¹²²¹

Helena

- Jevrejka iz Slavonije.

U Banjaluci je registrovala praonicu rublja i 1907. na ime poreza platila iznos od 200 kruna.¹²²²

Johana Singer

- Jevrejka iz Hrvatske.

U Banjaluci je registrovala krojački salon ženske odjeće i 1907. na ime poreza platila iznos od 1.600 kruna.¹²²³

¹²¹⁸ ARSBL, Registar obrta, broj 794/1907.

¹²¹⁹ ARSBL, Registar obrta, broj 1032/1907.

¹²²⁰ ARSBL, OSBL, Registar inokosnih tvrtki, broj 1389.

¹²²¹ ARSBL, Registar obrta, broj 116/1910.

¹²²² ARSBL, Registar obrta, broj 833/1907.

¹²²³ ARSBL, Registar obrta, broj 834/1907.

SCHMUTZER¹²²⁴

Karlo (Grafenau, Bavarska 1875 - ?)

- sin Karla i Marije rođ. Veikel, oženjen Olgom, sa kojom je stekao kćerku Mici i sina Karla.

Sa bratom Ludwigom u Kozarcu je podigao pilanu u kojoj je rezano četinarsko i lipovo drvo. U toku 1901. sa državnim erarom sklopili su ugovor o sječi drveta na području srezova Bosanska Gradiška i Prijedor. Godine 1912. sa Osmanom Brabetzom (ranije Egon Brabetz) zakupio je akciono društvo u Gornjim Podgradcima. Društvo je imalo parnu pilanu u Gornjim Podgradcima i iskorišćavalo željezničku prugu Podgradci – Bosanska Gradiška, zakupljenu od državnog erara.¹²²⁵

Dana 19. avgusta 1915. u Gornjim Podgradcima je otvorio Tvornicu za proizvodnju kutija za kafu *Franck*. Tvornica je 15. jula 1921. brisana iz sudskog registra.¹²²⁶

U zahtjevu za izdavanje putovnice za Njemačku, Austriju i Čehoslovačku, koju je 24. januara 1920. podnio Okružnoj oblasti u Banjaluci, naveo je da putuje radi obavljanja trgovačkih poslova, da je "stasa srednjeg, lica duguljastog, kose plave, očiju plave, usta i nosa pravilnih, nosi plavi podrezani brk, a prstenjak lijeve ruke je osakaćen."¹²²⁷

Olga (Merano 1885 - ?)

- domaćica, supruga Karla Schmutzera.

U zahtjevu za izdavanje inozemne putovnice za Njemačku, Austriju i Čehoslovačku, koju je 24. januara 1920. podnijela Okružnoj oblasti u Banjaluci, navela je da putuje sa suprugom i da je "stasa srednjeg, lica duguljastog, kose i očiju plavih, usta i nosa pravilnih".¹²²⁸

Ludwig (Banjaluka 31.3.1877 - Prijedor 22.12.1958¹²²⁹)

- sin Karla i Marije rođ. Veikel i brat Karla Smutzera.

Godine 1914. u Kozarcu je otvorio Tvornicu za proizvodnju drveta. Tvornica je 1921. brisana iz sudskog registra.¹²³⁰

Poslije Drugog svjetskog rata sa bratom Karlom živio je u Prijedoru.

¹²²⁴ Ovo se prezime pisalo i kao Šmucer.

¹²²⁵ Ing. Branislav Begović, *Počeci i razvoj eksploatacije šume i industrijske prerade drveta na području bosanskohercegovačkog regiona*.

¹²²⁶ ARSBL, Registar društava, broj 1825.

¹²²⁷ ARSBL, OOBL, AJ 29-90.

¹²²⁸ ARSBL, OOBL, AJ 29-90.

¹²²⁹ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

¹²³⁰ ARSBL, Registar inokosnih firmi, broj 387.

Helena (Slatina 5.9.1892 - ?)

- kćerka trgovca Samuela iz Slatine, austrijska Jevrejka.

Školske 1903/04. godine pohađala je I razred Državne više djevojačke škole u Banjaluci i stanovala kod Jonasa Waissa na Carskom drumu.¹²³¹

¹²³¹ ARSBL, OFVDŠBL, 4-283.

SCHNITZLER

Julius (Sellyce, Baranja 3.4.1867 - ?)

- mađarski Jevrejin, u Banjaluku je došao 1890. iz Petrograda, oženjen Fanni rođ. Katz, sa kojom je stekao sinove Artura, Aleksandera i Sigismunda i kćerku Charlottu.

Na sjednici Gradskog vijeća od 16. februara 1923. godine jednoglasno mu je odobrena zavičajnost.¹²³²

Dana 19. februara 1892. izdata mu je obrtnica na osnovu koje je otvorio trgovinu špecerajskom i galanterijskom robom i papirnicu. U toku 1907. na ime poreza platio je iznos od 1.670 kruna.¹²³³

Dana 16. jula 1919. ozvaničio je trgovinsku agenturu, špediciju i prevoz motornih vozila *Julius Schnitzler* sa sjedištem u Gospodskoj ulici 29. Radnja je 11. juna 1932. preseljena u Ulicu kralja Aleksandra 16, a 22. septembra 1937. registrovana je kao društvo. Njegovi su vlasnici bili Julius i Artur Schnitzler.¹²³⁴

Dana 23. novembra 1937. registrovao je Preduzeće za neredovan prevoz roba motornim kolima sa sjedištem u Nikole Pašića 6.¹²³⁵

Godine 1942. imao je stalno boravište Jukićevoj ulici 7.¹²³⁶

Savez "Napretkovih" zadruga preuzeo je Schnitzlerovu garažu 24. septembra 1942. godine, ali je to potvrdio tek 6. novembra 1943. Konačnu procjenu vrijednosti garaže izvršio je 17. juna 1942. Eduard Winkler.¹²³⁷

Fanni rođ. Katz (Derventa 1879 - ?)

- supruga Juliusa Schnitzlera, domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Jukićevoj ulici 7.¹²³⁸

Artur (Banjaluka 6.4.1900 - logor Jasenovac 1.2.1942)

- sin Juliusa Schnitzlera i Fanni rođ. Katz, oženjen Irenom rođ. Vitman.

Od 1910. pohađao je Veliku realnu gimnaziju u Banjaluci. Dana 1. juna 1918. položio je ratnu maturu.¹²³⁹

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za Beč, Njemačku i Francusku, koju je 4. septembra 1919. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da putuje radi studija i da je "stasa srednjeg, lica odugog, kose i očiju smeđih, usta i nosa naravnih".¹²⁴⁰

¹²³² ARSBL, GPBL, broj 556/1923.

¹²³³ ARSBL, Obrtni registar, broj 838/1907.

¹²³⁴ ARSBL, Registar radnji, II-1932/104 i OSBL, Registar društava, broj 3122.

¹²³⁵ ARSBL, Registar radnji, Ia, b, c-57.

¹²³⁶ Popis broj 1, 2 i 3.

¹²³⁷ ARSBL, UPBL., broj 48154/1943.

¹²³⁸ Popis broj 1, 2 i 3.

¹²³⁹ XVI-XXII izvještaji Realne gimnazije u Banjaluci.

¹²⁴⁰ ARSBL, OOBL, AJ 28-11.

Ubijen je u logoru Jasenovac 1. februara 1942.¹²⁴¹

Irena rod. Witman (Beč 1903 - ?)

- bankarski činovnik u penziji.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 34.¹²⁴²

Miroslav (Zagreb 1938 - ?)

- sin Artura.

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici fra Grge Martića 34.¹²⁴³

Aleksander (Banjaluka 20.10.1902 - ?)

- sin Juliusa Schnitzlera i Fanni rod. Katz.

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za Beč, koju je 24. septembra 1920. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da putuje radi studija i da je "stasa srednjeg, lica duguljastog, kose smeđe, očiju zelenih, usta i nosa naravnih".¹²⁴⁴

U molbi za zavičajnost (državljanstvo), koju je podnio 1922. godine, naveo je da živi u Gundulićevoj ulici 6, da mu otac u Banjaluci živi 32 godine, te da je pripadnik Austro-Ugarske izraelitske bogoštovne opštine u Banjaluci. Na sjednici Gradskog vijeća od 30. marta 1922. godine jednoglasno mu je odobrena zavičajnost.¹²⁴⁵

Sigmund (Banjaluka 20.6.1906 - ?)

- sin Juliusa i Fanni rod. Katz.

Dana 1. jula 1925. maturirao je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci. Bio je oslobođen usmenog dijela ispita.¹²⁴⁶

U molbi za izdavanje putne isprave za sve evropske zemlje, koju je 29. novembra 1928. podnio poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, naveo je da je privatni činovnik i da trenutno boravi u Beogradu, te da je "stasa visokog, lica duguljastog, kose i očiju smeđih, nosa i usta naravnih".¹²⁴⁷

27. Sigmund Schnitzler

¹²⁴¹ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1933).

¹²⁴² Popis broj 1, 2 i 3.

¹²⁴³ Popis broj 1, 2 i 3.

¹²⁴⁴ ARSBL, OOBL, AJ 28-48.

¹²⁴⁵ ARSBL, GPBL, broj 1811/1922 i 3694/1922.

¹²⁴⁶ AJ, Ministarstvo prosvete, Sn. broj 13095/1925.

¹²⁴⁷ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-1111.

Michael, zvaní Max i Mikša (Sellyce, Baranja, 27. 7. 1876 - ?)

- zavičajan u Pečuju.

U molbi za zavičajnost (državljanstvo), koju je podnio 1922. godine, naveo je da u Banjaluci živi od 1888. godine, da vodi trgovinu i da je veleposrednik besprekornog moralnog i političkog vladanja, te da i dalje želi da živi u Banjaluci sa suprugom Henrijetom rod. Fleischner (sa kojom se vjenčao 4. avgusta 1914) i kćerkom Gretom.

Na sjednici Gradskog vijeća u Banjaluci, održanoj 30. marta 1922. godine, jednoglasno mu je odobrena zavičajnost.¹²⁴⁸

Maks Schnitzler i Georg Kohn, nasljednici Bernatha Brucknera, registrovali su 1910. godine trgovinu manufakturnom, tekstilnom i kratkom robom *M. Schnitzler & Khon* u Ulici kralja Alfonsa 12.

Na osnovu odluke Gradskog poglavarstva u Banjaluci broj 2811/41 od 25. juna 1941. godine, radnja je privremeno obustavila rad, a nakon odluke istog organa od 9. juna 1942. godine, brisana je iz registra.¹²⁴⁹

Dana 25. maja 1921. Okružnoj oblasti u Banjaluci podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Njemačku, Austriju i Čehoslovačku, radi obavljanja trgovačkih poslova.¹²⁵⁰

Bio je član Nadzornog odbora Prve banjalučke štedionice d.d.¹²⁵¹

Godine 1942. imao je stalno boravište u Bošnjakovoj ulici 20.¹²⁵²

Henrietta rod. Fleischner (Reichenberg 15. 1. 1855 - ?)

- kćerka trgovca Wilhelma Fleischnera i supruge trgovca Michaela Schnitzlera, sa kojim je stekla kćerku Gretu.

U molbi za produženje putne isprave za sve evropske zemlje, koju je 31. maja 1927. podnijela poglavaru Gradskog sreza u Banjaluci, navela je da putuje sa desetogodišnjom kćerkom Gretom radi liječenja i da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose i očiju plavih, nosa pravilna i usta naravnih".¹²⁵³

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Bošnjačkoj ulici 20.¹²⁵⁴

¹²⁴⁸ ARSBL, GPBL, broj 1811/1922, 1814/1922 i 6348/1923.

¹²⁴⁹ ARSBL, Registar radnji, IV1938 – 201.

¹²⁵⁰ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 549/1921.

¹²⁵¹ *Narodno jedinstvo*, broj 8/1928.

¹²⁵² Popis broj 1, 2 i 3.

¹²⁵³ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-710.

¹²⁵⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

Greta (Banjaluka 6.3.1917 - ?)

- kćerka Michaela Schnitzlera i Henriette rođ. Fleischner.¹²⁵⁵

Jetti (1885 - ?)

- zavičajna u Banjaluci, domaćica.

Dana 21. maja 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Austriju i Čehoslovačku.¹²⁵⁶

Šandor

Školske 1914/15. godine pohadao je IIb razred Velike realke u Banjaluci.¹²⁵⁷

¹²⁵⁵ ARSBL, GPBL, broj 1814/1922 i 6348/1923.

¹²⁵⁶ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 528/1921.

¹²⁵⁷ XX izvještaj Velike realne gimnazije u Banjaluci.

SPIELER

Sofija (Đakovo 1866 - ?)

- domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Sunarića 6.¹²⁵⁸

Rozina (Osijek 1899 - ?)

- privatnica.

U zahtjevu za izdavanje inozemne putovnice za Beč, koju je 24. decembra 1920. podnijela Okružnoj oblasti u Banjaluci, navela je da putuje radi obavljanja finasijskih poslova i da je "stasa srednjeg, lica oblog, kose smeđe i očiju zelenih, usta i nosa običnih".¹²⁵⁹

¹²⁵⁸ Popis broj 1, 2 i 3.

¹²⁵⁹ ARSBL, OOBL, AJ 29-37.

SPITZ¹²⁶⁰

Isidor

- mađarski Jevrej.

Protokolisao je kafanu *Corso* u Banjaluci, ali je ekonomski je propao i napustio obrt. U toku 1907. nije bio poreski obveznik.¹²⁶¹

Jolanka (Banjaluka 2.2.1916 - ?)

- kćerka penzionisanog oficira Ignatza.

Od 1926. do 1928. pohađala je Rimokatoličku žensku građansku školu i stanovala kod roditelja u Štrosmajerovoj 7.¹²⁶²

¹²⁶⁰ Ovo se prezime pisalo i kao Špic.

¹²⁶¹ ARSBL, Obrtni registar, broj 1072/1907.

¹²⁶² ARSBL, OFŽGŠBL, 19.

SPITZSTEIN

Olga (Gornji Podgradci 21.9.1904 - ?)

Školske 1919/20. privatno je polagala treći razred Rimokatoličke više djevojačke škole *Marija Pomoćnica* u Banjaluci.¹²⁶³

¹²⁶³ ARSBL, OFVDŠBL, 19.

STEINLAUF¹²⁶⁴

Joachim (1854 - ?)

- Jevrej iz Galicije.

Dana 20. decembra 1909. registrovao je radnju za prodaju sitne i pletene robe na Govedarnici i to pazarnim danima.¹²⁶⁵

Laura (Bohnin, Galicija 1891 - ?)

- kćerka Joachima Steinlaufa, domaćica.

U zahtjevu za izdavanje inozemne putovnice, koji je 23. decembra 1919. podnijela Okružnoj oblasti u Banjaluci, navela je da putuje radi udaje i da je "vjere izraelske, stasa poniskog, lica oblog, kose crne, očiju plavih, usta i nosa pravilnih". U Galiciju je putovala sa ocem Joachimom i Hermanom Steinlaufom.¹²⁶⁶

Haim

U toku 1932. registrovao je ugostiteljsku radnju (krčmu) sa sjedištem u Banjaluci.¹²⁶⁷

Rozalija (1852 - ?)

- Jevrejka iz Galicije.

Dana 7. januara 1910. u Jelisavetinoj ulici otvorila je trgovačku sitničarsku radnju. Dana 3. maja 1921. radnja je preseljena u zgradu Jakoba Pesacha u Milića ulici i u njoj se prodavala i mješovita roba. Poslovođa radnje bio je Rozalijin sin Izrael. Radnja je brisana iz registra 4. maja 1926.¹²⁶⁸

Herman (Čokovice, Galicija, 1882 - 1921/1922)

- trgovac, u Banjaluci živi od 1901.

U zahtjevu upućenom Okružnoj oblasti u Banjaluci 24. decembra 1919. godine za izdavanje inozemne putovnice radi putovanja u Bohum i Prag radi obavljanja trgovačkih poslova, naveo je da je "vjere izraelske, stasa srednjeg, lica duguljastog, kose smeđe, očiju zelenih, usta i nosa pravilnih, te da nosi smeđi brk i dugu bradu".¹²⁶⁹

Dana 13. decembra 1907. registrovao je trgovinu dućanskom mješovitom robom i na ime poreza plaćao iznos od 300 kruna. Dana 4. novembra 1913. u dućanu Simona Herzlera u Gospodskoj otvorio je predstavništvo

¹²⁶⁴ Ovo se prezime pisalo i kao Štajnlauf.

¹²⁶⁵ ARSBL, Registar obrta, broj 225/1909 i 4/1913.

¹²⁶⁶ ARSBL, OOBL, AJ 29-71.

¹²⁶⁷ ARSBL, Indeks registra radnji broj 171/c-Š.

¹²⁶⁸ ARSBL, Obrtni registar, broj 23/1910.

¹²⁶⁹ ARSBL, OOBL, AJ 29-71.

svoje radnje. Radnja je 9. avgusta 1914. preseljena na novu lokaciju.¹²⁷⁰
Od 29. aprila 1937. radnja je sa Bulevara kralja Aleksandra 2 preseljena na kućni broj 67. Radnja je 23. novembra 1942. brisana iz obrtnog registra.¹²⁷¹

Dana 29. jula 1910. kod Okružnog suda u Banjaluci protokoliso je trgovinu mješovitom robom *Herman Steinlauf* sa sjedištem u Banjaluci. Poslije njegove smrti inokosna firma prerasla je u društvo *Herman Steinlauf, nasljednici*. Javni članovi i vlasnici društva postali su njegova supruga Fani i maloljetna djeca, Regina, Rahela, Lora, Leon, Sarah, Izrael, Kalman i Teodor Steinlauf.¹²⁷²

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu broj 3020/41, bez izvlačenja vlasnika i revizione procjene, radnja je 10. jula 1941. prodana Abdulrezaku Tetariću za iznos od 100.000 kuna sa rokom otplate od tri godine.¹²⁷³

Fani rod. Steinlauf (Banjaluka 1888 - logor Jasenovac 1942)

- trgovkinja, udovica Hermana Steinlaufa.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici Ademage Mešića 1.¹²⁷⁴

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:426/46 i popisu koji je sačinila komisija Gradskog narodnog odbora, stoji da je ostaviteljica Fani rod. Steinlauf iz Banjaluke umrla avgusta mjeseca 1942. godine u logoru Jasenovac i da njen imetak čine kuća sa dvorištem površine 198 m², kuća sa dvorištem u Teftedariji površine 200 m², vrt od 413 m² i kuća sa dvorištem površine 272 m². Ukupna vrijednosti imetka je 110.000 dinara. Nasljednicima imovine proglašeni su Roza rod. Steinlauf, udata za Šalomona Hauvera iz Sente i Salčika rod. Steinlauf, udata Salom, iz Barija.¹²⁷⁵

Regina (Banjaluka 30.4.1908 - ?)

- kćerka trgovca Hermana i Fani, aškenaska Jevrejka.

Od 1920. do 1922. pohađala je Rimokatoličku višu djevojačku školu *Mariju Pomoćnica* u Banjaluci.¹²⁷⁶

¹²⁷⁰ ARSBL, Obrtni registar, broj 1098/1907.

¹²⁷¹ ARSBL, Registar radnji, IV-1938/180.

¹²⁷² ARSBL, Registar inokosnih firmi, broj 1043 i Registar društava, broj 458.

¹²⁷³ ARSBL, 330-004-027, redni broj 15.

¹²⁷⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

¹²⁷⁵ ARSBL, GNOBL, broj 34214/1946.

¹²⁷⁶ ARSBL, OFVDŠBL, 19.

Rosa (Banjaluka 16.11.1910 - ?)

- kćerka trgovca Hermana i Fani, aškenaska Jevrejka.

Od 1922. do 1924. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i živjela sa majkom u Gušića ulici 4.¹²⁷⁷

Loti (Banjaluka 16.11.1911 - ?)

- kćerka trgovca Hermana i Fani, aškenaska Jevrejka.

Od 1923. do 1924. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i živjela sa majkom u Gušića ulici 4.¹²⁷⁸

Leon (Banjaluka 3.6.1914 - ?)

- sin trgovca Hermana i Fani, trgovački pomoćnik.

Dana 11. marta 1940. priznato mu je državljanstvo Kraljevine Jugoslavije u kojoj je boravio od rođenja.¹²⁷⁹

Karlo (Banjaluka 29.8.1919 - ?)

- sin trgovca Hermana i Fani, krojački naučnik.

Od 1932. do 1936. pohađao je Državnu građansku školu trgovačkog smjera u Banjaluci i stanovao kod roditelja u Bašagića ulici 1.¹²⁸⁰

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici Ademage Mešića 1.¹²⁸¹

Teodor (Banjaluka 21.7.1921 - ?)

- sin trgovca Hermana i Fani.

Od 1933. do 1938. pohađao je Državnu građansku školu trgovačkog smjera u Banjaluci i stanovao kod roditelja u Bašagića ulici 1.¹²⁸²

Izrael (Okučin, Poljska, 1890 - logor Slano, Pag, 1941)

Dana 17. maja 1926. u Milića ulici 2 otvorio je trgovinu mješovitom robom. U toku 1932. u trgovini se prodavala manufakturna, tekstilna i kratka roba. Suvlasnici radnje bili su Izrael i David Steinlauf. Radnja je 25. novembra 1942. brisana iz registra radnji.¹²⁸³

Odlikom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu broj 2941/41, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene, radnja *Izrael i David Steinlauf* prodana je 1. jula 1941. Hrvatskoj konzumnoj zadruzi s.o.j. za iznos od 1,100.000 kuna sa rokom otplate od dvije godine.¹²⁸⁴

¹²⁷⁷ ARSBL, OFVDŠBL, 21.

¹²⁷⁸ ARSBL, OFVDŠBL, 21.

¹²⁷⁹ ARSBL, KBUVBBL, II-391.

¹²⁸⁰ ARSBL, OFDGŠBL, 28-30.

¹²⁸¹ Popis broj 1, 2 i 3.

¹²⁸² ARSBL, OFDGŠBL, 28-36.

¹²⁸³ ARSBL, Registar radnji, II-1932/153 i IV-1938/222.

¹²⁸⁴ ARSBL, 330-004-027, redni broj 16.

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.¹²⁸⁵

U grupi od 14 Jevreja uhapšenih i zatvorenih *Crnoj kući* 30. jula 1941. godine.¹²⁸⁶

U zahtjevu koji je 18. januara 1949. Roza Steinlauf, udova Davidova, podnijela Matičnom uredu Gradskog narodnog odbora u Banjaluci, navela je da je "...Izrael Steinlauf... odveden iz Banjaluke u Pag zajedno sa grupom Jevreja prilikom racije od strane ustaša i Nijemaca i da se nije povratio niti ima tragova da je živ".¹²⁸⁷

Hana (Banjaluka 1901 - ?)

- domaćica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u ulici Pećine 57.¹²⁸⁸

Regina (Banjaluka 13. 4.1925 - ?)

- kćerka trgovca Izraela i Hane.

Od 1935. do 1940. pohađala je Državnu nižu žensku realnu gimnaziju u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Ulici Smail-age Čengića 57.¹²⁸⁹

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u ulici Pećine 57.¹²⁹⁰

Roza (Banjaluka 25.8.1926 - ?)

- kćerka trgovca Izraela i Hane.

Od 1938. do 1941. pohađala je Državnu žensku građansku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Ulici Smail-age Čengića 57.¹²⁹¹

Fani (Banjaluka 1931 - ?)

- kćerka trgovca Izraela i Hane, učenica.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u ulici Pećine 57.¹²⁹²

¹²⁸⁵ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

¹²⁸⁶ ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

¹²⁸⁷ ARSBL, GNOBL, broj 1746/1949.

¹²⁸⁸ Popis broj 1, 2 i 3.

¹²⁸⁹ ARSBL, DŽNGBL, 31-45.

¹²⁹⁰ Popis broj 1, 2 i 3.

¹²⁹¹ ARSBL, OFDGŠBL, 41-47.

¹²⁹² Popis broj 1, 2 i 3.

David (Krakov 1898 - logor, Njemačka, 30.7.1944)

- sin Leona Steinlaufa i Berte, oženjen Rozom Kapelman, trgovac.

Dana 8. jula 1937. od Uprave policije zatražio je dozvolu boravka, uz obrazloženje da na području Banjaluke boravi i radi 27 godina.¹²⁹³

Dana 4. jula 1928. na Bulevaru kralja Aleksandra 34 otvorio je trgovinu mješovitom i manufakturnom robom. U toku 1932. nad radnjom je otvoren postupak prinudnog poravnjanja van stečaja, u trajanju od šest mjeseci.¹²⁹⁴

Radnja je avgusta 1932. registrovana kao suvlasništvo Izraela i Davida Steinlaufa, a 25. novembra 1942. brisana je iz registra. Odluka o brisanju stavljena je van snage 18. avgusta 1945.¹²⁹⁵

Odlukom Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu broj 2941/41, bez izvlašćenja vlasnika i revizione procjene, radnja *Izrael i David Steinlauf* prodana je 1. jula 1941. Hrvatskoj konzumnoj zadruzi s.o.j. za iznos od 1,100.000 kuna sa rokom otplate od dvije godine.¹²⁹⁶

Evidentiran je na spisku uhapšenih Židova koji su bili određeni za transport u koncentracioni logor, koji je 29. jula 1941. sačinilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva, a potpisao nadzornik Ustaškog redarstva za bivšu Vrbasku banovinu Ozren Kvaternik.¹²⁹⁷

Ubijen je 30. jula 1944. u nekom od koncentracionih logora u Njemačkoj.¹²⁹⁸

¹²⁹³ ARSBL, KBUVB, II AJ 23-325.

¹²⁹⁴ ARSBL, OSBL, AJ 44-4 i Registar radnji, II-1932/159.

¹²⁹⁵ ARSBL, Registar radnji, II-1938/325.

¹²⁹⁶ ARSBL, 330-004-027, redni broj 18.

¹²⁹⁷ ARSBL, fotokopija, Vojnoistorijski institut, gr. reg. 12/2, k. 169.

¹²⁹⁸ Sreski sud Banjaluka, R-271/48 i GNOBL, broj 24090/1948.

Armin dr (Budimpešta 1875 - ?)

- stomatolog, zavičajan u Maglaju, oženjen Paulom rod. Roth, sa kojom je stekao sinove Vilija i Ericha i kćerku Gertrudu. Vili je uoči Drugog svjetskog rata izbjegao u Italiju.

Dana 18. maja 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnio je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč.¹³⁰⁰

Posjedovao je porodičnu kuću u Ulici fra Grge Martića, odmah do kuće Leona Poljokana. Na spratu su bila dva stana, od kojih je jedan pretvoren u zubarsku orđinaciju. Ovu su kuću prodali Kostu Dimitrijeviću i oko 1930. podigli novu kod željezničke stanice, u susjedstvu dr Herzmana.¹³⁰¹

U NDH živi od 1890. godine, a od 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici dr Draganovića 2.¹³⁰²

Paula rod. Roth (Petrovic, Čehoslovačka, 1887 - logor 1942)

- domaćica, zavičajna u Maglaju, supruga dr Armina Sterna.

Dana 18. maja 1921. Okružnoj oblasti Banjaluka podnijela je zahtjev za izdavanje putovnice za Beč, gdje je putovala sa suprugom.¹³⁰³

U NDH živi od 1890. godine, a 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Draganovića 2. Posjedovala je kuću vrijednu 400.000 kuna.¹³⁰⁴

Odlukom Sreskog suda u Banjaluci broj R. 249/47 od 25. jula 1947. godine, nekretnine iza umrle Paule Stern rod. Roth, supruge dr Armina Sterna, koja je umrla "nenaravnom smrću u logoru", predate su u posjed i slobodno raspolaganje nasljedniku Viliju Sternu iz Zagreba, putem punomoćnika Ladislava Sterna iz Zagreba, Ulica Breščanskog 8.¹³⁰⁵

Vili Armina Stern, činovnik u Haifi, Palestina, jugoslovenski državljanin zavičajan u Banjaluci, zastupan po opunomoćenom rođaku Ladislavu Sternu iz Zagreba, tražio je prenos dijela nekretnina koje je naslijedio bez oporuke iza svoje u "1942. godini preminule majke Paule Štern rod. Rot". Zaključkom Sreskog suda u Banjaluci broj Os: 4/47 od 12. septembra 1947. godine, utvrđeno je da predmetnu imovinu čine kuća i okućnica u Radičevića ulici 2 u Banjaluci, površine 770 m².¹³⁰⁶

¹²⁹⁹ Ovo se prezime pisalo i kao Štern.

¹³⁰⁰ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 510/1921.

¹³⁰¹ ARSBL, Kazivanje Mire Kesić.

¹³⁰² Popis broj 1, 2. i 3.

¹³⁰³ ARSBL, UPBL, Evidencija izdatih putnih isprava, broj 51119/21.

¹³⁰⁴ Popis broj 1, 2. i 3.

¹³⁰⁵ ARSBL, GNOBL, 44013/1947.

¹³⁰⁶ ARSBL, GNOBL, Ugovori, Š-25.

Gertruda dr (Banjaluka 5.7.1912 - 1942)

- kćerka dr Armina Sterna i Paule rođ. Roth.

Maturirala je na Realnoj gimnaziji u Banjaluci 10-20. juna 1931. i bila oslobođena usmenog dijela ispita. Školske 1930/31. godine na gimnazijskim priredbama i zabavama svirala je klavir.¹³⁰⁷

Radila je kao ljekar u Higijenskom zavodu u Banjaluci. Januara 1942. otišla je u partizane.

Nakon zarobljavanja na Kozari, 10. jula 1942. kao politički zatvorenik sprovedena je u Crnu kuću i 9. avgusta iste godine, zajedno sa Mirom Cikotom, dr Ishakom Zukanovićem, Atifom Topićem i Piljom Stanišljevićem, predata je ustaškom prijekom sudu.¹³⁰⁸

Erich (Banjaluka 15.2.1916 - 1942)

- sin dr Armina Sterna i Paule rođ. Roth.

Polagao je maturu na Realnoj gimnaziji u Banjaluci 13-27. juna 1934. i 12-23. juna 1935.¹³⁰⁹ Po završetku gimnazije studirao je tehniku na Univerzitetu u Beogradu.

U toku 1940. godine, kao student tehnike, Upravi policije u Banjaluci podnio je molbu za promjenu prezimena u Nedić, Ilić ili Šarić.¹³¹⁰

Sa sestrom Gertrudom otišao je u partizane januara 1942. godine. Ubijen je u četničkom puču 1942.¹³¹¹

Karlo

Godine 1911. poglavar Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu premjestio je askulanta Karla Sterna iz Kotarskog suda u Srebrenici u Kotarski sud u Banjaluci.¹³¹²

Ilonka rođ. Laszlo (? – logor Jasenovac, avgusta 1942)

- supruga Oskara Sterna.

Ilonka Stern bila je zatvorenik župske Redarstvene oblasti u Banjaluci jula- avgusta 1942. godine. U zatvor *Crna kuća* dovedena je kao njemački zatvorenik 9. jula 1942. godine. U logor je internirana 6. avgusta 1942.¹³¹³

Juna mjeseca 1942. zajedno sa suprugom Oskarom internirana je u logor u Jasenovcu, a njihov sin Danijel Stern je avgusta iste godine iz Prijedora interniran u logor Stara Gradiška.¹³¹⁴

¹³⁰⁷ AJ, Fond 66/SN, fasc. 7 i XXXVI izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci.

¹³⁰⁸ ARSBL, ŽROBL, Evidencije zatvorenika, broj 182.

¹³⁰⁹ Godišnji izvještaji Realne gimnazije u Banjaluci 1933/1934 i 1934/1935.

¹³¹⁰ *Vrbaske novine*, broj 1743/1940 i UPBL, broj 15273/1940.

¹³¹¹ ARSBL, Kazivanje Slavka Odića; Slavko Odić, *Junski dani u Banjaluci, Srednja Bosna u NOB-u*, knjiga 1.

¹³¹² *Sarajevski list*, broj 149/1911.

¹³¹³ ARSBL, ŽROBL, Evidencije zatvorenika, broj 110.

¹³¹⁴ *Službeni list NR BiH*, broj 4/1947.

Oskar

- sin Danijela.

Od 9. jula 1942. kao njemački zarobljenik bio je zatvoren u *Crnoj kući*.
U logor je interniran 7. avgusta 1942.¹³¹⁵

¹³¹⁵ ARSBL, ŽROBL, Evidencije zatvorenika, broj 138.

STOCKHAMMER

Josip (Žalkef, Poljska. 1863 - ?)

- veterinarski inspektor u penziji, oženjen Sarom rođ. Braun.

Do 12. juna 1942. imao je stalno boravište u Ulici kralja Krešimira 7d.¹³¹⁶

Hanija Bijelić rođ. Stockhammer (Lavov 7.3.1890 - 7.8.1942)

- domaćica, kći Josipa Stockhammera i Sare rođ. Braun, supruga dr Mile S. Bijelića.

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Ulici kralja Krešimira 7d.¹³¹⁷

Rješenjem Gradskog narodnog odbora Banjaluka broj 8542/47 od 5. marta 1947. i saglasnošću Okružnog narodnog odbora u Banjaluci broj 2603/47 od 1. aprila 1947. godine, a na osnovu molbe Sabine Laslo rođ. Štokhamer iz Banjaluke, utvrđeno je da je Hanija Bijelić rođ. Štokhamer pogubljena 7. avgusta 1942. u logoru Jasenovac.¹³¹⁸

U naknadnom ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:237/47-8 od 23. decembra 1948. godine stoji da je Hanija rođ. Stokhamer udato Bijelić iz Banjaluke ubijena u Jasenovcu 7. avgusta 1942. godine. Nasljednikom je proglašena njena kćerka Ljubica rođ. Bijelić, udata za Ištvana Kolina iz Budimpešte, koja osim nepokretne nasljeđuje i pokretnu imovinu i to: jedan prsten sa tri veća brilijanta, jedan broš od 14-karatnog zlata sa običnim kamenjem, jedan prsten od 13-karatnog zlata sa četiri veća i trinaest sitnijih brilijanata, jedan par dugmadi za manžete od 14-karatnog zlata, sa perlamuter uloškom i crvenim kamenjem, jednu iglu sa malim brilijantom i jedan par naušnica od 14-karatnog zlata sa 20 dijamantata. Nakit se čuvao u depou 311 Narodne banke FNRJ u Beogradu.¹³¹⁹

U ostavinskom zaključku Sreskog suda u Banjaluci broj O:500/47 od 20. oktobra 1947. godine utvrđeno je da je suvlasnik druge polovine nekretnina, koju čine kuća sa dvorištem površine 217 m² i vrt do kuće površine 363 m², vrijednosti 40.000 dinara, pokojni Stojan Bijelić, umro koncem 1943. godine, a u kući živi njegova žena Hermina Bijelić sa svojom sestrom.¹³²⁰

¹³¹⁶ Popis broj 1.

¹³¹⁷ Popis broj 1.

¹³¹⁸ ARSBL, GNOBL, broj 8542/1947.

¹³¹⁹ ARSBL, GNOBL, Ostavine, B-77.

¹³²⁰ ARSBL, GNOBL, Ostavine, N-7.

Samuel dr Bijelić (Osijek 1877 - ?)

- sanitarni savjetnik u penziji.

Dana 12. juna 1942. imao je stalno boravište u Ulici kralja Krešimira 7d.¹³²¹

Slavko Bijelić (Erdevik 1921 - ?)

- manipulant šumske industrije.

Do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici kralja Krešimira 7d.¹³²²

¹³²¹ Popis broj 1.

¹³²² Popis broj 1, 2 i 3.

SUMBULOVIĆ

Sara (Banjaluka 1867 - ?)

- domaćica.

Do 12. juna 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Gutića 24.¹³²³

Simha (Sarajevo 15.1.1902 - ?)

- kćerka bankarskog činovnika Samuela i Sare, španska Jevrejka.

Od 1915. do 1918. pohađala je Državnu višu djevojačku školu u Banjaluci i stanovala kod roditelja u Salvator ulici 50 i Bijelića ulici 57.¹³²⁴

Sida Maričić rođ. Sumbulović (Banjaluka 1903 - ?)

- kćerka bankarskog činovnika Samuela i Sare, supruga Zvonimira Maričića, rođenog 1901. u Zagrebu, kontrolora Rizničkog upraviteljstva u Banjaluci, arijeveca rimokatoličke vjere.

Do 12. juna 1942. sa suprugom je imala stalno boravište u Ulici dr Gutića 24.¹³²⁵

Blanka (Prača kod Rogatice 2.12.1904 - ?)

- kći Samuela, sefardska Jevrejka.

Od 1916. do 1920. pohađala je Državnu višu djevojačku školu i stanovala u Bijelića ulici 57. Od 1919. kao njen staralac, umjesto pokojnog oca, upisana je majka Sara.¹³²⁶

Moritz

Juna mjeseca 1929. maturirao je na Gimnaziji u Banjaluci.¹³²⁷

Kao student aktivno je radio u Klubu akademičara Banjaluke (KAB). Na prvoj godišnjoj skupštini KAB-a, održanoj 24. septembra 1934. godine, izabran je za člana Upravnog odbora. Član Poslovnog odbora KAB-a postao je 26. februara 1935, a 4. marta iste godine postao je predsjednik Obavještajne sekcije KAB-a. Učestvovao je u pripremi kongresa studenata Vrbaske banovine.¹³²⁸

¹³²³ Popis broj 1.

¹³²⁴ ARSBL, OFVDŠBL, 15-18.

¹³²⁵ Popis broj 1.

¹³²⁶ ARSBL, OFVDŠBL, 14-16.

¹³²⁷ AJ, fond 66/SN, fasc. 7.

¹³²⁸ ARSBL, Zapisnici KAB-a 1934/1935.

28. Boro Ilić, Josip Rolih, Nikica Pavlić, Rade Ličina (sjede), Moric Sumbulović, stoji

SZÖLLÖS¹³²⁹

Mavro dr (Trencsin János Hanzlikov 1861 - ?)

- zamjenik zdravstvenog nadzornika, kotarski nadliječnik i sreski nadljekar. U molbi za izdavanje inozemne putovnice za Čehoslovačku, Njemačku i Austriju radi liječenja, koju je 7. maja 1919. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da je "stasa srednjeg, kose sijede - ćelav, očiju smeđih i nosi brčiće".¹³³⁰

Na 37. sjednici Gradskog vijeća od 30. marta 1922. godine odobrena mu je zavičajnost.¹³³¹

Godine 1924. postavljen je za sreskog nadljekara u Banjaluci.¹³³²

U NDH živi od 1890, a do 28. jula 1942. imao je stalno boravište Gajevoj 4.¹³³³

Berta Peters rođ. Szöllös (Währing 1890 - ?)

- domaćica, supruga Josipa Stefana Petersa, bankarskog inspektora u mirovini, koji u NDH živi od 1910. godine, a izjašnjavao se kao arijevac rimokatoličke vjere.

U NDH je živjela od 1892, a 1942. imala je stalno boravište u Gajevoj 4.¹³³⁴

Margita

Godine 1938. bila je prokurista Banke za trgovinu i obrt d.d. Banjaluka i član Upravnog odbora Udruženja bankara Vrbaske banovine.¹³³⁵

¹³²⁹ Ovo se prezime pisalo i kao Seleš.

¹³³⁰ ARSBL, OOBL, AJ 27-16.

¹³³¹ ARSBL, 22-1-1.1. 1.

¹³³² *Narodno jedinstvo*, 44-45/1924.

¹³³³ Popis broj 1, 2 i 3.

¹³³⁴ Popis broj 1.

¹³³⁵ *Vrbaske novine*, broj 1526/1938.

TRINKI

Albert (Zenica 1912 - ?)

- potiče iz jevrejske trgovačke porodice.

Radio je kao sudski činovnik u Sreskom sudu u Sanskom Mostu. Naređenjem Predsjedništva Apelacionog suda u Sarajevu broj Su 5747/1939 od 22. aprila 1939. godine premješten je na rad u Okružni sud u Banjaluci u svojstvu sudskog dnevničara.

Dana 25. juna 1941. policija ga je uputila na prisilni rad. Na osnovu rješenja Predsjedništva Sudbenog stola u Banjaluci broj Su 1360/41, dana 31. jula 1941. razriješen je službe.¹³³⁶

Krajem jula 1941. sa Dankom Mitrovom otišao je u partizane. U KPJ je primljen 1941. U toku rata bio je operativni oficir bataljona, sekretar Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, sekretar štaba korpusa, načelnik štaba brigade i načelnik štaba divizije. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i rezervni pukovnik JNA. Poslije rata živio je u Zagrebu.¹³³⁷

¹³³⁶ ARSBL, OSBL, Peronalni dosije, broj 245.

¹³³⁷ ARSBL, lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

TUCH¹³³⁸

Majer (1864 - ?)

- austrijski Jevrej.

Dana 26. juna 1911. registrovao je kafanu sa restoranom na Carskom drumu 34. Radnja je preseljena 1912.¹³³⁹

Laura (1876 - ?)

- austrijska Jevrejka.

Dana 13. februara 1911. registrovala je slastičarnicu u Gospodskoj ulici. Radnja je preseljavana 1913. i 1918.¹³⁴⁰

¹³³⁸ Ovo se prezime pisalo i kao Tuh.

¹³³⁹ ARSBL, Obrtni registar, broj 80/1911.

¹³⁴⁰ ARSBL, Obrtni registar, broj 175/1911, 101/1913 i 124/1918.

TRAMER

Ernest inž.

Rješenjem ministra narodnog zdravlja i socijalne politike Kraljevine Jugoslavije broj 7094/33 od 18. maja 1933. godine, postavljen je za pripravnika u Higijenskom zavodu u Splitu u svojstvu pristava.¹³⁴¹

Odlukom ministra zdravlja NDH, Z.broj 37812/41 od 10. septembra 1941. godine, otpušten je iz državne službe u zvanju višeg tehničkog pristava.¹³⁴²

¹³⁴¹ *Službene novine*, broj 153/1933.

¹³⁴² *Narodne novine*, broj 140/1941.

TRUMER

Jane (Snatin, Poljska, 1880 - ?)

- poreski natkontrolor u penziji.

U NDH živi od 1905. godine, a do 28. jula 1942. imao je stalno boravište u Ulici braće Radića 8.¹³⁴³

Ida (Snatin, Poljska, 1883 - ?)

- domaćica.

U NDH živi od 1905. godine, a do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici braće Radića 8.¹³⁴⁴

Šarlota (Bosanska Gradiška 25.2.1918 - ?)

- domaćica.

Poslije osnovne škole pohađala je Učiteljsku školu u Banjaluci i Učiteljsku školu u Zagrebu. U Banjaluci je bila aktivna u KAB-u, a u Zagrebu u *Brazdi*.

Septembra 1940. postavljena je za učiteljicu u Maloj Ruišci kod Bosanske Krupe. Maja 1941. otpuštena je iz službe kao Jevrejka. Po povratku u Banjaluku ona i majka su internirane u logor Stara Gradiška i tamo ubijene.¹³⁴⁵

Domaćica iz Banjaluke sa stalnim boravištem 28. jula 1942. godine u Ulici braće Radića broj 8.¹³⁴⁶

¹³⁴³ Popis broj 1.

¹³⁴⁴ Popis broj 1, 2 i 3.

¹³⁴⁵ *Otrgnuti od zaborava*, Sarajevo 1983.

¹³⁴⁶ Popis broj 1, 2 i 3.

Jonas

- trgovac, mađarski Jevrej, oženjen Charlottom rođ. Schmutzer.
 U Banjaluci je imao registrovanu trgovačku radnju za prodaju na veliko rakije, špirita i likera. U toku 1907. na ime poreza platio je iznos od 5.300 kruna. Firma je brisana iz obrtnog registra 30. maja 1919.¹³⁴⁸
 Više godina bio je član Nadzornog vijeća Prve banjalučke štedionice d.d. u Banjaluci.¹³⁴⁹
 U molbi njegovog sina Maxa Weissa za priznavanje zavičajnosti od 18. avgusta 1921. godine stoji da mu otac 39 godina živi u Banjaluci kao trgovac.

Charlotta rođ. Schmutzer (Podravska Slatina 1875 - ?)

- domaćica, Jevrejka iz Hrvatske.

Do 28. jula 1942. imala je stalno boravište u Ulici dr Ante Pavelića 70.¹³⁵⁰

Max (8.5.1897 - ?)

- porijeklom iz Češke.

Od 1907. do 1915. pohađao je Veliku realnu gimnaziju u Banjaluci. Maturirao je jula mjeseca 1915.¹³⁵¹

U molbi za izdavanje inozemne putovnice za Beč radi studija, koju je 18. avgusta 1921. podnio Gradskom kotarskom uredu u Banjaluci, naveo je da je "stasa ovisoka, lica duguljastog, kose i očiju plavih, usta naravnih i nosa pravilnog".¹³⁵²

U toku Prvpg svjetskog rata bio je dobrovoljac u dobrovoljačkom korpusu iz Rusije (Sibirija).

Godine 1926. stekao je državljanstvo Kraljevine SHS.¹³⁵³

U toku 1926. kod trgovca Save Miloševića iz Banjaluke nabavio je robu u vrijednosti od 3.000 dinara.¹³⁵⁴

Dana 9. decembra 1931. na Bulevaru kralja Aleksandra 70 sa Teodorom Weissom otvorio je trgovinu kolonijalnom, špecerajskom i delikatesnom robom. Radnja je 25. novembra 1942. brisana iz registra.¹³⁵⁵

¹³⁴⁷ Ovo se prezime pisalo i kao Vajs.

¹³⁴⁸ ARSBL, Obrtni registar, broj 1047/07.

¹³⁴⁹ *Sarajevski list*, broj 37/1911 i 29/1912, *Bosansko-hercegovački kompas*, 1912/1913.

¹³⁵⁰ Popis broj 1, 2 i 3.

¹³⁵¹ XII-XX Godišnji izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci.

¹³⁵² ARSBL, OOBL, AJ 29-71.

¹³⁵³ ARSBL, VŽVOBL, AJ 9-39 i 46.

¹³⁵⁴ ARSBL, Trgovačka knjiga Save Miloševića iz Banjaluke.

¹³⁵⁵ ARSBL, Registar trgovačkih radnji, IV-1938/210.

Na osnivačkoj skupštini Saveza trgovačkih udruženja za Vrbasku banovinu izabran je za člana Predsjedništva.¹³⁵⁶

Na skupštini Udruženja trgovaca u Banjaluci, održanoj 1938. godine, izabran je za člana uprave i sekretara.¹³⁵⁷

Teodor (Banjaluka 15.11.1901 - logor Jadovno, Gospić, 28.6.1942)

- sin Jonasa Weissa i Charlotte rođ. Schmutzer, sa roditeljima je stanovao u Gospodskoj ulici. Moritz Grünwald i Johann Neumann bili su mu kumovi..

Pohađao je Veliiku realnu gimnaziju u Banjaluci, ali je u petom razredu, školske 1915/19. godine, napustio školu.¹³⁵⁸

U molbi za priznavanje zavičajnosti (državljanstva) koju je podnio 1922. godine, naveo je da živi u Banjaluci na Kralja Petra drumu 24, da mu je otac trgovac i da živi 39 godina u Banjaluci, da je devet godina pohađao školu, da se odazvao na vojničku dužnost i da je pripadnik Austrougarske izraelitske bogoštovne opštine u Banjaluci. Na sjednici Gradskog vijeća od 30. novembra 1922. jednoglasno mu je odobrena zavičajnost.¹³⁵⁹

Dana 10. jula 1924. sa ortakom Dušanom Ivezićem u Banjaluci je otvorio trgovinu špecerajskom i kolonijalnom robom. Ortakluk je raskinut 25. avgusta 1926.¹³⁶⁰

Dana 26. avgusta 1926. protokolisoao je trgovinu kolonijalnom i špecerajskom robom, a nešto kasnije počeo je da se bavi i prodajom i točenjem svih vrsta alkoholnih pića.¹³⁶¹

Dana 9. decembra 1931. radnja je registrovanja kao društvo, a 21. maja 1932. registrovana je kao trgovačko društvo u vlasništvu Maxa i Teodora Weissa.

Bio je u grupi od trideset i jednog Jevrejina i osam Srba koje je po nalogu Ozrena Kvaternika, ravnatelja Ustaškog redarstva u Banjaluci, tajnik Antun Püba Rebac 24. jula 1941. uputio u logor u Gospiću.¹³⁶²

Ubijen je u ustaškom logoru Jadovno kod Gospića 28. juna 1942.¹³⁶³

¹³⁵⁶ *Vrbaske novine*, broj 855/1935.

¹³⁵⁷ *Vrbaske novine*, broj 1464/1938.

¹³⁵⁸ XV-XX Godišnji školski izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci.

¹³⁵⁹ ARSBL, GPBL, broj 3695/1922 i 6890/1922.

¹³⁶⁰ ARSBL, OSBL, Registar društva, F-65/1924.

¹³⁶¹ *Narodno jedinstvo*, broj 52/1928.

¹³⁶² ARSBL, Lični fond Milana Vukmanovića (1926-1993).

¹³⁶³ MUP BiH, broj 19207/1948 i GNOBL, broj 40746/1948.

ZADIĆ

Salom dr (Banjaluka 3.3.1896 - ?)

- bakteriolog,

U molbi za produženje inozemne putnice za sve evropske zemlje radi specijalizacije, koju je 4. juna 1927. uputio poglavaru Gradskog sreza Banjaluka, naveo je da je "vjere jevrejske, stasa srednjeg, lica oblog, kose crne, očiju smeđih, usta i nosa naravnih i da nosi naočale".¹³⁶⁴

¹³⁶⁴ ARSBL, VŽVOBL, AJ 8-816.

ZELIKOVIĆ

Samuel (Čehoslovačka 9.5.1906 - ?)

- krojač.

U molbi za sticanje državljanstva Kraljevine Jugoslavije, koju je podnio je 4. avgusta 1939. godine, naveo je da je po porijeklu Jevrejin, da na teritoriji Vrbaske banovine boravi stalno od 16. avgusta 1927, da ima zavičajno pravo u Banjaluci, da je oženjen i da ima sina.

Odlukom Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije broj 14475 od 13. juna 1940. godine, državljanstvo mu nije priznato.¹³⁶⁵

Ženi (8.9.1905 - ?)

- supruga Samuela Zelikovića, sa kojim je stekla sina Aleksandra.

Aleksandar (Zagreb 27.5.1935 - ?)

- sin Samuela i Ženi.

¹³⁶⁵ ARSBL, KBUVBBL, II AJ 12-403.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

94(=411.16)(497.6 Бања Лука)
929.52(=411.16)(497.6 Бања Лука)

ДАНОН, Јаков

Hronka Jevrejske opštine Banja Luka / Jakov Danon,
Verica M. Stošić. - Banja Luka : Jevrejska opština Banja
Luka, 2007 (Banja Luka : Zavod distrofičara). - 407 стр. :
илустр. ; 25 cm

Тираж 750. - Напомене и библиографске референце уз
текст. - Библиографија: стр. 145-150.

ISBN 978-99938-864-0-2

1. Стошић, Верица М.

COBISS.BH-ID 224280

Izdavač:

JEVREJSKA OPŠTINA BANJA LUKA

ISBN 978-99938-864-0-2

9 789993 886402